

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLYI VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

M.T. ALIYEVA

**TURIZMDA ATROF-MUHIT
BOSHQARUVI**

TOSHKENT – 2021

UO‘K: 338.48(075)

KBK 65.050

A 50

A 50 **M.T. Aliyeva. Turizmda atrof-muhit boshqaruvi. Darslik. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 – 276 b.**

ISBN 978-9943-7661-8-1

Ushbu darslik turizmda atrof – muhit boshqaruvi masalalari va tabiiy resurslardan turizm yo‘nalishida maqsadli foydalanish, turizmda boshqarish modellari, turizmda ekologik menejment bo‘yicha bilimlar berish haqida ma‘lumotlar berilgan.

Darslik oliy o‘quv yurtlarining iqtisodiy mutaxassisliklari bo‘yicha bilim olayotgan bakalavr, magistratura talabalari, tadqiqotchilar, professor-o‘qituvchilar, turizm kasb-hunar kolejlari o‘quvchilari hamda turizm sohasi bilan shug‘ullanayotgan barcha qiziquvchi xodimlarga mo‘ljallangan.

Darslik ayrim kamchiliklardan holi bo‘lmasligi mumkin. Kitobxonlarning bu boradagi barcha fikr-mulohazalari va takliflari muallif tomonidan minnatdorchilik bilan qabul qilinadi.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tomonidan xalqaro turizm fakulteti talabalari va magistratura tinglovchilari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan.

UO‘K: 338.48(075)

KBK 65.050

Taqrizchilar:

A.Eshtayev – Turizm va sport vazirligi ta‘lim va ilm-fanni rivojlantirish hamda tadqiqotlar departamenti direktori, i.f.d. prof.;

S.Safayeva – Turizm va servis kafedrasi dotsenti, i.f.n.

ISBN 978-9943-7661-8-1

© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021.

I BOB. “TURIZMDA ATROF-MUHIT BOSHQARUVI” FANIGA KIRISH

1.1. Turizmda atrof-muhit va uning mohiyati.

1.2. “Turizmda atrof-muhit boshqaruvi” fanining maqsadi va vazifalari.

1.3. Atrof-muhitni boshqarish jarayoni va maqsadlari

1.4. Atrof-muhitni boshqarishning asosiy jihatlari.

1.1. Turizmda atrof-muhit va uning mohiyati

Atrof-muhitni boshqarish 1970-yillarda muammolarni hal qilish sohasi sifatida paydo bo‘lib, asosan davlat amaldorlariga amaliy yordam ko‘rsatdi. 1990-yillarga qadar u ijtimoiy muammolarga cheklangan e‘tibor qaratgan. Aslida, bu asosan fanlar bo‘yicha o‘qitilgan mutaxassislar tomonidan fuqarolar nomidan qabul qilingan atrof-muhitni davlat tomonidan boshqarilishi edi. U asosan “yuqoridan pastga” usulida qo‘llanilib, atrof-muhit siyosatini o‘rganish yo‘li bilan amalga oshirildi (qonunlar, jarimalar va tartibga solishning buzilishi uchun yopilish orqali). “Menejment” ni aniqlash qiyin – bu dinamik jarayon bo‘lib, u ko‘p jihatlarni o‘z ichiga quyidagilarni olishi mumkin: noaniqlikni kamaytirish, yetakchilik va motivatsiya. So‘nggi yigirma yil ichida atrof-muhitni boshqarish ko‘plab boshqa korxonalar va davlat idoralari bilan bir qatorda buyruqdan (“yuqoridan pastga”) va texnokratik (“menga ishoning, savol bermang, men professionalman”) jamoatchilik talab qiladigan mas‘uliyat va maslahat, ijtimoiy va iqtisodiy masalalar ko‘rib chiqiladigan yondashuv. Bundan tashqari, axloq, boshqaruv ko‘nikmalari, sifat standartlari, odob-axloq qoidalari va oshkoralik tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. 1970-yillardan boshlab atrof-muhitni boshqarish ko‘p intizomli yoki intizomsiz, hattoki yaxlit bo‘lib, intizomiy bo‘linish kamroq bo‘lib, ko‘pincha majburlashdan ko‘ra rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash, ba‘zan esa fuqarolarning ishtiroki (“pastdan yuqoriga” yondoshish). Atrof-muhit bo‘yicha menejerlar bir paytlar asosan tabiatshunoslik bo‘yicha maslahatchilar, rejalashtiruvchilar va ma‘murlar bilan maslahatlashganlar. Hozirgi kunda ijtimoiy fanlarning faolligi sezilarli darajada oshdi va atrof-muhit bo‘yicha menejerlar odatda tarixiy ma‘lumotlar,

siyosatni shakllantirish, ijtimoiy kapital va institutsional masalalar, sifatli ijtimoiy-iqtisodiy ma'lumotlar, ijtimoiy rivojlanish, ijtimoiy ta'sirni baholash, siyosiy ekologlar, iqtisodchilar, huquqshunoslar bilan shug'ullanmoqdalar, biznes xodimlari, antropologlar va boshqalar. Atrof-muhit bo'yicha menejerlarni ish bilan ta'minlaydigan va sohani targ'ib qiluvchi ko'plab korxonalar va muassasalar soni ortib bormoqda. Umuman olganda, atrof-muhitni boshqarish yanada muvofiqlashtiruvchi va ishtirokchi bo'lib, ancha integratsiyalashgan u o'zi paydo bo'lgan G'arbiy "liberal" demokratik davlatlardan tashqarida ham keng tarqaldi. G'arbning rivojlangan mamlakatlaridan doimiy ravishda tarqatish, ko'pincha yangi vaziyatlarga mos ravishda rivojlanishi kerakligini anglatadi.

Ba'zi odamlar ifloslanish, tuproq eroziyasi, tabiiy ofatlar, ortiqcha baliq ovlash, ortiqcha ov qilish, o'rmonlarning yo'q bo'lib ketishi va jismoniy atrof-dagi boshqa o'zgarishlarni tashvishlantirishi uchun yetarli darajada xabardor. Biroq, ko'pincha atrof-muhit menejerlari atrof-muhit tarixchilari, paleoekologlar, arxeologlar, geologlar, kelajakdagi ijtimoiy, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarni modellashtirish va prognoz qilish va inson bilan atrof-muhitning o'zaro ta'siriga qiziqqan boshqa shaxslarning dalillaridan foydalangan holda xabardorlikni tezlashtirishi kerak. So'nggi yetmish besh yil yoki undan ko'proq vaqt davomida atrof-muhit odamlarga qanday ta'sir qilishiga emas, balki atrof-muhitga qanday ta'sir qilishiga ko'proq e'tibor qaratildi; 2004-yil dekabr oyining oxirlarida Hind okeani atrof-dagi ssunami ushbu xotirjamlikni silkitishga yordam bergan bo'lishi mumkin. O'tmish to'g'risida xabardor bo'lish kelajakdagi ssenariylarni rejalashtirish va rejalashtirishga yordam beradi va atrof-licha qarash atrof-muhitni bashorat qilishda jamoatchilikni qiziqtirishi va ularni ofatlar to'g'risida ogohlantirish xarajatlarini qo'llab-quvvatlashga undashi mumkin (Pestand Grabber, 2001; Barrow, 2003). Ta'riflar ularni ishlab chiqaruvchilarning joriy qiymatlarini aks ettiradi; ammo, bugungi kunda dunyo aholisining aksariyati, ehtimol, rivojlanishni ular orzu qilgan maqsad boy davlatlarda ko'rinadigan moddiy turmush tarzi va iste'mol shakllari uchun harakat deb bilishadi. Ba'zilar moddiy bo'lmagan "rivojlanish", mamnuniyatning oshishi, xavfsizlik hissi, diniy yoki madaniy boyish yoki boshqa narsalarni kutishlari mumkin. Avvalgi, moddiy,

dunyoqarash ustun bo'lib, ehtimol ortib borayotganligini hisobga olsak, savollar tug'iladi: yer atrof-muhit bu odamlarning umidlarini qo'llab-quvvatlaydimi? Atrof muhitning tuzilishi va funksiyasidan kelib chiqib, uni izlayotganlar uchun yanada yaxshi turmush tarzini yaratish imkoniyatini yaxshilash uchun nima qilish kerak? Ba'zi mamlakatlar o'zlari va boshqalari taraqqiyot deb bilgan narsalarga qishloq xo'jaligi va sanoatni rivojlantirish orqali erishdilar, boshqalari ham xuddi shunday sxemaga amal qilishlari mumkin, ammo turli yo'llar bilan yuradigan jamiyatlar bo'lishi mumkin.

Dunyo aholisining ko'payishi bilan, ba'zilar hozirgi turmush tarzini saqlab qolish uchun kurashishlari mumkin, ularda yanada rivojlanish. SHunday qilib, rivojlanish maqsad va doimiy jarayondir, ammo uning aniq ma'nosi, uni amalga oshirish uchun eng maqbul strategiya yoki uning qanday ishlashiga oid noaniqliklar mavjud. Rivojlanishning umum e'tirof etilgan va aniq ta'rifini berish imkonsiz; ko'pchilik bu o'zgarish jarayoni (turli tezliklarda o'sishi, orqaga qaytishi yoki turg'unlashishi mumkin) ekanligini qabul qiladi. Rejalashtiruvchilar, menejerlar va shaxslar uni rivojlanishni rejalashtirish, asosiy ma'ruzalar, kitoblar, modalar, ilhomlantiruvchi harakatlar (shu jumladan terrorizm) va boshqa ko'plab harakatlar kabi keng yo'llar bilan ilgari surishga harakat qilishlari mumkin. Insonning moddiy farovonligi va xavfsizligini yaxshilashga qaratilgan harakatlar kamdan-kam hollarda yaxshi rejalashtirilgan va mo'ljallanmagan jamiyatning keng qatlamiga foyda keltirish va atrof-muhitga zarar yetkazmaslik. Sivilizatsiyalar kamdan-kam hollarda, insoniyat yoki atrof-muhit muammolari yoki ikkalasi ham ularni aralashtirib yuborishdan oldin ko'p asrlar davom etgan.

Sayohat va turizm dunyodagi eng katta va eng mashhur sanoat hisoblanadi. Ko'pgina mamlakatlar ushbu dinamik sanoatni daromad, bandlik va xususiy sektor o'sishining asosiy manbai deb biladi. Turizm ko'p mamlakatlarda sanoat sifatida o'z evolyusiyasini kuchaytirgani uchun u ko'p mamlakatlarda doimo muhim masala bo'lib kelgan. Turizm mamlakatlarning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy maqsadlariga erishishiga yordam bera oladigan tarmoqlardan biridir, shuningdek turizm sohasi o'z ichiga ijtimoiy, madaniy, siyosiy va ekologik masalalarni qamrab oladi. Turizm va atrof-muhit tushunchalari bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lib, bir-birining ta'siri

muhim ahamiyatga ega. Turizmning atrof-muhitga ta'siri nihoyatda katta bo'lib, bu davlatlarning ekologik qonun-qoidalari orqali boshqarilib boriladi.

Atrof-muhit va madaniy merosni tushuntirish va targ'ib qilish hozirgi davrda turizm sohasini rivojlantirishning asosiy mavzularidan biridir. Turizmda jismoniy muhit va ijtimoiy-madaniy muhit o'rtasida farqlanish keng tarqalgan. Jismoniy muhit maqsadiga yer, havo, suv, o'simlik, yovvoyi tabiat, flora va fauna dunyosi kiradi. Ijtimoiy-madaniy muhitning maqsadi inson va uning hayotiga siyosiy, madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy ta'sir ko'rsatishdir.

1.2. “Turizmda atrof-muhit boshqaruvi” fanining maqsadi va vazifalari

Ushbu fan “Turizmda atrof-muhit boshqaruvi” deb nomlanib, unda talabalarga turizm atrof-muhitni boshqarish masalalari va uning konsepsiyasi haqida umumiy ma'lumot beradi, shuningdek, ushbu fanni talabalarga o'qitishdan asosiy maqsad turizm atrof-muhitni boshqarish, asrash va tabiiy resurslardan turizm yo'nalishida maqsadli foydalanish bo'yicha bilimlar berishdir. “Turizmda atrof-muhit boshqaruvi” fanining maqsadi turizm sohasining atrof-muhit va ekologiyaga bo'lgan ta'sirini yumshatish va boshqarishdan iboratdir.

Fanning vazifasi – nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, turizm atrof-muhit boshqaruvi bo'yicha dunyoqarashni shakllantirish, uning qonuniyatlari va kategoriyalari mazmun-mohiyatini bilish, ularga nisbatan shaxsiy munosabatni shakllantirish, turizm atrof-muhitni boshqarish asoslarini, atrof-muhitni rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy jihatlarini o'rgatishdan iborat.

“Turizm atrof-muhit boshqaruvi” fani doirasida berilgan bilim va ko'nikmalardan turizm sanoati korxonalarida turizm bozorini tadqiqot ishda, turistik mahsulot uchun yangi bozorlarni izlab topish va egallashda, turizm bozorini segmentlashda, turizm korxonasining tashqi muhitini tahlil qilishda, muvaffaqiyatli yangi turistik mintaqani o'zlashtirishda, tur mahsulotning xalqaro bozorda sotilishini tashkil etishda, turistik korxonlarda xorij tajribasini joriy etish va turizm xalqaro standartlarni qo'llashda foydalanish mumkin bo'ladi.

Fanning asosiy vazifalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Turizmda atrof-muhit boshqaruvi nazariy va amaliy tomonlarini tushuntirish;
- Talabalarda turizm sohasida atrof-muhitni boshqarish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirish;
- Turizmda atrof-muhitni rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy jihatlarini aniqlash;
- Turistik kompaniyalarga ekologik menejmentni joriy etishning asosiy shartlari bilan tanishtirish tavsiflash;
- Turizmda atrof-muhitni boshqarish modellarini aniqlash va mohiyatini yoritib berish;
- Turizmni rivojlantirishda ekologik ta’sirlarni boshqarish bo‘yicha muammolarni hal qilish;
- Ekologik resurslarni o‘rganish va ekoturistik marshrutlar ishlab chiqishni o‘rgatish;
- Turizmning ekologiyaga ijobiy va salbiy oqibatlarini o‘rganish;
- Turizm sohasida rivojlangan mamlakatlar tajribasini o‘rganish va atrof-muhit uchun eng maqbul boshqaruv strategiyalardan foydalanish;
- Atrof-muhit va turizm sohasini tartibga soluvchi qonun-qoidalar bilan tanishish;
- O‘zbekiston turizmida atrof-muhitni boshqarishni ekologik standartlarni o‘rgatish;
- Turistlar tomonidan keltirib chiqariladigan ekologik muammolarni o‘rganish va uni bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqish;
- Mamlakatda qulay ekologik muhit yaratishda tashkil etilgan mexanizmni takomillashtirish va boshqalardir.

Quyida “Turizmda atrof-muhit boshqaruvi” fanida ko‘plab ishlatiladigan so‘zlarning ma’nosini keltiramiz¹;

Atrof-muhit – insonning yashash makoni bo‘lgan va yashashi uchun barcha tabiiy boyliklar yaratilgan tabiiy muhit. Tabiiy resurslar

¹ Ниғматов А.Н., Экология ҳуқуқи схемалар ва тушунчаларда. Тошкент, 1999, 147 б.

yaratilgan makon. Inson oilasi bilan yashaydigan uyining sayyoraviy hamjihatligi.

Antropogen ta'sir – Antropos – odam va genesis–kelib chiqish. Insonning tabiatga ta'siri.

Antropogen landshaft – inson faoliyati natijasida hosil bo'lgan yer yuzasi va uning obyektlari.

Atmosfera – Atmos–grekcha, havo (bug') va sphaera – shar. Yerning havo qobig'i.

Areal – maydon (hudud), ma'lum bir turlarning yashash faoliyati kechadigan joylar.

Arid – quruq iqlimli hududlar, cho'llar, sahrolar.

Alohida qo'riqlanadigan hududlar – tabiat qo'riqxonalari, tabiat buyurtmaxonalari, milliy parklar, tabiat yodgorliklari.

Biosfera qo'riqxonasi – kishilar xo'jalik faoliyatining atrof, tabiiy muhitga ta'sirini o'rganish va uni kuzatib borish maqsadida xalqaro YUNESKO tashkilotining dasturiga asosan maxsus tashkillashtirilgan qo'riqxonalar. Unda uch hudud – qo'riqxonalar yadrosi hududi, bufer (muhofaza) hududi va xalqaro kuzatish stansiyalariga ega bo'lgan biosfera maydoni bo'lishi kerak.

Barxan – cho'llardagi ko'chma qum.

Bedlend – yaroqsiz yer

Biosfera – yerning hayot qobig'i

Biologik xilma-xillik – biologik resurslar–flora va fauna

Bonitet – tabiiy resurslarni iqtisodiy baholash ko'rsatkichi.

Vegetatsiya – o'simliklarning hayot – faoliyati davri.

Genezis – dastlabki paydo bo'lish.

Geologik jarayonlar – **endogen** va **ekzogen** jarayonlar.

Endogen – yerning ichki qismidagi tabiiy geologik jarayonlar.

Ekzogen – yerning ustki qismidagi tabiiy geologik jarayonlar.

Geotizm – Biosfera komponentlarining o'zaro bir-biriga bog'lanib, uyg'unlashib majmualar tabiiy landshaftlarni hosil qilishi.

Geosfera – yerning ustki qismidagi tabiiy jarayonlar.

Global – sayyoraviy, dunyo, olamshumul.

Geografik muhit – yer (geo) bilan bog'liq tushuncha bo'lib, yerning yaqin atrofini o'z ichiga oladi.

Geografik qobiq – geografik qobiqqa yer po'sti (litosfera) ning yuza qismi, butun gidrosfera va biosfera hamda atmosferaning quyi –

troposfera qismi kiradi va ular bir-biri bilan qo‘shilib bir-biriga ta’sir etib turadi.

Gidrosfera – grekcha – hidros – suv va sphaira - shar.

Degradatsiya – inqiroz, yemirilish, buzilish.

Delta – daryolarning dengiz yoki quruqlikga quyilish joyida oqiziq jinslarining cho‘kib, to‘planib qolishidan hosil bo‘lgan tekislik.

Ijtimoiy ekologiya – jamiyat (kishilar) va ularni o‘rab turuvchi tabiiy muhit bilan o‘zaro aloqadorlikni o‘rganuvchi ta’limot yoki fan sohasi.

Kadastr – resurslarni hisobga olish.

Landshaft – geologik zamin, relyefi, tuproq, o‘simlik, hayvonot dunyosi, eroziya rejimining bir xilligi bilan ajralib turadigan, tabiiy chegaralangan hudud.

Litosfera – grekcha – litos - toshva sphiara- shar. Yer mantiyasining qattiq holatdagi yuqori qismi va yer po‘sti birgalikda litosferani hosil qiladi.

Monitoring – kuzatish va nazorat tizimi.

Pestitsidlar – zaharli kimyoviy moddalar.

Rekreatsiya – (“recreatio”-lotincha-tiklanish).

Rekreatsiyali joylar – aholining yalpi dam olishini va turizmni tashkil etishning tabiiy geografik jihatdan qulay tabiiy joylar.

Rekreatsion ehtiyoj – insonning hayotiy faoliyati jarayonida yo‘qotilgan ruhiy va jismoniy mehnat qobiliyatini va sog‘ligini tiklashga bo‘lgan ehtiyoj hisoblanadi.

Relyef – yer yuzasi shakllari.

Relikt – relik-qadimgi davrlar qoldig‘i sifatida saqlanib qolgan narsa, hodisa yoki organizm.

Tabiiy resurslar – Inson hayoti uchun zarur bo‘lgan, inson tomonidan bunyod etilmagan resurslarga tabiiy resurslar deyiladi – yer, havo, suv, o‘rmon, hayvonat, mineral qazilmalar. Tabiatning inson xo‘jaligida foydalanilgan barcha elementlari.

Tabiatni muhofaza qilish – tabiatni har bir inson o‘zi va kelajak avlodlar uchun saqlab qolish chora-tadbirlari yig‘indisi. Tabiatni muhofaza qilish, davlat, xalqaro jamiyat tomonidan ilmiy amalga oshiriladigan hamda tabiatdan oqilona foydalanishga, tabiat resurslarini kishilik jamiyati farovonligi uchun tiklash va

ko'paytirishga, atrof-muhitni musaffo, go'zal saqlashga qaratilgan tadbirlar majmuasidir.

Tabiiy majmua – yer yuzining, tabiat komponentlarining o'zaro murakkab ta'siri natijasida tarkib topgan hamda tabiatning xususiyatlariga ko'ra boshqa joylaridan farq qiladigan qismlariga aytiladi.

Tabiiy muhit – tabiatning inson bilan bevosita aloqada bo'lgan qismi. Inson sayyoramizda to'liq faoliyat ko'rsatadi. Bu faoliyat chegaralarini 4 geografik tomonlarda, yerning ichki tarafi va fazoda belgilashimiz mumkin. Insonning fan va texnika imkoniyatlari oshib borgan sari uning tabiiy muhitni anglashi har tomonlama kengayib boradi. Masalan, koinotni o'rganish natijasida tabiiy muhit chegarasi sayyoramizdan tashqariga chiqib ketdi.

Tabiiy sharoit – insoni o'rab turgan iqlimiy sharoit va bu sharoitni hosil qiluvchi tabiiy komponentlar yig'indisi. Insonning hayoti va faoliyatiga ta'sir etadigan ammo moddiy ishlab chiqarishda qatnashmaydigan tabiiy muhitning barcha elementlari tabiiy sharoit deb ataladi.

Tabiiy milliy bog'lar – tabiat muhofazasi, rekreatsiya, ilmiy va madaniy maqsadlarda foydalanish uchun va ekologik, tarixiy, estetik qimmatga ega bo'lgan alohida muhofaza qilinadigan tabiiy majmualar (qo'riqxonalar, buyurtma qo'riqxonalar, rekreatsiya va madaniy sog'lomlashtirish) dan iborat bo'lgan hudud yoki akvatoriya.

Tabiiy yodgorliklar – ekologik, ilmiy estetik, madaniy qimmatga ega bo'lgan noyob va o'ziga xos tabiiy kelib chiqqan obyektlar (tabiatning inson tomonidan tegilmagan etalon uchastkalari, noyob reliktlar (shu yerga xos) va yo'q bo'lib ketayotgan o'simlik va hayvonot dunyosi, noyob relyef shakllari, geologik ochilmalar, vulqonlar, sharsharalar, muzliklar, g'orlar, uzoq umr ko'rgan daraxtlar, qiziq ko'rinishdagi toshlar, obyektlar, daraxtlar kabi).

Terrikonlar – konlarning chiqindisi.

Texnogen ta'sir – tabiatga tezkor ta'sir.

Freon – xlor va brom atomlarini saqlagan faol kimyoviy zaharli modda.

Cho'llanish – tabiiy resurslarning yaroqsiz holga kelishi.

Endem (endemik) – endem–mahalliy, faqat ma'lum bir joyga xos bo'lgan, ma'lum bir joyda bo'ladigan o'simliklar va hayvonlar turi.

Ekologiya – grekcha–oikos–uyva logos, ta’limot. Tabiiy muhitda organizmlarning yashashi haqidagi fan.

Ekologik barqarorlik – tabiatning o‘z rivojida taraqqiy etishi.

Ekologik ekspertiza – tabiiy resurslardan foydalanish va loyihalarni ekologiya talablari bo‘yicha baholash.

Ekologik muvozanat – inson, o‘simlik va hayvonlar uchun zarur bo‘lgan tabiiy sharoit muvozanati.

Ekologik xavfsizlik – tabiiy hududda tabiiy muhitning tabiiy va antropogen kuchlar ta’sirida haddan tashqari noqulay o‘zgarishi.

Ekologik monitoring – turli darajadagi ekotizmlarning holati va ulardagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatish va nazorat qilib borish tizimi.

Ekologik xavf – ekologik muvozanat, ekologik barqarorlik va ekologiya tizimlarining inson tomonidan buzilishi xatari.

Ekologik tanglik – atrof-muhitning inson hayotiga tahlika solish darajasiga yetgan og‘ir, tang holatga kelishi.

Ekologik tizim (ekotizim) – tirik organizmlar majmui va ularning yashash muhiti yig‘indisi bo‘lib, tirik organizmlar o‘zaro va atrof-muhit bilan uzviy aloqadorlik qonuniyati asosida bo‘lishi.

Ekologik xavfsiz muhit – kishilarning muhim hayotiy manfaatlarini avvalo toza, sog‘lom, qulay tabiiy sharoitga bo‘lgan talabini qondirishga qodir bo‘la oladigan atrof-muhit holati.

Ekologik inqiroz – jamiyat va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro munosabat muvozanatining barqaror ravishda buzilishi natijasida atrof, tabiiy muhitning yomonlashib borishi, davlat boshqaruvi va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yuzaga kelgan salbiy holatlardan chiqa olmasliklari hamda ekologik tizimlarni tiklash imkoniyatlari yo‘qolishi. Tabiiy muhit inqirozi va ijtimoiy muhit falokati.

Ekologik konsepsiya – tabiat va jamiyaning o‘zaro ta’siri to‘g‘risidagi qarashlar tizimi, ya’ni jamiyat qonunlari bilan tabiat qonunlari o‘zaro harakat yo‘nalishlarining o‘rni, ahamiyati va mohiyati haqidagi dunyoqarashlar.

Ekologik qonunlar – ekologiya yo‘nalishida qabul qilingan huquqiy me’yorlar yig‘indisi yoki tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanishning qonun aktlari yig‘indisi.

Ekologik siyosat – davlatning hudud, suv akvatoriyasi va havo kengligining chinakam (real) holatini hisobga olib, atrof, tabiiy

muhitni yaxshilashga (sogʻlomlashtirishga) qaratilgan ichki ijtimoiy-iqtisodiy va xalqaro siyosati.

Ekologik dastur – davlat organlari, siyosiy partiya, nodavlat, notijorat tashkilotlar va boshqa ekologiya huquqi subyektlari ekologik faoliyatining maqsad va vazifalari bayoni.

Ekologik taʼlim – yer kurrasi tabiiy boyliklari va yaqin fazoga ehtiyotkorona munosabatda boʻlish, insoniyatni tabiatdagi ekologik jarayonlar bilan uzviy bogʻlanganligini chuqur anglash ruhida tarbiyalash va boshlangʻich oʻqitish.

Ekologik madaniyat – hozirgi va kelajak avlod hayotida ekologik muammolar juda chuqur ahamiyatga ega ekanligini anglagan holatdagi davlatlar va jahon madaniyatining rivojlanish bosqichi va tarkibiy qismi.

Ekosan – grekcha “ekos” va “sanos”, yaʼni ekologiya va salomatlik soʻzlarining bosh boʻgʻinlari yigʻindisidan iborat boʻlgan xalqaro jamgʻarma nomi. Bu tashkilot 1992-yil Toshkent shahrida tuzilgan boʻlib, hozirgi kunda 3 mln. dan ortiq aʼzosi, 34 ta mamlakatda 63 ta boʻlinmalari va vakolatxonalariga ega.

Ekologik nazorat – tabiatni muhofaza qilishning ekologik talablarini va jamiyatning ekologik xavfsizligini taʼminlashning ekologiya huquqi subyektlari tomonidan bajarilishini nazorat qilish.

1.3. Atrof-muhitni boshqarish jarayoni va maqsadlari

Atrof-muhit menejerlari rivojlanish jarayonini boshqarish uchun harakatlarni amalga oshiradilar: imkoniyatlardan foydalanish, xavf-xatarlardan qochishga harakat qilish, muammolarni yumshatish va moslashuvchanlik va barqarorlikni oshirish orqali odamlarni muqarrar qiyinchiliklarga tayyorlash. 1975-yilda Syuell atrof-muhit boʻyicha menejer “ham ijtimoiy institutlarni, ham tegishli texnologiyalarni boshqarishi kerak, ammo buni rassomning sezgirligi, shoirning tushuncha va ehtimol, axloqiy poklik va diniy gʻayratni aniqlash. Hali ham dolzarb boʻlgan maslahat. Atrof-muhitni boshqarish hali ham nisbatan yosh intizomdir, shuning uchun u qanchalik muvaffaqiyatli boʻlganligi va rivojlanish yoʻlida yaxshiroq xizmat qilish uchun qanday “sozlanishi” kerakligini baholash qiyin. Atrof-muhitni boshqarish inson faoliyati natijasida yuzaga keladigan tabiiy tahdidlar

va muammolarni yengish kerak; buni tabiat buzilayotgan dunyoda qilishi kerak va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun tirikchilikni qo'llab-quvvatlashi va ularni boshqarishi kerak. Garchi boylarga katta taraqqiyot borligi ko'rinib tursa-da, ularni himoya qiladigan texnologiyalar va boshqaruvning ingichka qoplamasi mavjud. Ilgari, insoniyatning omon qolishida asos va moslashuvchanlik yordam bergan, ammo bugungi kunda ko'p odamlar bu fazilatlarni yo'qotib qo'yishgan. O'tmishda insoniyat bundan ham ko'proq narsani ko'paytirdi, bu boshqa rivojlanish bilan bizni ajdodlarimizga qaraganda zaifroq qiladi. Atrof-muhitni boshqarishning asosiy vazifalaridan biri insonning zaifligini kamaytirish va moslashuvchanlikni yaxshilashdir. Atrof-muhitni boshqarish menejmentni yaxshilash, ekologiya, siyosat ishlab chiqish, rejalashtirish va ijtimoiy rivojlanish va boshqa har qanday zaruriyatni birlashtirish orqali amalga oshiriladi. Uning maqsadlariga quyidagilar kiradi:

- mavjud resurslarni qo'llab-quvvatlash va iloji bo'lsa, takomillashtirish;
 - ekologik muammolarning oldini olish va ularni hal qilish;
 - limitlarni belgilash;
 - ekologik tadqiqotlar, monitoring va boshqaruvni samarali qo'llab-quvvatlovchi muassasalarni tashkil etish va tarbiyalash;
 - tahdidlar to'g'risida ogohlantirish va imkoniyatlarni aniqlash;
 - iloji boricha "hayot sifatini" yaxshilash;
 - foydali bo'lgan yangi texnologiyalarni yoki siyosatlarni aniqlash.
- Atrof-muhitni boshqarish bir qator sohalarga bo'linishi mumkin, shu jumladan (har qanday tartibda emas):
- barqaror rivojlanish masalalari;
 - atrof-muhitni baholash, modellashtirish, bashorat qilish va "xindkasting" (kelajakdagi ssenariylarni bashorat qilish uchun tarix yoki paleoekologiyadan foydalanish) va ta'sirlarni o'rganish;
 - atrof-muhitni korporativ boshqarish faoliyati;
 - ifloslanishni aniqlash va nazorat qilish;
 - atrof-muhit iqtisodiyoti;
 - atrof-muhitni muhofaza qilish va qonunchilik;
 - atrof-muhit va rivojlanish institutlari (shu jumladan NNT) va axloq;

- atrof-muhitni boshqarish tizimlari va sifat muammolari;
- atrof-muhitni rejalashtirish va boshqarish;
- atrof-muhitni boshqarish bilan bog‘liq bo‘lgan manfaatdor tomonlarni baholash;
- atrof-muhitni anglash va ta‘lim;
- atrof-muhitni boshqarish/barqaror rivojlanish uchun jamoatchilik ishtiroki;
- atrof-muhitni boshqarish/barqaror rivojlanish uchun institutni qurish;
- bioxilma-xillikni saqlash;
- tabiiy resurslarni boshqarish;
- atrof-muhitni tiklash;
- ekologik siyosat;
- ekologik yordam va muassasa qurilishi.

Turizm ko‘plab mamlakatlar iqtisodiyotiga katta hissa qo‘shadi; ammo, ta’sirlar ba’zida foydalarni soya qiladi va kamdan-kam hollarda iloji boricha ekologik jihatdan sog‘lom rivojlanadi. Ekologik toza turizm, atrof-muhitni boshqarishni takomillashtirish uchun mavjud bo‘lmagan mablag‘larni taklif qilishi mumkin, u barqaror hayotni ta‘minlash imkoniyatiga ega va turli xil manfaatdor tomonlarni birlashtirish uchun integral “yadro” rolini o‘ynashi mumkin, aks holda ular birgalikda ishlamaydi. Oxirgi sifat barqaror rivojlanish strategiyasini yaratish usuli sifatida ishlatilishi mumkin-masalan, barqaror qishloq xo‘jaligi yoki tabiatni muhofaza qilishga yordam berish uchun turizm foydasidan foydalanish, so‘ngra ularni turistik joylar sifatida rivojlantirish. Noto‘g‘ri boshqariladigan turizm atrof-muhitni yomonlashtirganda, mahalliy madaniyatga tashrif buyuruvchilar kamroq pul to‘lashadi yoki boshqa joyga borishadi. Ekologik toza turizm barqaror bo‘lish bilan bir qatorda ko‘proq daromad keltirishi mumkin. Agar past sifatli turizm mahalliy ahvolni yomonlashtirgan va daromadni kamaytirgan bo‘lsa, yashil turizm atrof-muhit va iqtisodiyotni tiklash yo‘lidir.

YASHIL TURIZM

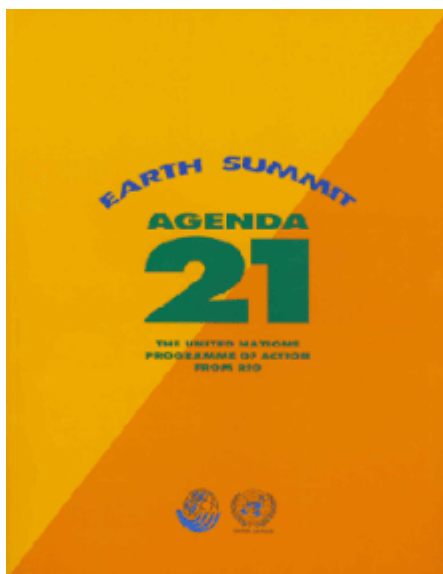

Turizm – boy va qashshoq davlatlarda katta pul ishlatuvchi va ba’zi mamlakatlar bunga juda qaram. Hozirgi kunda turizm dunyo bo‘ylab barcha o‘n beshinchi ish o‘rinlaridan birini beradi, u kengayib bormoqda va yashil turizm eng tez rivojlanayotgan va rivojlanib borayotgan sohalardan biridir. Sayyohlar ta’sirchan, ba’zida salbiy tomonga ega, ammo ular yangilik ham keltirishi mumkin, ba’zan esa uyga yangi g‘oyalar bilan qaytadi. Mahalliy odamlar tashqi dunyoga bo‘lgan qarashlarini va sayyohlar bilan aloqa qilish istaklarini egallashi mumkin; isrofgarchilik va zararli odatlar osongina o‘rganiladi va mustahkam an’analar chetga suriladi.

Butunjahon Turizm Tashkilotining (BTT) va “Yashil dunyo” ekologik tashkilotining samarali mehnatlari tufayli “XXI asrda turizmning barqaror rivojlanishi Konsepsiyasi” (Agenda 21 for travel and tourism industry) ishlab chiqildi. «Turizm va sayohatlarning industriyasi uchun XXI asr Kun tartibi» Konsepsiyasi “Har tomonlama harakatlar Dasturi”, “Atrof muhit va rivojlanish” (UNCED) tashkilotining 182 ta davlatlarning boshliqlari qatnashgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining xalqaro konferensiyasida 14-iyun 1992-yilda Rio-de-Janeyro shahrida qabul qilindi.

Insoniyat oldida turgan ekologik inqirozning oldini olish bo‘yicha qabul qilingan bu muhim hujjatni jahondagi davlatlar o‘z imkoniyatlari darajalarida ishlab chiqdilar va ekologik inqirozning oldini olishning eng maqbul usullaridan biri ekologik turizmni rivojlantirish degan xulosalarga to‘xtaldi. Natijada sayyoraning tabiiy muhitini saqlab qolish va muhofaza qilishga bag‘ishlangan tadqiqotlar xalqaro miqyosda kuchayib bordi. Ushbu yo‘nalishda birgina 1999-yilda 400

² www.green-tourism.com

dan ortiq ilmiy maqolalar xalqaro miqyosda tan olingan nashriyotlarda chop qilindi.

Insoniyat oldidagi global ekologik muammolarning yechimlaridan eng maqbul yo‘llaridan biri ekologik turizmni rivojlantirish ekanligini bilgan BMT 2002-yilni «xalqaro ekologik turizm» yili deb e‘lon qildi. Hozirga kelib ekologik turizm xalqaro hamjamiyatda sayyoramiz tabiatini saqlash va muhofaza qilishda kutilgan va kutilayotgan natijalarni bermoqda. Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasining

tabiatni muhofaza qilish, ekologiya va tabiatdan oqilona foydalanishlarida xalqaro hamkorligini keltirishni lozim.

Butunjahon Turizm Tashkilotining (BTT) va “Yashil dunyo” ekologik tashkilotining samarali mehnatlari tufayli “XXI asrda turizmning barqaror ³ rivojlanishi Konsepsiyasi” (Agenda 21 for travel and tourism industry), “Turizm va sayohatlarning industriyasi uchun XXI asr Kun tartibi”, Konsepsiyasining “Har tomonlama harakatlar Dasturi”, “Atrof muhit va rivojlanish” (UNCED) dasturi qabul qilingandan keyin O‘zbekiston Respublikasi tabiat muhofazasi yo‘nalishida o‘zining xalqaro hamkorlik strategiyasini ishlab chiqdi.

O‘zbekiston Respublikasining tabiiy resurslardan foydalanish va atrof muhitni muhofaza qilishda xalqaro hamkorligi yildan-yilga faollashib bormoqda. Bu hamkorlik mamlakatimizning milliy vazifalari va istiqbolda rivojlanish masalalari bilan hamohangdir. Hozirga kelib, O‘zbekiston Respublikasi biologik xilma-xillikni saqlash, iqlimning sayyoraviy o‘zgarib borishining oldini olish, ozon qatlami buzilishining oldini olish, betakror tabiiy mintaqalarning ekologik muvozanatini saqlab qolish, tabiat resurslaridan zamonaviy texnologiyalar asosida foydalanish bo‘yicha xalqaro hamkorlikda faol qatnashmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi 1992-yildan boshlab BMTning teng huquqli a‘zosi sifatida MDHning Xalqaro Ekologik Kengashi a‘zosi. Mamlakatimiz 1992-yilda BMTning Braziliya shahrida

³ www.wikipedia.com

qabul qilingan “Atrof-muhit va rivojlanish” deklaratsiyasini, Turizm va sayohatlarning industriyasi uchun XXI asr Kun tartibi» dasturini qabul qildi va xalqaro miqyosda quvvatladi.

Hozirga kelib, O‘zbekiston Respublikasi tabiat muhofazasi va tabiatdan foydalanishda 50 dan ziyod xalqaro shartnomalarda muvaffaqiyatli ishtirok etmoqda. Bizning davlatimiz atrof muhit va tabiat muhofazasida tarixan muhim bo‘lgan quyidagi xalqaro hamkorliklarning tashabbuskori hisoblanadi:

- ❖ Ozon qatlamini muhofaza qilish bo‘yicha Vena konvensiyasi (1993-yil 18 may);

- ❖ Ozon qatlamini buzuvchi moddalar bo‘yicha Monreal bayonnomasi (1993-yil 18-may);

- ❖ Ozon qatlamini buzuvchi Monreal bayonnomasiga London tuzatmasi (1993-yil 1-may);

- ❖ Tabiiy muhitga zarar keltiruvchi har qanday harbiy va dushmanlik qiluvchi foydalanishni ta’qiq qiluvchi Konvetsiya(1993 yil 26-may);

- ❖ BMT ning iqlim o‘zgarishi bo‘yicha Konvensiyasi(1993-yil 20-iyun), Kiota bayonnomasi(1999-yil);

- ❖ Qurg‘oqchilik va qurg‘oqchilik davom etayotgan davlatlarda qurg‘oqchilik bilan kurashish bo‘yicha Konvensiya(1995-yil 31-avgust);

- ❖ Biologik xilma-xillik bo‘yicha Konvensiya (1996-yil 6-may);

- ❖ Xalqaro madaniy va tabiiy me’roslarni saqlash bo‘yicha Konvensiya (1995-yil 22-dekabr);

- ❖ Butunlay yo‘qotilish xavfiga tushgan yovvoyi flora va faunaning xalqaro savdosiga qarshi Konvensiya(1997-yil 1-iyul);

- ❖ Yovvoyi qushlar migratsiyasi va ularni muhofaza qilish bo‘yicha Konvensiya (1998-yil 1-may) va boshqalar.

Yashil turistik tashabbuslarning ulkan xilma-xilligi mavjud bo‘lib, u fursatparastlik va “shov-shuv” dan kam emas, agar uning foydasi atrof-muhitga yoki mahalliy odamlarga yordam berish uchun kam bo‘lsa. Ba’zida ekologik toza deb da’vo qilishning yagona asosi shundan iboratki, sayyohlik kompaniyasi o‘z foydasining kichik qismini ekologik xayriya tashkilotlariga o‘tkazadi va soliqdan tashqari

deb yozadi. Chuqur (quyuq) yashildan sayoz (och) yashil ranggacha bo'lgan murakkab yashil spektr mavjud.

Quyidagi toifalar umumlashtirishdir, ammo yashil turizm mijozlari va "xomashyo"ning xilma-xilligini ko'rsatish uchun xizmat qiladi:

- Qattiq yadroli ekoturizm – atrof-muhit va uy egalariga minimal salbiy ta'sir / maksimal foyda. Turistik qiziqish chinakam va chuqurdir. Sayyohlar o'rganishadi va ularning munosabatiga ta'sir qiladi. Ushbu sayyohlar beg'araz turarjoylar va ovqatlanish joylariga bardosh berib, toza joylardan bahramand bo'lish va ta'sirini kamaytirishga tayyor, ammo ular mehmonlar ko'pligiga e'tiroz bildirishadi.

- Sayyohlar – cheklangan salbiy ta'sirlar va mahalliy iqtisodiyot uchun oqilona imtiyozlar va atrof-muhitni muhofaza qilishda ba'zi hissalar. Ushbu sayyohlar biron bir narsani o'rganishadi va ular shunchaki mavjud emaslar, chunki ular ommaviy turizmdan zerikishadi yoki boshqalarni hayratda qoldirish uchun ertaklar va fotosuratlar bilan qaytishni xohlashadi. Ular atrof-muhitni yoki madaniy manfaatlarni emas, balki qushlarni tomosha qilish, suvga sho'ng'in, tepaliklarda sayr qilish va toqqa chiqish kabi faol o'yinkulgini yaxshi ko'radilar. Turarjoy me'yorlari va muqobil tadbirlar va diqqatga sazovor joylarning mavjudligi muhim ahamiyatga ega.

- Marjinal – bu joy uchun ozgina foyda va ba'zi salbiy ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirlar. Ushbu sayyohlar, ehtimol, biroz o'rganishadi, ammo sodda munosabatni qo'zg'amaydilar. Ehtimol, ular "quyosh va qum" ommaviy turizmidan zerikib qolishgan va boshqalarni hayratda qoldirish uchun "tajriba" izlamoqdalar. Konfort muhim, ularning diqqatini jalb qilish ko'pincha cheklangan va diqqatga sazovor joylarni "kuchaytirish" kerak. Ular olomonga toqat qiladilar, ammo konditsioner bo'lmagan turarjoy va asosiy oziq-ovqat va ichimliklarni qabul qilishlari ehtimoldan yiroq.

- Tasodifiy – umuman salbiy ta'sir. Ular ko'ngilochar tashrifdan tashqari bir-ikki maroqli bo'ladilar, mahalliy iqtisodiyot va atrof-muhitga minimal hissa qo'shadilar, ozgina o'rganadilar va o'ziga xos munosabatlarni saqlab qoladilar. Ko'pchilik mehmonxonalar yoki plyaj kurortlari chegaralarida qoladilar, bu esa ekologik izni sezilarli darajada oshiradi.

Ba'zi mamlakatlar sayyohlar sonini cheklash orqali turizm ta'sirini nazorat qilishga intilmoqda, katta to'lovlarni qabul qilganlardan haq olish (masalan, Butan); ammo hamma joylarda ham bunday imkoniyat bo'lmaydi. Agar turizm mahalliy qurilish materiallari va uslublarini (importni qisqartirish va konditsionerlikni tejash uchun) ishlatish, bog'larni sug'orish uchun hammom suvidan foydalanish va mahalliy ishlab chiqarilgan oziq-ovqat va ichimliklar, yodgorlik buyumlarini mahalliy ishlab chiqarish orqali "yashil" bo'lsa. Bu joy o'ziga xos xususiyatga ega bo'ladi va yuqori qiymatga ega turizm uchun yanada jozibadorroq bo'ladi. Nisbatan yaqin rivojlanish – bu majburiy yashil soliqqa tortish yoki sayyohlarning ixtiyoriy badallari; muammo daromadni ta'minlashda terini berish orqali yovvoyi sudralib yuruvchilarni ov qilish bosimiga olib kelishi mumkin bo'lgan sayyohlik jozibasi. Agar litsenziyalashga yoki soliq egalariga hech qanday urinish bo'lmasa, atrof-muhitni boshqarish uchun mablag' yig'ilmaydi. Ishlab chiqarilgan atrof-muhit ehtiyojlari yoki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun sarflanadi. Turizm globalashuvning bir qismidir va sayyohlar G'arb qadriyatlarini tarqatishda yordam beradi; shuning uchun ekoturizm yashil imperializmning bir shakli – asosan rivojlangan mamlakat sayyohlari tomonidan rivojlanayotgan mamlakat resurslaridan foydalanish deb aytish mumkin.

1.4. Atrof-muhitni boshqarishning asosiy jihatlari

Atrof-muhitni boshqarish ikkita asosiy jihatga ega:

1. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish
2. Biosferaning barqarorligi va alohida ekotizimlarning barqarorligi.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, bu yerda qabul qilingan rivojlanish ta'rifi singari, geografik birlik ichida iqtisodiy va ijtimoiy omillar nuqtayi nazaridan taraqqiyotni ta'kidlaydi. Iqtisodiy rivojlanish bu tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash va iste'mol qilishni ko'paytirish orqali farovonlik darajasini ko'tarish jarayonidir. Boshqa tomondan, ijtimoiy rivojlanish ijtimoiy dinamikaning murakkabligini (ijtimoiy tuzilmalar, jarayonlar va munosabatlarning o'zaro ta'siri)

anglatadi va (1) rivojlanishning maqsadi sifatida odamlarning ijtimoiy muammolariga va (2) odamlarga yo'naltirilgan, rivojlanishga qo'shma yondashuvlar. Ijtimoiy rivojlanish bu inklyuzivlik, ijtimoiy adolat va umumiy manfaatdir. Ijtimoiy rivojlanish ko'rsatkichlari daromad, qashshoqlik, ish bilan ta'minlash, ish bilan ta'minlash, ta'lim, sog'liqni saqlash, jinoyatchilik va fuqarolik ishtiroki kabi sohalar to'g'risida qiyosiy ma'lumot beradi. Ba'zida ijtimoiy rivojlanish ko'rsatkichlari ro'yxatlarida atrof-muhit to'g'risidagi ma'lumotlar ham mavjud. Gongkongning 2000-yildagi ijtimoiy hisobotini ishlab chiquvchi Richard Estesning ta'kidlashicha, hisobotda qattiq chiqindilarni qayta ishlash, plyajlar, ochiq joylar va toza suv iste'moli reytinglari bilan atrof-muhit sifati bo'yicha subindeks mavjud. Iqtisodiy rivojlanishning maqsadi insoniyat rivojlanishining eng yuqori darajasiga erishish maqsadida barcha shaxslar va ijtimoiy institutlarning ijtimoiy va moddiy farovonligini oshirishdir. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, shuning uchun iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning birlashishini talab qiladi. Ijtimoiy va iqtisodiy hayot sifatidagi taraqqiyot faqat huquqlarga asoslangan bo'lsa va tabiiy muhitga minimal ta'sir ko'rsatadigan, uni saqlaydigan yoki yaxshilaydigan bo'lsa, taraqqiyot deb qaralishi kerak.

Aksariyat ekologlar **ekotizim barqarorligini** ekotizimning uzoq vaqt davomida va buzilishlarga qaramay o'z tuzilishi va funksiyasini saqlab turish qobiliyati deb ta'riflaydilar. Ekotizim tuzilishiga landshaftning fizik-geologik tuzilmalari, mavjud turlarning soni va xilma-xilligi, ushbu turlarning populyasiyasi va shu populyasiyalarning o'zaro ta'sir usullari kiradi. Ekotizim funksiyasi deganda, ekotizim ta'minlaydigan suv va ozuqa moddalarining aylanishi va biomassa unumdorligi kabi jarayonlar tushuniladi.

Ekologik muvozanat va ekotizim barqarorligi tabiatning o'zi tomonidan saqlanib turiladi, ammo zamonaviy sanoat davrining paydo bo'lishi og'ir sanoatlashtirish, texnologik inqilob, transport vositalarining tez o'sishi, resurslarni tezkor ravishda ekspluatatsiya qilish, rejasiz urbanizatsiya va boshqalar orqali ekologik muvozanatni buzdi. Bir so'z bilan aytganda, zamonaviy iqtisodiy va texnologik odamning antropogen faoliyati atrof-muhit va odamlar o'rtasidagi uyg'un munosabatlarni buzdi. Shunday qilib, atrof-muhitni boshqarish bu insonning halokatli faoliyatini tekshirish, tabiatni muhofaza qilish,

muhofaza qilish, tartibga solish va qayta tiklash orqali erishish mumkin bo'lgan odamlar va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash jarayonidir.

Jarayon, atrof-muhitni boshqarish ekotizim muvozanati va ekotizim muvozanatini buzmasdan tabiiy resurslarni oqilona ekspluatatsiya qilish va ulardan foydalanishni o'z ichiga olgan tabiat bilan insonni ratsional moslashuvi bilan bog'liq.

Agar tabiiy resurslardan ortiqcha foydalanilsa, bu millatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Shunday qilib, atrof-muhitni boshqarish jamiyatning ekologik tamoyillari va ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini hisobga olishi kerak, ya'ni bir tomondan ijtimoiy iqtisodiy o'zgarishlar va boshqa tomondan atrof-muhit sifatini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

1.4.1-jadval

Ekologik turizmning umumiy turizmga nisbatan xususiyatlari⁴.

Umumiy turizmdagi Holat	Ekologik turizmning o'ziga xos xususiyatlari
1. Umumiy turizmdagi turistik jarayonga barcha turistik obyektlar ishtirok etadi.	Ekologik turizmdagi turistik jarayonga faqat ekologik turistik obyektlar ishtirok etadi.
2. Turistik obyektlar (resurslar) aksariyat hollarda insonlar tomonidan barpo qilingan bo'ladi.	Turistik obyektlar (resurslar) asosan, tabiatning ne'mati hisoblanadi.
3. Umumiy turizmدا turist shaharlarda, tarixiy obidalar madaniy me'roslar joylashgan joylarda bo'ladi.	Ekologik turizmда turist tabiat qo'ynida bo'ladi va tabiatdan zavqlanish bilan birga uni o'rganib boradi.
4. Turist sayohat davomida rejalashtirilgan, turistik marshrutga kiritilgan obyektlarni ko'rishga muassar bo'ladi.	Turist sayohat davomida kutilmagan yangi o'simliklar va yovvoyi hayvonlarga duch keladi, tabiat to'g'risida tasavvuri kengayadi.
5. Umumiy turizmда turist turistik marshrutga kiritilgan	Ekologik turizm asosan qishloq va tog' hududlarida amalga oshiriladi, tabiat va

⁴ .Исломова Р.А., Экологик туризмни ривожлантириш муаммолари. Тошкент, 2014,130 б.

barcha joylarda (shahar, qishloq, cho‘l, tog‘ kabi hududlarda bo‘ladi.	inson munosabatlarining uyg‘unligini ta’minlaydi.
6. Umumiy turizmda turistik obyekt sifatida hududdagi barcha turistik resurslar, mahalliy aholining umumiy yashash tarzi, urf-odatlarini ishtirok etadi.	Ekologik turistik obyekt sifatida asosan tabiat, mahalliy aholining etnografik madaniyati va urf-odatlarini, ularning yashash tarzi qaraladi.
7. Umumiy turizmda turistlarning tabiat bilan munosabati va tabiatga ta’siri bo‘lmasligi mumkin.	Ekologik turizm orqali tabiat muhofazasi bevosita va bilvosita ta’minlanadi va uning barcha komponentlari saqlanadi va yaxshilanadi
8. Umumiy turizmda shahar va qishloq aholisining yashash tarzi o‘nglanadi va mahalliy iqtisod rivojlanadi.	Ekologik turizm orqali asosan qishloq aholisining yashash tarzi o‘nglanadi va mahalliy iqtisod rivojlanadi.
9. Umumiy turizmda tushgan (mablag‘lar) daromadlarning asosiy qismi turistik firmalar faoliyatini o‘nglashga ketadi.	Ekologik turizm tushgan mablag‘lar (daromad)ning bir qismi turistik firmalar uchun sarflansa, asosiy qismi atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratiladi.
10. Umumiy turizm xavf-xatar kam, chunki oldindan rejalashtirilgan turistik marshrutda bu holat ta’minlangan.	Ekologik turizm xavf-xatarining mavjudligi, chunki oldindan rejalashtirilgan turistik marshrutlarda turli hodisalarning ro‘y berishi, yirtqich hayvonlarga duch kelish hollari, jala, chaqmoq kabi tabiiy ofatlarning ro‘y berishi kabilar.
11. Umumiy turizm turistlardan alohida malakaning hamisha talab qilmaslik hollarining mavjudligi.	Ekologik turizm turistlardan ayrim hollarda (tabiiy to‘siqlarga duch kelganda) alohida malakaning talab qilinishi.

Atrof-muhitni boshqarish doirasi va jihatlarini: atrof-muhitni boshqarish juda keng ko‘lamli va atrof-muhitning barcha texnik, iqtisodiy va boshqa jihatlarini o‘z ichiga oladi.

Atrof-muhitni boshqarishning keng maqsadlariga quyidagilar kiradi:

1. Ekologik muammoni aniqlash va uning yechimini topish
2. Buzilgan muhitni tiklash va tabiiy resurslarni yangilash (qayta tiklanadigan).
3. Atrof-muhitning ifloslanishi va gradatsiyasini nazorat qilish.
4. Ekstremal hodisalar va tabiiy ofat ta'sirini kamaytirish.
5. Tabiiy resurslardan maqbul darajada foydalanishni ta'minlash.
6. Taklif etilayotgan loyihalar va tadbirlarning atrof-muhitga ta'sirini baholash.
7. Atrof-muhitni muhofaza qilish va muhofaza qilish dasturlarini amalga oshirish uchun qonunlarni shakllantirish.

Atrof-muhitni boshqarish tarkibiy qismlari beshta asosiy jihatga asoslangan.

1. Atrof-muhitni anglash va jamoatchilikni xabardor qilish: atrof-muhitni anglash va jamoatchilikni xabardor qilish quyidagi fikrlarni hisobga oladi:

a) atrof-muhitni anglash va jamoatchilikni xabardor qilish manbalari;

b) atrof-muhitni idrok etish darajasi;

d) atrof-muhitni rejalashtirish va boshqarishda atrof-muhitni anglashning roli.

2. Ekologik ta'lim va tarbiya:

Ekologik ta'lim va tarbiya maktab, kollej va universitet darajalarida mutaxassislar tomonidan berilishi kerak.

3. Resurslarni boshqarish:

Resurslarni boshqarish quyidagi fikrlarni ko'rib chiqadi:

(i) tabiiy resurslarning tasnifi;

(ii) ekologik resurslarni o'rganish va baholash;

(iii) resurslarni saqlash;

(iv) resurslarni tejash;

4. Atrof muhitning buzilishi va ifloslanishini nazorat qilish:

Atrof muhitning buzilishi va ifloslanishini quyidagi fikrlarni hisobga olgan holda tekshirish mumkin:

(i) Atrof muhitning buzilishiva ifloslanishini nazorat qilish;

(ii) tabiiy xavf va ofatlarni kamaytirish uchun tegishli profilaktika mexanizmlarini qabul qilish;

(iii) buzilgan muhitni qayta tiklash.

5. Atrof muhitga ta'sirini baholash:

Atrof muhitga ta'sirni baholash quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- (i) mavjud atrof-muhit sharoitlarini baholash;
- (ii) mavjud va taklif etilayotgan ishlab chiqarish usullarini baholash;
- (iii) metodologiya va protseduralar;
- (iv) Mavjud va taklif etilayotgan loyihaning ehtimoliy ta'siri;
- (v) Texnologiyani ko'rib chiqish va talab qilinadigan takomillashtirish.

Xulosa

“Turizmda atrof-muhit boshqaruvi” fani doirasida berilgan bilim va ko'nikmalardan turizm sanoati korxonalarida turizm bozorini tadqiqot ishda, turistik mahsulot uchun yangi bozorlarni izlab topish va egallashda, turizm bozorini segmentlashda, turizm korxonasining tashqi muhitini tahlil qilishda, muvaffaqiyatli yangi turistik mintaqani o'zlashtirishda, tur mahsulotning xalqaro bozorda sotilishini tashkil etishda, turistik korxonlarda xorij tajribasini joriy etish va turizmda xalqaro standartlarni qo'llashda foydalanish mumkin bo'ladi.

Tayanch iboralar:

Ekologik ta'lim va tarbiya, Ekologik turizm, ekotizim barqarorligini, Marjinal, Yashil dunyo, UNCED, Landshaft, Antropogen ta'sir

Nazorat savollari:

1. Turizmda atrof-muhit va uning mohiyati haqida tushuncha bering.
2. “Turizmda atrof-muhit boshqaruvi” fanining maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
3. Yashil turizm mohiyatini ochib bering.
4. Atrof-muhitni boshqarishning asosiy jihatlari nimalardan iborat?
5. Ekologik turizmning umumiy turizmga nisbatan xususiyatlari qaysilar?
6. Ekotizim barqarorligi deganda nima tushuniladi?
7. Atrof muhit boshqarish asosiy jihatlari qaysilar?
8. Barqaror rivojlanish nimaga bog'liqligiga misollar keltiring.

Asosiy adabiyotlar

1. David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.

2. Gandip Kc. Environmental Management and Sustainable Tourism Development Intheannapurna Region, Nepal. Textbook. Wildpath Adventure Pvt. Ltd, P.O. Box No: 13257, Nayabazar KTM, Nepal. 2013.

3. George Cassar. Sustainable TourismManagementA Collection of Studies from Malta, Lebanon and Jordan. Published by: Heland Project. University of Malta. 2015.

4. М. А. Морозов, Н. С. Морозова. Экономика туризма. М. : Федеральное агентство по туризму, 2014. — 320 с.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Tuxliyev I., Amriddinova R., Tursunova G. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish: o‘quv qo‘llanma /. – Toshkent.: Barkamol fayz media, 2018 - 296 b.

2. Kotler P., Bowen J. & Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson International Edition 2014, USA.

3. Шимова О.С. Устойчивый туризм. Учебно-методическое пособие. – Минск: РИПО, 2014. - 158 стр.

4. Хамидов О.Х., Норчаев А.Н. Экотуризм. Ўқув қўлланма. Т: ТДИУ. 2011.

5. “Возможности и пути стимулирования «зеленой» экономики в странах восточного партнерства” Отчет о возможностях и путях стимулирования «зеленой» экономики в странах Восточного Партнерства. EuropeAid/127054/C/SER/Multi. 2011.

Axborot manbaalari

1. <http://www.gov.uz/>- O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali;
2. <http://www.edu.uz/>- O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi;

3. <http://www.uzbektourizm.uz/> - “O‘zbekturizm” davlat qo‘mitasi;
4. www.lex.uz– O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

5. www.economist.com

6. www.worldeconomics.com

7. www.world-tourism.org

8. www.wttc.org

2-BOB. TURIZMDA ATROF-MUHIT BOSHQARISH MODELLARI

- 2.1. Atrof-muhit sifatini boshqarish.
- 2.2. Turizmda atrof-muhit ta'sirlarini boshqarish.
- 2.3. Atrof-muhitni boshqarishda xorij tajribasi.
- 2.4. AQSHda atrof-muhitni boshqarishning asosiy jihatlari.
- 2.5. Yaponiyada atrof-muhitni boshqarishning huquqiy asoslari.
- 2.6. Afrika mamlakatlarida atrof-muhitni boshqarish faoliyati.
- 2.7. Turizmda atrof-muhitni boshqarishda ISO 14001 standartining roli.

2.1. Atrof-muhit sifatini boshqarish

Yer va insoniyatning barqaror kelajagi suv, minerallar, qazilma yoqilg'ini va boshqalar kabi tabiiy resurslardan qay darajada foydalanishimizga to'liq bog'liqdir. Aholining o'sishi va urbanizatsiyasi ko'plab tabiiy resurslarni tezkor ravishda har xil ishlarga jalb qilishni talab qiladi, katta miqdordagi chiqindilarni qoldiradi. Ushbu manbalarni tiklash bo'yicha adabiyotlarda nazariyalar mavjud bo'lsa-da, iqtisodiy tadqiqotlar va yechimlarni ishlab chiqish uchun qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish kerak. Atrof-muhitni boshqarish menejmenti barqaror kelajak uchun resurslarni tiklash va konsentratlarni boshqarish bo'yicha nazariyalar, dasturlar va ijtimoiy tizimlarga qaratilgan.

Atrof-muhit sifati hamma uchun muhimdir. Bu bobda atrof, olam naqadar biz uchun muhim ekanligi keltirib o'tilgan bo'lsa-da, ammo ijtimoiy fanlar ham biz uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ba'zi qadriyatlarimiz o'zgarayotgan bo'lsa ham boshqalari avlodlardan-avlodlarga o'tib kelmoqda. Masalan, biron-bir kishi atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi qaror bilan sanoat chiqindilariga qarshi kurashsa, yoki yerdan noto'g'ri foydalanishga qarshi chiqsa, keyingi holat mutlaqo boshqacha bo'ladi deya ekomutaxassis ta'kidlaydi. Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmi, xususan, 1960-yillarning o'rtalaridan 1970-yillarga qadar bo'lgan davr yangi ekologik axloqni yaratdi yoki hech bo'lmaganda insonlarga atrof-muhit sifati o'zgarayotganini yodga soldi. Ushbu yillardan kelib chiqadigan

qonunlar va siyosat hali ham rivojlanib bormoqda. Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmida ekologik xabardorlik oshdi. Ushbu xabardorlik bilan jamoatchilikning atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik muammolarni bartaraf etish choralariga bo'lgan talabi hukumat uchun muhim edi. 1960-yillarga qadar bir qator qonunlar, masalan, cheklangan suv va havoning ifloslanishiga qarshi federal qonunchilikning dastlabki versiyalari va qattiq chiqindilar bilan bog'liq ba'zi muammolar, masalan, ochiq chiqindilarni yo'q qilish zaruriyati. Biroq, haqiqiy o'sish 1960-yillarning shov-shuvli o'n yilligidan keyin kuzatildi. Atrof-muhit fuqarolik huquqlari va urushga qarshi harakatlarga o'xshash ijtimoiy sababga aylandi. "Kosmik kemani" himoya qilish zarurligi to'g'risidagi yirik ommaviy namoyishlarda saylangan mansabdor shaxslarni atrof-muhit muammolarini hal qilishga undaydi, bunga sabab qilib, shaharning iflos havosi tufayli Yeriya kanali va Ogayo, Origon daryo bo'ylarida yashab vafot etayotgan insonlarni olishimiz mumkin.

2.2. Turizmda atrof-muhit ta'sirlarini boshqarish

Tabiat va texnogen muhitning sifati turizm uchun juda muhimdir. Agar turizmni tashkil etish diqqat va e'tibor bilan amalga oshirilmasa, ko'plab tadbirlar atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Turizm natijasida yuzaga keladigan ko'plab salbiy ekologik ta'sirlar yo'llar va aeroportlar kabi umumiy infratuzilmani va turistik obyektlarni, shu jumladan, kurortlar, mehmonxonalar, restoranlar, do'konlar, golf maydonlari va marinalarni qurish kabilar bilan bog'liqdir.

Turizmni rivojlantirishning salbiy ta'siri, unga bog'liq bo'lgan atrof-muhit resurslarini asta-sekin yo'q qilishi mumkin. Turizm atrof-muhitni muhofaza qilish va saqlashga hissa qo'shish orqali atrof-muhitga foydali ta'sirlarni yaratish imkoniyatiga ega. Bu ekologik qadriyatlar to'g'risida xabardorlikni oshirishning bir usuli va bu tabiiy hududlarni muhofaza qilishni moliyalashtirish va ularning iqtisodiy ahamiyatini oshirish vositasi bo'lishi mumkin.

Turizmning ijobiy ekologik ta'siri

Turizmga salbiy ta'sir ko'rsatadigan darajada ijobiy (kamroq) turistik ekologik ta'sirlar mavjud emasligiga qaramay, shuni ta'kidlash

kerakki, turizm atrof-muhitni saqlashga yordam beradi! Turizmning atrof-muhitga ta'sirining eng ko'p ko'rilgan ijobiy ta'siri xabardorlikni oshiradi. Ko'plab yo'nalishlar ekoturizm va barqaror turizmni targ'ib qiladi va bu odamlarga turizmning ekologik ta'siri to'g'risida ma'lumot berishga yordam beradi. Kosta-Rika va Gambiya kabi yo'nalishlar ekologik toza faoliyat va resurslarni targ'ib qiluvchi ajoyib ekoturizm tashabbuslariga ega. Shuningdek, dunyo bo'ylab sayyohlikning ijobiy ekologik ta'sirini targ'ib qilishga yordam beradigan ko'plab milliy bog'lari va qo'riqxonalari mavjud.

Ijobiy atrof-muhit ta'sirini atrof-muhitga bo'lgan ehtiyoj tufayli ham keltirib chiqarish mumkin. Turizm ko'pincha unga bog'liqligi sababli atrof-muhitsiz muvaffaqiyatga erisha olmaydi (axir biz plyajsiz plyajdagi ta'tilga chiqa olmaymiz yoki tog' bo'lmasdan chang'i uchishgaga chiqa olmaymiz). Ko'plab yo'nalishlarda ular manzilni estetik jihatdan yoqimli qilish va shu bilan sayyohlarni xursand qilish uchun plyajni tozalash kabi ishlarni tashkil etishdi.

Ba'zi yo'nalishlar buni yanada rivojlantirdi va bir vaqtning o'zida tashrif buyuradigan sayyohlar soniga cheklovlar qo'yadi. Yaqinda Filippindagi Borokay oroli so'nggi yillarda keng miqyosli turizm natijasida yuzaga kelgan salbiy ekologik ta'siridan xalos bo'lishi uchun sayyohlar uchun yopiq edi. Bu yerga sayohat qilishni rejalashtirgan sayyohlar uchun noqulay bo'lsa-da, ammo bu turizm boshqaruvining ijobiy namunasidir va biz dunyoda bunday misollarni yana ko'rishimiz ham mumkin.

Turizmning salbiy ekologik ta'siri

Turizmning salbiy ekologik ta'siri, mehmonlarda atrof-muhitdan foydalanish ko'proq bo'lganda yuzaga keladi. Nazorat qilinmaydigan an'anaviy turizm dunyoning ko'plab tabiiy hududlari uchun potensial tahdidlarni keltirib chiqaradi. Bu hududga katta bosim o'tkazishi va quyidagi ta'sirlarga olib kelishi mumkin: tuproq eroziyasi, ifloslanishning ko'payishi, dengizga chiqindi suvlar, tabiiy yashash muhitining yo'qolishi, yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan turlarga bosimning oshishi va o'rmon yong'inlarining kuchayishiga. Bu ko'pincha suv resurslarida seziladi va mahalliy aholini muhim resurslardan foydalanish uchun raqobatlashishga majbur qilishi mumkin.

Suv resurslari

Turizm sanoatida, odatda, mehmonxonalar, suzish havzalari, golf maydonlari va turistlarning suvdan shaxsiy ehtiyojlari yo'lida ortiqcha foydalanishlari kuzatiladi. Buning natijasida suv tanqisligi va suv ta'minotining tanazzulga uchrashi hamda chiqindi suvlarning ko'payishiga olib kelishi mumkin. O'rta yer dengizi kabi qurg'oqchil mintaqalarda suv tanqisligi masalasi tashvishga solmoqda. Issiq iqlim va sayyohlar ta'tilda uydagidan ko'ra ko'proq suv iste'mol qilishlari tufayli suvdan foydalaniladigan miqdor kuniga 440 litrgacha yetishi mumkin. Bu o'rtacha Ispaniya shahri aholisi ishlatganidan deyarli ikki baravar ko'pdir.

Turizm boshqa har qanday soha kabi ifloslanish shakllarini keltirib chiqarishi mumkin, jumladan havoning chiqindilari, shovqin bilan ifloslanish, qattiq chiqindilar va axlatxonalar, kanalizatsiya, neft va kimyoviy moddalar. Turizm sohasi me'moriy, vizual ifloslanish shakllariga ham ta'sir qiladi. Havo, avtomobil va temir yo'l transport harakatlari sayyohlar sonining ko'payishi bilan doimiy ravishda oshib bormoqda. Darhaqiqat, sayyohlik barcha havo qatnovlarining 60% dan ortig'ini tashkil qiladi. Baribir, sayyohlik transportidan havoning ifloslanishi global darajada, ayniqsa, transport energiyasidan foydalanish bilan bog'liq CO2 chiqindilari ta'siri. Bu mahalliy havoning ifloslanishiga hissa qo'shishi mumkin. Shuningdek, bu iqlim o'zgarishiga hamhissa qo'shadi. Yaxshiyamki, aviatsiyadagi texnoyutuqlar tufayli dunyo ekosamolyotlar va yoqilg'idan foydalanmoqda, ammo muammo baribir mavjudligicha qolmoqda. Agar chindan ham atrof-muhitni saqlashga yordam berishni istasangiz, javob transportning muqobil turini tanlash va kamroq uchishdir.

Turizm nazariyasi ko'plab turistik yo'nalishlarning kelajakdagi o'rnini saqlab qolishi uchun atrof-muhit sifatini tan oldi. Turizm menejerlari ekologik choralarni amaldagi boshqaruv strategiyasi va uslublariga kiritishga tayyordirlar, agar ular quyi xarajatlarga va yuqori daromad, foydaga olib keladigan bo'lsalar. Ekologik ongni oshirish, yanada sifatga ega bo'lgan sayyohlik talabi va yo'nalishlar o'rtasidagi raqobatning kuchayishi vaziyatni o'zgartirdi; atrof-muhit sifati dolzarb muammoga aylandi. Belgilangan joyning atrof-muhit

sifati sayohat bilan bog‘liq qarorlarni qabul qilishda muhim ahamiyatga ega; bu turli xil ekologik sifatga ega turistik yo‘nalishlar o‘rtasida raqobatbardoshlik omilidir. Ko‘pgina hollarda, turistik bozorda raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun atrof-muhit maqsadlari va amaliyoti hozirgi munosabat, boshqaruv strategiyasi va usullariga kiritilishi kerak, masalan, savdo va narxlar, daromadlar va foydaning pasayishini oldini olish kabilar. Turizmdagi ekologik munozaralar sayohat va turizm sanoatining atrof-muhitga salbiy ta‘sir etayotganini ko‘rsatadi. Shu sababli, ushbu ta‘sirlarni kamaytiradigan ko‘plab ekologiyalar barqaror, ekoturizm, yashil turizm va boshqa savdo belgilar nomi ostida ishlab chiqilgan va sotilgan. Amalda, boshqa tarmoqlarda mehmonlarni jalb qilganda atrof-muhit sifatini buzishi mumkinligi muammosiga juda kam e‘tibor berildi. Atrof-muhitning umumiy sifatini hisobga olish nafaqat sayohat va turizm sanoatining atrof-muhitga ta‘sirini nazorat qilishni, balki har qanday ekologik muammolarni kamaytirishni o‘z ichiga oladi va atrof-muhitni muhofaza qilish hamda ancha oldin buzilgan atrof-muhitni tiklashga investitsiyalarni ham qamrab oladi. Birinchi jihati, odatda, energiya, suv va boshqa resurslarni tejash dasturlariga taalluqlidir va shuning uchun ko‘p hollarda xarajatlarning pasayishiga erishiladi; bu ekomenejerlar uchun iqtisodiy jihatdan jozibali bo‘lib, belgilangan joyda joylashgan biznes va siyosiy kuchlar tomonidan osonlikcha qo‘llab-quvvatlanadi. Ikkinchi jihati esa, boshqaruvi birmuncha qimmat bo‘lgan yuqori ekologik xabardorlikni, ko‘proq ma‘lumot va muvofiqlilikni, davlat boshqaruvi va muhim moliyaviy resurslarni o‘zichiga oladi. Bundan tashqari, buzoq muddatli e‘tiborni talab qiladi; bu hozirda xarajatlarni paydo qilsa ammo, kelajakda foyda olib keladi.

2.3. Atrof-muhitni boshqarishda xorij tajribasi

Umuman olganda, atrof-muhitni boshqarish yer tizimining tuzilishi va funksiyalarini, shuningdek, odamlarning atrof-muhit bilan aloqalarini aniqlash bilan bog‘liq. Shuning uchun atrof-muhitni boshqarish atrof-muhit o‘zgarishini tavsiflash va monitoring qilish

bilan, kelajakdagi o'zgarishlarni bashorat qilish bilan va inson manfaatlarini maksimal darajaga ko'tarish va inson faoliyati tufayli atrof-muhitning buzilishini minimallashtirish bilan bog'liq. Shunga qaramay, atrof-muhitni boshqarish qarorlarni qabul qilish bilan bog'liq ayniqsa, tabiiy resurslardan foydalanish, yashash joylarining ifloslanishi va ekotizimlarni o'zgartirish bilan bog'liq qarorlarni qabul qilish jarayoni bularga yaqqol misoldir. Binobarin, atrof-muhitni boshqarish siyosiy faoliyatdir, chunki qarorlar – resurslar, ifloslanish va ekotizimlar to'g'risida – hech qachon neytral va obyektiv emas; aksincha, ular qimmatbaho narsadir va ular muayyan guruhlar tomonidan boshqalar ustidan hokimiyatning amalga oshirilishini aks ettiradi. Albatta, odamlar yer tizimiga bunday ta'sirlarni o'tkazadilar; ammo odamlar, masalan, kambur kitlar populyatsiyasini “boshqaradi”, deb o'ylash noto'g'ri. Buning o'rniga, odamlarning bo'rtib chiqqan kitlarga bo'lgan ta'sirini boshqarish borasida biroz ilgarilashga qodir bo'lishi mumkin, deb taxmin qilish yanada aniqroq. Natijada, atrof-muhitni boshqarish tabiiy muhitni boshqarish bilan emas, balki inson faoliyati va ularning ta'sirini boshqarish bilan bog'liq. Atrof-muhitni boshqarishni aniqlash oson emas. Barrou (2005) tan olganidek, u maqsad yoki tuyulganga, jarayonni boshqarishga urinishlarga, bir qator vositalarni qo'llashga, atrof-muhit va insoniyat jamiyatlariga nisbatan yangi istiqbollarni o'rnatishga intiladigan falsafiy mashqlarga murojaat qilish, demakdir. Atrof-muhit menejerlari – bu turli xil odamlar guruhi, shu jumladan, akademiklar, siyosatchilar, nodavlat tashkilotlar (NNT) ishchilari, kompaniya xodimlari, davlat xizmatchilari va tabiiy resurslardan (masalan, baliqchilar) foydalanish to'g'risida qaror qabul qiladigan ko'plab shaxslar yoki guruhlar (dehqonlar va chorvadorlar). Darhaqiqat, atrof-muhitni boshqarish barcha odamlarni o'z ichiga oladi, chunki insonning barcha faoliyati atrof-muhitga qandaydir ta'sir ko'rsatadi. Biroq, ba'zi bir shaxslar to'g'ridan-to'g'ri resurslardan foydalanish bilan bevosita shug'ullanishadi, yana ba'zi bir maxsus manfaatdor guruhlar, ayniqsa, resurslardan foydalanish va ifloslanish bilan bog'liq masalalar bilan shug'ullanishadi. Shuning uchun atrof-muhitni boshqarish ko'plab manfaatdor tomonlarni o'z ichiga oladi

va ko'p tarmoqli istiqbolni talab qiladi. Bu mahalliydan tortib to globalgacha bo'lgan ko'plab kosmik miqyoslarni o'z ichiga oladi. Bu shuningdek ko'plab turli xil maqsadlarni, shu jumladan rivojlanish yo'nalishi va tezligini nazorat qilish, resurslardan foydalanishni optimallashtirish, atrof-muhitning buzilishini minimallashtirish va ekologik ofatdan saqlanish istaklarini o'z ichiga oladi. Atrof-muhitni boshqarish, yirik transmilliy korporatsiyalar tomonidan ishlaydigan atrof-muhit menejerlari ixtiyoriy tashkilotlar vakili bo'lgan atrof-muhit menejerlari bilan to'qnashganda, qarama-qarshi va hatto to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshi qarashlarga ega bo'lgan shaxslar va guruhlar tomonidan qo'llanilishi mumkin.

Maqsadlar

EMS maqsadlari muvofiqlikni oshirish va chiqindilarni kamaytirishdir:

- Muvofiqlik bu eng kam huquqiy standartlarga erishish va ularni saqlash harakatidir. Mos kelmagan hollarda kompaniyalar jarimaga tortilishi, davlat aralashuvi yoki ishlay olmasliklari ham mumkin.

- Chiqindilarni kamaytirish atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishga muvofiqlik chegarasidan tashqariga chiqadi. EMS atrof-muhit siyosatini ishlab chiqish, amalga oshirish, boshqarish, muvofiqlashtirish va nazorat qilishga yordam beradi. Chiqindilarni kamaytirish loyihalash bosqichida ifloslanishning oldini olish va chiqindilarni minimallashtirish orqali boshlanadi. Hayotiy sikl oxirida chiqindilar qayta ishlash bilan kamayadi.

Ushbu maqsadlarga erishish uchun atrof-muhitni boshqarish tizimlarini tanlash, odatda, ma'lum bir mezonlarga bo'ysunadi: yuqori chastotali ma'lumotlar bilan ishlash qobiliyati, yuqori ishlash ko'rsatkichlari, ma'lumotlarni shaffof boshqarish va qayta ishlash, kuchli hisoblash mexanizmi, moslashtirilgan omillarga ishlov berish, bir nechta integratsiya imkoniyatlari, ish oqimlari va QA jarayonlarini avtomatlashtirish va chuqur, moslashuvchan hisobot.

Atrof-muhitni boshqarish tizimi (EMS):

- Atrof-muhit ko'rsatkichlari va axborotni yaxshilash uchun asosan "loyihalash, ifloslanishni nazorat qilish va chiqindilarni minimallashtirish, o'qitish, yuqori menejmentga hisobot berish va

maqsadlarni belgilash” vositasi sifatida xizmat qiladi. Tashkilotning atrof-muhit masalalarini boshqarish usuli.

- Tashkilotning umumiy boshqaruv tuzilmasining mahsuloti, xizmatlari va jarayonlarining atrof-muhitga bevosita va uzoq muddatli ta’sirini bartaraf etish jihati bormi? EMS tashkilotdagi siyosatni rejalashtirish, boshqarish va nazorat qilishda yordam beradi.

- Tashkilotlarga resurslarni taqsimlash, javobgarlikni tayinlash va amaliyotni, protseduralarni va jarayonlarni doimiy baholash orqali atrof-muhitga oid muammolarni hal qilish uchun tartib va izchillik beradi.

- Rahbariyat va xodimlardan ekologik xaridni yaratadi va mas’uliyat va javobgarlikni tayinlaydi.

- Maqsadlarga erishish va kerakli natijalarga erishish uchun mashg’ulotlar uchun asos yaratadi.

- Mahsulot yoki xizmatning ta’siri, ahamiyati, ustuvor vazifalari va maqsadlarini yaxshiroq aniqlash uchun qonunchilik talablarini tushunishga yordam beradi.

- Tizimni doimiy ravishda takomillashtirishga va kerakli natijaga erishish uchun siyosat va maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan. Bu shuningdek kelajakdagi imkoniyatlarni topish uchun EMSni ko‘rib chiqish va tekshirishda yordam beradi.

- Pudratchilar va etkazib beruvchilarni o‘zlarining EMS-larini yaratishga undaydi.

- To‘g‘ridan-to‘g‘ri yuklash orqali federal, shtat va viloyat hukumatining atrof-muhitni muhofaza qilish idoralariga elektron hisobot berishni osonlashtiradi.

2.4. AQSHda atrof-muhitni boshqarishning asosiy jihatlari

Qo‘shma Shtatlarning atrof-muhit to‘g‘risidagi qonuni inson salomatligini muhofaza qilish va Qo‘shma Shtatlarning tabiiy muhitini yaxshilashga qaratilgan huquqiy standartlarga taalluqlidir. Himoyalash, ijro etish vatartibga solish masalalari bo‘yicha mamlakatda va chet ellarda tanqidga uchragan holda, mamlakat

ekologik huquqiy ekspertiza va tajribaning muhim manbai bo'lib qolmoqda.

Amerika Qo'shma Shtatlari Kongressi inson salomatligini muhofaza qilish va Qo'shma Shtatlarning tabiiy muhitini yaxshilashga qaratilgan va qayta tiklashga qaratilgan federal qonunlarni qabul qildi, masalan, Toza havo to'g'risidagi qonun (havoning ifloslanishi), toza suv to'g'risidagi qonun (suvning ifloslanishi) va atrof-muhitga javob berish, kompensatsiya va javobgarlik to'g'risidagi qonuni (CERCLA, yoki Superfund) (ifloslangan joyni tozalash). Tabiiy resurslardan foydalanish va bioxilma-xillikni tartibga soluvchi federal qonunlar ham mavjud bo'lib, ular atrof-muhit tamoyillari, shu jumladan, yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan turlar to'g'risidagi qonun, O'rmonlarni boshqarish to'g'risidagi milliy qonun va Sohil zonalarini boshqarish to'g'risidagi qonunlardan kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. AQSh Federal hukumati tomonidan qabul qilingan yoki tasdiqlangan harakatlardagi atrof-muhitga ta'sirni ko'rib chiqishni tartibga soluvchi Milliy Atrof-muhit siyosati to'g'risidagi qonun ushbu sohalarining barchasini qamrab olishi mumkin.

Qo'shma Shtatlardagi federalizm atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha milliy qonunchilik shaklida muhim rol o'ynadi. Ko'pgina federal atrof-muhit to'g'risidagi qonunlarda kooperativ federalizm mexanizmlari qo'llaniladi ko'plab federal tartibga solish dasturlari AQSh shtatlari bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi. Bundan tashqari, shtatlar, odatda, federal qonunlar tomonidan oldindan belgilanmagan hududlarni qamrab olish uchun o'zlarining qonunlarini qabul qildilar. Bunga Kongress cheklangan tartibda harakat qilgan joylar kiradi (masalan, Superfunddan tashqarida joylashgan joylarni boshqarish uchun shtatlarni tozalash to'g'risidagi qonunlar) va Kongress tartibga solishni asosan, shtatlarga topshirgan (masalan, suv resurslari to'g'risidagi qonun).

Tarixi

AQSHda ekologik huquq tarixi umumiy huquq doktrinalarida, masalan, bezovtalik qonuni va jamoat ishonch doktrinasida boshlangan. Birinchi atrof-muhit to'g'risidagi Nizom 1899-yildagi Daryolar va bandargohlar to'g'risidagi qonun bo'lib, u asosan "Toza suv to'g'risida" (CWA) qonuni bilan almashtirildi. Biroq, yuqorida sanab o'tilgan federal nizom kabi atrof-muhitni muhofaza qilish

to'g'risidagi aksariyat nizomlarning aksariyati 1960-yillarning oxiri 1980-yillarning boshlarida qabul qilingan. Ushbu qonunlar qabul qilinishidan oldin, atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha federal qonunlarning aksariyati deyarli keng qamrovli emas edi.

Reychel Karsonning 1962-yilda nashr etilgan "Silent Spring" kitobi tez-tez Qo'shma Shtatlarda ekologik harakatni boshlagan deb hisoblanadi. Kitobda pestitsidlarning ta'siri, ayniqsa DDT, qushlar va boshqa yovvoyi hayotda. 1960-yillardagi eng muhim ekologik ofatlar orasida 1969-yilda Santa-Barbara neftining to'kilishi ham bo'lgan, bu Kongressning atrof-muhit to'g'risidagi qonun hujjatlarini ko'rib chiqayotgani sababli jamoatchilikda katta g'azabni keltirib chiqardi. (Qarang: AQShdagi ekologik harakat.)

Dastlabki atrof-muhitga oid ishlardan biri sifatida keng tan olingan sud jarayonlaridan biri bu – Scenic Hudson Preservation Conference – Federal Power Commission. Ushbu holat Nyu York shtatidagi Storm King tog'ida elektrostansiya qurilishini to'xtatishga yordam berdi. Ushbu holat atrof-muhitga oid sud jarayonlarini tug'ilishi va ekologik da'volarni ilgari surish uchun huquqiy doktrinani yaratishda yordam berish sifatida tavsiflangan. "Scenic Hudson" ishi atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha milliy qonun (NEPA) va tabiiy resurslarni muhofaza qilish kengashi kabi ekologik targ'ibot guruhlarini yaratishda ilhomlantirdi.

Umumiy Qonun

Umumiy qonuni tartibga solinadigan faoliyat doirasidan tashqariga chiqadigan ekologik nizolarni hal qilishning muhim vositasidir. Atrof-muhitni tartibga solishning zamonaviy tarqalishidan oldin, bezovtalik (jamoat yoki xususiy), buzilish, beparvolik va qat'iy javobgarlik to'g'risidagi ta'limotlar bugungi kunda ifloslanish deb hisoblanadigan va tartibga soladigan faoliyat uchun zarar yetkazdi va javobgarlikni tayinladi. Ushbu doktrinalar dolzarb bo'lib qolmoqda va so'nggi paytlarda global iqlim o'zgarishi oqibatlarini uchun javobgarlikni talab qilmoqchi bo'lgan da'vogarlar tomonidan qo'llanilgan.

Umumiy qonun, shuningdek, Amerika suv qonunchiligida, qirg'oq huquqlari va undan oldingi egalik qilish to'g'risidagi ta'limotda yetakchi rol o'ynamoqda.

Ma'muriyat⁵

Qo'shma Shtatlarda atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunlarni boshqarish bo'yicha vazifalar turli federal, davlat idoralari o'rtasida turli xil, bir-birini takrorlaydigan va ba'zan ziddiyatli vazifalar bilan taqsimlanadi. EPA eng taniqli federal agentlik bo'lib, mamlakatning ko'plab havo, suv, chiqindilar va zararli moddalar dasturlarining yurisdiksiyasiga ega.

AQSh Baliq va yovvoyi tabiatni muhofaza qilish xizmati va Milliy park xizmati kabi boshqa federal idoralar asosan tabiatni muhofaza qilish vazifalarini bajaradilar, boshqalari, masalan, AQSh o'rmon xizmati va Yerni boshqarish byurosi, tabiiy resurslardan foydali foydalanishga ko'proq e'tibor berishadi.

Federal idoralar federal yurisdiksiya doirasida ishlaydi. Masalan, Toza suv to'g'risidagi qonunga muvofiq EPA vakolat doirasi "AQSh suvlari" bilan cheklangan. Ko'p hollarda federal qonunlar davlatlar tomonidan yanada qat'iy tartibga solinishi va ayrim federal vakolatlarni federal boshqaruvdan shtat boshqaruviga o'tkazishga imkon beradi. AQSh shtatlari hukumatlari, shu sababli shtat politsiyasi vakolatlari yoki delegatsiya tomonidan federal qonunlar asosida qabul qilingan shtat qonunchiligini boshqarishda, atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha agentliklarni bir xilda o'z ichiga oladi. Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha davlat qonunlarining federal qonunchilikka asoslanganligi yoki undan chiqib ketish darajasi yurisdiksiyadan yurisdiksiyaga qarab farq qiladi.

Shunday qilib, federal bo'lmagan suv-botqoq yerlarni to'ldirish uchun bitta davlat idorasidan ruxsat olish talab etilishi mumkin bo'lsa-da, kattaroq va murakkab ishlarga, masalan, ko'mir yoqadigan elektr stansiyasini qurish uchun ko'plab federal va davlat idoralari tomonidan tasdiqlash talab etiladi.

⁵ www.wikipedia.org

Majburiy ijro

Qo'shma Shtatlarda atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunlarni buzish, odatda, fuqarolik huquqbuzarligi hisoblanadi, natijada pul jazosi ehtimol, fuqarolik sanksiyalari qo'llaniladi. Ko'pgina ekologik qonunlarda, shuningdek, qo'pol qoidabuzarliklar uchun jinoiy javobgarlik ko'zda tutilgan. Ba'zi bir federal qonunlar, masalan, Toza suv to'g'risidagi qonun, agar hukumat majburiy choralarni ko'rmagan bo'lsa, AQSh fuqarosiga qonunbuzarga qarshi da'vo arizasi berishga imkon beradi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish idoralari ko'pincha alohida ijro etuvchi idoralarni o'z ichiga oladi, ularning vazifalari, shu jumladan, ruxsat etilgan faoliyatni nazorat qilish, muvofiqlik tekshiruvlarini o'tkazish, havolalar berish va qonunbuzarliklarni ta'qib qilish (buzilishiga qarab fuqarolik yoki jinoiy). EPA ning Majburiy ijro va muvofiqlikni ta'minlash idorasi ana shunday agentliklardan biridir. Boshqalar, masalan, Amerika Qo'shma Shtatlari Park Politsiyasi ko'proq an'anaviy huquqni muhofaza qilish faoliyatini olib boradi.

Ekologik huquqbuzarliklar bo'yicha sud protseduralari ko'pincha idoralarning o'zlari tomonidan ma'muriy huquq tuzilmalari tomonidan ko'rib chiqiladi. Ba'zi hollarda, murojaatlar ichki tartibda ham ko'rib chiqiladi (masalan, EPA Atrof-muhitga oid apellyatsiya kengashi). Odatda, agentlikning yakuniy qarorlari keyinchalik tegishli sudga shikoyat qilinishi mumkin.

Janubiy Afrikaning atrof-muhit to'g'risidagi qonuni Janubiy Afrikadagi atrof-muhitni muhofaza qilish va saqlashga qaratilgan harakatlar natijasida kelib chiqqan ijtimoiy, iqtisodiy, falsafiy va huquqshunoslik masalalariga oid Janubiy Afrikadagi huquqiy qoidalarni tavsiflaydi. Janubiy Afrikaning atrof-muhit to'g'risidagi qonuni tabiiy resurslarni tejash va ulardan foydalanishni hamda yerdan foydalanishni rejalashtirish va rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Janubiy Afrikada ekologik huquqning ko'p yo'nalishlarini shakllantirgan xalqaro o'lchov bilan birgalikda ijro etilishi masalalari ham ko'rib chiqiladi. Mamlakat Konstitutsiyasining ekologik qonunlarni qo'llashni har qanday tushunishda hal qiluvchi ahamiyati ham tekshiriladi. Milliy atrof-muhitni boshqarish to'g'risidagi qonuni (NEMA) atrof-muhit qonunchiligining asoslarini yaratadi.

“Atrof-muhit” tushunchasi

Milliy atrof-muhitni boshqarish to‘g‘risidagi qonuni (NEMA) “atrof-muhit” ni odamlar mavjud bo‘lgan atrof-muhit deb ta’riflaydi. Ular quyidagilardan iborat:

1. yer, suv va yerning atmosferasi;
2. mikroorganizmlar, o‘simlik va hayvonot dunyosi;
3. ushbu ro‘yxatdagi dastlabki ikkita elementning har qanday qismi yoki birikmasi va ular orasidagi o‘zaro bog‘liqlik;
4. inson salomatligi va farovonligiga ta’sir ko‘rsatadigan fizikaviy, kimyoviy, estetik va madaniy xususiyatlar va holatlar.

Bundan tashqari, Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risidagi qonunda atrof muhitga “inson yoki boshqa biron-bir organizm yoki organizmlar kolleksiyasining hayoti va odatlariga ta’sir qiluvchi atrof-dagi obyektlar, sharoit va ta’sirlarning yig‘indisi” deb ta’rif berilgan.

Ekologik huquq doirasi

Yan Glazevskiyning ta’kidlashicha, atrof-muhit to‘g‘risidagi qonun quyidagi uchta “umumiy, ammo o‘zaro bog‘liq bo‘lgan sohalarni” o‘z ichiga oladi. Ular:

1. yerdan foydalanishni rejalashtirish va rivojlantirish;
2. resurslarni tejash va ulardan foydalanish;
3. chiqindilarni boshqarish va ifloslanishni nazorat qilish.

Huquqiy normalar va standartlar

“Atrof-muhit bilan bog‘liq har qanday huquqiy norma, – deb qayd etadi Rabie,” atrof-muhit to‘g‘risidagi qonunni tashkil etuvchi deb qaralmaydi. Atrof-muhit qonuni ushbu me’yor atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan yoki ishlatilishini taxmin qiladi.”

“Atrof muhitni muhofaza qilish” tabiiy resurslarni saqlash va atrof-muhit ifloslanishini nazorat qilishni tavsiflaydi. Bu “atrof-muhitni boshqarish” deb nomlanuvchi jarayon orqali amalga oshiriladi. Ekologik-huquqiy normalar atrof-muhitni boshqarish bilan bog‘liq. Ekologik huquqda paydo bo‘layotgan xalqaro me’yorlar va tushunchalarning bir nechtasi quyida, ayrim hollarda ularning Janubiy Afrikada qo‘llanilishini muhokama qilish bilan birga keltirilgan.

Barqaror rivojlanish an’anaviy energiya manbalaridan uzoqlashganda, sivilizatsiya o‘sish, yangilik va taraqqiyotni qurbon qilishga majbur bo‘ladi degan g‘oyaga qarshi kurashishga intiladi.

BMT Bosh assambleyasi tomonidan chaqirilgan 1983-yil atrof-muhit va taraqqiyot bo'yicha Butunjahon komissiyasi ushbu kontsepsiyaga eng ko'p keltirilgan ta'rifni taqdim etdi: "kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga ziyon yetkazmasdan, hozirgi zamon talablariga javob beradigan rivojlanish". Ushbu intilish tarkibida ikkita asosiy tushunchalar mavjud:

1. "ehtiyotlar konsepsiyasi, xususan dunyodagi kambag'allarning muhim ehtiyojlari, ularga ustuvor ahamiyat berilishi kerak;"

2. "atrof-muhitning hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga texnologiya va ijtimoiy tashkilot davlati tomonidan qo'yiladigan cheklovlar g'oyasi".

Kontsepsiya nafaqat atrof-muhitni o'z ichiga oladi, shuning uchun hozirgi maqsadlar uchun asosiy e'tibor atrof-muhit barqarorligiga qaratilishi kerak: atrof-muhitdan inson ehtiyojlarini qondiradigan va atrof-muhitning abadiy saqlanishini ta'minlaydigan tarzda foydalanish maqsadi.

NEMA "barqaror rivojlanish"ni "rivojlanishning hozirgi va kelajak avlodlarga xizmat qilishini ta'minlash uchun rejalashtirish, amalga oshirish va qarorlarni qabul qilishda ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik omillarni birlashtirish" deb ta'riflaydi. NEMA "barqaror rivojlanish uchun barcha tegishli omillarni hisobga olgan holda, shu jumladan:

- "ekotizimlarning buzilishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishiga yo'l qo'yimaslik yoki umuman oldini olish mumkin bo'lmagan hollarda minimallashtirish va bartaraf etish;

- "atrof-muhitning ifloslanishi va buzilishining oldini olish yoki umuman oldini olish mumkin bo'lmagan hollarda minimallashtirish va bartaraf etish;

- "millatning madaniy merosini tashkil etuvchi landshaftlar va joylarning bezovtalanishining oldini olish yoki umuman oldini olish mumkin bo'lmagan joylarda minimallashtirish va bartaraf etish;

- "chiqindilarni oldini olish yoki umuman oldini olish mumkin bo'lmagan joylarda, imkon qadar minimallashtirilishi va qayta ishlatilishi yoki qayta ishlanishi va mas'uliyatli tarzda boshqacha tarzda yo'q qilinishi;

- “qayta tiklanmaydigan tabiiy resurslardan foydalanish va ekspluatatsiya qilish mas’uliyatli va adolatli bo‘lishi va resurslarning kamayishi oqibatlarini hisobga olishi;
- “qayta tiklanadigan manbalarni va ular tarkibiga kiradigan ekotizimlarni ishlab chiqish, ulardan foydalanish va ulardan foydalanish ularning yaxlitligi xavf ostida bo‘lgan darajadan oshmasligi;
- “qarorlar va harakatlarning oqibatlari to‘g‘risida mavjud bilimlarning chegaralarini hisobga olgan holda, tavakkaldan va ehtiyotkorlik bilan yondashuv qo‘llanilishi;
- “atrof-muhitga va odamlarning ekologik huquqlariga salbiy ta’sirlarni oldindan ko‘rish va oldini olish hamda ularni umuman oldini olish mumkin bo‘lmagan joylarda minimallashtirish va bartaraf etish.”

Ekologik adolat

NEMA “atrof-muhitga salbiy ta’sirlar har qanday odamni, ayniqsa, zaif va kambag‘al odamlarni nohaq kamsitadigan tarzda taqsimlanmasligi uchun atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida” qaror qabul qildi.

Ekologik huquqlar

Ushbu atama “atrof-muhit” ning Janubiy Afrika qonunlarida huquqlarga ega ekanligini anglatmaydi, aksincha, odamlar hozirgi va kelajak avlodlar uchun hukumatning jamoat ishonch vazifalarini bajarishda himoya qilinadigan atrof-muhitga bo‘lgan huquqini anglatadi.

Janubiy Afrika Konstitutsiyasining 24-qismida “har kimning huquqi bor:

- “ularning sog‘lig‘i yoki farovonligi uchun zararli bo‘lmagan muhitga;
- “hozirgi va kelajak avlodlar manfaati uchun atrof-muhitni muhofaza qilish, oqilona qonunchilik va boshqa choralar yordamida;
- “ifloslanish va ekologik buzilishning oldini olish;
- “tabiatni muhofaza qilishga ko‘maklashish;
- “ekologik barqaror rivojlanishni ta’minlash va tabiiy resurslardan oqilona iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga yordam berish.

2.5. Yaponiyada atrof-muhitni boshqarishning huquqiy asoslari

Aholisi va xo‘jalik faoliyati nihoyatda zich metropolitenlarda va Yaponiyaning qirg‘oq bo‘ylab tekisliklarida to‘plangan, arxipelagning uchdan ikki qismi tog‘li va o‘rmon bilan qoplangan. 1990-yillarda Yaponiyada iqtisodiy o‘shish 1980-yillarga qaraganda ancha sust bo‘lib, davrning ayrim qismlarida iqtisodiyotning qisqarishi kuzatildi. Qishloq xo‘jaligi va sanoat mahsuloti kamaydi. Yakuniy energiya sarfi va iqtisodiyotning energiya intensivligi (yalpi ichki mahsulotning birligiga energiya sarfi) sezilarli darajada oshdi, shuningdek umumiy transport harakati ham. Yaponiya iqtisodiyoti energiya, oziq-ovqat va boshqa xomashyo kabi tabiiy resurslar importiga juda bog‘liq. Bugungi kunda Yaponiya atrof-muhitiga eng muhim bosim transport, qishloq xo‘jaligi, sanoat va xususan, energiya talabi va xususiy yakuniy iste‘molning o‘shishidan kelib chiqadi. Atrof-muhitning ustuvor muammolari orasida shahar havosining ifloslanishi (zarrachalar, toksik moddalar), chiqindilarni boshqarish, tabiatni muhofaza qilish, iqlim o‘zgarishi, kimyoviy moddalar bilan ishlash va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha xalqaro hamkorlik mavjud. Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi 2001-yilda, Yaponiya Atrof-muhit agentligidan (uning o‘rnini bosgandan) 30 yil o‘tgach, chiqindilarni boshqarish, xalqaro ekologik hamkorlik kabi kengaytirilgan yoki kuchaytirilgan atrof-muhit majburiyatlari bilan tashkil etilgan. Ushbu hisobotda OECDning 1994-yildagi OECD atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha sharhidan (EPR) beri Yaponiya erishgan yutuqlari va Yaponiyaning ichki maqsadlari va xalqaro majburiyatlari qay darajada bajarilayotganligi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, u OECD Atrof-muhit strategiyasi doirasida mamlakat taraqqiyotini ko‘rib chiqadi. Barqaror rivojlanish sharoitida mamlakatning atrof-muhit ko‘rsatkichlarini kuchaytirishga yordam beradigan 60 ta tavsiyalar taqdim etiladi. 1990-yillarda yanada samarali ekologik siyosatni amalga oshirishda Yaponiyaning atrof-muhit to‘g‘risidagi qonunchiligi yanada ishlab chiqildi. Umuman olganda, ekologik siyosatni amalga oshirishda foydalaniladigan vositalar aralashmasi juda samarali. Reglament qat’iy, yaxshi bajarilgan va kuchli monitoring imkoniyatlariga asoslangan. An’anaviy bo‘lmagan havo ifloslantiruvchi moddalari (masalan,

dioksinlar, benzol) bilan kurashda sezilarli yutuqlarga erishildi va tegishli qonunchilik bazasi yaqinda qayta ko'rib chiqilishi bilan chiqindilarni boshqarish yanada yaxshilanishi kutilmoqda. Yangi ekologik texnologiyalar va davolash usullarini tadqiq etish va rivojlantirishni qat'iy standarti va moliyaviy ko'magi ijobiy texnologiyani majbur qildi, bu qat'iy qoidalarning o'z vaqtida bajarilishini ta'minlashga yordam berdi. Ushbu tizim iqtisodiy samaradorlikning bir qator afzalliklariga ham ega: milliy miqyosda emissiya yoki chiqindilarni chiqarish chegaralari zarur bo'lganda mintaqaviy yoki mahalliy darajada qat'iylashtiriladi, ko'pincha prefekturalar va munitsipalitetlar tomonidan sanoat bilan muzokaralar olib boriladi. Atrof-muhitga ta'sirni baholash (EIA) muntazam ravishda yirik loyihalarda qo'llaniladi. Yaponiya sanoati atrof-muhitni boshqarish va hisobot tizimlarini yaratish bo'yicha faol ish olib bormoqda va bir nechta filiallar atrof-muhitga oid "izlarini" kamaytirish bo'yicha tashabbuslar ko'rsatmoqdalar. Shunga qaramay, iqtisodiy vositalarni yanada kengroq qo'llash orqali iqtisodiy samaradorlikning muhim yutuqlariga erishish mumkin. Xususan, bunday vositalar quyidagilarga yordam berishi mumkin: i) tashqi ta'sirlarni ichki holatga keltirish va ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar tanloviga ta'sir ko'rsatadigan iqtisodiy signallarni ishlab chiqarish; milliy va mahalliy hukumat budjet kamomadini kamaytirish. Foydalanuvchilar va ifloslanish uchun to'lovlar va atrof-muhitga solinadigan soliqlar ekologik xarajatlarni ichki holatga keltirish uchun yetarli darajada foydalanilmaydi. Atrof-muhit siyosatini amalga oshirishda moliyaviy yordam dasturlaridan keng foydalaniladi va ularning iqtisodiy samaradorligi tizimli ravishda baholanmaydi. Atrof-muhitni ifloslantiruvchi va foydalanuvchi uchun to'lash tamoyillarini qo'llash hali ham to'liq emas, ayniqsa, chiqindi suvlar va chiqindilarni etkazib berish xizmatlariga nisbatan. Yaponiya chiqindi suv xizmatlari narxini qoplash uchun foydalanuvchi to'lovlari bilan rag'batlantiruvchi yutuqlarga erishdi, ammo maishiy chiqindilar xizmatlari uchun xarajatlarni to'liq qoplashga erishish uchun hali uzoq yo'l bor. Qishloq xo'jaligi yerlarining ifloslanishi bundan mustasno, tuproqning ifloslanishini boshqarish qonunchilik bazasiga ega emas va javobgarlik ko'pincha aniq emas. Siyosiy qarorlarni qabul qilishda variantlarni iqtisodiy tahliliga ko'proq e'tibor qaratish lozim. Jamiyat va nodavlat

notijorat tashkilotlariga katta rol berib, EIA jarayonida yumshatuvchi choralar va muqobil variantlarni ko'rib chiqishni takomillashtirish zarur. Sanoat sohasidagi ixtiyoriy bitimlar yanada oshkora, o'rnatilgan monitoring mexanizmlari va miqdoriy maqsadlar bilan ta'minlanishi kerak. Barqaror rivojlanish sari Yaponiya so'nggi ikki o'n yillikda SO_x, NO_x, o'g'itlar va pestitsidlar bo'yicha iqtisodiy o'sishdan atrof-muhitning yomonlashuvini jiddiy ravishda ajratib olishga erishdi. Suvni olib tashlash va maishiy va sanoat chiqindilarini ishlab chiqarish endi o'smayapti. Birinchi va ikkinchi atrof-muhitni muhofaza qilishning asosiy rejalari bilan Yaponiya ekologik muammolarni tarmoq rejalashtirishda birlashtirish uchun zarur platformani yaratdi; Markaziy Atrof-muhit Kengashi rejalarni amalga oshirayotgan turli vazirliklarning ishi to'g'risidagi hisobotlarni ko'rib chiqadi. Ekologik muammolar ham yillik milliy budjetni shakllantirish jarayonining bir qismidir. 1990-yillarning oxirida amalga oshirilgan hukumatni atroflicha ko'kalamzorlashtirish dasturi davlat sektorining ekologik izini pasaytirdi. Ekologik toza tovarlarni sotib olish to'g'risidagi qonunga (2000) asoslanib, 2001-yil aprelda hukumatni ko'kalamzorlashtirish bo'yicha yangi dastur ishga tushirildi. Atrof-muhit muammolari va soliq-budjet siyosatining integratsiyasi avtomobillar solig'i va avtoulavlarni sotib olish solig'ining davom etishi bilan boshlandi. Ko'mirga beriladigan subsidiyalar kamayib bormoqda va ularni butunlay 2002-yilda bekor qilish rejalashtirilmoqda. Oldindan rivojlangan va ba'zida namunali siyosat olib borilganiga qaramay, 1990-yillarda erishilgan ajralish ayrim sohalarda etarli bo'lmadi. Masalan, CO₂ chiqindilari Yalpi ichki mahsulot bilan bir xil darajada o'sishda davom etmoqda. Bir qator ifloslanish tendentsiyalari hali ham muttasil ravishda oshib bormoqda, xususan transport va energiya ishlatish bilan bog'liq. Qolgan chiqindilarni yo'q qilish quvvati juda muhim nuqtaga yetmoqda. Jismoniy rejalashtirish atrof-muhitni rejalashtirish bilan yaxshi muvofiqlashtirilmagan. Strategik atrof-muhitni baholash hali atrof-muhitga tegishli tarmoq siyosati, rejalari va dasturlarida muntazam ravishda qo'llanilmaydi. Bozorga asoslangan integratsiyaga kelsak, to'lovlar, yig'imlar, soliqlar, savdo ruxsatnomalari yoki depozitni qaytarib berish dasturlari kabi iqtisodiy vositalardan juda kam foydalaniladi. Atrof-muhit bilan bog'liq soliqlarning aksariyati

yo'llarni qurish va ta'mirlash uchun mo'ljallangan. Bir nechta sohalarda ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarga moliyaviy yordam berish ham ekologik samaradorlik, ham iqtisodiy samaradorlik maqsadlariga zid bo'lishi mumkin; tarmoq subsidiyalarining atrof-muhitga ta'siri bo'yicha muntazam ravishda qayta ko'rib chiqilishi kerak. Iqlim o'zgarishi Yaponiya 1990-yillarning boshlarida ob-havoni muhofaza qilish bo'yicha katta maqsadlarni ishlab chiqdi va butun o'n yil davomida global isishga qarshi kurashga e'tiborni qaratdi. Yaponiyada ob-havoni muhofaza qilish bo'yicha batafsil siyosat mavjud bo'lib, uni amalga oshirish yaxshi muvofiqlashtirilgan va muntazam ravishda ko'rib chiqiladi. Yaponiya doimiy ravishda BMTning iqlim o'zgarishi to'g'risidagi Asosiy Konvensiyasi (UNFCCC) doirasida xalqaro iqlimni muhofaza qilish ishlarini qo'llab-quvvatladi. Iqtisodiyotning CO₂ intensivligi (kg CO₂ / YaIMning birligi) 1990-yillarda 1,8% ga kamayib, OECD mamlakatlari orasida sakkizinchi o'rinni egalladi. Yaponiya yoqilg'ini neftdan va gaz va atom energetikasidan voz kechishga intildi. U 1970-yillardan beri energiya samaradorligi standartlaridan keng va samarali foydalangan va 1998-yilda "birinchi darajali" dasturini yaratish bilan ularni sezilarli darajada kuchaytirgan. Jamoat transporti infratuzilmasi yirik shaharlarda yaxshi tariflangan va tabaqalashtirilgan tariflar bilan rivojlangan. Aksariyat metropolitenlarda yo'lovchilar safarlarining katta qismini hisobga olishni davom ettirmoqda. Yaponiya sanoatining ixtiyoriy tashabbuslari ushbu sohadan chiqadigan gaz chiqindilarining kamayishiga hissa qo'shdi. Energiya foydalanuvchilarining xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatish uchun xalq ta'limi dasturlari global isishga qarshi harakatlarni targ'ib qiladi. 1990-yillarda CO₂ emissiyasi va iqtisodiy o'sish o'rtasida zaif ajralishga erishilgan bo'lsa-da, Yaponiyaning ko'rsatkichlari 1990- va 2008-12-yillarda issiqxonagaz chiqindilarini 6% ga kamaytirishning umumiy maqsadi bilan hali ham keskin farq qiladi. Asosiy gaz bilan 1999-yilga qadar uning issiqxona gazchiqindilari qariyb 7 foizga oshdi. Shu sababli Yaponiya UNFCCCni ratifikatsiya qilish va global isishni to'xtatish bo'yicha Harakat dasturini tuzish orqali e'lon qilgan barqarorlashtirish maqsadlaridan kam qoldi. Iqtisodiyotning energiya intensivligi (YaIM) 1990-yillarda 5 foizga o'sdi, bu 1970- va 1980-yillar tendentsiyalarining teskarisi. Garchi Yaponiya 1990-yillarda CO₂ chiqindilarini

kamaytirish vositasi sifatida barcha sohalarda energiya samaradorligini oshirishga intilgan bo'lsa-da, hozirgi kunga qadar talabni boshqarish choralari va qayta tiklanadigan energiya manbalarining potensial hissasini e'tiborsiz qoldirdi. Iqlimni muhofaza qilish choralari tarmoqlar va energiya manbalari bo'yicha uyg'unlashtirish uchun ko'proq harakat qilish kerak. Amaldagi atrof-muhitga tegishli soliqlar, agar kerak bo'lsa, issiqxona gazini kamaytirish va boshqa maqsadlar nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqilishi va takomillashtirilishi kerak. Bir misol avtomobil transportida yoqilg'iga soliq solinishi. Soliqlar va to'lovlar kabi iqtisodiy vositalar Yaponiyada OECDning bir qator mamlakatlariga qaraganda kamroq qo'llaniladi. Yaponiya HFC, PFC va SF6 ni cheklash bo'yicha maqsadlarini bajarish uchun sa'y-harakatlarini davom ettirishi kerak.

Dengiz muammolari bilan bog'liq boshqa xalqaro majburiyatlar va hamkorlik Yaponiya 1995-yilda OPRC Konvensiyasini (Neft bilan ifloslanish holatiga tayyorgarlik, qarshi kurashva hamkorlik to'g'risidagi xalqaro konvensiya) ratifikatsiya qilganidan beri katta miqdordagi neftning to'kilishiga javob berish masalasi qo'yildi. Sohil qo'riqlash iqtisodiy zonani noqonuniy tashlab yuborish yoki kemalardan tushirish uchun muntazam ravishda kuzatuv olib boradi va port ma'murlari kemalar tomonidan MARPOLga muvofiqligini muntazam tekshirib turishadi. Yaponiya oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkilotining tavsiyalariga muvofiq baliq ovlash floti salohiyatini kamaytirish bo'yicha muhim tadbirlarni amalga oshirdi. Xitoy va Janubiy Koreya bilan ikki tomonlama va uch tomonlama hamkorlik mustahkamlandi. Yaponiya Sharqiy Osiyoda 11 ta mamlakatni qamrab olgan mintaqadagi birinchi kooperativ va hamkorlikdagi kuzatuv tarmoqlaridan biri bo'lgan Sharqiy Osiyoda kislota qatlamini monitoring qilish tarmog'ini yaratishda muhim rol o'ynadi. Ushbu tarmoq mintaqaviy siyosat javoblariga olib kelishi mumkin bo'lgan ilmiy ma'lumotlar va bilimlarni almashish uchun muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Rivojlanish bo'yicha Yaponiyaning rasmiy yordamining 30% dan ortig'i atrof-muhit sohasiga jalb etilgan. Yaponiya 1995-yilda CFC ishlab chiqarishni to'xtatdi. Yaponiya importida yumshoq yog'och kontrplak asta-sekin qattiq yog'och kontrplak bilan almashtirildi; dastlabki ulushi 1993-yildagi 15% dan 1999-yildagi 42% gacha o'sdi. OPRC konvensiyasi talab qilganidek,

Yaponiya hali ham neft falokatiga qarshi kurash bo'yicha mintaqaviy kelishuvlarni ishlab chiqishda muvaffaqiyatga erishmadi. Garchi dunyodagi ikkinchi yirik dengiz flotini ekspluatatsiya qilsa-da, Yaponiyaning suvlarini boshqarish va kemalarni yo'q qilish bo'yicha chora-tadbirlari hozirgi kunda yetarli emas. Rossiya bilan ikki tomonlama hamkorlik 1990-yillarning oxirida sustlashdi. Tinch okeanining shimoliy qismidagi bir nechta baliqchilikning birgalikda foydalaniladigan baliq zaxiralari tiklanishi va to'g'ri boshqarilishi kerak. Transchegaraviy ifloslanish masalasida ham havo, ham dengizning ifloslanishi bilan bog'liq bo'lgan siyosiy munosabatlarning umumiy tushunchasi va asoslarini ishlab chiqish maqsadiga erishish uchun hali ko'p vaqt bor. Iste'mol mahsulotlaridan CFClarning tiklanish darajasi yaxshilanishi kerak. Xalqaro Tropik Yog'och Tashkilotining 2000-yillik o'sishi (barcha olib kelingan qattiq yog'och barqaror holatdagi o'rmonlardan olinishi) aniq emas.

2.6. Afrika mamlakatlarida atrof-muhitni boshqarish faoliyati

Tropik o'rmonlarni suiste'mol qilish zamonaviy Afrikaning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy hodisasidir. Afrikada iste'mol qilinadigan umumiy energiyaning 56% yog'och va ko'mirdan olinadi. Ammo o'tin yig'ish va o'rmonlarni yo'q qilish bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. O'rmonlarning kesilishi ko'plab omillar, jumladan aholi sonining ko'payishi va tabiiy resurslar tizimi o'rtasidagi muvozanat, yangi yerlarga bo'lgan ehtiyoj va shaharlarning kengayishi natijasida yuzaga keladi. Hozirda Afrikaning bir qator mamlakatlari boy mamlakatlar bilan hamkorlikda o'rmonlarni boshqarishva tiklashga urinmoqdalar. Barqaror turizmni rivojlantirish bo'yicha YuNVTO tomonidan boshqariladigan xalqaro sayyohlik uyushmasi, YUNEP va YUNESKO tashkilotlari ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy boshqaruv tajribalarini tarqatishda mezbonlik qilmoqdalar. Dunyo bo'ylab inson faoliyati natijasida yetkazilgan ekologik zararlar oshib bormoqda. 1992-yilda Rio-de-Janeyroda bo'lib o'tgan "Yer sammiti" Afrikada va boshqa joylarda vazirlarning atrof-muhitga tahdid soluvchi amaliyotlarga e'tibor qaratadigan bir qator masalalar dastlabki konferensiyada muhokama qilindi. Afrikaning rivojlanmaganligi, cho'llanish, o'rmonlarning kesilishi va ifloslanishiga olib keladigan amaliyotlar

bunga asos bo'ldi. Sammit atrof-muhit, rivojlanish darajasi va qashshoqlik o'zaro bog'liqlikligini ko'rsatdi. Qurg'oqchilik 1960-yillarda boshlangan va keyingi o'n yilliklarda tartibga solinmagan. Kam yog'ingarchilik foydali o'simlik mavsumiy hosilini ta'minlay olmadi. Cho'llanish tabiiy o'simliklardan haddan tashqari ko'p foydalanilganda, qishloq xo'jaligi chekka yerlarga tarqalganda va noo'rin qishloq xo'jaligi hamda chorvachilik amaliyotlari yerni eroziyaga duchor qilganda sodir bo'ladi.

2.7. Turizmda atrof muhitni boshqarishda ISO 14001 standartining ro'li⁶

2.7.1-chizma. ISO tashkiloti

IS 14000 – atrof-muhitni boshqarish bilan bog'liq bo'lgan standartlar oilasi bo'lib, u tashkilotlarga yordam berish uchun mavjud. Atrof-muhitga : salbiy ta'sirini minimallashtirish (ya'ni havo, suv yoki quruqlikda salbiy o'zgarishlarni keltirib chiqarishi);

– amaldagi qonunlar, qoidalar va boshqa ekologik talablarga rioya qilish;

– yuqoridagilarni doimiy ravishda takomillashtirish kabi vazifalarni bajaradi.

ISO 14001 talablari ajralmas qismi bo'lgan Yevropa Ittifoqi'ning Eko-boshqaruv va Boshqarish dasturi (emas).

⁶ www.virospack.com

EMS ISO tomonidan quyidagicha ta'riflanadi: "atrof-muhit siyosatini ishlab chiqish, amalga oshirish, unga erishish va saqlash uchun tashkiliy tuzilma, rejalashtirish faoliyati, vazifalari, amaliyoti, protseduralari, jarayonlari va resurslarini o'z ichiga olgan umumiy boshqaruv tizimining bir qismi". ISO 14000 oilasi, xususan, ISO 14001 standartini o'z ichiga oladi, bu samarali atrof-muhitni boshqarish tizimini (EMS) loyihalashtirish va amalga oshirish uchun tashkilotlar tomonidan qo'llaniladigan asosiy standartlarni aks ettiradi. Ushbu seriyadagi boshqa standartlarga ISO 14004 kiradi, bu yaxshi EMS uchun qo'shimcha ko'rsatmalar beradi va atrof-muhitni boshqarishning o'ziga xos jihatlari bilan bog'liq ko'proq ixtisoslashgan standartlar. ISO 14000 seriyasining asosiy maqsadi "atrof-muhitga oid mas'uliyatini boshqarishni istagan barcha turdagi kompaniyalar va tashkilotlar uchun amaliy vositalarni" taqdim etadi. ISO 14001 EMS uchun mezonlarni belgilaydi. Bu atrof-muhit ko'rsatkichlariga qo'yiladigan talablarni belgilamaydi, aksincha kompaniya yoki tashkilot samarali EMSni o'rnatish uchun amal qilishi mumkin bo'lgan ramkalarni aks ettiradi. Undan resurslar samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va xarajatlarni kamaytirishni istagan har qanday tashkilot foydalanishi mumkin. ISO 14001 dan foydalanish kompaniya menejmenti va ishchilari hamda tashqi manfaatdor tomonlarga atrof-muhitga ta'sirini o'lchash va yaxshilashga ishonchni ta'minlashi mumkin. ISO 14001 boshqa boshqaruv funksiyalari bilan ham birlashtirilishi mumkin va kompaniyalarga ularning ekologik va iqtisodiy maqsadlarini bajarishda yordam beradi. ISO 14001ning asosiy prinsiplari taniqli Plan-Do-Check-Act (PDCA) sikliga asoslangan:

1. Plan: Maqsad va jarayonlarni belgilash ISO 14001 dasturini amalga oshirishdan oldin, tashkilotning jarayonlari va mahsulotlarini dastlabki qayta ko'rib chiqish yoki bo'shliqlarni tahlil qilish, joriy operatsiyaning barcha elementlarini va iloji bo'lsa, kelajakdagi operatsiyalarni aniqlashga yordam berish tavsiya etiladi. ⁷ "Atrof-muhit jihatlari to'g'ridan-to'g'ri, masalan, ishlab chiqarish jarayonida ishlatiladigan va xom ashyo kabi bilvosita bo'lishi mumkin. Ushbu sharh tashkilotga ularning atrof-muhitga oid maqsadlari, maqsadlari va

⁷ <https://en.wikipedia.org/w/index.php>.

maqsadlarini belgilashda yordam beradi (bu ideal darajada o‘lchanishi kerak); nazorat va boshqarish protseduralari va jarayonlarini ishlab chiqishda yordam beradi; va har qanday tegishli qonuniy talablarni ta’kidlash uchun xizmat qiladi, keyinchalik bu siyosatga kiritilishi mumkin.

2. DO: Jarayonlarni amalga oshirish

Ushbu bosqichda tashkilot zarur bo‘lgan resurslarni aniqlaydi va EMSni amalga oshirish va nazorat qilish uchun mas’ul bo‘lgan tashkilot a’zolarini ishlab chiqadi. Bunga protseduralar va jarayonlar belgilanishi kiradi, garchi faqat bitta hujjatlashtirilgan protsedura operativ boshqaruv bilan bog‘liq. Hujjatlarni nazorat qilish, favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik ko‘rish va ularni bartaraf etish hamda xodimlarning maorifligi kabi elementlar ustidan boshqaruvni yanada takomillashtirish, zarur jarayonlarni malakali ravishda amalga oshirishi va natijalarni qayd etishi uchun boshqa protseduralar talab qilinadi. Tashkilotning barcha darajalarida, ayniqsa, yuqori menejmentda aloqa va ishtirok etish, amalga oshirish bosqichining muhim qismidir, chunki EMS samaradorligi barcha xodimlarning faol ishtirokiga bog‘liq.

3. Check -Tekshirish: Jarayonlarni o‘lchash va nazorat qilish va natijalar haqida xabar berish

“Tekshirish” bosqichida tashkilotning atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha maqsadlari va maqsadlariga erishilishini ta’minlash uchun ish faoliyati nazorat qilinadi va vaqti-vaqti bilan o‘lchanadi. Bundan tashqari, ichki auditlar EMS foydalanuvchi kutishlariga javob beradimi yoki jarayonlar va protseduralar yetarlicha saqlanib qolinayotgani va kuzatilayotganligini aniqlash uchun rejalashtirilgan vaqt oralig‘ida o‘tkaziladi.

4. AST – Amal: natijalar asosida EMS ishlashini yaxshilash bo‘yicha choralar ko‘ring

Tekshirish bosqichidan so‘ng, EMS maqsadlariga erishish, ular qay darajada bajarilishi va aloqalarni to‘g‘ri boshqarilishini ta’minlash uchun boshqaruv tekshiruvini o‘tkaziladi. Bundan tashqari, sharh tizimni yanada takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berish uchun qonuniy talablar kabi o‘zgaruvchan holatlarni baholaydi. Ushbu tavsiyalar doimiy takomillashtirish orqali kiritiladi: rejalar yangilanadi yoki yangi rejalar tuziladi va EMS oldinga siljiydi.

ISO 14000 seriyali standartlari ro'yxati

ISO 14001 Atrof-muhitni boshqarish tizimlari – foydalanish bo'yicha yo'riqnomaga ega bo'lgan talablar.

ISO 14004 Atrof-muhitni boshqarish tizimlari – amalga oshirish bo'yicha umumiy ko'rsatmalar.

ISO 14005 Atrof-muhitni boshqarish tizimlari – bosqichma-bosqich amalga oshirishga moslashuvchan yondoshish bo'yicha ko'rsatmalar.

ISO 14006 Atrof-muhitni boshqarish tizimlari – ekodizaynni kiritish bo'yicha qo'llanma.

ISO 14015 Atrof-muhitni boshqarish – Saytlar va tashkilotlarning atrof-muhitni baholash (EASO).

ISO 14020 dan **14025** atrof-muhitga oid yorliqlar va deklaratsiyalar.

ISO / NP 14030 Yashil obligatsiyalar – nomzod loyihalar va aktivlarning ekologik samaradorligi; ishlab chiqarishdan keyingi atrof-muhitni baholashni muhokama qiladi.

ISO 14031 Atrof-muhitni boshqarish – Atrof-muhit samaradorligini baholash - Ko'rsatmalar.

ISO 14040 dan **14049** atrof-muhitni boshqarish – hayot aylanishini baholash ; ishlab chiqarishdan oldin rejalashtirish va atrof-muhit maqsadlarini belgilashni muhokama qiladi.

ISO 14050 Atrof-muhitni boshqarish – Lug'at; atamalar va ta'riflar.

ISO / TR 14062 Atrof-muhitni boshqarish – atrof-muhit jihatlarini mahsulotni loyihalashtirish va ishlab chiqarishga birlashtirish.

ISO 14063 Atrof-muhitni boshqarish – Atrof-muhit aloqasi - Ko'rsatmalar va misollar.

ISO 14064 issiqxona gazlari; issiqxona gazlari chiqindilarini o'lchash, miqdorini aniqlash va kamaytirish.

Xulosa

Turizm atrof-muhitni muhofaza qilish, biologik xilma-xillikni saqlash va tiklash va tabiiy resurslardan barqaror foydalanishga katta hissa qo'shishi mumkin. Ularning jozibadorligi tufayli toza joylar va tabiiy hududlar qimmatli deb topilgan va diqqatga sazovor joylarni saqlab qolish zarurati milliy bog'lar va yovvoyi tabiat bog'larini yaratishga olib kelishi mumkin. Turizm yovvoyi tabiatni saqlash va muhofaza qilish ishlariga, xususan Afrikada, shuningdek, Janubiy Amerika, Osiyo, Avstraliya va Tinch okeanining janubiy qismlarida

ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Ko'p sonli hayvonlar va o'simlik turlari allaqachon yo'q bo'lib ketgan yoki yaqinda yo'q bo'lib ketishi mumkin. Shuning uchun ko'plab mamlakatlar yovvoyi tabiat qo'riqxonalarini tashkil etishgan va tabiatni sevuvchi sayyohlarni jalb qiladigan hayvonlarni himoya qiluvchi qat'iy qonunlar qabul qilishgan. Ushbu choralar natijasida yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan bir nechta turlar yana rivojlana boshladi.

Tayanch iboralar:

Ekologik adolat, Iqlim o'zgarishi, Atrof-muhitni muhofaza qilish agentligi, Erkinlik tarafdorlari, Investitsiya kirituvchi fond yoki Superfond, Sanoat chiqindilari

Nazorat savollari

1. Atrof-muhit sifatini boshqarish deganda nimani tushunasiz?
2. Turizm qanday atrof-muhit ta'sirlarini bilasiz?
3. Turizm sohasi atrof-muhitga qanday sarmoya kiritadi?
4. Atrof-muhit boshqaruvida qanday xorij tajribalarini bilasiz?
5. AQShda atrof-muhit boshqaruvi haqida ma'lumot bering.
6. Yaponiyada atrof-muhit boshqaruvi qanday?
7. Afrikada atrof-muhit boshqaruviga qay darajada e'tibor berilmoqda?
8. Turizm atrof-muhit boshqaruviga qanday hissa qo'shishi mumkin?
9. Atrof-muhit turizmga qanday ta'sir o'tkazadi?
10. Turizm atrof-muhit boshqaruvida qanday salbiy ta'sirlarga ega?

Asosiy adabiyotlar

1. David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.
2. Gandip Kc. Environmental Management And Sustainable Tourism Development Intheannapurna Region, Nepal. Textbook. Wildpath Adventure Pvt. Ltd, P.O. Box No: 13257, Nayabazar KTM, Nepal. 2013.

3. George Cassar. Sustainable Tourism Management A Collection of Studies from Malta, Lebanon and Jordan. Published by: Heland Project. University of Malta. 2015.

4. М. А. Морозов, Н. С. Морозова. Экономика туризма. М. : Федеральное агентство по туризму, 2014. — 320 с.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Tuxliyev I., Amriddinova R., Tursunova G. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish: o‘quv qo‘llanma /. – Toshkent : Barkamol fayz media, 2018 - 296 b.

2. Kotler P., Bowen J. & Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson International Edition 2014, USA.

3. Шимова О.С. Устойчивый туризм. Учебно-методическое пособие. - Минск: РИПО, 2014. – 158 стр.

4. Хамидов О.Х., Норчаев А.Н. Экотуризм. Ўқув кўлланма. Т: ТДИУ. 2011.

5. “Возможности и пути стимулирования «зеленой» экономики в странах восточного партнерства” Отчет о возможностях и путях стимулирования «зеленой» экономики в странах Восточного Партнерства. Europe Aid/127054/C/SER/Multi. 2011.

Axborot manbaalari

1. <http://www.gov.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali;

2. <http://www.edu.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi;

3. <http://www.uzbektourizm.uz/> – “O‘zbekturizm” davlat qo‘mitasi;

4. www.lex.uz– O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

5. www.economist.com

6. www.worldeconomics.com

7. www.world-tourism.org

3.1.2-chizma. Xalqaro Eko-Kodlar

shakli hisoblanadi va ular xarid qilish paytida ekologik muammolarni hisobga olishni osonlashtiradi. Ba'zi yorliqlar ifloslanishni yoki energiya sarfini indeks ko'rsatkichlari yoki o'lchov birliklari bilan belgilaydi, boshqalari esa barqarorlik yoki atrof-muhitga zararni kamaytirish bo'yicha bir qator amaliyotlarga yoki minimal talablarga muvofiqligini tasdiqlaydi. Ko'pgina eko-kodlar barqarorlik standartida saqlanib qolgan yaxshi amaliyotlar to'plami orqali ma'lum bir sektorda yoki tovarda dastlabki ishlab chiqarish yoki resurslarni qazib olishning salbiy ekologik ta'sirini minimallashtirishga qaratilgan. Odatda, "sertifikatlash" deb nomlanadigan tekshirish jarayoni orqali ferma, o'rmon, baliq ovlash standartga mos kelishini ko'rsatishi va etkazib berish zanjiri orqali sertifikatlangan mahsulotlarini sotish huquqini qo'lga kiritishi mumkin, bu ko'pincha iste'molchilarga qarashli eko-kodlashga olib keladi.

So'nggi bir necha yil ichida eko-kodlar makonida ikkita asosiy tendentsiya kuzatildi. Dunyo bo'ylab va biznes sohalarida turli xil eko-kodlash dasturlari sonida portlash yuz berdi, ikkinchidan soyabon etiketlash dasturlari ko'paymoqda. Ayni paytda 194 mamlakatda va 15 ta sektorda 264 ta (Xalqaro Sanoat Markazi standartlari xaritasi bo'yicha) faol barqarorlik standartlari mavjud va 199 ta mamlakatda

Ekologik kodlar va Yashil Stikerlar oziq-ovqat va iste'mol tovarlari uchun yorliqlash tizimidir. Eko-kodlar ixtiyoriy, ammo yashil stikerlar qonun bilan majburiy qilib belgilangan.⁹ 3.1.2-chizma.

Masalan, Shimoliy Amerikada yirik texnika va avtomobillarda Energy Star (energiya yulduzi) ishlatiladi. Ular xaridorlarga yo'naltirilgan bo'lib barqarorlikni o'lchash

⁹ www.cleanfax.com

457 ta eko-kod (Ecolabel indeksiga ko'ra) va 25 ta sanoat sektori mavjud.

Eko-kodlash tizimlari oziq-ovqat uchun ham, iste'mol tovarlari uchun ham mavjud. Ikkala tizim ham nodavlat tashkilotlar (NT) tomonidan yo'lga qo'yilgan, shundan beri Yevropa Ittifoqi eko yorlilashni yuritish bo'yicha qonunchilikni ishlab chiqdi va shuningdek, o'zlarining eko-kodlarini yaratdi, biri oziq-ovqat uchun, ikkinchisi iste'mol mahsulotlari uchun. Hech bo'lmaganda oziq-ovqat mahsuloti uchun eko-kod qoidalari umumiy nodavlat tashkilotlarining ekoyorlilashga bergan ta'rifi bilan deyarli bir xil. Yorliqning ishonchliligi iste'molchilar uchun dolzarb muammo hisoblanadi, chunki ba'zi ishlab chiqaruvchilar va ishlab chiqarish birlashmalari o'z mahsulotlarini soxta ekologik yorliqlar bilan tabiatga foydasi tegadigandek ko'rsatish uchun "rezina shtamp" yorliqlarini qo'yadilar. Eko-kod davlat tomonidan rasmiy Sertifikatsiya Belgisi (logotiplar yoki "CTM", CM yoki "CertTM" belgilar bilan tanilgan) sifatida tan olingandagina yuqori darajadagi ishonchga ega bo'lishi mumkin.

Odatda, bu Sertifikat Belgisi sifatida tasdiqlangan sxemalar, mas'ul davlat departamenti ushbu sxemaning standartga ega ekanligini va ularning "Sertifikatlash uchun vakolatli" ekanliklarini tasdiqlagan degan ma'noni anglatadi. Eng ishonchli darajasi hukumat tomonidan tan olingan sertifikat belgisi bo'lib, u ISOning asosiy standartlariga, ayniqsa, ISO 14024 – ularning baholashning bir qismi sifatida hayot sikli tahlilini o'tkazadigan ISO 14024– I toifa eko-kodlariga mos keladi. I toifa eko-kodlar – bu malakali tashkilot tomonidan tasdiqlangan atrof-muhitning afzalligi uchun shaffof standartlarga asoslangan, bir nechta ekologik mezonlarni ko'rib chiqadigan, hayotiy siklni hisobga olgan holda mahsulot yoki xizmatlarning umumiy ekologik afzalligini anglatuvchi ixtiyoriy yorliqlar.

3.2. Ichki ekologik standartlar va atrof-muhitni boshqarish

ISO (International Organization for Standardization) Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti 14024 standarti bo'yicha GEN pozitsiyasi.

Birinchi toifa atrof-muhit yorlig'i GEN (Global Eco labelling Network-Umumjahon Eko-kodlash Tarmog'i) – bu dunyodagi 29 ta “eko-kodlash” a'zo tashkilotlarning notijorat birlashmasi. Ushbu tashkilotlar bir xil funksiyalarga ega bo'lgan taqqoslanadigan mahsulotlarga, xizmatlarga qaraganda ekologik og'irligi va ta'siri past bo'lgan mahsulot va xizmatlarga tegishli mezonlarni belgilaydi, tasdiqlaydi va yorliq bilan ta'minlaydi. Eko-kodlash xalqaro miqyosda targ'ib qilish va rivojlantirish maqsadiga muvofiq, GEN rasmiylari turli xalqaro forumlarda eko-kodlash manfaatlarini himoya qiladi va dasturlarni ishlab chiqishda axborot bilan taminlaydi va texnik yordam beradi. GENning “Hamkor” a'zolari, garchi eko-kodlash amaliyotchilari bo'lmasa ham, tarmoqning maqsadlari va faoliyatining kuchli ittifoqchilari va tarafdorlari. “Birinchi toifa atrof-muhit yorlig'i” Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti (ISO) tomonidan “ISO 14024: 1999 atrof-muhit yorliqlari va deklaratsiyalari - 1-turdagi atrof-muhit yorlig'i - tamoyillar va protseduralar” yo'riqnomasi standartida quyidagicha belgilanadi: “Ixtiyoriy, ko'p mezonlarga asoslangan, hayotiy davrni hisobga olgan holda mahsulotning ma'lum turdagi toifasida ekologik jihatdan umumiy afzalligini ko'rsatadigan mahsulotlarga ekologik yorliqlardan foydalanishga ruxsat beruvchi va litsenziyani beruvchi uchinchi tomon dasturi. “ISO standart rivojlanish jarayonida GENni “A” tashqi aloqalar tashkiloti sifatida tan oladi. ISO standartlarini ishlab chiqish jarayonlarida GEN rasmiylari faol ishtirok etdilar va foydali va muhim ma'lumotlarni taqdim etdilar. Bir vaqtning o'zida GENning ko'plab shaxsiy mansabdor shaxslari o'zlarining milliy ISO delegatsiyalarida texnik ekspertlar va asosiy ishtirokchilar sifatida xizmat qilishdi. ISO 14024 Yo'l-yo'riqlar standarti mavjud va rejalashtirilgan ekobelning tizimlariga mos ravishda ishlab chiqilgan. GEN ushbu standartda keltirilgan prinsiplarni ekolabeling dasturlari dizaynerlari, ishlab chiquvchilari, menejerlari va operatorlariga rahbarlik qilish uchun “yaxshi amaliyot kodeksi” deb tan oladi. Darhaqiqat, GEN To'liq a'zolicigining asosiy sharti shundan iboratki, eko-kodlash tashkiloti vakili o'z tashkilotini tasdiqlashi kerak: “... GEN qonun-qoidalarida belgilangan a'zolikning GEN shartlariga javob beradi ... va unga rioya qilishga intiladi. Xalqaro Standartlashtirish Tashkilotida (ISO) ixtiyoriy ISO 14024 standartida ko'rsatilgan yetakchi prinsiplarga muvofiq...”. Ushbu tasdiqni

tasdiqlash uchun GEN 2011 yilda GENICES (GEN Internationally Coordinated Ecolabelling System – Xalqaro Miqiyosda Muvofiqlashtirilgan Eko-kodlash Tizimi) bo'yicha o'zaro tekshiruv jarayonini tashkil etdi. GENICES shuningdek, a'zolar o'rtasida mezonlarni ishlab chiqish, o'zaro tan olish va bilim almashish bo'yicha hamkorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi, ayniqsa, dasturlar dunyoning turli mintaqalarda ishlayotganda. Ikki bosqichli o'zaro tanishish jarayoni yozma ariza bilan boshlanadi, so'ngra baholanadi va keyin saytni baholash amalga oshiriladi. GEN tomonidan belgilangan baholovchilar hujjat natijalari va talabnoma beruvchi tashkilot uchun ISO 14024 da tavsiflangan I tipli eko-kodlash dasturining asosiy jihatlarini, shu jumladan, mezonlarni ishlab chiqish, mahsulot toifalari, muvofiqligi va tekshiruv kabi elementlarni o'z ichiga olgan hujjatlarni taqdim etadi. GENICESning to'liq tavsifi GENICES a'zosi uchun qo'llanmada joylashgan. GEN mansabdor shaxslari ISO 14024 printsiplari tomonidan berilgan ko'rsatmalarda katta ahamiyatga ega bo'lishiga qaramay, ular GENning "A'zolik shartlari" va Jahon Savdo Tashkilotining (JST) (World Trade Organization's (WTO)) Savdo uchun texnik to'siqlar (Technical Barriers to Trade (TBT) Agreement) shartnomasida keltirilgan "Yaxshi amaliyot kodeksi" ga katta ahamiyat berishadi. Kengroq gapiradigan bo'lsak, eko-kodlash amaliyotchilari tizimlar va dasturlarni qonuniy, ishonchli, amaliy va manfaatdor tomonlar va boshqa kuzatuvchilar tomonidan munosib deb tan olingan usullar bilan loyihalashtirish, boshqarish va ishlashga intilmoqda. Standartni muntazam ravishda qayta ko'rib chiqilishi bilan, GEN boshqaruv raisi 2014 yildan beri TC 207 SC 3 tarkibidagi ishchi guruhning (Working Group WG) chaqiruvchisi sifatida GEN a'zolarining manfaatlarini himoya qildi.

Eko-kodlash innovatsion davri

Ekologik kodlash jarayoni va ekologik innovatsiyalar o'rtasida yaqin bog'liqlik mavjud, chunki u yangi yashil mahsulotlarning paydo bo'lishiga yordam beradi va tashkilotlarning atrof-muhitni boshqarish strategiyasini takomillashtiradi. Bundan tashqari, ekologik kodlash jarayoni "iste'molchilar, firmalar, hukumatlar va muassasalar o'zaro aloqador bo'lgan davriy eko-innovatsion jarayondir. Uning oxirgi maqsadi ishlab chiqarish va iste'mol qilishning barqaror va ekologik usullarini rivojlantirishga hissa qo'shishdan iborat.

1. Ekologik qo'mita tuzing.
2. Ekologik ekspertiza o'tkazing
3. Harakatlar rejasini tuzing.
4. Nazorat qiling va baholang
5. Dasturga bog'lang.
6. Ma'lumot bering va jalb qiling.
7. Eko-kod ishlab chiqing.

3.2.1.-rasm Eko-kodlash innovatsion davri¹⁰

Ushbu jarayonda iste'molchilarning atrof-muhitga oid talablari qondiriladi; firmalar yaratilgan va qo'lga kiritilgan qiymatini oshiradi va barqarorligini oshiradi, hukumatlar va muassasalar toza ishlab chiqarish va iste'molni qo'llab-quvvatlaydi. Va nihoyat, ushbu jarayonni mahsulotlar va xizmatlarda aks ettirilgan eko-kodni mukofotlashishi orqali ko'rishimiz mumkin.

Atrof-muhit boshqaruvi

Iste'molchining barqaror iste'molga bo'lgan istagi jahon bozorini mahsulot ishlab chiqarishni tartibga solishiga turtki bo'lmoqda. Iqtisodiyotning globallasuvi barqarorlikni nazorat qilishni hukumatlar tomonidan qo'llaniladigan an'anaviy buyruqbozlik choralaridan uzoqlashtirmoqda, bu o'z-o'zini tartibga soluvchi yangi ekologik siyosat vositasi bo'lgan ekologik tijoratni bozor boshqaruvi tomon yo'naltirmoqda. Eko-kodli standartlashtirish – bu, ixtiyoriy ravishda tartibga solishning yangi shakli hisoblanadi, ammo tovar va xizmatlar ishlab chiqarishni yanada kuchli ekologik amaliyotga

¹⁰ David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.

muvofiqlashtirish maqsadida yirik kompaniya bozor kuchlari zimmasiga yuklatiladi. Yaqinda u milliy va xalqaro darajada nodavlat idorasining yangi shakliga aylandi. Tadbirkorlik demokratiyasining ushbu g'oyasi atrof-muhit sifatini boshqarish bo'yicha ISO 14000 standartlari va sifatni ishlab chiqarishni nazorat qilish bo'yicha ISO 9000 standartlarining muvaffaqiyatiga asoslangan. Sanoat sektori ushbu sertifikatni olishga qaror qilgandan so'ng, talab qilingan tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etishi kerak. ISO 14042 standarti bo'yicha barcha talabnoma beruvchilar atrof-muhitga oid qonunchilikka va tegishli qonunlarga rioya qilishlari shart; har qanday qonunlarni buzish litsenziyaning to'xtatilishiga olib kelishi mumkin.

3.3. Ekologik mukofotlar va ekologik yorliqlar

Ushbu ekologik mukofotlar ro'yxati tabiiy muhitni muhofaza qiluvchi faoliyat uchun taniqli ekologik mukofotlar haqidagi maqolalar ko'rsatkichlaridir. Ro'yxat mukofotga homiylik qilgan tashkilotning mintaqasi va mamlakati tomonidan tashkil etilgan. Mukofotlar umumjahon hamjamiyat uchun ochiq bo'lishi yoki ma'lum bir mamlakat yoki ish sohasi bilan cheklanishi mumkin.

3.3.1-jadval

Ekologik mukofotlar va ekologik yorliqlar¹¹

Xalqaro	Akino yodgorlik tadqiqoti	Birlashgan Millatlar Tashkiloti universiteti	Markaziy Osiyo va qo'shni mintaqalarda inson xavfsizligi va barqaror rivojlanish sohalaridagi tadqiqotlar
Xalqaro	Burtoni mukofoti	Xalqaro atrof-muhit va taraqqiyot instituti	Iqlim o'zgarishiga moslashish faniga qo'shgan ulkan hissalari
Xalqaro	Yer chempionlari	Birlashgan	Davlat va xususiy

¹¹ Muallif ishlanmasi

		Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi	sektor hamda fuqarolik jamiyati atrof-muhitning taniqli yetakchilari
Xalqaro	Edison mukofoti	Edison mukofotlari	Eng yaxshi innovatsiyani taqdirlash
Xalqaro	Ekvator mukofoti	Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi	Biologik xilmaxillikni saqlash va barqaror foydalanish orqali qashshoqlikni kamaytirish bo'yicha jamoatchilik harakatlari
Xalqaro	O'rmon qahramoni mukofoti	Birlashgan Millatlar	O'z hayotini o'rmonlarni muhofaza qilishga bag'ishlagan shaxslar
Xalqaro	Glinka nomidagi Butunjahon tuproq mukofoti	Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkilotining global tuproq hamkorligi	Atrof-muhitni muhofaza qilish, oziq-ovqat xavfsizligi va qashshoqlikni kamaytirishga bevosita hissa qo'shgan
Xalqaro	Umumjahon 500 Shon-sharaf	Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi	Dunyo bo'ylab shaxslar va tashkilotlarning ekologik yutuqlari
Xalqaro	J. Paul Getty mukofoti tabiatni muhofaza qilish bo'yicha yetakchilik uchun	Butunjahon tabiatni muhofaza qilish jamg'armasi	Dunyo miqyosidagi tabiatni muhofaza qilish bo'yicha ajoyib yetakchi
Xalqaro	Ramsar suv-botqoqli yerlarni muhofaza qilish mukofoti	Ramsar Shartnomasi	Suv-botqoqli yerlardan oqilona foydalanish va ularni saqlashga

			ko‘maklashish bo‘yicha hukumatlar, tashkilotlar va shaxslarning faoliyati
Xalqaro	Atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha Sulton Qobus mukofoti	YUNESKO va Sulton Qobus bin Said	Atrof-muhitni boshqarish yoki saqlashda jismoniy shaxslar, shaxslar guruhlari, institutlar yoki tashkilotlarning ulkan hissalar
Xalqaro	Butunjahon tabiatni muhofaza qilish mukofoti	Butunjahon Scout harakati tashkiloti, Butunjahon tabiatni muhofaza qilish jamg‘armasi	Tabiatni muhofaza qilish
Yevropa	Atrof-muhit uchun Yevropa biznes mukofotlari	Yevropa komissiyasi	Raqobatbardoshlikni atrof-muhitga hurmat bilan birlashtirgan kompaniyalar
Yevropa	Yevropa Yashil Poytaxt mukofoti	Yevropa komissiyasi	Yuqori ekologik standartlarga erishish bo‘yicha doimiy rekordga ega shahar; va boshqalar
Yevropa	Yevropa Quyosh mukofoti	Yevroquyosh	Qayta tiklanadigan energetikadan foydalanish va foydalanishdagi ulkan hissa mavjud bo‘lgan barcha shakllari

3.4. Ekologik menejment sxemalari (EMAS)

Atrof-muhitni boshqarish sxemasi – bu yer egalari va boshqa shaxslar va yerni boshqarish uchun mas’ul bo‘lgan organlar atrof-muhitni boshqarish uchun rag‘batlantirilishi mumkin bo‘lgan mexanizm.

Avstraliya

Avstraliyada bir nechta sxemalar (dasturlar) faoliyat yuritmoqda yoki mavjud, jumladan:

- Milliy merosni boshqarish fondlari (1 va 2).
- Sho‘rlanish bo‘yicha milliy harakatlar rejasi.
- Vatanimiz uchun g‘amxo‘rlik.

Tabiiy Merosga Ishonch (TMI) yoki Milliy Merosning Ishonchli Hisobi 1997-yilda Avstraliyaning “Tabiiy kapital infratuzilmasi” ni saqlashning asosiy maqsadi bo‘lgan “Tabiiy Merosga Ishonch” qonuni yordamida 1997-yilda tashkil etilgan. TMI hisob varag‘idan olingan pul atrof-muhit, barqaror qishloq xo‘jaligi va tabiiy resurslarni boshqarish (NRM)ga sarflanishi kerak. Tashkil etilganidan beri ko‘plab jamoatchilik guruhlari va tashkilotlari 1997-yildan beri turli xil tashabbuslar bilan amalga oshirilgan ekologik va tabiiy resurslarni boshqarish loyihalari uchun mablag‘ olishdi. 2020-yil iyun oyidan boshlab TMI hisobvarag‘i Ikkinchi bosqich deb nomlanadigan Yerni parvarish qilish bo‘yicha milliy dasturni moliyalashtiradi. Dastlabki yerlarni parvarish qilish milliy dasturi 1992-yilda boshlangan, ammo 2014-yilda “Mamlakatimizga g‘amxo‘rlik” dasturi bilan birlashtirilgan (2008-yilda tashkil etilgan va TMI orqali moliyalashtirilgan). Tabiiy meros bo‘yicha Vazirlar Kengashi ushbu Qonunga binoan atrof-muhit va qishloq xo‘jaligi vazirlari o‘rtasida hisob bilan bog‘liq bo‘lgan mexanizmni ta‘minlash uchun tashkil etilgan.

Buyuk Britaniya

Buyuk Britaniyada bir nechta sxemalar mavjud bo‘lib, jumladan:

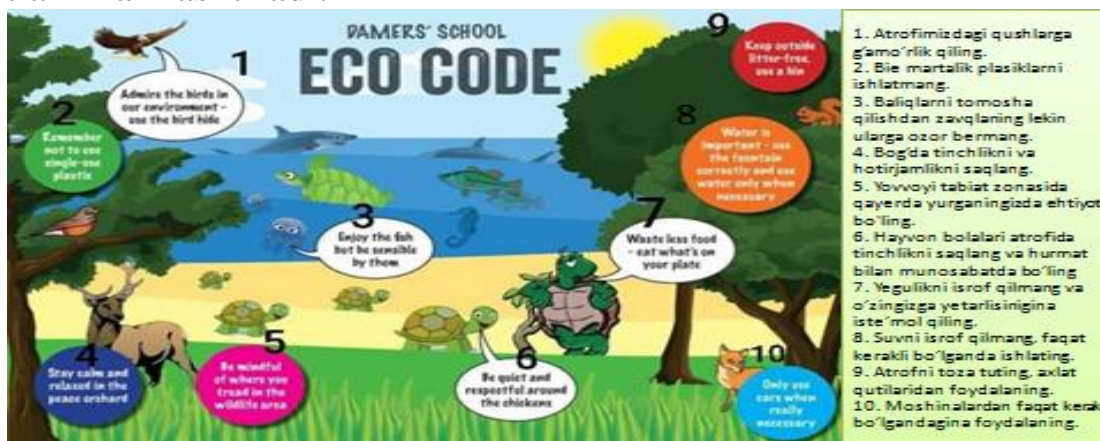
- Qishloqni Boshqarish – Qishloqni Boshqarish Sxemasi dastlab Buyuk Britaniya Hukumati tomonidan 1991 yilda tashkil etilgan qishloq xo‘jaligi muhitining sxemasi edi. Dastlabki shakli 2014-yilda tugatilgan. Angliya Qishloq Rivojlanish Dasturi (RDPE) 2014-yilda qayta ishlangan. 2020-yilda qishloq xo‘jaligi va o‘rmon xo‘jaligi uchun avvalgi Atrof-muhitni muhofaza qilish sxemasini o‘rnini bosuvchi 3,1 milliard funt sterling miqdorida davlat subsidiyasi berilgan.

Qishloq boshqaruvi:

- ✓ atrof-muhitni muhofaza qilish va yaxshilashga yordam berish uchun 900 million funt sterling miqdorida yordam beradi.
- ✓ barcha fermerlar, o‘rmonchilar va yer boshqaruvchilari uchun ochiq bo‘ladi

✓ bu raqobatbardosh maqsadli sxema bo‘lib, o‘z hududida eng katta yaxshilanishga erishganlarga grantlar beriladi.

✓ Atrof-muhitni boshqarish (ES), ingliz Woodland Grant Dasturi (EWGS) va Drenaj ta’sirchan fermerlik (CSF) dasturining kapital grantlarini almashtiradi.

3.4.1-rasm Turizmda atrof-muhit boshqaruvida ekologik etiket sxemasi¹²

EMAS nima?

Yevropa Ittifoqining Ekologik menejment va audit sxemasi (EMAS) – bu Yevropa Komissiyasi tomonidan kompaniyalar va boshqa tashkilotlar uchun atrof-muhit samaradorligini baholash, hisobot berish va yaxshilash uchun ishlab chiqilgan premium boshqaruv vositasi. EMAS atrof-muhit ko‘rsatkichlarini yaxshilashni istagan har qanday tashkilot uchun ochiq. U barcha iqtisodiy va xizmat ko‘rsatish sohalarini qamrab oladi va butun dunyoda amal qiladi.

EMAS to‘g‘risidagi Nizomning qo‘shimchalari qayta ko‘rib chiqilganligi sababli, ISO 14001 kabi atrof-muhitni boshqarish tizimiga amal qilgan tashkilot uchun EMASga o‘tish osonroq.

EMAS so‘zi ...

IJRO: EMAS tashkilotlarni atrof-muhit samaradorligini oshirish uchun kerakli vositalarni topishda qo‘llab-quvvatlaydi. Ishtirok etuvchi tashkilotlar ixtiyoriy ravishda ularning atrof-muhitga ta’sirini baholash va kamaytirish majburiyatini oladi.

¹² David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.

...ISHONCHLILIK: Uchinchi shaxslarning tekshiruvi EMASni ro'yxatdan o'tkazish jarayonining tashqi va mustaqil xususiyatlarini kafolatlaydi.

...SHAFFOFLIK: Tashkilotning atrof-muhit ko'rsatkichlari to'g'risida jamoat ma'lumotlarini taqdim etish EMASning muhim yo'nalishidir. Tashkilotlar atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi bayonot orqali ham, xodimlarning faol ishtiroki bilan ham oshkoralikni oshiradilar.

1992-yilda tashkil etilgan va butun Yevropa va butun dunyoda tan olingan Yevropa Ittifoqi (YI) Eko-kod – atrof-muhitning mukammalligi yorlig'i bo'lib, u butun umri davomida yuqori ekologik standartlarga javob beradigan mahsulotlar va xizmatlarga beriladi: xom ashyo qazib olishdan tortib, ishlab chiqarish, tarqatish va yo'q qilishgacha. YI Eko-kod ishlab chiqaruvchilarni ishlab chiqarish jarayonida kamroq chiqindilar va CO2 ishlab chiqarishni rag'batlantirish orqali aylana iqtisodiyotni rivojlantiradi. Yevropa Ittifoqining Eko-kod mezonlari, shuningdek, kompaniyalarni bardoshli, ta'mirlashga oson va qayta ishlashga yaroqli mahsulotlarni ishlab chiqarishni rag'batlantiradi.

Yevropa Ittifoqining Eko-kod mezonlari atrof-muhitga ta'sirni pasaytirish va atrof-muhitga ta'sirni uchinchi tomon nazorati orqali kafolatlashni istagan kompaniyalar uchun aniq ko'rsatmalar beradi. Bundan tashqari, ko'plab kompaniyalar o'z mahsulotlarini ishlab chiqarishda ekologik toza ilg'or tajribalar bo'yicha ko'rsatma uchun Yevropa Ittifoqining Eko-kod mezonlariga murojaat qilishadi.

Atrof-muhitni boshqarish tizimlarining (AMBT) salohiyati

Keng qonunchilik bazasini yaratib, endi atrof-muhitni fazoviy rejalashtirishga yo'naltirilgan misollarni ko'rib chiqamiz. AMBT atrof-muhitga yo'naltirilgan kosmik rivojlanish vositasidir, u atrof-muhitni kompleks boshqarish (IEM) ga erishishda yordam berishi mumkin. Ushbu vosita atrof-muhit obyekti orqali ijtimoiy va iqtisodiy masalalarni ko'rib chiqadi va ma'lum bir geografik sohada rivojlanishni boshqarish uchun harakat qiladi. AMBTni qaror qabul qiluvchilar tomonidan turli xil ekologik muammolarni hal qilishda eng yaxshi yondashuvlarni protsessual va yoki texnik aniqlashda yordam

beradigan ma'lumotlar to'plami sifatida tavsiflash mumkin . AMBTlar zararli rivojlanish ta'sirini ko'rib chiqish va ziddiyatli yerdan foydalanish majburiyatlarini uyg'unlashtirish, turli xil qiziqishlarni aniqlash va tabiatni muhofaza qilish xarajatlari va foydalari qanday taqsimlanishini tushunish orqali hududning ekologik yaxlitligini xaritalashda yordam berishi mumkin. Shuning uchun AMBTlar manfaatdor tomonlarni boshqaradigan va biologik xilma-xillikni saqlash bo'yicha xabardorlikni oshiradigan strategik va imtiyozli tadbirlarga e'tibor qaratadigan IEMning guvohi va timsoli hisoblanadi.

AMBTni ishlab chiqish quyidagi jarayonni o'z ichiga oladi. Hududning atributlari to'g'risidagi muhim ma'lumotlar to'plangandan va baholangandan so'ng (status-kvo bosqichi), dastur rahbarlari manfaatdor tomonlarga mintaqadagi ta'sirchan manbalarning holati to'g'risida maslahat berishlari va barqaror va hisobga olinadigan o'sish uchun ekotizim xizmatlaridan eng yaxshi foydalanish variantlarini taqdim etishlari mumkin. Keyinchalik ekotizimning ta'sirchanlik xaritasi ishlab chiqiladi va menejment manfaatdor tomonlar bilan maslahatlashgan holda rivojlanish omillarini aniqlashni boshlashi mumkin. Ushbu jarayon ekotizim xizmatlariga ijtimoiy, ekologik va iqtisodiy farovonlik uchun imkoniyat yoki xavf sifatida ifodalangan potensial ta'sirlarni muhokama qilishdan iborat.

AMBT jarayonining asosiy xarakteristikasi va uni boshqa fazoviy rejalashtirish vositalaridan ajratib turadigan narsa bu loyihalash jarayonida ishtirok etuvchi manfaatdor tomonlarning kopligi. AMBTlar ta'sirlangan jamoalar va hukumat idoralari tomonidan belgilangan hudud uchun variantlarni ishlab chiqishda baholangan ekologik chegaralarni hisobga olgan holda, ishtirok etgan demokratiya printsipini o'zida mujassam etgan. Ochiq va hamkorlikdagi fazoviy rejalashtirish turli xil manfaatdor tomonlar o'rtasida turli xil kun tartiblari, kelib chiqishi va qiziqishlari bilan kelishuvga erishishga imkon beradi (TEEB, 2010).

Samarali ishtirok etish va maslahatlashish fazoviy rejalashtirish jarayonida izchil bo'lishi kerak, chunki ta'sirni baholash jarayonining boshidan boshlab, siyosat doirasini ishlab chiqish bosqichigacha va amalga oshirish va monitoring bosqichlarida davom etadigan muhim ma'lumotlar to'planishi mumkin. Manfaatdor tomonlar, hukumat va loyiha guruhlari o'rtasidagi hamkorlik jarayonning barcha

bosqichlarida muhim tushunchalar almashinuvini osonlashtirishi mumkin.

O'zaro kelishilgan qarorlarni qabul qilish uchun mustahkam muhokamalar talab qilinadi. AMBT jarayoni o'z mohiyatiga ko'ra turli xil qarama-qarshi manfaatlarga ega bo'lgan barcha manfaatdor tomonlarning murosaga kelishini talab qiladigan muzokaradir. AMBT jarayoni ushbu mojarolarda vositachilik qilishi va barcha tomonlarni oqilona qondiradigan oldinga boradigan yo'l to'g'risida kelishib olishi kerak. Maslahatlashuv mazmunli tarzda olib borilmasa, jarayon zarar ko'radi va AMBT bo'yicha qurbonlik qilishlari kerak bo'lgan manfaatdor tomonlar, masalan, suvdan foydalanishni cheklashlari kerak bo'lgan fermerlar, ehtimol kamroq olinadi.

AMBT singari birlashtirilgan rejani amalga oshirish uchun bir nechta hukumat idoralari, shuningdek, milliy, viloyat va mahalliy boshqaruv sohalari bilan maslahatlashish kerak bo'ladi.

Masalan, belgilangan maydon milliy bog', Butunjahon merosi ro'yxati yoki muhofaza qilinadigan ekotizim bo'lsa, bu juda qiyin. Qoidalar ushbu jarayon davomida turli sohalarga qattiq belgilangan majburuyatlarni qo'ymaydi. Faqatgina kooperativ boshqaruvning yuqori darajadagi konstitutsiyaviy prinsipi yordamida, qarama-qarshi manfaatlar qiziqishlari muammo tug'dirishi mumkin.

Manfaatdor tomonlar kerakli fikrlarni bilidira olishi va to'g'ri qarorlar qabul qilishi uchun barcha kerakli ma'lumot bilan ta'minlanishi kerak. Shu sababdan ularni jalb qilish va o'qitishga AMBT loyihasi jamoasi va hukumat masul bo'lishi kerak. Ushbu turdagi mashg'ulotlar ekotizim xizmatlarini tushunishga va taklif qilinayotgan ishlanmalarning yashash joylariga va hududlarning ekologiyasiga ta'sirini tushunishga, shuningdek mavjud iqtisodiy va biznes imkoniyatlariga e'tibor qaratadi.

Kelishuv jarayonida yordam beruvchilar barcha manfaatdor tomonlarning resurslar, ma'lumot olish va muhokama stolida muzokara o'tkazish huquqi bir xil emasligini hisobga olishlari kerak. Masalan, chekka qishloq joylarida manfaatdor tomonlar uchun infratuzilma yoki axborot aloqasi cheklangan bo'lishi mumkin. Hokimiyatning nomutanosibliги biron bir tomonni chetlatish yoki kamsitishga olib kelmasligi uchun buni tan olish va ehtiyotkorlik bilan boshqarish kerak. Taqdimotlar va materiallarning tiliga, shuningdek

taqdim etilgan ma'lumotlarning foydalanuvchilarga qulay bo'lgan holda moslashtirilishiga e'tibor qaratilishi kerak.

Hokimiyatning nomutanosibliги biron bir tomonni chetlatish yoki kamsitishga olib kelmasligi uchun buni tan olish va ehtiyotkorlik bilan boshqarish kerak. Taqdimotlar va materiallarning tiliga, shuningdek taqdim etilgan ma'lumotlarning foydalanuvchilarga qulay bo'lgan holda moslashtirilishiga e'tibor qaratilishi kerak og'zaki tarixiy ma'lumotlar va mahalliy bilimlar bioxilma-xillik, gidrologik sikllar va iqlim o'zgarishini baholashga muhim ma'lumotlarni qo'shishi mumkin. O'zgarishlar jismoniy drayverlari mutaxassislar tomonidan modellashtirilishi mumkin bo'lsa-da, uning ta'siri odamlarga seziladi va joylashuvga xos bo'ladi.

O'z ichiga oluvchi va ishtirokni talab etuvchi rejalashtirish jarayoni ma'lum bir sohadagi ijtimoiy kontekstni o'rganish va tushunish uchun yetarlicha vaqtni talab qiladi. Jamiyatning mikrokozmlari nihoyatda murakkab va rejalashtirish jarayonining ta'sirini ma'lum bir sohada, ko'pincha har xil siyosiy va madaniy dinamikalar bilan tushunishi kerak. Masalan, turli xil siyosiy partiyalar, turli fraksiyalar va belgilangan hudud doirasida an'anaviy tuzilmalarga ega bo'lish odatiy holdir. Bir mintaqada yashovchi hamjamiyat a'zolari ko'pincha bir xil ustuvor yo'nalishlarga ega emaslar va tabiatni muhofaza qilish va rivojlantirish bo'yicha qarama-qarshi fikrlarga ega bo'lishlari mumkin. Kelajakda rivojlanish va tabiatni muhofaza qilish bo'yicha yo'l xaritasi bo'yicha har qanday muzokaralar yoki hamkorlik qilishdan oldin ushbu pozitsiyalarni yaxshilab tushunib olish kerak.

Axborot erkin ravishda mavjud bo'lishi kerak va menejment yoki loyiha jamoasi tomonidan barcha manfaatdor tomonlarning kerakli ma'lumotlarga ega bo'lishini ta'minlash uchun, jarayonning shaffof va tushunarli bo'lishini ta'minlash uchun qo'shimcha harakatlar qilinishi kerak. Agar uchrashuvlar maxfiy ravishda o'tkazilsa, qasddan chetlatilish haqida shubha paydo bo'lishi va ishonchsizlik kuchayishi mumkin, natijada bu jarayonni qiyinlashtiradi.

Shu sababli, manfaatdor tomonlarning asosli qarorlar qabul qilishlarini ta'minlash uchun tashkilotchilar bilan kelishuv chegarasidan chiqib bo'lsa ham, kerakli ma'lumotlarni olishga alohida e'tibor berilishi kerak. Ko'p tomonlarni boshqaruvchi yoki muvofiqlik

organlari kabi inklyuziv ishtirok etuvchi tuzilmalar ta'sirchan joylarda yuqori ta'sir ko'rsatadigan o'zgarishlar yaratilishi kerak. Ushbu organlar, agar to'g'ri ishlasa, ishonchni shakllantirish va rejalashtirish jarayonida ishtirok etishni ta'minlashda juda uzoqqa borishadi.

AMBTlarni qo'llab-quvvatlashni, ayniqsa, vakolatlari rivojlantirishni ta'minlashga qaratilgan rol o'ynaydiganlar tomonidan qo'llab-quvvatlashga urinish qiyin bo'lishi mumkin. Shubhasiz, ko'pgina korporativ va davlat rollari ishtirokchilari AMBT atrof-muhitga e'tibor berishi sababli o'sish va rivojlanishni cheklaydi deb o'ylashadi. Shuning uchun ekologik tizimni muhofaza qilish bo'yicha biznesga yo'naltirilgan va ko'rib chiqilayotgan rivojlanish tabiiy kapital va ekotizim xizmatlarini iqtisodiy baholash yo'li bilan amalga oshirilishi muhim hisoblanadi. Bunday moliyaviy miqdor siyosatchilar, qonun chiqaruvchilar va xususiy sektor ishlab chiqaruvchilarini suv oqimlari va bioxilma-xillik kabi ekotizim xizmatlarini himoya qilish va yaxshilashda iqtisodiy ahamiyatga ega ekanligiga ishontirish uchun yaxshi vosita hisoblanadi. Bu juda muhimdir, chunki hech qanday loyiha zarur siyosiy irodasiz amalga oshmaydi.

Siyosiy nuqtai nazardan, siyosatchilar o'zlarining muvaffaqiyati va ta'sirlarini ko'rsatish uchun besh yil vaqtga ega va ularning vakolat muddati davomida diqqat qilish kerak bo'lgan juda ko'p ko'zga ko'rinarli loyihalar mavjud. Ekotizim xizmatlarini saqlab qolish sanoat rivojlanishi kabi daromadni qaytarish uchun o'nlab yillarni talab qilishi mumkin. Shuning uchun, ushbu nozik sohalardagi iqtisodiy baholash ishlab chiquvchilar va hukumat aloqador bo'lgan va tushunadigan shaklda bo'langanligi sababli, yaxlit loyihalarni qo'llab-quvvatlashda juda muhim bo'lishi mumkin.

Iqtisodiy baholash har doim ham ma'lum bir muhit qiymatining to'liq ahamiyatini aniq aniqlab berishi mumkin degani emas, ayniqsa, ma'naviy bog'liqlik, joyni anglash, meros va barqaror ekotizimning barcha afzalliklari kabi kamroq ko'zga ko'rinadigan xususiyatlar haqida gap ketganda. Biz kapitalistik, foyda keltiradigan dunyoda yashayapmiz va barqarorlikning moliyaviy qiymatini to'g'ri baholash nozik joylarning uzoq muddatli himoyasini ta'minlash uchun muqarrar shart bo'lib tuyuladi.

Nozik muhofaza qilinadigan hududlarni atrofdagi jamoalar uchun asosiy boylik va rivojlanish uchun to'siq bo'lmaydigan afzallik sifatida

ko‘rish kerak. Mahalliy yashil iqtisodiyotni boshqarish uchun ekotizim xizmatlaridan foydalanish iqtisodiy rivojlanishning hayotiy va barqaror shakli hisoblanadi va AMBTLar iqtisodiy salohiyatni aniqlash orqali bunga yordam beradi. Yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan biologik xilma-xillikni muhofaza qilishdan ko‘ra himoyasiz hududlarni muhofaza qilish yanada keng qamrovli: u inson salomatligi va farovonligini saqlaydi, shu bilan birga yashil iqtisodiyotda turli imkoniyatlarni yaratadi.

Himoyasiz hududlarda yashovchi jamoalar bir qator sohalarda, shu jumladan tijorat qishloq xo‘jaligi va xizmat ko‘rsatish sohasida ishlashadi. Qishloq jamoalarining muhim qismini kam ta‘minlangan uy xo‘jaliklari tashkil etadi va ishsizlik darajasi yuqori bo‘ladi. Himoyalangan hududlardagi noyob qiymatni AMBTLardan foydalanish orqali jamoalar uchun iqtisodiy manfaatlarga aylantirish uchun juda katta imkoniyatlar mavjud. Hamjamiyatni rivojlantirish uchun turizm sohasi va yordamchi xizmatlardan foydalanish mumkin. Nozik muhofaza qilinadigan hududlar odamlar tabiat bilan qayta bog‘lanishiga imkon berish orqali yoshlar bilan ta‘lim va ijtimoiy ishlarni osonlashtirishi mumkin, bu qo‘riqlanadigan hudud va atrofdagi jamoalar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni kuchaytiradi (Trzyna, 2007). Bundan tashqari, biologik qidiruvni boshqarish ekotizimning sezgir muvozanatini xavf ostiga qo‘ymaslik bilan birga, tabiiy resurslardan jamiyat manfaati uchun xususiy va tijorat maqsadlarida foydalanishni osonlashtirishi mumkin.

Ta‘sirchan muhofaza qilinadigan hududning salohiyatini anglash har bir nozik hududga xos bo‘lgan iqtisodiy, ijtimoiy va atrof-muhit xususiyatlarini har tomonlama ilmiy baholashni talab qiladi va bu esa murakkab va ko‘p vaqt talab qiladigan jarayondir. AMBT qaror qabul qiluvchilarga ushbu xususiyatlarni ta‘sirchan joylardagi rivojlanish qarorlari bilan bog‘lashga asos yaratadi.

3.5. Turizmning atrof-muhitga ta‘siri

Vaqt o‘tishi bilan turizm ekotizimdagi ekzotik va ko‘pincha yo‘q bo‘lib ketayotgan, zaif o‘simlik va hayvonot dunyosini saqlash, himoya qilish bo‘yicha bizni xabardor eta boshladi.

Butunjahon yovvoyi tabiatni muhofaza qilish fondi, BMT atrof-muhit dasturi va Tabiatni muhofaza qilish kabi tashkilotlar barqaror turizmning kun tartibidan ustun turadigan strategiya, siyosat va dasturlarni belgilab olishdi. Xalqaro va mahalliy sayyohlar, shuningdek, aholi ham atrof-muhitni saqlashning ahamiyatini tobora ko'proq anglashmoqda.

Turizmning mumkin bo'lgan salbiy tomonlarini cheklash bo'yicha me'yoriy-huquqiy choralarni ko'rish orqali hukumat atrof-muhitning bir qator zararli ta'sirlarini bartaraf etishga muvaffaq bo'ldi.

Bunday chora-tadbirlar turistlarning tashrif buyuradigan sonini nazorat qilish, qo'riqlanadigan hududlarda kirish imkoniyatlarini aniqlash va cheklash hamda uglerodni kamaytirish dasturlari kabi atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan cheklovchi qonunchilikni belgilashni o'z ichiga oladi. Ushbu siyosatni qo'llab-quvvatlagan holda, sayyohlik joylarining hayotiyli va yaxlitligini ta'minlash va atrofdagi tabiiy resurslarni hamda ekotizimlarni muhofaza qilish osonlashdi.

Yo'llarni, elektr tarmoqlarini, telekommunikatsiyalarni va shuningdek, ijtimoiy obodonlashtirishni takomillashtirish turistik yo'nalishdagi joylar afzalliklari oshiradi. Bu, ayniqsa, chekka hududlarda turmush darajasini yaxshilashga olib keladi, shuningdek, hududning landshaft va estetik tabiatini yaxshilashga yordam beradi.

Ba'zi xalqaro sayyohlar madaniyati xilma-xilligini va ularnikiga nisbatan manzaralaridagi farqni ko'rishga intilishadi. Ushbu ehtiyoj mahalliy aholidan o'z madaniyatini saqlab qolish hamda tarixiy yodgorliklarni saqlab qolish talabini keltirib chiqaradi, chunki u sayyohlik maskaniga aylanadi.

Ularning zamonaviy sivilizatsiya tomonidan yo'q qilinmagan ba'zi madaniy amaliyotlari, hududning tabiiy yashash joylari bilan bog'liq. Dori-darmon uchun o'simliklardan foydalanish yoki ba'zi yovvoyi hayvonlarni tarixiy ahamiyatini ko'rsatish kabi amaliyotlar ularning ekotizimini saqlab qolishga yordam beradi.

Dunyo miqyosida tez rivojlanayotgan sanoat sifatida turizm bir muncha afzalliklarga ega, shunga qaramay, turizm ekoturizmga atrof-muhitga nazoratsiz salbiy ta'sirlarni qoldirdi.

Odamlarning e'tibori qaratilishi kerak bo'lgan barqaror bo'lmagan sayyohlik amaliyotlarining ba'zi salbiy ta'sirlariga quyidagilar kiradi:

Tabiiy ekotizimlar va estetik landshaftning buzilishi va yo‘qolishi.

Sayyohlik tashriflari natijasida vujudga kelgan keng asfalt yo‘llar va qumli va plyajli qazish ishlari, kurortlar, mehmonxonalar, yo‘llar, aeroportlar, elektrostansiyalar, suv omborlari va chiqindilarni yo‘q qilish tizimlarini qurish kabi turizm infratuzilmalarning noto‘g‘ri rivojlanishi vujudga kelib, yovvoyi tabiat, botqoqli yerlar, marjon riflari, ko‘llar, o‘rmonlar, minerallar, okeanlar, unumdor tuproqlar va daryolar havzalari uchun zarar kelirmoqda.

Mehmonxonalar, yo‘llar va plyajlarni qurish uchun o‘simlik va hayvonot dunyosining tabiiy yashash joylariga kirib borish yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan turlar uchun katta xavf tug‘diradi va ko‘pincha yovvoyi tabiatni uzoq o‘rmonlarga ko‘payish uchun, o‘lja topish uchun ko‘chib o‘tishga undaydi.

Rivojlanish loyihalari yovvoyi hayotni ichki yovvoyi tabiatga surishdan tashqari, aksariyat hollarda tabiiy yashash joylarining manzaralari va estetik tabiatiga ta’sir qiladi va shu bilan birinchi navbatda, uni turistik diqqatga sazovor joyga aylantiradigan sifatni yo‘q qiladi.

Atrof -muhitni har xil ifloslanishiga olib keladi.

Umuman olganda, sayyohlik va sayyohlarning ba’zi bir harakatlari vaqt o‘tishi bilan atrof-muhitning har xil ifloslanishi, shu jumladan havo, er, suv va tuproq orqali manzilga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Masalan, ba’zi sayyohlar atrofga axlat yoki chiqindilarni tashlaydilar, shuning uchun ular atrofdagi atrof-muhitni ifloslanishiga, plastik ifloslanishiga ifloslanishiga olib keladi.

Qayiqda dam olish faoliyati tufayli suvning ifloslanishi bir xil darajada qayd etilgan. Masalan, Okeanni Muhofaza qilish tashkiloti hisob-kitoblariga ko‘ra, Karib dengizidagi kruiz kemalaridan yiliga 70 ming tonna chiqindi suv ishlab chiqarilgan, bu dengiz hayotining tabiiy yashash muhitiga ta’sir qiladi.

Ba’zan, tabiat yo‘llarini yaratish va butalarni kesish hamda piyoda yurish va lager faoliyatini osonlashtirish uchun o‘tin yoqilg‘isini olish natijasida yerning tanazzulga uchrashi tuproq eroziyasi ko‘rinishida ham bo‘lishi mumkin.

Turizm, shuningdek, bayram fasllari va tadbirlari paytida shovqinning ifloslanishi bilan juda bog'liq, ayniqsa, yovvoyi tabiatni bezovta qilishi va hatto yovvoyi tabiatning tabiiy faoliyat tartibini o'zgartirishi mumkin bo'lgan avtoulavlar, avtobuslar, samolyotlar va dam olish transport vositalarining shovqin darajasiga kata ta'sir qiladi. Va turizm barcha havo safarlarining 60% dan ko'prog'ini tashkil qilganligi sababli, havo ifloslanishining havoga chiqadigan chiqindilarning katta qismi uchun bir xil mas'uldir.

Tabiiy boyliklarning kamayishi va mahalliy mavjudotlarga og'irlik tug'dirishi

Vaqt o'tishi bilan hududga tashrif buyuradigan sayyohlar soni bu hudud ushlab turishi mumkin bo'lgan darajasidan oshib ketganda mavjud mahalliy resurslardan haddan tashqari foydalanishga olib keladi, bu esa atrof-muhitga ziyon keltiradi. Ko'pgina hollarda, turizm haddan tashqari iste'mol tufayli allaqachon kam bo'lgan mahalliy tabiiy resurslarga ziyon keltiradi.

Turistlar soni ko'payganda mehmonxonalar va dam olish maskanlarida oziq-ovqat, toza suv va elektr energiyasidan foydalanish yuqori quvvatga ko'tariladi, bu esa mahalliy aholining bunday xizmatlardan yoki manbalardan foydalanishiga ta'sir qiladi.

Dam olish baliq ovida qatnashadigan dengiz sayyohlari to'g'ri nazorat qilinmagan holatlarda, ba'zi suv turlari xavf ostida bo'lib, suv ekologik funksiyalarining nomutanosibligini keltirib chiqaradi.

Mahalliy va atrof-muhit meroslarini saqlashga qaratilgan ijtimoiy va madaniy me'yorlarning eroziyasi.

Xalqaro sayyohlar o'zlarining turli xil ijtimoiy-madaniy xatti-harakatlar ega, bu ko'pincha mahalliy aholining odatiy usullaridan ajralib turadi. Turizm mahalliy aholi uchun yangi tajribalar, yangi amaliyotlar, dinamik hayot tarzi, yangi urf-odatlar va yangi tarixiy voqealar bilan aralashish va ta'sir qilishni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, bu ba'zi joylarda odamlarning o'zlarining an'anaviy urf-odatlari, e'tiqodlari, me'yorlari, dinlari va qadriyatlaridan yangi o'zlashtirilgan odatlar uchun voz kechishiga olib keladi va shu bilan hayot tarzlarini buzishlariga ta'sir ko'rsatdi.

Masalan, an'anaviy tibbiyotdan foydalanish, ba'zi bir mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish va ularni himoya qilish, yovvoyi tabiatdagi ba'zi hayvonlarni yoki xudo yashaydigan joylar

deb hisoblanadigan joylarni muhofaza qilish natijasida tabiiy muhitni saqlashga yordam beradi.

Masalan, Avstraliya, Braziliya, ba'zi Afrika mamlakatlari va Xitoy singari turizm joylarida an'anaviy turmush tarzi va e'tiqodlari, tabiiyki, aboraginallar ko'pincha tabiatga zarar etkazmaslik uchun iloji boricha harakat qilish orqali tabiat va inson faoliyati o'rtasidagi muvozanatni, biologik xilma-xillikni va tabiiy ekotizimlarni saqlaydilar.

Ularning e'tiqodlari va qadriyatlari shundan iboratki, tabiat hayotdir va bu ularga ota-bobolari bilan bevosita aloqani ta'minlaydi. Biroq, yangi yoki tashqi madaniyatlarning kirib kelishi va ta'siri bilan, bu tabiiy ekotizimlarning tanazzulga uchrashiga olib kelishi mumkin.

Global o'sish va iqlim o'zgarishiga hissa qo'shadi.

Turizm atmosferada chiqadigan issiqxona gazlarining asosiy hissasi bo'lib, ular global haroratning oshishi va iqlimning o'zgarishi uchun asosiy sabab ekanligi ilmiy jihatdan isbotlangan. Buning sababi shundaki, turizm odamlarning yashash joylaridan yangi yo'nalishlarga harakatlanishiga olib keladi.

Atrof-muhit bo'yicha mutaxassislar muttasil ko'tarilayotgan global haroratni quyosh nurlarini ushlab turadigan issiqxona chiqindilarining ko'payishi bilan izohlaydi. Issiqxona gazlarining yetakchi yo'nalishlaridan biri uglerod dioksidi bo'lib, asosan atmosferaga tabiiy gaz va yoqilg'i yoqilishi natijasida elektr energiyasini ishlab chiqarishda, sanoat tarmoqlarida, avtoulavlarni energiya bilan ta'minlash natijasida paydo bo'ladi.

Turizm global miqyosda harakatlanishning 55% dan ortig'ini tashkil qiladi va shu sababli u umumiy karbonat anhidrid chiqindilarining 3% ini tashkil etadi. Yillar davomida sayyohlar soni oshgani sayin, emissiya darajasi ko'tariladi va iqlim o'zgarishi ham yomonlashishi kutilmoqda.

3.6. Atrof-muhitni himoyalash va qo'llab quvvatlash omillari

Turizm ekologik tashabbuslarga to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy hissa qo'shishi mumkin.

Turizm ekologik tashabbuslarga to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy hissa qo'shishi mumkin. Parkga kirish uchun to'lovlar, masalan, atrof-

muhitga sezgir hududlarni boshqarish va ularni muhofaza qilish uchun to'lovlarni amalga oshirishi mumkin. Tashkilotlar, shuningdek, sayyohlar va turoperatorlardan tabiatni muhofaza qilish faoliyati yoki park ishi uchun maxsus to'lovlarni olishlari mumkin.

Hukumat daromadlariga qo'shgan hissasi ekologik tashabbuslarga yordam berishi mumkin. Daromad solig'i, foydalanuvchilar uchun to'lovlar, savdo solig'i va litsenziyalar uchun to'lovlar tabiiy resurslarni boshqarish uchun zarur bo'lgan mablag'larni ta'minlashi mumkin. Ular tabiatni muhofaza qilish dasturlari va tadbirlari uchun ishlatilishi mumkin, yoki ular parkni saqlash va park qo'riqchilarining ish haqiga sarflanishi mumkin.

Turistik kompaniyalar atrof-muhit to'g'risida xabardorlikni oshirishda yordam berishi mumkin.

Atrof-muhit to'g'risida xabardorlikni oshirish atrof-muhitni muhofaza qilishga hissa qo'shishi mumkin. Sayyohlarni tabiatga yaqinlashtirishda ular tabiatning qadr-qimmatini to'g'risida yuksak ongini rivojlantiradilar va ularni ekologik ongini xatti-harakatlar va faoliyat bilan shug'ullanishga da'vat etadilar. Masalan, Monument Valley Tours sayyohlarni ushbu hudud tarixi va an'alarini tushuntirish bilan bir qatorda o'ziga xos landshaft orqali olib boradi. Ekskursiya tashrif buyuruvchilarga atrof-muhitga yangi baho berishga yordam beradi va ularni tabiatga yaqinlashtiradi.

Gondurasda maktab o'quvchilari poytaxtdan La Tigra bulutli o'rmonlarni ziyorat qilish markaziga olib kelishadi. Qisman ekologik sayyohlik mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan sayohatlar bolalarga tropik o'rmonning nozik jihatlari to'g'risida ma'lumot olish imkoniyatini beradi. Turizm sanoati turistlarning xatti-harakatlarining atrof-muhitga ta'siri to'g'risida xabardorlikni oshirishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Tartibga solish choralari atrof-muhitga zarar yetkazmasdan turizmni rivojlantirishga yordam beradi.

Hukumat qarorlari turizmning ba'zi salbiy ta'sirlarini bartaraf etishga yordam beradi. Ba'zi mamlakatlarda, qoidalar qo'riqlanadigan hududlarda sayyohlik faoliyati va tashrif buyuruvchilar sonini cheklaydi. Ushbu qoidalar saytning yaxlitligini saqlab, mahalliy ekotizimlarga ta'sirini cheklashga yordam beradi.

Galapagos orollarida faqat cheklangan miqdordagi kemalar bo‘ylab sayohat qilish huquqiga ega va faqat ba’zi orollarga tashrif buyurish mumkin. Kemalar va mehmonlarga cheklov qo‘yish atrof-muhit va hayvonlarning yashash joylariga ta’sirini minimallashtiradi.

Himoyalash va asrab-avaylash tabiatni sevuvchi sayyohlarni jalb qiladi.

Turizm aslida Afrika, Osiyo, Janubiy Amerika, Tinch okeanining janubiy qismida va Avstraliyada yovvoyi tabiatni saqlash va muhofaza qilish ishlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Hayvonlarni himoya qiladigan yovvoyi tabiat qo‘riqxonalari va qonunlarini belgilash orqali tabiatni sevuvchi sayyohlar ushbu hududlarga jalb qilinadi va yovvoyi tabiat gullab yashnaydi. Himoyalash va saqlash harakatlari yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan bir nechta turlarning saqlab qolinishiga va yana ko‘payishiga yordam berdi.

Xulosa

Ba’zi xalqaro sayyohlar madaniyati xilma-xilligini va ularnikiga nisbatan manzaralaridagi farqni ko‘rishga intilishadi. Ushbu ehtiyoj mahalliy aholidan o‘z madaniyatini saqlab qolish hamda tarixiy yodgorliklarni saqlab qolish talabini keltirib chiqaradi, chunki u sayyohlik maskaniga aylanadi. Ularning zamonaviy sivilizatsiya tomonidan yo‘q qilinmagan ba’zi madaniy amaliyotlari, hududning tabiiy yashash joylari bilan bog‘liq. Dori-darmon uchun o‘simliklardan foydalanish yoki ba’zi yovvoyi hayvonlarni tarixiy ahamiyatini ko‘rsatish kabi amaliyotlar ularning ekotizimini saqlab qolishga yordam beradi.

Dunyo miqyosida tez rivojlanayotgan sanoat sifatida turizm bir muncha afzalliklarga ega, shunga qaramay, turizm ekoturizmga atrof-muhitga nazoratsiz salbiy ta’sirlarni qoldirdi.

Tayanch iboralar:

Ekologik kodlash, Umumjahon Eko-kodlash Tarmog‘i, Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti, Atrof-muhit bo‘yicha mukofotlar, Barqarorlik standarti

NAZORAT SAVOLLARI

1. Ekologik yorliqlash qanday jarayon?
2. Birinchi toifa atrof-muhit yorlig‘i GEN haqida nimalarni bilasiz?

3. Ekoyorlilash tizimi ixtiyoriy hisoblanadimi yoki majburiy?
4. So‘nggi bir necha yil ichida ekoyorliqlar makonida kuzatilgan ikkita asosiy tendensiya qaysilar?
5. Ekoyorliqlash tizimlari oziq-ovqat uchun ham, iste‘mol tovarlari uchun ham mavjud. Ikkala tizim ham qanday tashkilotlar tomonidan yo‘lga qo‘yilgan?
6. Ekologik innovatsiyalar tushunchasini izohlab bering.
7. EMAS nima?
8. AMBT jarayonining asosiy xarakteristikasi va uni boshqa fazoviy rejalashtirish vositalaridan ajratib turadigan narsa bu nima?
9. Ko‘plab kompaniyalar o‘z mahsulotlarini ishlab chiqarishda ekologik toza ilg‘or tajribalar bo‘yicha ko‘rsatma uchun kimga murojaat qilishadi?
10. EMASning 3 ta asosiy tamoyilini ko‘rsating.

Asosiy adabiyotlar

1. David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.
2. Gandip Kc. Environmental Management And Sustainable Tourism Development Intheannapurna Region, Nepal. Textbook. Wildpath Adventure Pvt. Ltd, P.O. Box No: 13257, Nayabazar KTM, Nepal. 2013.
3. George Cassar. Sustainable Tourism Management A Collection of Studies from Malta, Lebanon and Jordan. Published by: Heland Project. University of Malta. 2015.
4. М. А. Морозов, Н. С. Морозова. Экономика туризма. М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. — 320 с.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Tuxliyev I., Amriddinova R., Tursunova G. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish: o‘quv qo‘llanma /. – Toshkent.: Barkamol fayz media, 2018 - 296 b.
2. Kotler P., Bowen J. & Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson International Edition 2014, USA.

3. Шимова О.С. Устойчивый туризм. Учебно-методическое пособие. - Минск: РИПО, 2014. - 158 стр.

4. Хамидов О.Х., Норчаев А.Н. Экотуризм. Ўқув қўлланма. Т: ТДИУ. 2011.

5. “Возможности и пути стимулирования «зеленой» экономики в странах восточного партнерства” Отчет о возможностях и путях стимулирования «зеленой»

экономики в странах Восточного Партнерства. EuropeAid/127054/C/SER/Multi. 2011.

Axborot manbaalari

1. <http://www.gov.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali;

2. <http://www.edu.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi;

3. <http://www.uzbektourizm.uz/> – “O‘zbekturizm” davlat qo‘mitasi;

4. www.lex.uz– O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

5. www.economist.com

6. www.world-economics.com

7. www.world-tourism.org

8. www.wttc.org

9. www.e-tours.ru

10. www.travel-library.com

11. www.tseu.uz

IV BOB. SAYYOHLIK KOMPANIYASIDA ATROF-MUHITNI BOSHQARISH BILAN TANISHTIRISH

- 4.1. Atrof-muhitni boshqarishda davlatning roli.
- 4.2. Xususiy va nodavlat sektorining atrof-muhitni boshqarishga ta'siri.
- 4.3. Korxonada ekologik menejmentni joriy etish modellari.
- 4.4. Sayohlik kompaniyalarining ekoturizmni rivojlantirishdagi faoliyati.

4.1. Atrof-muhitni boshqarishda davlatning roli

Vudro Uilson 1887-yildayoq Amerika Qo'shma Shtatlaridagi Yevropa tajribasi va siyosatining holatini o'rganib chiqib, shunday xulosaga kelgan edi: "Konstitutsiyani yuritish, uni yozishdan ko'ra qiyinlashmoqda."!) O'ylagan kishi Barqaror rivojlanishni milliy atrof-muhit vazirligida yoki submilliy hukumatda bo'lishidan qat'iy nazar, Uilson nimani nazarda tutganini aniq biladi. Atrof-muhit siyosatini yozishdan ko'ra uni yuritish ancha qiyinlashmoqda. Shunga qaramay, barchamiz buni amalga oshirishga rozilik bildiramiz, chunki bu nafaqat biosferaning omon qolishi uchun muhimdir, balki axloqiy darajadagi eng to'g'ri narsa hamdir.

Barqaror rivojlanish deganda barcha fuqarolarga, shu qatorda kambag'al va qashshoq guruhlariga mamlakatning tabiiy resurs bazasini kamaytirmaydigan tarzda iqtisodiy va ijtimoiy imtiyozlar beradigan rivojlanish tushuniladi. Shunday qilib, hukumatlar barqaror rivojlanishga erishish uchun siyosat, dastur va budjetlarni rejalashtirish, boshqarish va amalga oshirish bo'yicha institutsional va boshqaruv qobiliyatini mustahkamlash yo'llarini izlamoqda. Shuning uchun atrof-muhitni boshqarish atamasi barqaror rivojlanishni boshqarish va yoki ekologik ekologik jihatdan sog'lom rivojlanishni boshqarish bilan bir xil ma'noda ishlatilishi mumkin. Atrof-muhit ma'muriyatining juda murakkab bo'lishining sabablaridan biri shundaki, u davlat siyosatining aksariyat yo'nalishlariga qaraganda, tashqaridan boshqarish jarayonidir. Atrof-muhit muammolari milliy chegaralarni hurmat qilmagani kabi, atrof-muhitni boshqarishning muhim talablari ham mahalliy ma'muriyatni cheklaydigan mintaqaviy

va global harakatlarni talab qiladi. Bu ma'muriy kontekst, unda tashqi tomondan tashkilotlarni shakllantiradigan ko'plab omillar va ichkaridan qattiq boshqaruv boshqaruvini saqlab qolish uchun qilingan harakatlar muqarrar ravishda halokatga uchraydi. Menejerlar ekologik ma'muriyatning o'ziga xos xususiyatlarini va rivojlanayotgan mamlakatlar sharoitida ushbu vazifani yanada murakkablashtiradigan omillarni hisobga olishlari kerak. Qo'shma Shtatlar singari ba'zi sanoatlashgan mamlakatlarda tasdiqlangan iqtisodiy rivojlanish strategiyasi va o'sish sxemalari ularning ifloslanish muammolari doirasini va og'irligini sezilarli darajada oshirdi.

Shu bilan birga, Koreya kabi ba'zi bir kam rivojlangan mamlakatlarda shaharlarning zichligi bilan bog'liq jiddiy muammolar, masalan, katta miqdordagi kanalizatsiya, qattiq chiqindilar va boshqa ifloslantiruvchi moddalar ko'paymoqda. Hukumatlar, umuman olganda, o'zlarining davlat boshqaruv tizimlarini bir vaqtning o'zida barqaror rivojlanishga bo'lgan ehtiyojni qondiradigan tezkor iqtisodiy o'sish talablariga moslashtirishga intilayotgani sababli, bir qator favqulodda va o'zaro bog'liq muammolar paydo bo'lib, ular turli darajalarda, ko'pgina mamlakatlarga xosdir. iqtisodiy, siyosiy yoki madaniy kelib chiqishi yoki boshqaruv shakli. Ekologik muammolarning mohiyati va ahamiyati turli millatlarda juda xilma-xilligi va atrof-muhitni boshqarish bo'yicha harakatlar dasturlari mamlakatga xos bo'lishi kerakligi tan olinadi. Shuningdek, ko'p hollarda mahalliy hukumat ushbu sohada hal qiluvchi rol o'ynashi tan olinadi. Bundan tashqari, turli xil transchegaraviy ifloslanish muammolarini hal qilish yo'llarini izlash mintaqaviy darajadagi kelishilgan harakatlarni talab qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi: (i) yuqori lavozimli hukumat amaldorlari o'rtasida atrof-muhit va boshqa rivojlanish muammolarini yetarli darajada birlashtirish zarurligi to'g'risida xabardorlikni oshirish va ularning ma'muriy va tartibga soluvchi ta'sirlarini hal qilish uchun imkoniyatlarni kuchaytirish; (ii) ekologik jihatdan sog'lom rivojlanish siyosatini shakllantirish uchun markaziy davlat idoralarida mavjud bo'lgan muqobil yondashuvlar va uslublarni aniqlash; va nihoyat; (iii) hukumatdagi yuqori darajali menejerlar uchun atrof-muhitni boshqarish bo'yicha o'qitish talablarini, ayniqsa, qonunchilik va me'yoriy-huquqiy bazalar,

boshqaruv nazorati va budjet texnikasi va fuqarolarning ishtiroki rolini oshirish usullari kabi jihatlarni aniqlash.

So'nggi yillarda ham milliy hukumatlar, ham ko'p millatli institutlar tomonidan iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish masalalarini ekologik muammolardan ajratish mumkin emasligi to'g'risida xabardorlik kuchaymoqda. Global isish tendensiyalari, Yerning ozon qatlamiga tahdidlar va qishloq xo'jaligi yerlarini iste'mol qiladigan cho'llar bu va kelajak avlodlar oldida turgan ko'plab muammolar qatoriga kiradi. Bugungi kunda ekologik muammolarning aksariyati ko'p miqdordagi xom ashyo, energiya, kimyoviy moddalar va sintetik moddalarni iste'mol qiladigan ba'zi bir iqtisodiy o'sish shakllarining kutilmagan oqibatlaridan kelib chiqadi. Boshqalar esa rivojlanishning yetishmasligidan kelib chiqmoqda, chunki o'rmonlarning keng kesilishi va o'stirilishi qurg'oqchilik va toshqin kabi falokatlarning ko'payishiga, o'simlik va hayvonot dunyosining yo'q bo'lib ketishiga olib keladigan omillar orasida. Ko'pgina hollarda, tez urbanizatsiya va aholi sonining ko'payishi va nazoratsiz sanoat rivojlanishi bilan bog'liq oqibatlar uzoq muddatli barqaror rivojlanish uchun zarur bo'lgan tabiiy resurslar bazasini buzishga intildi. Chiqindilarni samarasiz yig'ish, zaharli chiqindilarni noto'g'ri tarzda yo'q qilish, erdan maqsadga muvofiq foydalanmaslik, suv, yer va havoning ifloslanishi ko'plab muammolardan biri hisoblanadi.

Ba'zilar ekologik muammolar birinchi navbatda sanoatlashgan mamlakatlarni tashvishga soladi degan qarashga qaramay, tajriba atrof-muhit muammosining universal xarakterini ko'rsatdi. Atrof-muhit muammolari haddan tashqari ko'p bo'lgan va antisanitariya sharoitidagi uy-joylar, ifloslangan suv ta'minoti, ifloslangan havo, tuproq eroziyasi va boshqa resurslarning yo'q bo'lib ketishi kabi o'ziga xos muammolar nuqtayi nazaridan tavsiflangan bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda qaror qabul qiluvchilar ham ehtiyojni anglab yetishi kerak. milliy rivojlanish dasturlarini atrof-muhit omillariga yetarlicha e'tibor berilishini ta'minlaydigan tarzda tashkil yetish va boshqarish. Darhaqiqat, hukumatlar atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha faol siyosat variantlarini ataylab tanlab olishlari zarurati aniq bo'lib chiqadi. Bundan tashqari, insonning tabiatga aralashuvi ta'siri tobora kengayib bormoqda va bir mamlakatda sodir bo'lgan xatti-harakatlarning jismoniy ta'siri ko'pincha o'z

chegaralaridan tashqarida natijalarni keltirib chiqaradi, bu esa ekologik qarorlarni qabul qilish va boshqarish murakkabligini aks ettiradi. Atrof-muhit va taraqqiyot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik chegaralar ichkarisida ham, chegaralar chegaralarida ham chuqurlashib borishi hukumatlar rivojlanish uchun yanada yaxlit va muvofiqlashtirilgan yondashuvni qabul qilishni boshlashi va kelajakda rivojlanishni himoya qilish va takomillashtirish zarurati bilan mos kelishini ta'minlashi kerak degan xulosaga olib keladi. Milliy hukumatlar tegishli yuritish doirasidagi tegishli keng ko'lamlilik ekologik siyosat va harakatlar uchun javobgarlikning katta qismini o'z zimmlariga oladilar. Ekologik muammolar tobora ko'payib borayotgani mintaqaviy va / yoki global xarakterga ega bo'lganligi sababli, davlatlar o'rtasida ham hamkorlik zarur va xalqaro darajadagi qo'llab-quvvatlovchi harakatlar talab etiladi. Atrof-muhit menejmentini qabul qilish masalalari atrof-muhit va rivojlanish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik bo'yicha keng tarqalgan va o'sib bormoqda. Biroq, tez rivojlangan narsa barqaror rivojlanish maqsadlarini samarali bajarilishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan institutsional va boshqaruv yordamlari. Atrof-muhitni boshqarish strategiyasi atrof-muhitning tanazzulini nazorat qilish, ekspluatatsiyani qabul qilinadigan chegaralarga qadar tartibga solish va tabiiy iqtisodiy bazani saqlab qolish uchun milliy iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning umumiy maqsadlari doirasida ishlab chiqilgan. Haqiqatan ham samarali bo'lish uchun bunday strategiyalar uzoq muddatli rejalashtirishni o'z ichiga olishi va yuzaga kelishi va / yoki inqiroz sharoitida rivojlanishidan oldin yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ekologik muammolarni taxmin qilishi kerak. Ushbu jarayonda davlat boshqaruvi tizimining roli juda muhimdir.

4.2. Xususiy va nodavlat sektorining atrof-muhitni boshqarishga ta'siri

Barqaror rivojlanishni boshqarish ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni birlashtirishni talab qiladi. Turli xil ekologik va iqtisodiy omillar qanday ta'sir qilishi mumkinligini aniq taxmin qilish ko'pincha qiyin. Shuning uchun siyosat ishlab chiqaruvchilar nafaqat ekologik muammolarning ko'lami va murakkabligini, balki ularning iqtisodiy

va ijtimoiy muammolar bilan o'zaro bog'liqligini to'liq anglab yetishlari kerak. Bundan tashqari, siyosat ishlab chiqaruvchilar aniq bilimga ega bo'lmagan yoki olimlar mumkin bo'lgan natijalar to'g'risida haqiqatan ham kelishmovchiliklar bo'lgan masalalar bo'yicha qaror qabul qilishga chaqirilishi mumkin. Bu e'tiborni siyosatchilar va menejerlar ilgari o'zlarining bevosita vakolat doirasidan tashqarida yotgan deb qabul qilingan masalalar bo'yicha uslubiy ravishda o'ylashlari zarurligiga qaratadi. Hukumat qonunchiligi va me'yoriy talablar asosan atrof-muhitni boshqarish uchun kontekstni ta'minladi. Hozirgi vaqtda atrof-muhitni tashvishga soladigan javoblar ko'pincha atrof-muhit to'g'risidagi qonun hujjatlarini yaratish va qabul qilish va turli xil ijro etuvchi mexanizmlarni yaratishni talab qilmoqda.

Atrof-muhitning tanazzulga uchrashini nazorat qilish bo'yicha ushbu qonunchilik va me'yoriy harakatlar har xil sabablarga ko'ra, shu jumladan, haddan tashqari ambitsiyaviy qoidalarni qabul qilish va / yoki ularning bajarilishini yetarli darajada institutsional qo'llab-quvvatlamasligi sababli kam muvaffaqiyatli bo'ldi. Robert Paehlke ta'kidlashicha, bugungi kunga qadar himoya qilish qoidalari tanlov siyosati vositasi bo'lgan bo'lsa-da, boshqa bir qator siyosiy vositalar mavjud. U ba'zi holatlarda ko'proq mos keladigan yoki xizmat qilishi mumkin bo'lgan uch xil nostandart yondashuvlarni aniqladi. Himoya tartibga solish uchun foydali qo'shimchalar. Bu bilvosita, ishtirok etish va vakolatli yondashuvlar. Paehlke bir tomondan raqobatbardosh yoki iqtisodiy tartibga solish, ikkinchidan esa ijtimoiy yoki himoya reglamentni ajratib turadi. Uning maqolasida ta'kidlanishicha, hozirgi paytda siyosiy tartibga solinadigan doirada keng ko'lamli siyosiy vositalardan foydalanish kerak. Bilvosita yondashuvlarga ichimliklar konteynerini majburiy saqlash to'g'risidagi qonun hujjatlari va jihozlarning samaradorligi standartlari kabi harakatlar kiradi. Ishtirok etuvchi yondashuvlar siyosatni amalga oshirish vazifalarini nodavlat tuzilmalarga topshirishni o'z ichiga oladi, masalan, majburiy ish joylari qo'mitalari va ishchilarning himoyalangan huquqlari orqali ish joyidagi sog'liqni saqlashni himoya qilishga intiladigan ichki javobgarlik tizimlarida. Vakolatli yondashuvlarga, ayniqsa, xavfli moddalarni ishlab chiqarish yoki sotishni taqiqlash kabi tadbirlar kiradi.

Hali ham atrof-muhit siyosatini samarali amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan boshqa ijro mexanizmlari aniqlangan. Bunday mexanizmlardan biri ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarning afzal funksiyalarini o'zgartirishga intiladigan axloqiy ishonirishdir. Bundan tashqari, hukumatlar ixtiyorida ekologik natijalarga ta'sir ko'rsatadigan turli xil iqtisodiy tartibga solish mexanizmlari mavjud. Bunga soliq solish, xarajatlar va qarzlarni boshqarish siyosati kiradi. Atrof-muhitni sog'lom boshqarish ahamiyati tobora kengroq e'tirof etilayotgan bo'lsa-da, atrof-muhitni muhofaza qilish yoki yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar hali ham hukumat siyosatining an'anaviy maqsadlari bilan raqobatlashishi kerak. Atrof-muhitni yaxshilashning foydalari ko'pincha atrof-muhitga sarmoya kiritishdan olinadigan iqtisodiy yutuqlarni aniqlash va o'lchashda qiyinlashadi, chunki ko'plab foyda bozorlarda baholanishi mumkin emas yoki ularning ta'siri uzoq vaqt davomida tarqaladi. Masalan, iqtisodiy nuqtai nazardan, resurslarning kamayishi yoki aholining sog'lig'ining yomonlashishi kabi xarajatlarni yoki toza havo va suvni yo'qotish yoki yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan turlarni himoya qilish kabi foydalarni miqdoriy jihatdan aniqlash qiyin. Umuman olganda, imtiyozlar va xarajatlarni baholashning siyosat ishlab chiqarishga mosligi aniq.

Barqaror rivojlanish uchun atrof-muhitni boshqarish bo'yicha asosiy muammo uning tizimli xususiyatidan kelib chiqadi. Hukumatlar azaldan atrof-muhitning ayrim jihatlarini (masalan, jamoat ishlari) boshqarishga odatlanib qolgan bo'lsalar-da, atrof-muhitni boshqarish bo'yicha kompleks yondashuv an'anaviy jamoat vazifasi emas edi. Shunga qaramay, atrof-muhit va taraqqiyotni endi alohida muammolar sifatida tasavvur etib bo'lmaydi. Sanoat va qishloq xo'jaligi kabi an'anaviy ravishda mustaqil tarmoqlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib qoldi. Ushbu holat barqaror rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan murakkab va o'zaro bog'liq vazifalarni yengish uchun mavjud tashkiliy va institutsional tadbirlarning yetarliligi to'g'risida savol tug'diradi. Ekologik muammolarning o'zaro bog'liq va yaxlit tabiati, ular bilan shug'ullanish uchun mavjud bo'lgan aksariyat institutlarning tabiatiga keskin zid keladi. Ushbu muassasalar aksariyat hollarda mustaqil, bo'laklashgan va yopiq qaror qabul qilish jarayonlari bilan nisbatan tor vakolatlariga ega. Tabiiy resurslarni boshqarish va atrof-

muhitni muhofaza qilish uchun mas'ul muassasalar institutsional ravishda iqtisodiyotni boshqarish uchun javobgarlardan ajratilgan. Ba'zi hollarda, atrof-muhitni muhofaza qilish va resurslarni boshqarish bo'yicha yangi idoralar, asosan institutsional tuzilmalarga asosan ilmiy xodimlar bilan to'ldirilgan. Barqaror taraqqiyot yo'lida muhim qadamlarni qo'yish uchun nafaqat hukumat siyosatni shakllantirish uslubida, balki ularni amalga oshirish uchun mo'ljallangan institutsional va tashkiliy tadbirlarda ham katta yo'nalish zarur. Ishni yaxshiroq muvofiqlashtirish uchun turli xil davlat sektorlari va uslublari o'rtasidagi bog'liqlik va bir-birining ustiga chiqib ketish holatlarini qo'shimcha ravishda tekshirish kerak, ehtimol vazifalarni yechish uchun funktsional bo'linmalarni qayta guruhlashtirish. Muvaffaqiyatli atrof-muhitni boshqarish mamlakatlarning atrof-muhit muammolarini yaxlit hal qilishlari uchun tashkiliy, ma'muriy, qonunchilik va rejalashtirish infratuzilmasini kuchaytirishni talab etishi tobora kuchayib bormoqda.

Ekologik muammolarni hal qilishda aholining xabardorligi va jamoatchilikning ishtiroki tobora o'sib borayotgan hodisa bo'lib, turli jamoat guruhlari va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlik natijasida olinadigan ijobiy natijalardan to'liq foydalanish kerak. Shuningdek, ayollarning atrof-muhitni rejalashtirish va boshqarishdagi to'liq ishtirokini ta'minlashga yordam beradigan strategiyalar zarur. Degradatsiyaga uchragan atrof-muhitning salbiy ta'siriga ko'pincha ayollar birinchi bo'lib duch kelmoqdalar va hozirgi kunda ko'plab ayollar guruhlari atrof-muhitni muhofaza qilish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishga hissa qo'shmoqda. Mahalliy darajadagi turli xil rivojlanish sxemalariga o'zlarining hissalarini qo'shishdan tashqari, ularga boshqaruv darajasida ekologik jihatdan barqaror va barqaror rivojlanishga qaratilgan o'zgarish agentlari sifatida ishlash imkoniyatlari berilishi kerak. Atrof-muhitni boshqarish bo'yicha treninglar siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishdagi va institutsional va tashkiliy tuzilmalardagi yangi yo'nalishlar barqaror rivojlanishga erishish uchun yetarli emas. Davlat amaldorlari uchun atrof-muhitni boshqarish bo'yicha trening ham talab qilinadi. Ekologik muammolarning murakkabligi sababli, barcha toifadagi fuqarolar uchun atrof-muhit natijalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan

usullarni tushunishda yordam berish uchun ekologik ta'lim va treninglar o'tkazish zarur.

Ilmiy-texnik xodimlar va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha mutaxassislar atrof-muhitni o'rgatish faoliyati ko'pincha yo'naltiriladigan, ayniqsa, muhim maqsadli guruhlardan biri hisoblanadi. Ushbu shaxslar, odatda, turli xil texnik fanlar va texnologiyalar bo'yicha, masalan, o'rmon, kimyo, muhandislik yoki toksikologiya bo'yicha ta'lim olishadi. Bunday trening, ayrim hollarda, boshqaruv funksiyalari va davlat siyosatini ishlab chiqish jarayonlarini keng baholash bilan to'ldirilishi kerak. Yana bir xil muhim, ammo tez-tez e'tibordan chetda qoladigan yana bir toifadagi xodimlar – bu atrof-muhitga ta'siri bilvosita bo'lsa-da, kuchli ta'sir ko'rsatadigan hukumatdagi bosh menejerlar va qaror qabul qiluvchilar. Rivojlanayotgan mamlakatlar ekologik jihatdan sog'lom rivojlanishni muvaffaqiyatli davom ettirishlari uchun, ular atrof-muhitni boshqarishning ko'p tarmoqli tabiatiga sezgir bo'lgan, yaxshi o'qitilgan bosh menejerlar kadrlarini ishlab chiqishlari va saqlashlari zarur. Davlat menejerlari tez-tez qonuniy, protseduraga yo'naltirilgan va xarajalar va natijalarga yetarlicha mos kelmagan deb tanqid qilinadilar. Barqaror rivojlanish yo'lida katta menejerlarning roliga e'tibor qaratish va ularni o'z vazifalarini samarali bajarish vositalari bilan ta'minlash juda muhimdir. Katta menejerlarga atrof-muhitning ishlash usullari to'g'risida tushunchalarini oshirish va o'zlarining an'anaviy sohalarida taklif etilayotgan tadbirlarning boshqa iqtisodiy va ijtimoiy tadbirlar va dasturlar bilan bog'liqligini aniqlash uchun ularning imkoniyatlarini kuchaytirish uchun imkoniyatlar berilishi kerak. Ular insoniyat ishidagi o'zgarishlarning tezligi va bilim va texnologiyalarning yangi tezkor rivojlanishiga moslashish qobiliyatlarini kuchaytirishlari kerak. Ularga menejmentning yangi uslublariga o'tishda, kerakli maqsadlarga va ekologik jihatdan kerakli maqsadlarga erishish uchun inson, moliyaviy va boshqa resurslarni safarbar qilishda samaraliroq bo'lishlari uchun ularga ko'nikma va vositalar berilishi kerak. Bu atrof-muhit masalalari uchun qaysidir ma'noda mas'ul bo'lgan hukumatdagi yuqori menejerlar uchun o'quv dasturlarini ishlab chiqishda puxta o'ylangan va tizimli yondashuvlarni talab qiladi. Bunday trening turli xil ilmiy, texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy fanlarning bilimlaridan foydalanishi kerak, bunda umumiy

qaror qabul qiluvchilarni atrof-muhitni boshqarish va barqaror rivojlanish tamoyillariga yo'naltirish kerak. Agar bu samarali amalga oshirilsa, natijada tabiiy resurslar bazasiga nisbatan raqobatbardosh talablarni taqqoslash va taqqoslash hamda an'anaviy, qonuniy va protsessual yo'nalishlardan ancha ustun bo'lgan amaliy xulosalar chiqarishga qodir bo'lgan menejerlar kadrlari paydo bo'ladi.

Ekologik ta'lim va o'quv dasturlarining holati hozirgi vaqtda dunyoning turli burchaklarida atrof-muhit bilan bog'liq turli xil ta'lim va o'quv dasturlari va kurslari taklif qilinmoqda, har xil darajada har tomonlama qamrab olingan. Bunday dastur va kurslarning aksariyati tarmoq xarakteriga ega bo'lib, atrof-muhit monitoringi, xavfni baholash, masofadan turib zondlash, foyda va foyda tahlili va axborot tizimlari kabi yuqori darajada ixtisoslashgan toifalarga yo'naltirilgan. Boshqalar, ko'proq xarakterga ega, atrof-muhit va qishloq rivojlanishini rejalashtirish kabi muammolarga e'tibor berishadi. AQSh kabi ba'zi rivojlangan mamlakatlarda atrof-muhitni boshqarish bo'yicha ixtisoslashgan o'quv dasturlari so'nggi ikki o'n yilliklar ichida, boshqacha qilib aytganda, atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunchilikning o'sishi va atrof-muhitni muhofaza qilish xodimlarining yangi toifalarini yaratish bilan rivojlanib bordi. So'nggi yigirma yil ichida ekologik ta'lim va tarbiya tobora o'sib borayotgan sohaga aylangan bo'lsa-da, mavjud narsalarning aksariyati, ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarga qaratilgan. Rivojlanayotgan mamlakatlarning ehtiyojlari uchun maxsus qabul qilingan o'quv dasturlarini ishlab chiqish uchun ko'proq harakatlar talab etiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlar ishtirokchilariga yo'naltirilgan treninglar asosan umumiy ta'limga va ilmiy va texnik mavzular bo'yicha o'qitishga yo'naltirilgan ko'rinadi. Texnik jihatdan yaxshi yechimlarni amalga oshiriladigan siyosat va dasturlarga aylantirish uchun zarur bo'lgan hukumatdagi yuqori menejerlarni tayyorlashga ko'proq e'tibor qaratish lozim. O'quv mashg'ulotlariga bo'lgan ehtiyojlarni aniqlash Atrof-muhitni boshqarish bo'yicha o'quv dasturlari har bir millatning o'ziga xos sharoitlariga mos ravishda tuzatilishi kerakligini inobatga olgan holda, tajriba shuni ko'rsatadiki, tanlab olingan o'quv maqsadlariga bag'ishlangan o'quv paketlarining mavjudligi bilim, ko'nikma va malakalarni tezkor uzatishga yordam beradi. Atrof-muhit dasturlari uchun mas'ul bo'lgan yuqori menejerlar tomonidan talab qilinadigan

munosabat. Yana bir muhim yo‘nalish atrof-muhitni rivojlantirish / rivojlantirish kun tartibini amalga oshirishda fuqarolarning ishtiroki va qishloq kambag‘allari, ayollar va turli nodavlat tashkilotlarini jalb qilish usullari to‘g‘risida tushunishni chuqurlashtirish bilan bog‘liq. Xulosa qilib aytganda, atrof-muhitni boshqarishda hukumatning roli bilan bog‘liq quyidagi yettita asosiy muammo kadrlar tayyorlashga bo‘lgan ehtiyoj sifatida belgilanadi.

- a) hukumat siyosati;
- b) institutsional va tarmoqlararo hamkorlik;
- d) ijro etish mexanizmi;
- e) qaror qabul qilish uchun ma‘lumot;
- f) ekologik ta‘lim va xabardorlik;
- g) inson va moliyaviy resurslar;
- h) atrof-muhit / iqtisodiy “savdo-sotiq”.

4.3. Korxonada ekologik menejmentni joriy etish modellari

Bunday mashg‘ulotlarning bir vazifasi bu shaxslarning tushunchalarini kelajakni rejalashtirish va taxminiy fikrlashni yanada yuqori baholashga yo‘naltirishga yordam berishdir. Bu muqobil siyosat variantlarini tushunish va aniqlashni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, u atrof-muhitga ta‘sirini baholash va xatarlarni tahlil qilish kabi ma‘lumotlarni yig‘ish uchun rejalashtirish jarayonlari va vositalariga ekologik mulohazalarni kiritish metodologiyasini o‘z ichiga oladi. Ushbu takliflar deyarli to‘liq emas. Atrof-muhit menejmenti bo‘yicha trening boshqa muhim o‘zgaruvchilarga murojaat qilishi kerak, shulardan kamida bittasi atrof-muhitni boshqarish uchun resurslarni taqsimlash va texnologiyalarning ta‘siri Barqaror rivojlanish va atrof-muhitni boshqarish ma‘muriyati bu muddatga mos kelmasa ham, Jahon komissiyasi atrof-muhit va taraqqiyot to‘g‘risida barqaror rivojlanishning eng nufuzli zamonaviy munozarasini taqdim etdi. Komissiya ushbu konsepsiyani quyidagicha ta‘rifladi: “Insoniyat rivojlanishni barqaror qilish qobiliyatiga ega – kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga ziyon yetkazmasdan, uning hozirgi ehtiyojlarini qondirishini ta‘minlash.” Ammo bu juda keng sharh, deyarli axloqiy haqiqat. Ammo konsepsiya

shunchaki hujjat emas, balki siyosat uchun mazmunli qo‘llanma bo‘lishi kerak edi.

Ushbu muammoni yodda tutgan holda, Lynton Koldvell quyidagicha fikr yuritdi: ibora ortidagi niyat inson potensialini biosferaga zarar yetkazmasdan amalga oshirishga rahbarlik qilish uchun oqilona va zarurdir ... Ammo bu ibora juda umumiy va bir qator talqinlarga moyil. Shundan barqaror, ammo ekologik jihatdan qashshoq dunyoga yo‘l ochadi. Klodvell aytganidek, bu ibora nafaqat noaniq, balki o‘z-o‘ziga zid bo‘lgan usullarda ham qo‘llanilishi mumkin. Barqaror rivojlanish siyosatini olib borish uchun konsepsiya nimani anglatishini, undan foydalanishdagi qiyinchiliklarni, konsepsiyaning ilmiy o‘lchovlari bilan taqqoslaganda ijtimoiy, muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlikni aniqlash mezonlarini tushunish juda muhimdir. G‘oyaning siyosiy iqtisodiyoti va barqaror rivojlanishga qaratilgan faoliyat. Ushbu konsepsiyaning eng qiziqarli tekshiruvlaridan birida Maykl Redklift ta’kidlab o‘tdi: Barqaror rivojlanish rivojlanish truzimlari litanyasida muhim o‘rin tutadi, ammo qay darajada u turli xil, intellektual an‘analardan ko‘ra konvergentni ifoda etadimi? Kerakli maqsad sifatida “barqarorlik” ga doimiy ravishda murojaat qilish “rivojlanish” atrof-muhitni nazarda tutadigan qarama-qarshiliklarni yashirishga xizmat qildi. Redclift – tushunchadagi ziddiyatlarni o‘rganib chiqqan bir qator olimlar va ma’murlardan biri. Agar rivojlanish tabiiy resurslardan foydalanishga asoslangan bo‘lsa, u haqiqatan ham barqaror bo‘lishi mumkinmi? Xom ashyo va energiyani keng ko‘lamda ishlatishi hamda ko‘pincha ifloslanishi bilan sanoatlashtirish, odatda, barqarorlikdan ko‘ra ko‘proq rivojlanish bilan bog‘liq. Hatto qayta ishlatilishi mumkin bo‘lgan resurslarni o‘z ichiga olgan qishloq xo‘jaligining ayrim turlari ham ekologik barqaror mahsulot bo‘lib ko‘ringan hosilni yig‘ish uchun katta miqdordagi energiya va kimyoviy moddalarni ishlatishga moyilligi sababli barqaror rivojlanish uchun qiyin poydevor bo‘lishi mumkin. Rivojlanish sanoat yoki qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmining sezilarli darajada o‘shishini anglatadi, demak, yirik rivojlangan davlatlar tomonidan qo‘llaniladigan an‘anaviy yondashuv ekologik jihatdan barqaror bo‘lishi mumkin. G‘arbiy iqtisodiy o‘shish yondashuvi mos emas degan xulosaga kelgan ba’zi kishilar uchun bu atama asosan miqdoriy ma’noga emas, balki

sifatga ega. “Bu dunyo, jamiyat yoki biosfera qaysidir ma’noda” yaxshilanadi “degan fikrni bildirishi mumkin, ehtimol ko‘proq ishlab chiqaradi yoki kambag‘allarning asosiy ehtiyojlarini qondiradi.”

Jahon komissiyasi hisobotida ushbu atama tavsifi iqtisodiy o‘shishni turmush tarzini sifat jihatidan yaxshilash bilan birlashtirishga qaratilgan sa’y-harakatlardir, bu esa ba’zi hollarda sog‘liqni saqlash va ovqatlanish sohasidagi insonning asosiy ehtiyojlarini ta’minlashni anglatadi. Qanday bo‘lmasin, hayot sifatini oshirish yoki hatto rivojlangan mamlakatlarda hayotning asosi deb qaraladigan narsalarning rudimenslarini taqdim etish to‘g‘risidagi qaror, iqtisodiy o‘shish uchun katta xarajatlar yoki cheklovlar to‘g‘risida qaror qabul qilishni anglatishi mumkin. Ba’zilar barqaror rivojlanishga murosali yondashishni ko‘rishadi, bunda ular “tabiiy resursning maksimal barqaror rentabelligi (MSY)”, “mintaqaning tashish qobiliyati” haqida gapirishadi yoki “mintaqaning assimilyatsiya qilish qobiliyati”. Birinchisi, resurslarni faqat qayta tiklanishi mumkin bo‘lgan darajagacha jalb qilish. Ikkinchisi, hayotni ma’lum bir hudud qo‘llab-quvvatlaydigan odamlar yoki hayvonlar sonining yuqori chegarasidan pastroq saqlashga intiladi. Uchinchisi, atrof-muhitni ekologik jihatdan sog‘lomlashtiradigan darajada ifloslanishni keltirib chiqaradigan siyosatdir. Qanday bo‘lmasin, barqaror rivojlanish – bu hech bo‘lmaganda, ishtirok etayotgan mamlakat madaniyati va siyosiy qadriyatlari bilan belgilanadigan bayonot. Barqaror rivojlanish deyarli har qanday shaklda o‘shishning chegaralari borligini anglatar ekan, mamlakatni boshqaradigan siyosiy va madaniy me’yorlar qayerga belgilanadi. Xuddi shunday, konsepsiyadan foydalanishga harakat qilganlarning aksariyati bu ijtimoiy va ilmiy atama ekanligiga qo‘shilishdi. Jahon Komissiyasi 1972-yilgi Stokgolm konferensiyasidan kelib chiqib, rivojlanmaganlik bir tomondan atrof-muhitning buzilishini kuchaytirayotganini va boshqa tomondan adolatsiz ekanligini ta’kidladi. Har qanday holatda ham, ijtimoiy rivojlanishdan tashqari, barqaror rivojlanish to‘g‘risida gapirish mumkin emas. Rivojlanish, muhim jihatdan, “inson harakatlari, ambitsiyalari va ehtiyojlari” ning bayonidir. Shu bilan birga, bu rivojlangan davlatlar atrof-muhitga zarar yetkazish evaziga ishlab topilgan yuqori turmush darajasidan bahramand bo‘lishni davom ettira olmasligini va endi rivojlanayotgan davlatlar atrof-muhitni muhofaza qilish uchun buni

talab qilayotganligini tan olishdir. Komissiya, shuningdek, barqaror rivojlanish uchun ba'zi rivojlanayotgan mamlakatlar o'zlarining jamiyatlarida mavjud bo'lgan tengsizliklarga yerni qaytarib berish zarurati, ayollar uchun mulkiy va boshqa huquqlarni e'tirof etishlari zarurligini talab qiladi. Barqaror rivojlanish konsepsiyasiga xos bo'lgan murakkabliklar shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatni o'lchash har doim ham oson emas. Birinchidan, izlanadigan maqsadlar to'g'risida kelishib olish kerak.

Ammo biz to'xtatmoqchi bo'lgan ekologik zarar turlarini aniqlash, biz erishmoqchi bo'lgan ijobiy natijalarni bayon qilishdan ko'ra osonroqdir. An'anaga ko'ra, rivojlanishning g'arbiy iqtisodiy o'sish modeli uchinchi dunyo mamlakatlari taraqqiyotini baholash uchun ishlatilgan va, odatda, ushbu modelda qo'llaniladigan o'lchov Yalpi milliy mahsulot yoki Yalpi ichki mahsulotdir. Biroq, GNP "rivojlanish uchun yetarli darajada yetarli qo'llanma hisoblanadi, chunki u barqaror va barqaror bo'lmagan ishlab chiqarishga bir xil munosabatda bo'lib, kreditni barqaror bo'lmagan iqtisodiy faoliyat xarajatlarini hisobga olgan holda xatolarni birlashtiradi, shu bilan birga qayta ishlash va energiya konversiyasiga olib kelmaydigan jarayonlarni inobatga olmaydi. Tovarlarini ishlab chiqarish yoki sotiladigan xizmatlar. Boshqacha qilib aytganda, yalpi ichki mahsulot choralari rivojlantirishda taraqqiyot deb hisoblanadigan narsa ekologik jihatdan barqaror bo'lishi mumkin, yana bir muhim muammo shundaki, o'sish choralari ko'pincha o'zgaruvchan talabni hisobga olmaydi. Masalan, mamlakatda aholining tez o'sishi yoki dramatik urbanizatsiya sodir bo'lgan joyda, Yalpi ichki mahsulotning o'sishi rivojlanishning asosiy muammolarini yashirishi mumkin, xuddi shunday qiyinchilik, biron bir mamlakatdan yoki mintaqadan dunyo miqyosidagi xom ashyo talabi o'sib borayotgan global ehtiyojlarni qondirish uchun o'sib boradigan joyda paydo bo'ladi, eksportdan iqtisodiy o'sish choralari ko'tarilishi mumkin, ammo bu natijalarni barqaror rivojlanish deb atash qiyin. Xulosa qilib aytganda, "biz barqarorlikni Shimolda oziq-ovqat siyosatidan kelib chiqadigan tashqi xavfni va Janubdagi demografik bosimdan kelib chiqadigan ichki tahdidni hisobga oladigan usullarni belgilashga tayyor bo'lmagunimizcha, u ximera bo'lib qoladi.

4.4. Sayyohlik kompaniyalarining ekoturizmni rivojlantirishdagi faoliyati

Turizm uchun infratuzilmalar mahalliy aholi uchun ko'p foyda keltirdi. Ekoturizm sanoati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni jadallash-tirish, an'anaviy o'sish shakllarini o'zgartirish va uyg'un va atrof-muhitga mos jamiyat qurish uchun harakatlantiruvchi kuch sifatida qabul qilinadi. Ekoturizm - bu ekotizimning yaxlitligi markaziy mavzusi bilan barqaror rivojlanishga imkon beradigan ta'minot turistik strategiyasi. Bu ekotizimning ta'sirlarni yutish qobiliyati bilan belgilanadi, lekin ekotizimning turistik va tijorat ekspluatatsiyasini istisno etmaydi. Ekoturizm sayyohlar soniga yuk tashish qobiliyati tushunchasidan cheklovlar qo'ymaydi, faqat ularning faoliyati mohiyati va hajmini nazorat qiladi. Atmosfera sifati, tovush sifati, ichimlik suvi, kanalizatsiya, chiroqlar va boshqa turdagi muassasalar atrof-muhitni muhofaza qilish milliy standartlarining nisbiy qoidalariga javob berishi kerak. Tabiatni muhofaza qilish natijasida to'g'ridan-to'g'ri jamoatchilik manfaatlarini keltirib chiqaradigan muhim salohiyatga ega. U atrof-muhitni himoya qiladi, noyob turlarni tejaydi va sayyohlardan pul ishlashga yordam beradi. Parklar tabiatni muhofaza qilish va rivojlanishni mahalliy qo'mitalarga sayyohlik uchun foyda keltiradigan dastur orqali yordam beradi. Tijorat piyoda yurish va trekking mehmonlar va korxonalar joylashgan joyda rivojlanishni rag'batlantiradi. Mahalliy aholi tabiatni muhofaza qilish va himoya qilishning muhimligini tushunishadi. Tabiatni muhofaza qilish sayyohlarni o'ziga jalb qiladi va tabiatni o'rganish orqali yuqori darajada qoniqish hosil qiladi va qo'riqlanadigan hududlar menejerlari va turizm operatorlari o'rtasida hamkorlik qiladi. Ekoturizmni rivojlantirish uchun mustahkam poydevor yaratadigan o'rmon bilan qoplanish koeffitsiyentini oshirish mumkin. Ekoturizm turizmni rivojlantirish jarayonida tabiiy resurslar va biologik xilma-xillikni muhofaza qilishni ta'kidlaydi. Bundan tashqari, resurslardan foydalanish barqarorligini saqlash va mintaqaviy turistik resurslarning afzalliklarini sanoat va iqtisodiy afzalliklarga aylantirish talab etiladi. Ekoturizm qo'riqlanadigan hududlar yaqinidagi tabiatni muhofaza qilishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va o'rmonlarning kesilishi va ovlanish darajasining pasayishiga olib keladi. Muqobil ekoturizm iqtisodiy

foйда keltiradi va o‘rmonni qishloq xo‘jaligi va chorvachilik erlariga aylantirishga xalaqit beradi. Tabiatni muhofaza qilishda resurslarni boshqarish va moliyaviy tarkibiy qismlar katta rol o‘ynaydi. Uning jozibadorligi mahalliy iqtisodiy foyda keltiradigan potentsialga bog‘liq bo‘lib, shu bilan birga mahalliy resurslardan kam ta‘sirli va iste‘mol qilinmaydigan foydalanish orqali ekologik resurslarning yaxlitligini saqlab qoladi. Ekoturizm ko‘plab qishloq joylarda tabiatni muhofaza qilish va rivojlantirish uchun eng maqbul vositalardan biri sifatida birinchi o‘ringa chiqdi. Ekoturizm tabiatni muhofaza qilish maqsadlarini ko‘zlagan holda barqaror iqtisodiy rivojlanishni yaratish uchun ishlatilgan strategiyadir. Bu iqtisodiy rivojlanish va bioxilmaxillikni saqlashning ziddiyatli maqsadlarini muvozanatlashtiradigan vosita. U jamoalar manfaati va tabiatni muhofaza qilish faoliyati uchun ishlab chiqilgan. Ekoturizm tabiiy resurslarga tahdid qilinmaydi va mahalliy aholi bog‘larni muhofaza qilishga da‘vat etiladi. Boy tabiiy resurslar diqqatga sazovor joylarni yaratadigan rekreatsion va turistik salohiyat bilan birga muhofaza qilinadi. Ekoturizm loyihasi hududni tabiiy yangilanish, yangi plantatsiyalar, infratuzilmani rivojlantirish va tashrif buyuruvchilar uchun yangi manzil va tabiatga asoslangan turizm bilan boyitmoqda.

Ekoturizm ta‘lim, ish o‘rgatish, ov qilish va o‘rmonlarni kesishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shuningdek, flora va faunaning ijobiy foydasi bor. U G‘arb davlatlarining atrof-muhit va madaniy ta‘sirini cheklashga qodir. Ham ekologik barqarorlikni, ham asosiy rivojlanishni rag‘batlantirish orqali jamoatlarga asoslangan ekoturizm tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan ekologik sezgirlik va mas‘uliyat mezbon jamoalarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik manfaatlariga xizmat qilishi mumkinligiga umid qilmoqda. Ekoturizm tabiiy muhitning haqiqiy tajribalarini ta‘minlaydi. Ekologik va madaniy jihatdan sezgir ekoturizm dasturlari butun dunyo bo‘ylab muhofaza qilinadigan hududlarning mavjudligi, saqlanishi va kelgusidagi foydalari asoslarini asoslashda muhim rol o‘ynashi mumkin. Ular, shuningdek, mahalliy aholiga tabiatni muhofaza qilish maqsadi va park xodimlarining rollarini tushuntirish orqali nizolarni bartaraf etishga xizmat qilishi mumkin va park xodimlarining jamoatchilikka ko‘rinishini va ishonchligini mustahkamlash vositasi bo‘lishi mumkin. Bu sayyohlarning ko‘payishi va tabiiy hududlarning

degradatsiyasi kuchayishi uchun ajoyib yechimdir. Mintaqadagi ekoturizm xizmatlarining konsentratsiyasi atrofdagi degradatsiyaga olib kelmasdan qo'shni inson jamoalarini marginallashtirishi mumkin. Ko'p tarmoqli rejalashtirish sa'y-harakatlari daromadlarni maksimal darajada oshirishi, foydalarni teng ravishda taqsimlashi va sayyohlar sonining ko'payishi bilan atrof-muhitga salbiy ta'sirini minimallashtirishi mumkin. Ekoturizmning atrof muhitga zarar yetkazadigan xususiyati nafaqat ko'proq iqtisodiy foyda keltiradi, balki ekologik jihatdan ham katta foyda keltiradi. Turizm – bu boshqa ko'plab sanoat faoliyatiga o'xshash qator ta'sir ko'rsatadigan sanoat faoliyati. U kam resurslarni iste'mol qiladi, yon mahsulotlarni chiqindilarini ishlab chiqaradi va uni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus infratuzilma va yuqori tuzilmani talab qiladi. Turizmni samarasiz boshqarish muhofaza etiladigan tabiiy resurslarga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. U atrof-muhit resurslariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan resurslardan foydalanishning muqobil mexanizmini taqdim etadi. Axlat bilan bog'liq muammolar qo'riqxonalarining 44 foizida, suvning ifloslanishida 12 foizida, shovqin bilan ifloslanishida 11 foizida va havoning ifloslanishida Xitoyning tabiiy qo'riqxonalarida 3 foizida yuzaga kelgan. Lagerlar atrof-muhit nam va quruq mavsumda, ammo quruq mavsumda ko'proq tanazzulga uchragan. Atrof-muhit buzilishi keng tarqalgan muammo bo'lib, rekreatsiya uchun ochiq bo'lgan muhofaza qilinadigan hududga tashrif buyuruvchilar sonining ko'payishi bilan ortib boradi. Kemping va karvon zonalari yaqin atrofdagi daryoning ifloslanish darajasini oshiradi. Ekoturizm barqarorlashmasligi va mahalliy ifloslanish baliqlarni o'ldirish kabi keskin ta'sirga ega bo'lishi mumkin. Ekoturizm sayyohlar uchun ko'proq joy va erlarni tozalashni kuchaytirishni talab qiladi. Fermerlarning keng qamrovli dehqonchilik usullari ba'zi salbiy ta'sirlarni keltirib chiqarishi mumkin, masalan, o'rmonning keskin pasayishi, o'simliklarning zararlanishi, cho'llanish va tuproq eroziyasi. Muvaffaqiyatli ekoturizm tashabbuslari tobora ko'proq qiziqish va sayyohlar sonini ko'paytirishi mumkin, shu bilan qattiq chiqindilar paydo bo'lishi, yashash muhitining buzilishi va izlarning eroziyasi kabi salbiy ta'sirlarni kuchaytirishi mumkin. Bunday ta'sirlar ekoturizm bog'liq bo'lgan resurslarga jiddiy tahdid solishi mumkin. Turizmning ijtimoiy ta'siri minimal, ammo ijobiy tomonga ega.

Turizmning o'sishi odamlarning ushbu hududga ko'chib ketishiga olib keldi. Mehmon uylari oziq-ovqat va ichimliklar bilan ta'minlaydi va Milliy bog'ga boradigan asosiy yo'l bo'ylab joylashgan. Turizmning iqtisodiy foydalari iqtisodiy jihatdan yaroqsiz va ekologik zararli bo'lgan turizm loyihalariga siyosiy qarama-qarshiliklarni to'xtatish uchun muvaffaqiyatli bo'ladi.

Barqaror rivojlanish uchun atrof-muhitni boshqarish bo'yicha asosiy muammo uning tizimli xususiyatidan kelib chiqadi. Garchi hukumatlar atrof-muhitning ayrim jihatlarini (masalan, jamoat ishlari) boshqarishga azaldan o'rganib qolgan bo'lsalar-da, atrof-muhitni boshqarish bo'yicha kompleks yondashuv an'anaviy jamoat vazifasi emas. Shunga qaramay, atrof-muhit va rivojlanishni endi alohida muammolar sifatida tasavvur etib bo'lmaydi. Sanoat va qishloq xo'jaligi kabi an'anaviy ravishda mustaqil tarmoqlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib qoldi. Ushbu holat barqaror rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan murakkab va o'zaro bog'liq vazifalarni engish uchun mavjud tashkiliy va institutsional tadbirlarning yetarliligi to'g'risida savol tug'diradi. Atrof-muhit muammolarining o'zaro bog'liq va yaxlit tabiati, ular bilan shug'ullanish uchun mavjud bo'lgan aksariyat institutlarning tabiati bilan keskin farq qiladi. Ushbu muassasalar aksariyat hollarda mustaqil, bo'linib ketgan va yopiq qaror qabul qilish jarayonlari bilan nisbatan tor vakolatlarga ega. Tabiiy resurslarni boshqarish va atrof-muhitni muhofaza qilish uchun mas'ul muassasalar institutsional ravishda iqtisodiyotni boshqarish uchun javobgarlardan ajratilgan. Ba'zi hollarda mavjud institutsional tuzilmalarga atrof-muhitni muhofaza qilish va resurslarni boshqarish bo'yicha yangi idoralar, asosan ilmiy xodimlar bilan to'ldirilgan. Barqaror rivojlanishga erishish uchun muhim yo'nalishlar nafaqat hukumatlar siyosatini shakllantirish uslubida, balki ularni amalga oshirish uchun mo'ljallangan institutsional va tashkiliy tadbirlarda ham zarur. Ishni yanada yaxshiroq muvofiqlashtirish uchun turli xil davlat sektorlari va uslublari o'rtasidagi bog'liqlik va bir-biriga o'xshashliklarni qo'shimcha ravishda tekshirish kerak, ehtimol vazifalarni hal qilish uchun funksional birliklarni qayta guruhlashtirish. Muvaffaqiyatli atrof-muhitni boshqarish mamlakatlarning atrof-muhit muammolarini yaxlit hal qilishlari uchun tashkiliy, ma'muriy, qonunchilik va rejalashtirish infratuzilmasini kuchaytirishni talab

etishi tobora kuchayib bormoqda. Institutsional munosabatlarga oid yana bir muhim masala – bu keng ko‘lamli o‘zaro aloqalarni o‘rnatish zarurati bilan bog‘liq. Aholining xabardorligi va atrof-muhit muammolarini hal qilishda mahalliy aholining ishtiroki tobora o‘sib borayotgan hodisa bo‘lib, turli jamoat guruhlari va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlik natijasida olinadigan ijobiy natijalardan to‘liq foydalanish kerak. Shuningdek, ayollarning atrof-muhitni rejalashtirish va boshqarishdagi to‘liq ishtirokini ta‘minlashga yordam beradigan strategiyalar zarur. Degradatsiyaga uchragan atrof-muhitning salbiy ta‘siriga ko‘pincha ayollar birinchi bo‘lib duch keladi va hozirgi paytda ko‘plab ayollar guruhlari atrof-muhitni muhofaza qilish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishga hissa qo‘shmoqda. Mahalliy darajadagi turli xil rivojlanish sxemalariga o‘zlarining hissalarini qo‘shishdan tashqari, ularga boshqaruv darajasida ekologik jihatdan barqaror rivojlanishga qaratilgan o‘zgarish agentlari sifatida ishlash imkoniyatlari berilishi kerak. C. Atrof-muhitni boshqarish bo‘yicha treninglar siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishdagi va institutsional va tashkiliy tuzilmalardagi yangi yo‘nalishlar barqaror rivojlanishga erishish uchun yetarli emas. Davlat amaldorlari uchun atrof-muhitni boshqarish bo‘yicha trening ham talab qilinadi. Ekologik muammolarning murakkabligi sababli, barcha toifadagi fuqarolar uchun ekologik natijalarga ta‘sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan usullarni tushunishda yordam berish uchun ekologik ta‘lim va treninglar o‘tkazish zarur. Ilmiy-texnik xodimlar va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha mutaxassislar atrof-muhitni o‘rgatish faoliyati ko‘pincha yo‘naltiriladigan, ayniqsa, muhim maqsadli guruhlardan biri hisoblanadi. Ushbu shaxslar odatda turli xil texnik fanlar va texnologiyalar bo‘yicha, masalan, o‘rmon, kimyo, muhandislik yoki toksikologiya bo‘yicha ta‘lim olishadi. Bunday trening, ayrim hollarda, boshqaruv funksiyalari va davlat siyosatini ishlab chiqish jarayonlarini keng baholash bilan to‘ldirilishi kerak. Yana bir xil muhim, ammo tez-tez e‘tibordan chetda qoladigan yana bir toifadagi xodimlar – bu atrof-muhitga ta‘siri bilvosita bo‘lsa ham, kuchli ta‘sir ko‘rsatadigan hukumatdagi bosh menejerlar va qaror qabul qiluvchilar. Rivojlanayotgan mamlakatlar ekologik jihatdan sog‘lom rivojlanishni muvaffaqiyatli davom ettirishlari uchun, ular atrof-muhitni boshqarishning ko‘p tarmoqli xususiyatlariga sezgir

bo'lgan, yaxshi o'qitilgan bosh menejerlar kadrlarini ishlab chiqishlari va saqlashlari zarur. Davlat menejerlari tez-tez qonuniy, protseduraga yo'naltirilgan va xarajatlar va natijalarga yetarlicha mos kelmagan deb tanqid qilinadilar. Barqaror rivojlanish yo'lida katta menejerlarning roliga e'tibor qaratish va ularni o'z vazifalarini samarali bajarish vositalari bilan ta'minlash juda muhimdir. Yuqori darajali menejerlarga atrof-muhitning ishlash usullari to'g'risida tushunchalarini oshirish va o'zlarining an'anaviy sohalarida taklif etilayotgan tadbirlarning boshqa iqtisodiy va ijtimoiy tadbirlar va dasturlar bilan bog'liqligini aniqlash imkoniyatlarini kuchaytirish uchun imkoniyatlar berilishi kerak. Ular insoniyat ishida o'zgarishlarning tezligi va bilim va texnologiyalarning yangi tezkor rivojlanishiga moslashish qobiliyatlarini kuchaytirishlari kerak. Ularga menejmentning yangi uslublariga o'tishni ta'minlash, kerakli maqsadlarga va ekologik jihatdan kerakli maqsadlarga erishish uchun inson, moliyaviy va boshqa resurslarni safarbar qilishda yanada samarali bo'lishlari uchun ularga ko'nikma va vositalar berilishi kerak. Bu atrof-muhit masalalari uchun qaysidir ma'noda javobgar bo'lgan hukumatdagi yuqori menejerlar uchun o'quv dasturlarini ishlab chiqishda puxta o'ylangan va tizimli yondashuvlarni talab qiladi. Bunday trening turli xil ilmiy, texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy fanlarning bilimlaridan foydalanishi kerak, bunda umumiy qaror qabul qiluvchilarni atrof-muhitni barqaror boshqarish va barqaror rivojlanish tamoyillariga yo'naltirish kerak. Agar bu samarali amalga oshirilsa, natijada tabiiy resurslar bazasiga nisbatan raqobatbardosh talablarni taqqoslash va taqqoslash hamda an'anaviy, qonuniy va protsessual yo'nalishlardan ancha ustun bo'lgan amaliy xulosalar chiqarish qobiliyatiga ega bo'lgan menejerlar kadrlari paydo bo'ladi. Ekologik ta'lim va o'quv dasturlarining holati hozirgi vaqtda dunyoning turli burchaklarida atrof-muhitga oid turli xil ta'lim va o'quv dasturlari va kurslari taklif qilinmoqda, har xil darajada har tomonlama qamrab olingan. Bunday dastur va kurslarning aksariyati tarmoq xarakteriga ega bo'lib, atrof-muhit monitoringi, xavfni baholash, masofadan turib zondlash, foyda va foyda tahlili va axborot tizimlari kabi yuqori darajada ixtisoslashgan toifalarga yo'naltirilgan. Boshqalar, ko'proq xarakterga ega, atrof-muhit va qishloq rivojlanishini rejalashtirish kabi muammolarga e'tibor berishadi. AQSH kabi ba'zi rivojlangan mamlakatlarda atrof-muhitni boshqarish

bo'yicha ixtisoslashgan o'quv dasturlari so'nggi bir necha o'n yilliklar davomida, xususan, atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari o'sishi va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha xodimlarning yangi toifalarini yaratishga javoban rivojlanib bordi. So'nggi yigirma yil ichida ekologik ta'lim va tarbiya tobora o'sib borayotgan bir sohaga aylangan bo'lsa-da, mavjud narsalarning aksariyati, ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarga mo'ljallangan. Rivojlanayotgan mamlakatlarning ehtiyojlari uchun maxsus qabul qilingan o'quv dasturlarini ishlab chiqish uchun ko'proq harakatlar talab etiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlar ishtirokchilariga yo'naltirilgan treninglar asosan umumiy ta'limga va ilmiy va texnik mavzular bo'yicha o'qitishga yo'naltirilgan ko'rinadi. Texnik jihatdan yaxshi yechimlarni amalga oshiriladigan siyosat va dasturlarga aylantirish uchun zarur bo'lgan hukumatdagi yuqori menejerlarni tayyorlashga ko'proq e'tibor qaratish lozim. Kadrlar tayyorlashning ehtiyojlarini aniqlash Atrof-muhitni boshqarish bo'yicha o'quv dasturlari har bir millatning o'ziga xos sharoitlariga mos ravishda tuzatilishi kerakligini inobatga olgan holda, tajriba shuni ko'rsatadiki, tanlab olingan o'quv maqsadlariga bag'ishlangan o'quv paketlarining mavjudligi bilim, ko'nikmalarning tezkor uzatilishiga yordam beradi. va atrof-muhit dasturlari uchun mas'ul bo'lgan yuqori menejerlar tomonidan talab qilinadigan munosabat.

Ba'zi barqaror rivojlanish sa'y-harakatlari muvaffaqiyatga erishadimi yoki yo'qligini bilish qiyin bo'lishi mumkin, chunki bu zararli narsalar sodir bo'lmasligini anglatishi mumkin. Ya'ni, biz toksik chiqindilar miqdorini, havoning ifloslanishini va qishloq xo'jaligi yerlarining yo'qotilishini baholashimiz mumkin. Boshqa tomondan, Jahon Komissiyasi: "Barqaror rivojlanish ekotizimning yaxlitligini ta'minlash uchun havo, suv va boshqa tabiiy elementlarning sifatiga salbiy ta'sirlarni minimallashtirishni talab qiladi", bu oson ish emas "Bu yil zarari kam bo'lgan" degan xulosani ko'rsatadigan dasturni targ'ib qilish qiyin bo'lishi mumkin. Ushbu qiyinchiliklarni tan olgan Jahon Komissiyasi barqaror rivojlanishdagi muvaffaqiyat choralari kontekstni va Barqarorlik jihati, hech bo'lmaganda atrof-muhit ma'murlari (1) biosferaning vazifasi uchun zarur bo'lgan ekotizimlarni va tegishli ekologik jarayonlarni saqlashni; (2) yashashni ta'minlash va saqlashga yordam berish orqali biologik xilma-xillikni saqlashni talab

qiladi. O‘simlik va hayvonot dunyosining barcha turdagi tabiiy yashash joylarida; (3) jonivorni ekspluatatsiya qilishda maqbul barqaror hosil olish printsipligiga rioya qilish, tabiiy resurslar va ekotizimlar; (4) atrof muhitga etkazilgan zararning ifloslanishini oldini olish yoki kamaytirish; (5) atrof-muhitni muhofaza qilishning tegishli standartlarini yaratish; (6) yirik yangi siyosatlar, loyihalar va texnologiyalar barqaror rivojlanishga hissa qo‘shishini ta‘minlash uchun oldindan baholashni amalga oshirish yoki talab qilish; va (7) zararli yoki zararli bo‘lishi mumkin bo‘lgan ifloslantiruvchi moddalarning, ayniqsa, radioaktiv chiqindilarning barcha holatlarida barcha tegishli ma‘lumotlarni kechiktirmasdan e‘lon qilish. Barqaror rivojlanishni aniq tushunishdan tashqari, samarali ma‘muriyat atrof-muhit ma‘muriyatining ma‘nosiga aniqlik kiritishni talab qiladi. Muhitni boshqarish yoki atrof-muhit resurslarini boshqarish atamalaridan foydalanilganda, muhokamada tegishli atrof-muhit siyosatini ishlab chiqishga e‘tibor qaratiladi. Atrof-muhitni boshqarish ma‘muriyati atamasidan foydalanish to‘g‘risida o‘z-o‘zini anglash va uni ekologik siyosatni amalga oshirish va kundalik faoliyati nuqtai nazaridan o‘ylash vaqti keldi. Shu munosabat bilan quyidagilarni tan olish foydalidir: “Atrof-muhit ma‘murlari atrof-muhitni boshqaradi degan keng tarqalgan fikrdan farqli o‘laroq, atrof-muhit ma‘murlari bir tomondan odamlar va tashkilotlar o‘rtasidagi munosabatlarni, boshqa tomondan atrof-muhitni boshqarishini tan olish kerak.” Bu siyosat va ma‘muriyat o‘rtasida qat‘iy ajratish mavjudligini anglatmaydi, ammo bu atrof-muhit fanlari bo‘yicha tajriba yoki atrof-muhit siyosatining standart katalogi bo‘yicha umumiy ma‘lumot ushbu siyosat barqaror rivojlanish uchun harakatga o‘tishini ta‘minlash uchun etarli emasligini tan olishdir. Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirliklari atrof-muhit siyosatini ishlab chiqadilar, ammo ular bundan ham ko‘proq narsani qilishlari kerak. Tabiiy resurslar to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki moliya, qonunchilik, inson resurslari, tahlil va tashkilot boshqaruviga oid an‘anaviy tashvishlari bilan davlat boshqaruvi texnikasi orqali boshqariladi. Xulosa. 1970-yillarning o‘n yillarida atrof-muhitga g‘amxo‘rlik jismoniy muhitni baholash va ifloslanishni nazorat qilish va boshqa ekologik muammolarni ta‘kidlashga qaratilgan bo‘lsa-da, keyingi o‘n yil ichida diqqat asta-sekin atrof-muhitning umumiy ahamiyatini yanada ko‘proq tan olishga yo‘naltirila

boshladi. Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish omili. So‘nggi yillarda ham milliy hukumatlar, ham ko‘p millatli institutlar tomonidan iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish masalalarini ekologik muamGlobal isish tendensiyalari, Yerning ozon qatlamiga tahdidlar va qishloq xo‘jaligi yerlarini iste‘mol qiladigan cho‘llar bu va kelajak avlodlar oldida turgan ko‘plab muammolar qatoriga kiradi. Bugungi kunda ekologik muammolarning aksariyati ko‘p miqdordagi xomashyo, energiya, kimyoviy moddalar va sintetik moddalarni iste‘mol qiladigan ba‘zi bir iqtisodiy o‘shish shakllarining kutilmagan oqibatlaridan kelib chiqadi. Boshqalar esa qurg‘oqchilik va toshqinlar kabi tabiiy ofatlar sonining ko‘payishiga, o‘simlik va hayvonot dunyosining yo‘q bo‘lib ketishiga olib keladigan omillar orasida keng o‘rmonlarni yo‘q qilish va ortiqcha ishlov berish aniqlangan rivojlanishning yetishmasligidan kelib chiqadi. Ko‘pgina hollarda, tez urbanizatsiya va aholi sonining ko‘payishi va nazoratsiz sanoat rivojlanishi bilan bog‘liq oqibatlar uzoq muddatli barqaror rivojlanish uchun zarur bo‘lgan tabiiy resurslar bazasini buzishga moyildir. Chiqindilarni samarasiz yig‘ish, zaharli chiqindilarni noto‘g‘ri tarzda yo‘q qilish, yerdan maqsadga muvofiq foydalanmaslik, suv, yer va havoning ifloslanishi ko‘plab muammolardan biridir. Ba‘zilar ekologik muammolar, avvalambor, rivojlangan davlatlarni tashvishga soladi, degan qarashga qaramay, tajriba atrof-muhit muammosining universal xarakterini ko‘rsatdi. Atrof-muhit muammolari haddan tashqari odamlar va antisanitariya sharoitidagi uy-joylar, ifloslangan suv ta‘minoti, ifloslangan havo, tuproq eroziyasi va boshqa resurslarning yo‘q bo‘lib ketishi kabi o‘ziga xos muammolar nuqtayi nazaridan tavsiflanganda, rivojlanayotgan mamlakatlarda qaror qabul qiluvchilar bir xil darajada xabardor bo‘lishlari kerak. Milliy rivojlanish dasturlarini atrof-muhit omillariga etarlicha e‘tibor berilishini ta‘minlaydigan tarzda tashkil etish va boshqarish zarur. Darhaqiqat, hukumatlar atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha faol siyosat variantlarini ataylab tanlab olishlari zarurligi aniq ko‘rinib turibdi. Bundan tashqari, insonning tabiatga aralashuvi ta‘siri tobora kengayib bormoqda va bir mamlakatdagi harakatlarning jismoniy ta‘siri ko‘pincha o‘z chegaralaridan tashqarida natijalarni keltirib chiqaradi, bu esa ekologik qarorlarni qabul qilish va boshqarish murakkabligini aks ettiradi. Atrof-muhit va taraqqiyot o‘rtasidagi chegara ichkarisida va

chegaralarida tobora chuqurlashib borayotgan o‘zaro bog‘liqlik, hukumatlar rivojlanish uchun yanada yaxlit va muvofiqlashtirilgan yondashuvni qabul qilishni boshlashlari va rivojlanish, aslida, ularni himoya qilish va takomillashtirish zarurati bilan mos kelishini ta‘minlashga olib keladi. atrof-muhitmmolarni ajratish mumkin emasligi to‘g‘risida xabardorlik kuchaymoqda.

Milliy hukumatlar o‘zlarining vakolatlari doirasida tegishli keng ko‘lamli atrof-muhit siyosati va harakatlari uchun katta mas‘uliyatni o‘z zimmlariga oladilar. Ekologik muammolar tobora ko‘payib borayotgani mintaqaviy va yoki global xarakterga ega bo‘lganligi sababli, davlatlar o‘rtasida ham hamkorlik zarur va xalqaro darajadagi qo‘llab-quvvatlovchi harakatlar talab etiladi. Ushbu maqola atrof-muhitni boshqarish bilan bog‘liq ba‘zi bir asosiy muammolarni va tashvishlarni aniqlashga harakat qildi, ular rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarni ham tashvishga soladigan sohaga aylandi. Hozirgi sharoitda atrof-muhitni boshqarish barqaror rivojlanishni boshqarish konsepsiyasining bir qismi deb tushuniladi. Atrof-muhit resurslarini boshqarish bo‘yicha yangi istiqbolli yondashuvlar zarurligiga e‘tiborni qaratishda, ekologik qarorlarni barcha darajadagi qarorlarni qabul qilishda integratsiyalashganligini ta‘minlash uchun siyosatni qayta yo‘naltirish muhimligiga alohida e‘tibor qaratildi. Atrof-muhitni sog‘lom boshqarish muhimligini tobora ortib borayotganiga qaramay, atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha chora-tadbirlar hukumatning an‘anaviy maqsadlari bilan raqobatlashishi kerak. Siyosat ishlab chiqaruvchilar va menejerlar bir xilda ilgari o‘zlarining bevosita muhofazasidan tashqarida yotgan deb qabul qilingan bo‘lishi mumkin bo‘lgan masalalar to‘g‘risida uslubiy fikr yuritishga chaqiriladi. Garchi, hozirgi kungacha hukumat qonunchiligi va tartibga soluvchi talablar asosan atrof-muhitni boshqarish uchun kontekstni ta‘minlagan bo‘lsa ham, foydali bo‘lishi mumkin bo‘lgan bir qator boshqa siyosat vositalari mavjud. Bularga, masalan, ishtirok etish va vakolatli yondashuvlar hamda turli xil iqtisodiy tartibga solish mexanizmlari kiradi. Yakuniy tahlilda atrof-muhitni boshqarish va yoki barqaror rivojlanishni boshqarish markaziy davlat idoralari va milliy qarorlarni qabul qilishda muhim rol o‘ynaydigan boshqa tarmoq bo‘linmalarining vakolatlarining ajralmas qismi sifatida qaralishi kerak. Rivojlanish siyosati, dasturlari va budjetlari ularning atrof-muhit

sifatiga ta'sirini taxmin qilishadi. Shuningdek, maqolada atrof-muhitni boshqarish bo'yicha ba'zi tashkiliy va institutsional cheklovlar, masalan, ko'plab hukumat institutlarining nisbatan tor vakolatlari va turli xil davlat sektorlari o'rtasida tez-tez mavjud bo'lgan bog'liqlik va o'zaro bog'liqliklar haqida alohida ta'kidlangan. Va nihoyat, nashr hukumatdagi menejerlar va qaror qabul qiluvchilar uchun tegishli treninglar o'tkazish zarurligiga ishora qilmoqda. Barqaror rivojlanish dasturlarini muvaffaqiyatli boshqarishni ta'minlash uchun umumiy rivojlanish jarayonida yuqori darajadagi menejerlarning roli juda muhimdir va shuning uchun atrof-muhitni boshqarish bo'yicha o'qitish mavjudligini ta'minlash juda muhimdir. 21-asrda kelgusi yillarda atrof-muhit siyosati bo'yicha keng munozaralardan tortib, atrof-muhit siyosatini boshqarishga o'tish kerak. Ushbu maqolada ta'kidlanganidek, ekologik siyosatni yozishdan ko'ra uni yuritish ancha qiyinlashmoqda. Siyosatni takomillashtirish va haqiqatan ham global kelishuvlar va institutlarni ishlab chiqish muhim bo'lsa-da, ular barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun etarli bo'lmaydi. Atrof-muhit siyosati o'z-o'zidan ishlamaydi. Buning uchun atrof-muhitni muhofaza qilish va tiklashni amalga oshirish va kundalik ishini kuchaytirishga imkon beradigan ushbu boshqaruv usullarini o'rganish, ishlab chiqish va o'qitish talab etiladi. Ushbu korxonalar rivojlanayotgan mamlakatlarda faoliyat ko'rsatayotgan atrof-muhit ma'murlari duch keladigan maxsus holatlarda ma'muriy texnikani yanada murakkab va qiyin tahlil qilish uchun atrof-muhitni muhofaza qilish zarurligi to'g'risida qulay umumiy munozaradan uzoqlashishni talab qiladi. Ushbu izlanishlar barqaror rivojlanish ichki boshqaruvni, atrof-muhitni boshqarish bo'yicha xalqarolashtirishni talab qiladigan nuqtayi nazardan boshlanishi kerak.

Xulosa

Atrof-muhit siyosatini yozishdan ko'ra uni yuritish ancha qiyinlashmoqda. Shunga qaramay, barchamiz buni amalga oshirishga rozilik bildiramiz, chunki bu nafaqat biosferaning omon qolishi uchun muhimdir, balki axloqiy darajadagi eng to'g'ri narsa hamdir. Atrof-muhit ma'muriyatining juda murakkab bo'lishining sabablaridan biri shundaki, u davlat siyosatining aksariyat yo'nalishlariga qaraganda, tashqaridan boshqarish jarayonidir. Atrof-muhit muammolari milliy chegaralarni hurmat qilmagani kabi, atrof-muhitni boshqarishning muhim talablari ham mahalliy ma'muriyatni cheklaydigan mintaqaviy va global

harakatlarni talab qiladi. Bu ma'muriy kontekst, unda tashqi tomondan tashkilotlarni shakllantiradigan ko'plab omillar va ichkaridan qattiq boshqaruv boshqaruvini saqlab qolish uchun qilingan harakatlar muqarrar ravishda halokatga uchraydi.

Tayanch iboralar:

Sog'lom rivojlanishni boshqarish, ekologik ma'muriyatning o'ziga xos xususiyatlarini, mintaqaning tashish qobiliyati, atrof-muhitning tanazzuli, mulkiy va boshqa huquqlarni tan olish.

Nazorat savollari

1. Vudro Uilson ma'murning ikkilanishini qachon tan olgan edi?
2. "Konstitutsiyani yuritish, yozishdan ko'ra qiyinlashmoqda." Fikrlari kimga tegishli?
3. Atrof-muhitni boshqarishda hukumatning ro'li haqida tushincha bering.
4. Barqaror rivojlanish uchun atrof-muhitni boshqarish bo'yicha asosiy muammo nimadan kelib chiqadi?
5. Atrof-muhitni boshqarishda hukumatning roli bilan bog'liq quyidagi nechta asosiy muammo kadrlar tayyorlashga bo'lgan ehtiyoj sifatida belgilanadi?
6. Rivojlanish nimaning bayoni nimadan iborat?
7. Stokgolm konferensiyasi qachon bo'lib o'tgan?
8. Qachon atrof-muhitga g'amxo'rlik jismoniy muhitni baholash va ifloslanishni nazorat qilish va boshqa ekologik muammolarni ta'kidlashga qaratilgan?
9. Suv, yer va havoning ifloslanishi ko'plab muammolardan biri?
10. Hozirgi sharoitda atrof-muhitni boshqarish barqaror rivojlanishni nima deb tushuniladi?

Asosiy adabiyotlar:

1. David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental.

Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.

2. Gandip Kc. Environmental Management And Sustainable Tourism Development.

Intheannapura Region, Nepal. Textbook. Wildpath Adventure Pvt. Ltd, P.O. Box No: 13257, Nayabazar KTM, Nepal. 2013.

3. George Cassar. Sustainable Tourism Management A Collection of Studies from Malta, Lebanon and Jordan. Published by: Heland Project. University of Malta. 2015.

4. М.А.Морозов, Н.С. Морозова. Экономика туризма. М. : Федеральное агентство по туризму, 2014. — 320 с.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Tuxliyev I., Amriddinova R., Tursunova G. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish: o‘quv qo‘llanma /. – Toshkent : Barkamol fayz media, 2018 – 296 b.

2. Kotler P., Bowen J. & Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson International Edition 2014, USA.

3. Шимова О.С. Устойчивый туризм. Учебно-методическое пособие. - Минск: РИПО, 2014. - 158 стр.

4. Хамидов О.Х., Норчаев А.Н. Экотуризм. Ўқув қўлланма. Т.: ТДИУ. 2011.

5. “Возможности и пути стимулирования «зеленой» экономики в странах восточного партнерства” Отчет о возможностях и путях стимулирования «зеленой» экономики в странах Восточного Партнерства. Europe Aid/127054/C/SER/Multi. 2011.

Axborot manbaalari

1. <http://www.gov.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali;

2. <http://www.edu.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi;

3. <http://www.uzbektourizm.uz/> – “O‘zbekturizm” davlat qo‘mitasi;

4. www.lex.uz– O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

5. www.economist.com

6. www.world-economics.com

7. www.world-tourism.org

8. www.wttc.org

9. www.e-tours.ru

10. www.travel-library.com

11. www.tseu.uz

V BOB. TURIZMDA EKOLOGIK MENEJMENT

- 5.1. Ekoturistik menejmentda atrof-muhit qonuniyatlari.
- 5.2. Ekoturistik menejmenni asosiy instrumentlari.
- 5.3. Ekoturistik texnologiyalarni turizm sohasida qo‘llash.
- 5.4. Ekologik siyosat.

5.1. Ekoturistik menejmentda atrof-muhit qonuniyatlari

Hozirgi vaqtda tabiiy resurslarni tejashga e‘tibor qaratish rivojlanish strategiyasining ajralmas qismiga aylandi. Qonunchilikni qabul qilish va “fiscal” mablag‘larni to‘g‘ri yo‘naltirish orqali Hukumat organlari potensial ravishda atrof-muhitga salbiy ta’sirlarni kamaytirgan holda turizmni rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab vakolatga ega bo‘ldilar. Biroq, hukumat tomonidan atrof-muhitni muhofaza qilish va saqlashga bo‘lgan say-harakatlar tabiat qonuniyatlariga zid bo‘lib chiqdi. Tabiat muhofazasida odatdagi hukumatning ustivorligi “Milliy maqsadlar iyerarxiyasi” da ko‘rsatilgan. O‘. Riordaning (1981) iyerarxiyasida atrof-muhit muhofazasiga faqatgina milliy xavfsizlik va iqtisodiy taraqqiyot bo‘lgan joyda erishish mumkinligi ko‘rsatilgan. Turizmni rivojlantirish strategiyasida ish o‘rinlar sonini ko‘paytirish va mintaqaviy rivojlantirish kabi iqtisodiy maqsadlar bilan birgalikda atrof-muhitni zamonaviy texnologiyalar bilan muhofaza qilishni o‘z ichiga oladi. Siyosatchilar hozirgi kunda atrof-muhitni boshqarish va uning muhofazasiga avvalgidan ko‘ra ko‘proq e‘tibor qaratish zarurligini takidlashayotgan bo‘lsa-da, atrof-muhitni muhofaza qilish uchun iqtisodiy o‘shishni kamaytirilishi kerak degan ziddiyatli mulohazalar ham mavjud. Ko‘plab rivojlanayotgan davlatlar g‘arb mamlakatlarining global miqyosda atrof-muhitni boshqarish siyosatini targ‘ib qilish istagi borligiga e‘tiroz bildirmoqda. Stoun (1993: 42) YuNEP rasmiysi Joan Martin Braunning fikrlarini quyidagicha sharhlaydi “**Uchinchi dunyo** siz yaxshi hayot kechirishingizga zid bo‘lgan ishlarni qilayotganingizni ko‘rsatmoqda”. Siz kelajak uchun nima qilmoqchisiz? Shu sababli Hukumatlarning atrof-muhitni, muhofaza qilishga qaratilgan siyosatni oshrishga tayyorlik ehtimoli iqtisodiyotning barqarorligiga erishishga bo‘g‘liq. Bunda ilg‘or amaliyot namunalari, ya’ni ekologik xavfsiz

texnologiyalarni rivojlantirish va tovar va xizmatlarning narxlariga hamda atrof-muhitga salbiy ta'sirlarni hisobga olgan holda qayta ko'rib chiqilgan bozor tizimiga asoslangan bilim va ko'nikmalarni targ'ib qilish lozim. Moddiy manfaatlar uchun tabiiy resurslardan cheklanmagan miqdorda foydalanishga bo'lgan talab global iqtisodiy muhitda yanada oshmoqda. Savdo-sotiqni tartibga solish va iqtisodiyotni erkinlashtirishni rag'batlantirish orqali hukumatlar chet el investitsiyalaridan bosh tortishi qiyin bo'lgan jarayon, ayniqsa, mamlakatlar turli xil ijtimoiy va iqtisodiy muammolarga duch kelgan bo'lsa.

Ushbu jarayonni rag'batlantirish uchun xalqaro savdo shartnomalari xususan, turizm sohasiga aloqador bo'lgan "GATT"¹³ (tariflar va savdo bo'yicha bosh kelishuv) va "GATS" (xizmatlar savdosi bo'yicha umumiy bitim), Ushbu shartnomalar 1995-yildan beri faoliyat yuritib kelayotgan Jahon savdo tashkiloti tomonidan yuritiladi.

"GATS"ning asosiy sharti erkin bozorga kirish va har qanday proteksionistik choralarni rad etish bo'lib, mamlakatlarga cheksiz miqdordagi xorijiy investitsiyalarni olib kirishdir.

Transmilliy sarmoyadorlar tomonidan kapitalni mamlakatlararo transfer qilinishi shuni anglatadiki, ko'plab hukumatlar turizmni rivojlantirish loyihalari uchun kapital oqimi yo'lida har qanday to'siqlarni, masalan, ekologik qoidalar bilan cheklashni istamaydilar. Masalan, A hukumatining turizmni rivojlantirish bo'yicha yirik loyihalardagi atrof-muhitga ta'sirini majburiy baholash to'g'risidagi talabi chet ellik sarmoyadorning uzoq muddat qoplashi va investitsiyalarning rentabelligi pasayishiga olib kelishi, vaqtning yo'qotilishi hamda harajatlarning oshishiga olib kelishi mumkin. Binobarin, investor o'z sarmoyasini atrof-muhitga oid qonunlar sustroq yoki umuman bo'lmagan mamlakatiga joylashtirish to'g'risida qaror qabul qilishi mumkin. Mamlakat endi loyihadan olinadigan iqtisodiy foydalarni yo'qotadi va hukumat shubhasiz, investitsiyalarni rad etgani va qonundagi cheklovlar uchun zarar

¹³ www.slideshare.net

ko'radi. Ba'zi insonlar atrof-muhitni qadrlash va uzoq muddatli farovonlik ta'minlovchi, rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan narsa deb hisoblashi mumkin. Bundan tashqari, g'arb mamlakatlarining banklari va davlatdan olingan qarzlarni qaytarishni Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) hamda milliy iqtisodiyotga tuzatishlar kiritishda davlat xarajatlari ustidan qat'iy nazoratga olgan, natijada atrof-muhitni muhofaza qilish uchun mamlakatlarning resurslarni taqsimlash qobiliyatiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. "Iqtisodiyotni tiklash uchun moliyaviy yordam olish shartlaridan biri Jahon banki va XVJ tomonidan joriy qilingan erkin bozor iqtisodiyotiga o'tishdir. Iqtisodiyotni qayta tiklashda mamlakatning qarzdorlik darajasini pasaytirish uchun davlat xarajatlari kamaytirishi lozim, asosiy maqsad iqtisodiyotda davlat aralashuvini minimallashtirish va bozorga yo'naltirilgan o'sishni yaratishdir. Binobarin, atrof-muhitni muhofaza qilish davlat xarajatlarini qisqartiradigan birinchi yo'nalishlardan biri bo'lishiga qaramasdan hukumatning ustuvor yo'nalishlari ro'yxatida quyi o'rinda turadi. Shubhasiz, hukumat savdo-sotiqdagi cheklovlarni kamaytirsa, unda rivojlanish tezroq bo'ladi, ammo atrof-muhit uchun oqibatlarni salbiy bo'lishi mumkin.

Garchi milliy strategiyalar va global iqtisodiy kuchlar atrof-muhitni muhofaza qilishni susaytirishi mumkin bo'lsa-da, hukumatlar ixtiyorida atrof-muhit resurslarini muhofaza qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan bir qator siyosiy choralari mavjud. Milliy, mintaqaviy va mahalliy darajadagi hukumatlar ko'rib chiqishi mumkin bo'lgan choralar qatoriga quyidagilar kiradi:

- muhofaza etilishi lozim bo'lgan hududlarni qonun hujjatlari ostida milliy bog'lar tashkil etish yoki hududni xalqaro miqyosda tan olingan YuNESKO tomonidan berilgan Jahon merosi obyeki (WHS)ga qo'shish uchun ariza berish;
- rivojlanishni nazorat qilish, foydalanish uchun beriladigan yerlarni oqilona taqsimlash, logistika imkoniyatlarini tahlil qilish va hududlarni muhofaza qilish(LAK) kabi tadbirlarini amalga oshirish;
- muayyan turdagi loyihalarni amalga oshirishning atrof-muhitga ta'sirini o'rganish;
- atrof-muhit muhofazasining nazoratini amalga oshirish bo'yicha davlat idoralarining muvofiqlashtirilishini rag'batlantirish va atrof-

muhitda boshqaruv tizimli rivojlantirish, ularga qonunlar qabul qilish hamda xususiy sektor bilan aloqalar o'rnatish.

Himoyalangan hududlar

Hukumatlar qonun hujjatlar asosida qo'riqlanadigan hududlarni tashkil etish va ularni taqsimlash vakolatiga ega. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (YuNEP)¹⁴ homiyligi ostida olib borilgan ishlar asosida Jahon sayyohlik tashkiloti (1992) muhofaza qilinadigan hududlarning bir nechta tasniflarini ishlab chiqdi. Odamlarga foydalanish uchun ruxsat etilgan, ular quyidagilar:

- Tadqiqot uchun qo'riqxona / Qat'iy tabiat qo'rixonasi – atrofni ilmiy o'rganish, hududning mavjud ekologik muvozanatini saqlash va himoya qilish.

- Milliy bog'lar – ta'lim, ilmiy va ko'ngilochar maqsadlarda foydalanish uchun ajoyib tabiiy va manzarali hududlarni muhofaza qilish. Odatda, ular yerning katta maydonlarini qamrab oladi, u yerlardan moddiy maqsadlar va sanoat uchun foydalanish taqiqlangan.

- Tabiiy yodgorliklar / Diqqatga sazovor joylar – ular o'ziga xos xususiyatlari bilan milliy ahamiyatga ega bo'lib ularni o'z holicha saqlash asosiy maqsad.

- Boshqariladigan qo'riqxona / yovvoyi tabiatni muhofaza qilish joyi – Jonzotlarning noyob turlarini turlarini va hududning ekologik xususiyatlarini saqlash uchun hayvonlarni ovlashni taqiqlash.

- Himoyalangan hududlar – odamlar va tabiatning uyg'un o'zaro ta'siriga xos bo'lgan milliy ahamiyatga ega landshaftlarni saqlash. Hududning odatiy turmush tarzi va iqtisodiy faoliyatiga putur yetkazmaslikni hisobga olgan holda dam olish va turizmni rivojlantirishga ham e'tibor qaratiladi.

- Resurs zaxirasi – kelajakda foydalanish uchun hududning resurslarini himoya qilish yoki saqlash, ularga tahdid solishi mumkin bo'lgan rivojlanish tadbirlarini taqiqlash.

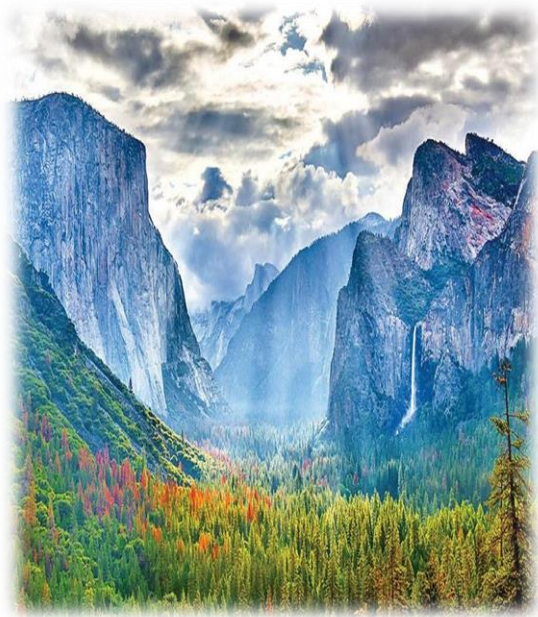
¹⁴ www.un.org

- Tabiiy biotik zonasi/antropologik qo‘riqxonalar – atrof-muhit bilan uyg‘unlikda yashaydigan jamiyatlarning hayot tarzini zamonaviy texnologiyalar bilan rivojlantirish.

- Ko‘p ishlatiladigan boshqaruv maydoni/boshqariladigan resurslar – suv, yog‘och, yovvoyi tabiat, yaylov va ochiq havoda dam olish, barqaror ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan yerlar.

Ilimga qiziquvchi kichik guruhlar kabi puxta tartibga solinadigan va boshqariladigan turizm ilmiy rezervni tadqiq qilish va himoya qilishni moliyalashtirilsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda turizmdan tushgan daromadlar esa milliy bog‘larni barpo etishga bevosita yordam bergan bo‘lar edi. Dunyo bo‘ylab eng keng tarqalgan va turizmga muhim rol o‘ynaydigan, qo‘riqlanadigan hududlardan biri bu milliy bog‘lardir.

Milliy bog‘ni tashkil etish to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini qabul qilish hukumatlar zimmasiga yuklanadi. Ular, odatda, o‘ziga xos tabiiy hududlarni haddan tashqari rivojlanishdan himoya qilish va sayyohlar va rekreatsiya turizm uchun tabiatdan foydalanish imkoniyatlarini ta‘minlash maqsadida tashkil etiladi. Dunyodagi birinchi milliy bog‘ 1872-yilda Amerikadagi Yosemite tashkil etilgan bo‘lib, uning tashkil etilishi XIX asrning ikkinchi yarmida Amerikaning tobora ko‘payib borayotgan urbanizatsiyasiga to‘g‘ri kelishi bejiz emas. Yosemite milliy bog‘ini tashkil etish asoslari nafaqat tabiatni muhofaza qilishga, balki shahar aholisi uchun toza hududni yaratishga qaratilgan edi. Milliy bog‘lar tabiatni muhofaza qilish va dam olish uchun oddiy joylardan ko‘ra ko‘proq ahamiyatga ega. Xoll va Lyu (1998) rekreatsiya maqsadlarida bo‘lgani kabi Yosemite milliy bog‘ining rivojlanishi va tez urbanizatsiyalashgan amerikaliklarning tabiat bilan aloqada bo‘lishlari zarurligi, zamonaviy Amerika atrofida qurilgan kashshof mentalitetni yoda tutishga xizmat qilishini ta‘kidlashgan. Shaharlashgan amerikaliklarni tog‘larga sayohat qilishga undash uchun vosita bo‘lgan Sierra Club asoschisi Jon Muir hamda Eagles (2002) va boshqalar tog‘larga sayohat qilish inson salomatligi uchun foydali deb bilganlar. Milliy bog‘lar nima uchun yaratilganligi to‘g‘risida qiziqarli alternativ nuqtayi nazar MacCannell (1992) 115) tomonidan berilgan: San-Fransiskoda joylashgan Oltin darvoza yoki Nyu Yorkdagi Markaziy bog‘lar yirik bog‘lar bo‘lib, shaharning ko‘rki lekin, milliy bog‘lar simptomatikdir. Chunki, ular tabiatni yo‘q biroz

bo'lsa ham sababchi. Biz misli ko'rilmagan miqyosda vayron etamiz, keyin o'zimizning xatolarimizga javoban tabiatni qayta tiklay maqsadida bog'larni yarata-miz. MacCannellning fikriga ko'ra, milliy bog'larni yaratish sanoatni modernizatsiyalash jarayonida insonning g'ayriinsoniy muhitga yetkazgan zararini qoplash uchun bo'lgan harakatdir. Bunga misol tariqasida, amerikalik shoir Katlin 1830-yillarda rivojlanish natijasida aborigen madaniyatlarning yo'qolib

ketayotganini hisobga olib millat bog'ini tashkil etish zarurligini ta'kidlagan. O'n to'qqizinchi asrning oxiriga kelib boshqa mamlakatlarda ham milliy bog'lar tashkil etildi, shu jumladan 1887-yilda Kanadadagi Banff milliy bog'i va 1894-yilda Yangi Zelandiyadagi Tongariro milliy bog'i. XIX asr oxirida paydo bo'lgan milliy bog'larning umumiy xususiyatlari ular hukumat tashabbusi bilan yaratilganligi; ular tabiiy muhitning katta maydonlaridan iborat va ular hamma odamlar uchun ochiq. Biroq, MacCannell (1992) parklarning yaratilishi sanoat sivilizatsiyasining "xayrli ishi"ni ifodalasa ham, ularning yaratilishi odamlarning tabiat ustidan qudratini ko'rsatadi. G'arb jamiyatlari tomonidan tabiat bilan munosabatda bolishda asbob-uskunalaridan foydalanganligi tabiatga salbiy ta'sir ko'rsatganligidan dalolat, bu albatta turizm haqidagi tushunchalarga ham ta'sir qilishi mumkin. Turizm barqaror muhitda rivojlanadi. Tabiat hayotning sanoatlashishi va rivojlanishidan oldin qanday bo'lganligini tasavvur qilishga yordam beradi. Shuning uchun turizm atrof-muhitga tahdid solishi mumkinligiga ishonish qiyin. Ajablanarlisi shundaki, bugungi kunda rivojlangan dunyodagi ba'zi milliy bog'lar uchun eng katta tahdid turizmdir. Buni Merfi 20 yil oldin ta'kidlagan (1985).¹⁵

Yosemite bir vaqtning o'zida mehmonlarga hamda yo'l-yo'lakay to'xtaganlar uchun xizmat ko'rsatadi. Yosemite hududida lagerlar,

¹⁵ www.newindianexpress.com

mehmon uylari va mehmonxonalar mavjud. Ushbu joy tiqinlar va zaxarli tutunlardan qochib qutulmoqchi bo'lgan Los Angels aholisining asosiy dam olish maskaniga aylanib ulgurgan. Ammo bu kabi joylarga talabning oshib borishi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Darhaqiqat, hududlarga milliy bog' maqomini berilsa u yerga tashrif buyuruvchilar uchun ajoyib maskanga aylanadi. Bir necha o'n yillar oldin hududlarni obodonlashtirish biroz mushkul bo'lgan, hozir esa bog'lar yaratish va ularni saqlashda zamonaviy texnologiyalardan foydalanilmoqda. Milliy bog'larni faqat quruqlik hududlari bilan cheklanmaydi. Masalan, Niderlandiya Antillari (Bonaire dengizi) va Seyshel orollaridagi Sent-Anne dengizi), ushbu hududlar marjon qoyalarni saqlash uchun tashkil etilgan. Biroq, iqtisodiy rivojlanish, aholining zichligi, ajratiladigan mablag'ning miqdori kabi omillar natijasida tashkil etilgan milliy bog' yoki qo'riqlanadigan hududlar kutilgan natijani bermaslik mumkin. Rivojlanayotgan mamlakatlarda milliy bog'larni tashkil etishdan maqsad shahar aholisi uchun dam olish imkoniyatlarini yaratishni emas, balki ba'zi hollarda turizmdan tushadigan daromadlarni qo'llab-quvvatlaydigan yovvoyi tabiatni muhofaza qilish bilan chambarchas bog'liq. Milliy bog'lar Sharqiy va Janubiy Afrikada, Kosta-Rika, Hindiston, Nepal va Indoneziyada bo'lgani kabi xalqaro sayyohlarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega (JST, 1992). Ichki turizmni rivojlantirishda ham milliy bog'larning o'rni katta. Biroq, ba'zida milliy bog'larni yaratish salbiy madaniy ta'sirga ega. Masalan, mahalliy xalqlarning turmush tarzini o'zgarishiga ham olib kelishi mumkin. Tabiiy muhitni saqlashga yordam berish uchun milliy bog'lar juda muhim ahamiyatga ega bo'lsa-da, ularni yaratish foydadan tashqari xarajatlarga olib kelishi mumkin. 7.3-chizmada keltirilgan. Milliy bog'larda muvaffaqiyatga erishishning kaliti tabiiy resurslardan foydalanishni mahalliy aholi ehtiyojlari va sayyohlarning xohishi bilan muvozanatlashtiradigan tegishli boshqaruv rejalarini ishlab chiqish va amalga oshirishdir.

Jahon merosi obyektlari

Butunjahon merosi obyektlari (WHS) konsepsiyasining kelib chiqishi Misr va Sudan hukumatlari Misrdagi Asvan yuqori to'g'onini yemirilishi va keyinchalik 1959-yilda vodiyni suv bosishi va Abu Simbel ibodatxonalariga zarar yetkazish xavfi haqida murojaat qilganidan so'ng YuNESKO xalqaro himoya jamg'arma tashkil qiladi,

kompaniya xarajatlarining yarmidan ko‘pi boshqa mamlakatlardan kelib tushadi. Shundan so‘ng muhim ahamiyatga ega madaniy va tabiiy merosni o‘z ichiga olgan joylarni muhofaza qilish zarurati tufayli YUNESKO ni 1972-yilda Jahon merosi obyektlari to‘g‘risidagi konvensiya (5.1 rasmda) ni yaratadi.

Jahon merosni ro‘yxatga olishning asosiy sharti tabiiy va madaniy muhitni bir-biriga uyg‘unlashtirishdir. Bugungi kunda 830 ta Jahon merosi obyektlari mavjud bo‘lib, ulardan 644 tasi madaniy, 162 tasi tabiiy va 24 tasi turli obyektlar deb tasniflanadi. Ular 138 davlatda joylashgan bo‘lib, ular yer yuzining turli, odamlar yashaydigan joylardan ancha uzoqda joylashgan. Ammo, Jahon merosi jamg‘armasi ushbu ularni muhofaza qilish uchun yiliga 4 million AQSh dollaridan kam mablag‘ ajratadi, lekin buning o‘zi kifoya emas. Ularni boshqarish uchun qo‘shimcha daromad manbalarini topish kerak. Daromad manbalarini ko‘paytirishning mumkin bo‘lgan vositalaridan biri bu turizmdir. Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan hudud, xuddi milliy bog‘lar kabi diqqatga sazovor maskan sifatida omma e‘tiboriga tushadi, natijada bu turizm uchun diqqat markaziga aylanishi, iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlarni berishi mumkin, shuningdek, turizmni boshqarishda bir qancha muammolariga ham olib kelishi mumkin. Iqtisodiyot bilan atrof-muhit muhofazasini muvozanatlash masalasi Afinadagi Parfenon, Kambodjadagi Angkor, Hindistondagi Toj Mahal va Perudagi Machu Pichu kabi taniqli meroslar uchun alohida ahamiyta kasb etadi. Bunday joylar sayyohlar uchun asosiy manzil

bo'lish xavfi mavjud va keyinchalik ommaviy tashriflar oqibatida uning yaxlitligi va saqlanishiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Bunday xavf rivojlanishda ancha oldinga o'tib ketgan ko'plab turistlarni qabul qilish quvvatiga ega maskanlar uchun ham mavjud. Haqiqiy xavf shundaki, Jahon merosi obyektlariga ro'yxatiga kiritilgan maskanlarning texnik imkoniyatlari zamonaviy maskanlarga qaraganda kamroq, ularning aksariyati ro'yxatga olinishidan oldin ham mehmonlar bilan ishlashda uzoq tajribaga ega. Jahon merosi obyektlarini belgilash turizm va boshqa jabhalar uchun samarali. Turistlarning kelishi natijasida turli xil iqtisodiy samara: daromad va aholini ish bilan ta'minlaadi. Bundan tashqari to'lov balansiga va yalpi ichki mahsulotlarga makro darajada hissa qo'shadi. Rivojlanish imkoniyatlari cheklangan hududlarda, xususan rivojlanayotgan mamlakatlarning qishloq joylarida, turizm moddiy taraqqiyot uchun eng maqbul variant bo'lishi mumkin. Ko'plab mamlakatlar iqtisodiy foyda olish maqsadida Jahon merosi obyektlari sifatida tan olingan maskanlardan maksimal darajada foydalanadilar. Shuning uchun hukumat turistlarni ko'proq jalb qilish maqsadida u yerning ifratuzilmasini yaxshilaydi. Turistik talabning omillari sifatida ijobiy fikir va mavjudlikning ta'siri, bular boshqa turistik yo'nalishlarda bo'lgani kabi Jahon merozi obyektlari uchun ham dolzarbdir. Ushbu maskanlarga tashrif buyuruchilarni sonini ko'paytirish maqsadida arzon aviaqatnovlar yo'lga qo'yiladi va axborot texnologiyalarining kuchaytirildi, shuning uchun asosiy turistlar jalb jalb qilinadigan zonalari yaqin joylashgan Jahon merosi obyektlariga yanada ko'proq salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Masalan, Italiyadagi Pompey 1981-yilda 863000 nafar mehmonni qabul qilgan bo'lsa, 2006-yilga kelib ularning soni 2 millionga yetdi. Muqarrar ravishda Jahon merosi obyektlariga ommaviy sayyohlar, turoperatorlar va katta guruhlarni jalb qilish oqibatida boshqarish qiyinlashishi mumkin. Ehtiyotkorlik bilan rejalashtirilmagan turizm nafaqat jismoniy va madaniy subyektlariga, balki ularni doimiy ravishda joylashishiga ham tahdid solishi mumkin. Iqlim o'zgarishi, urbanizatsiya va nizolarning kelib chiqishi bilan bir qatorda turizm potensial muammo hisoblanadi. Masalan, Kelajak Tadqiqotlari Markazi (CFS) hisobotida Avstraliyaning Buyuk Bariyer Rifi va Katmanduning Jahon merosi obyektlari nafaqat iqlim o'zgarishi, shaharlarning rivojlanishi, balki 2020-yilga kelib ham

ommabop bo‘lmasligi mumkin, degan fikrlar mavjud. Turizm yaratishi mumkin bo‘lgan muammolarni hisobga olib Jahon merosi qo‘mitasi 2001-yilda Jahon merosi barqaror turizm dasturini boshladi. Dastur sanab o‘tilgan turli jihatlarni qamrab oladi:

1–Turizm bilan ishlashda hududni boshqarish salohiyatini oshirish, xususan Barqaror turizmni boshqarish rejasini ishlab chiqish.

2–Mahalliy aholini turizm bilan bog‘liq faoliyatga jalb qilish, ular turizmga ishtirok etishlari va undan foyda olishlarini ta‘minlash.

3–Mahalliy mahsulotlarni xalqaro miqyosda targ‘ib qilishga ko‘maklashish.

4–Tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha targ‘ibot kompaniyalari orqali aholining xabardorligini oshirish.

5–Turizmdan olingan sarmoyani tabiatni muhofaza qilishga yo‘naltirish.

6–Boshqa qo‘riqlanadigan hududlarni tajribasini qo‘llash.

7–Jahon merosini himoya qilish zarurligi, uning turizm sohasidagi qadriyatlari va siyosati to‘g‘risida keng tushunchalarni shakllantirish.

5.2. Ekoturistik menejmenni asosiy instrumentlari

Manzilgohlarga va turizmdan muhofaza qilinadigan hududlarga bo‘lgan bosimlarni rejalashtirish va boshqarish tabiiy, madaniy boyliklarni saqlash hamda kelajakda turizmning afzalliklarini ta‘minlash uchun juda muhimdir. Ushbu bobning keyingi qismida turizmning tabiiy muhitga salbiy ta‘sirini boshqarish uchun mavjud bo‘lgan rejalashtirish va boshqarish uslublari ko‘rib chiqiladi.

Hududlarni taqsimlash

Hududlarni taqsimlash – bu turli xil maqsadlarda, masalan, qo‘riqlanadigan hudud doirasida yoki mintaqaviy va hatto milliy darajada qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan yerni boshqarish strategiyasi. Uilyamsning fikriga ko‘ra (1998) hududiy rayonlashtirish – bu turistik muhitga mos keladigan yoki turlicha imkoniyatlarga ega bo‘lgan maydonlarni aniqlash orqali turizmni atrof-muhitga qo‘shishni maqsad qilgan yerni boshqarish strategiyasi. Shunday qilib, sayyohlarni asosiy tabiatni muhofaza qilish joylaridan uzoqlashtirish uchun yerlarni taqsimlashdan foydalanish mumkin; tadbirlar uchun maxsus tayyorlangan joylarga yo‘naltirish; yoki umumiy tashrif

buyuruvchilarni ehtiyojlarini qondirish va ularni nazorat qilish va boshqarish mumkin bo'lgan cheklangan miqdordagi joylarga yo'naltirish. Shunday qilib, hududlarni taqsimlash mavjud bo'lgan resurslardan oqilona foydalanish va keyinchalik turizm qayerda bo'lishi mumkin va mumkin emasligini aniqlashi mumkin. Himoyalangan hududlarni taqsimlash usulini qo'llash bo'yicha aniq ma'lumotlarga ega bo'lgan Jahon sayyohlik tashkiloti (1992) quyidagilarni ta'kidlaydi: qo'riqlanadigan hududni qat'iy muhofaza zonalariga, cho'lga ajratish mumkin. Odatda, hududni taqsimlash ikki asosiy bosqichni o'z ichiga oladi.

Birinchisi "tavsiflovchi" qadam muhim qadriyatlarni va rekreatsion imkoniyatlarni aniqlashni o'z ichiga oladi, keyinchalik resurs xususiyatlari va rekreatsion imkoniyatlarning turlari inventarizatsiyasini ishlab chiqarishni talab qiladi. Ikkinchisi "ajratish" bosqichi qo'riqlanadigan hududlarda qanday qadriyatlar va imkoniyatlarni yaratish kerakligini hal qilishni o'z ichiga oladi. Ilmiy tadqiqotlar, tabiatni muhofaza qilish, sayyohlik va boshqa tijorat faoliyatining talablarini muvozanatlashtirishga urinish uchun hududlarni taqsimlash qanday ekanligini 7.5-chizmada ko'rishingiz mumkin. Avstraliyadagi Buyuk Bariyer Rif dengiz parki, Kanada milliy bog'i tizimida yerdan foydalanishda hududlarni taqsimlashga misol bo'lishi mumkin. Kanadada muhofaza qilinuvchi 34 ta milliy bog' va bitta dengiz hududi mavjud, ularning umumiy maydoni 180 ming kvadrat kilometrni tashkil qiladi. Milliy bog'lardan foydalanish uchun hududning resurs bazasidan kelib chiqib beshta hududga ajratildi:

➤ 1-hudud: "maxsus muhofaza qilish" – qat'iy himoyalangan noyob yoki yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan turlarni o'z ichiga olgan va kirish qat'iy nazorat qilinadigan joylar.

➤ 2-hudud: "cho'l" park maydonining 60-90 foizini tashkil etadi va asosiy maqsad resurslarni saqlashdir. Foydalanish uchun ba'zi cheklolar mavjud.

➤ 3-hudud: "tabiiy muhit" bu hudud 2 va 4 hududlar orasidagi bog'lovchi vazifasini bajaradi.

➤ 4-hudud: "dam olish" lagerlar kabi bir kecha-kunduz tunab qolish uchun imkoniyatlar yaratilgan.

➤ 5-hudud: "Sayyohlarga xizmat ko'rsatish joyi" bu, maydon xizmat ko'rsatish uchun moslashtirilgan bo'lib ko'plab xizmatlarni

taqdim etadi, ammo qo‘riqlanayotgan maydonning 1 foizidan kamini tashkil qiladi.

Ammo, ba’zi hududlar rekreatsionlar ehtiyojlariga mos ravishda butunlay o‘zgartirilgan, ko‘p hollarda qo‘riqlanadigan hududlardan odamlarni uzoqlashtirish o‘rniga ularni ko‘proq jalb qilishmoqda. Tabiat resurslarini tejash nuqtai nazaridan taqsimlashning afzalliklari quyidagicha umumlashtirilishi mumkin: (i) turli hududlar va ekotizimlarga mos turistik va boshqa rekreatsion faoliyat turlarini aniqlash; (ii) tashrif buyuruvchilarning ta’sirini boshqarish, ularning maqbul darajadan oshmasligini ta’minlashga yordam berish; va (iii) turizm sohasidagi manfaatdor tomonlarning ekotizim va tabiiy resurslarning ekologik qadriyatlari to‘g‘risida xabardorligini oshirish.

Imkoniyatlarni tahlil qilish

Turizmni rejalashtirish bo‘yicha qo‘llanmalarda eng ko‘p tilga olingan metodlardan biri bu “mavjud imkoniyatlarni tahlil qilish”dir. Ushbu konsepsiyaning kelib chiqishi o‘tgan asrlarga borib taqaladi. Bunga atrof-muhitdagi o‘zgarishlar sabab bo‘lgan. So‘nggi paytlarda ushbu konsepsiya turizmga keng qo‘llanilmoqda. Butunjahon turizm tashkiloti (1992) imkoniyatlarni baholashni quyidagicha belgilaydi: atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish. Bu har qanday tabiat resurslaridan tashrif buyuruvchilarning talabini qondirib, mahalliy aholining iqtisodiyoti va madaniyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmagan holda unumli foydalanishni anglatadi. Imkoniyatlarni aniqlash va ularni baholash ba’zan qiyin bo‘lishi mumkin, ammo ular sayyohlik va dam olishni rejalashtirish uchun juda muhimdir. Farrellning (1992) fikriga ko‘ra, imkoniyatlarni baholashning to‘rt xil turi mavjud va O‘Reilly (1986) iqtisodiy, psixologik, ekologik va ijtimoiy imkoniyatlarini turizm uchun dolzarb deb biladi. Barchasining me‘yori mavjud bo‘lib, imkoniyatlarning haddan ziyod ko‘pligi ham muvozanatning buzulishiga olib keladi.

Imkoniyatlarning to‘rt turi:

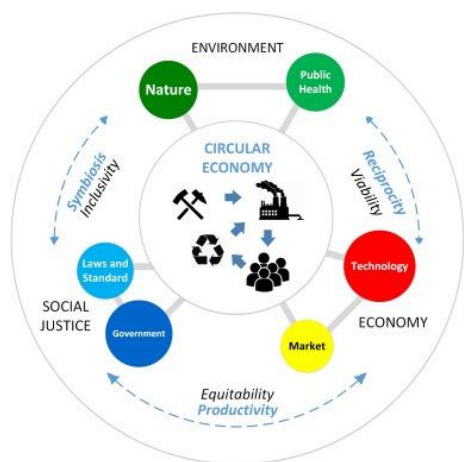
- Turizmga bog‘liq iqtisodiy imkoniyatlar.
- Tashrif buyuruvchining talabi qondirilishi bilan bog‘liq psixologik imkoniyatlar.
- Atrof-muhitni boshqarish imkoniyatlari.
- Ijtimoiy imkoniyatlar (Mahalliy jamoatchilikning turizmga bo‘lgan munosabati).

Bu turlarning barchasi bir-biriga bog‘liq bo‘lib, masalan, tog‘larga trekking safarlar sonining ko‘payishi floraning oyoq osti qilinishiga olib kelishi, hattoki hududning ekologik muvozanatiga tahdid solishi mumkin. Agar sayr qiluvchilar soni ko‘payishda davom etsa va atrof-muhitga yetkazilgan zarar mutanosib ravishda ko‘payadigan bo‘lsa, oxir-oqibat yashil hududlar sahrolarga aylanishi mumkin. Vayt (1998) ta’kidlaganidek, zarar qachon yuzaga kelishi haqidagi barcha tushunchalar munozarali hisoblanadi: Zarar atamasi o‘zgarish (obyektiv ta’sir) va ta’sirning ba’zi bir me’yorlardan oshib ketishiga bog‘liq bo‘lgan qiymatni anglatadi. Inson ta’siriga kelsak, sayohatchilarning kelishi ma’lum darajada tuproqning ma’lum darajada zichlashishiga olib kelishi mumkin. Bu atrof-muhitdagi o‘zgarishdir, ammo bu kabi o‘zgarishlarni bartaraf etishda menejment maqsadlariga, mutaxassislarning mulohazalari va keng jamoatchilik qadriyatlarining ahamiyati katta. Imkoniyatlarni baholash va tahlil qilish kontsepsiyasi rekreatsion tadqiqotlar sohasida 1960-yillardan beri rivojlanib kelayotgan bo‘lsa-da, faqat 1980-yillarning oxiridan boshlab bu konsepsiya turizm tadqiqotchilari va rejalashtiruvchilari uchun qiziqish uyg‘otdi. 1966-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan Irlandiyalik sayyohlar kengashi uchun o‘tkazilgan tadqiqot, bu kuzatuvning muhim bir istisnosi bo‘lib, u Irlandiyadagi Donegaldagi turli yo‘nalishlar toqat qilishi mumkin bo‘lgan tashrif buyuruvchilar sonini fizik muhitga zarar yetkazmasdan aniqlashga urindi (Butler, 1997)). Biroq, turizmning o‘ta murakkab tabiati tufayli imkoniyatlar chegaralarini aniqlash tushunchasi o‘ta muammoli bo‘lib, qisman unga 7.6-qutida keltirilgan turli omillar ta’sir qiladi. Atrof-muhit, iqtisodiy va ijtimoiy sohalar bo‘yicha imkoniyatlar chegaralarini belgilash muqarrar ravishda qiymatlarni Ekologiya an’anaviy ravishda tabiatning izolyatsiya qilingan, toza joylariga e’tibor qaratdi; yetti milliard odamga ega bo‘lgan va texnosferani buzadigan sayyorada, iqtisodiy, siyosiy va ekologik ahamiyatsizlikka qaratilgan yondashuv (McNeill 2000). An’anaviy ekologiyada yuzaga kelgan noto‘g‘ri ishlarni bartaraf etishning to‘g‘ridan-to‘g‘ri ¹⁶usuli bir vaqtning o‘zida iqtisodiy bo‘lgan ekologik harakatlarni ishlab chiqish bo‘ladi. So‘nggi yillarda ekologiyani iqtisodiy (va oxir-oqibat,

¹⁶Sciencedirect.com

iqtisodiy ekologik) holga keltirishga qaratilgan ushbu to‘g‘ridan-to‘g‘ri yondashuvni o‘rganish uchun ko‘plab nazariy asoslar va strategiyalar taklif qilindi, ularning aksariyati ekologik iqtisodiyot (Daly va Farley 2010) yoki dumaloq iqtisodiyot (Geissdoerfer va boshqalar) tamoyillari atrofida aylanadi.

Ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi: dumaloq iqtisodiyot, beshikdan beshikgacha ekologiya qonunlari, ilmoqli va samaradorlik iqtisodiyoti, regenerativ dizayn, sanoat ekologiyasi, biomimikriya, ko‘k iqtisodiyot va boshqalar. Ekologik ko‘milgan menejment bilan ushbu va boshqa nazariy taxminlar o‘rtasidagi bog‘liqlik noaniq bo‘lib qolmoqda va eng muhimi, ekologik menejment bu ba’zi bir noaniq bog‘liq nazariy taxminlarni amalga oshiradigan yondashuvlar oilasi bo‘ladimi yoki bu sohada haqiqiy uslubiy birlik mavjudmi yoki yo‘qmi noma’lum bo‘lib qolmoqda. Ekologik iqtisodiyotning aksariyat asoslari antropotsendagi odamlarning ahvoliga qarshi kurashni, birinchi navbatda, yangi ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalar va tizimlarning yaratilishiga to‘sqinlik qilish o‘rniga iqtisodiyotning metodologiyasida va iqtisodiy vakolatxonada inqilobni talab qiladi deb o‘ylaydi. pirovardida hayot va ishlab chiqarishning yanada samarali va ekologik rejimlarini keltirib chiqaradi (Costanza va boshq. 2014). Ushbu yuqoridan pastga yondashuv yakka tartibdagi (biznes yoki uy xo‘jaligi) darajadagi harakatlar barqaror iqtisodiyotga erishish uchun hech qachon o‘z-o‘zidan yetarli bo‘lmaydi deb taxmin qiladi. Biroq, ekologik menejmentning yangi paydo bo‘layotgan holatlari turli xil dinamikani ta’kidlamoqda: muhim va uzoq muddatli ijtimoiy va

iqtisodiy o‘zgarishlar ijtimoiy-iqtisodiy tizim negizida turli ilmiy intizomlar va yondashuvlarning individual va tadbirkorlik subyektlari darajasidagi integratsiyasidan kelib chiqishi mumkin. Yuqoridan pastga yondashuvning muhim bog‘liq gumoni, ekologik iqtisodiyotni (EE) klassik iqtisodiyotning reduktio ad absurdum sifatida konsepsiyalashtirishdir (Deyli va Farli 2010), asosan iqtisodiyotni imkon beradigan resurslar bazasini buzish

orqali. Ushbu qisqartirishga qarshi chiqmasdan, ushbu maqola amaliy

tadqiqotlar yondashuviga asoslanib, unda ekologik menejmentning batafsil modeli va menejmentning ekotizim jarayonlariga qanday kirishi mumkinligi to'g'risida amaliyroq ma'lumot beradi; ekologik iqtisodiyot nazariyasidan olingan modellarga nisbatan. Shu asosda, hujjat ekologik menejmentni odatdagidek tushunishga (ekologik odam) faqat ekologik iqtisodiyotning qo'llanilishi sifatida murojaat qiladi va uning o'rniga iqtisodiy va ekologik nazariy modellarni yaratish va sinovdan o'tkazishda uning mustaqil o'rnini ta'kidlaydi. Barqarorlik fanlaridagi nazariya-eksperiment dinamikasi markazi. Keyingi bo'limda amaldagi amaliyotlarga e'tibor qaratiladi va ekologiyani boshqarish sohasida paydo bo'layotgan sohani yaqindan ko'rib chiqamiz. Iqtisodiy jihatdan muvaffaqiyatli va atrof muhitga singdirilgan menejment amaliyotining misollari ekologik menejmentning konsepsiyalashuvini taklif qiladi, "Ekologik menejmentning paydo bo'ladigan tamoyillari" bo'limi taklif qiladi bu, ish printsiplari, qo'llaniladigan modellar va nazariy asoslarni muhokama qiladi. "Ekologik menejment ortidagi falsafa" bo'limida ekologik falsafa, xususan, ekologik munosabatlar muhokama qilinadi. kishi. Axloq qoidalari bilan. Bu ekologik tushunchani targ'ib qiladi. Kishi kashfiyot etikasi sifatida va Kerolin Uitbekning "axloq dizayni kabi" yondashuviga (Whitbeck 2011) amal qilgan holda, boshqaruvga nafaqat axloqiy qarorlarni, balki menejmlarning xatti-harakatlarini murakkab me'yoriy sharoitlarda sintetik ishlab chiqish va takomillashtirishni ham o'z ichiga oladi. "Ekologik menejment ortidagi falsafa" bo'limida, shuningdek, ekologik menejment, odatda talab qilinadigan fanlararo modellashtirish matritsasini asoslaydigan barqarorlik fanlari elementar metodologiyasi muhokama qilinadi. Yakuniy bo'lim asosiy argumentni umumlashtirish bilan yakunlanadi va ta'limning rolga oid fon muammosini muhokama qiladi.

So'nggi 30 yil ichida yoki ayniqsa, so'nggi o'n yil ichida menejment va atrof-muhitni muhofaza qilishni birlashtirgan boshqaruv faoliyati va ilmiy tadqiqotlar ko'payib bordi. An'anaviy menejment va ekologiya o'rtasidagi bilim bo'shliqlari aksariyat hollarda ekologik iqtisodiyotning nazariy asoslarini qo'llash orqali haqiqiy fanlararo yondashuvni yaratishga qaratilgan (qarang: Deyli va Farli 2010). Rivojlanayotgan amaliyot va shu bilan bog'liq munozaralarning aksariyati iste'molchilarga boshqa iqtisodiy yoki qo'shimcha

xarajatlarsiz iste'molchilarga teng yoki yaxshi mahsulot va xizmatlardan bahramand bo'lishni davom ettirishga imkon berish bilan birga, ekologik iqtisodiyotga asoslangan boshqaruv modellari an'anaviy menejment modellari kabi foydali bo'lishi mumkin degan fikr atrofida aylanadi. Iqtisodiyotdan tashqari ta'sir va rentabellik o'rtasidagi bog'liqlik asosan ushbu sinf modellari uchun asosiy narsa sifatida qabul qilindi, chunki ekotizimlarni yoki jamoalarni saqlab qolish bo'yicha avvalgi urinishlar bunday konservativ harakatlar uchun iqtisodiy rag'bat yo'qligi sababli tubdan noto'g'ri deb hisoblangan (McNeill 2000). Bir vaqtning o'zida ekologik va ijtimoiy muammolarni, boshqa tomondan moliyaviy rentabellikni hal qiladigan boshqaruvning yangi modellarini aniqlash va ushbu modellarni amalda namoyish etish juda zarur bo'ldi. Natijada dastlab va aniq ravishda qishloq xo'jaligini boshqarishda, agroekologiya sharoitida va yaqinda aylana iqtisodiyot bilan bog'liq shahar va sanoat boshqaruv kontekstida aks ettirilgan. Agroekologik metodologiya biologik xilma-xillik, ozuqa moddalarini qayta ishlash, sinergiya va ekinlar, hayvonlar va tuproq o'rtasidagi o'zaro ta'sir va boshqalar kabi biologik asoslangan prinsiplar atrofida joylashgan. Agroekologiya muhandislik o'rniga loyihalashga yo'naltirilgan boshqaruv shakli (va texnologik yangilik) uchun asos yaratadi, va tabiatni boshqarish o'rniga tashkilot (Stojanovic 2017). Mahalliy ekotizimlarni tizimli ravishda takrorlashga, asosan, tabiiy turlarni agroekologik tizimlarni boshqarishga kiritish orqali, ularni agrosistemadagi aniq funksiyalarni boshqarish uchun foydalangan holda va shu bilan integral turlarning ekotizimi funksiyalarining yon mahsulotlaridan foyda olishga harakat qilmoqda (Xendrikson va boshq. 2008). Qishloq xo'jaligi bilan bog'liq ekologik va ijtimoiy jihatdan sezgir muammolar (masalan, ijtimoiy tenglik va tizimning ekologik barqarorligi) turli xil fermer xo'jaliklarini boshqarish, ishlab chiqarish maqsadlarini birlashtirish va ularni mahalliy ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda asoslash yo'li bilan hal etiladi (Altieri va boshq. 2017). Ham resurslarni tejaydigan boshqaruv, ham uzoq muddatli barqarorlik yo'nalishi turli xil qishloq xo'jaligi sharoitlariga va mahalliy amaliyotlar, bilimlar va bioregionning o'ziga xos potentsiallari kabi mahalliy fermerlik bilimlariga moslashtiriladi. Turli xil fermer xo'jaliklari resurslari va manbalariga va biologik ilmiy tamoyillarni dehqonchilik tizimiga

kiritishga e'tibor, odatda, an'anaviy agrotexnika amaliyotlari natijasida buzilgan qishloq xo'jaligi yerlarini tiklash uchun iqtisodiy jihatdan rivojlanmagan hududlarda yagona amaliy va tejamkor usulni taqdim etadi. Inson resurslarini rivojlantirish (masalan, ta'limni va tabiiy tizimni kuzatishni targ'ib qilish) ba'zida an'anaviy qishloq xo'jaligi e'tiboridan chetda qolgan chekka hududlarni rivojlantirish variantlarini ochish usuli sifatida taqdim etiladi va shu bilan ekologik menejment daromadlarni ta'minlash orqali ijtimoiy tenglikni oshirish uchun noyob imkoniyat yaratadi kichik uy egalari uchun (Magdoff 2007). Biroq, ekologik qishloq xo'jaligi, xususan rivojlanayotgan dunyoda, ushbu mamlakatlarning tabiiy kapitalining yo'q qilinishidan qat'i nazar (McNeish 2018) sanoat qishloq xo'jaligi uchun keng tarqalgan resurslar, energiya va yer uchun subsidiyalar tufayli ko'pincha iqtisodiy ahvolga tushib qoladi. Lotin Amerikasining tog' yonbag'iridagi qishloq xo'jaligi hududlarini 1980-yillardagi iqtisodiy inqiroz sharoitida agroekologik boshqarish bu fikrni ko'rsatadigan taniqli hodisa (qarang Altieri va boshq. 1998). Yigirmanchi asrning so'nggi yigirma yilligida Gonduras, Boliviya, Peru, Chili va Kuba qiyin va buzilgan tuproqlarning birlashishi, qishloq xo'jaligi manbalari va kapitalidagi cheklovlar tufayli qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish inqiroziga duch keldi. Ko'pgina fermer xo'jaliklarida kimyoviy o'g'itlangan va mexanik usulda tayyorlangan dalalar o'rniga inqirozga qarshi turli xil boshqaruv texnologiyalari va amaliyotlari joriy qilindi va nodavlat notijorat tashkilotlari va fermer-maslahat tashkilotlari orqali tarqatildi va har bir fermerning tarkibiy qismi biologik jihatdan bo'lgan turli xil fermer xo'jaliklarining boshqaruv modelini ilgari surdi. boshqa tarkibiy qismlarni kuchaytiradi. Diversifikatsiyalash boshqaruvi tarkibiga mevali daraxtlar va hayvonlarni birlashtirish, begona o'tlarni himoya qilish va meliorativ holatini yaxshilash uchun yopiq ekinlardan keng foydalanish, organik o'g'itlash, yo'ldosh ekish, em-xashak va qator ekinlarining fazoviy va vaqtincha navbati ketma-ketliklari va boshqa mintaqalarga xos agrotexnika kiradi. Eng muhimi, o'ziga xos agrokomponentlar kombinatsiyasi, avvalambor, mahalliy agroiklim sharoitlari va dehqonlarni iste'mol qilish uslublari va ikkinchidan, bozor imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda tanlangan. Masalan, tog' yonbag'ri mintaqalari uchun maxsus ishlab chiqarilgan ekinlar ekish tizimlari eroziyani kamaytirish uchun (masalan, drenaj va

kontur teshiklari, o't to'siqlari kabi) mahalliy resurslardan (toshlar, jismoniy mehnat) va xo'jaliklarda ishlab chiqarilgan manbalardan (organik chiqindilar, go'ng) foydalangan holda ishlab chiqilgan va tosh devorlari va buzilgan tuproqlarning unumdorligini tiklash (dukkakli ekinlar, tovuq go'ngi va boshqalar). Texnikalar odatdagi qishloq xo'jaligi nuqtayi nazaridan tasavvur qilib bo'lmaydigan natijalarga erishdi, haroratni mo'tadillashtirdi, o'sish davrini uzaytirdi va hosildorlikni oshirdi, shu bilan birga ilgari buzilgan tuproqlarni tikladi va iqtisodiy tushkunlikka tushgan hududlarda ish bilan ta'minlandi. Boliviya tajribada chorva ozuqasi bilan ta'minlashda kimyoviy o'g'itlar va mexanik yer tayyorlash bilan almashinadigan yashil go'ng va qoplama hosiliga e'tibor qaratildi. Hosildorlik, odatda, kimyoviy o'g'itlar va mashinalarga qaraganda pastroq bo'lganiga qaramay, xarajatlar ham past bo'lib, agroekologik tizimlarda aniq iqtisodiy foyda keltirdi. So'nggi yillarda ekologik kishi aylanma iqtisodiyot bilan bog'liq shahar va sanoat sharoitlarida kengayib boradi. Uy-joy sharoitida u energiya tejashga (yoki odatdagidek) qayta tiklanadigan energiyani yig'ishga alohida e'tibor qaratilsa ham, nol aniq energiya arxitekturasi shaklini oladi (Eiffert 2003). Ba'zi hollarda, u shahar chiqindilarining oqimlarini chiqindilarni ajratish va isitish yoki elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun ishlatish yo'li bilan yopishga qaratilgan. biologik chiqindilarni bio yoqilg'iga qayta ishlash (organik hazm qilish vositalarida), elektr stantsiyalarini yonuvchan chiqindilar bilan ishlash va / yoki qishloq xo'jaligi o'g'itlari uchun kompost ishlab chiqarish (Verner 2017). Ikkala yondashuv ham shaharlarni isitish va elektr uzatish tizimlarini yopish va shaharlarni nolinni energiya idealiga yaqinlashtirishga yordam beradi.

Boshqa hollarda, shahar sharoitida aylanma iqtisodiyot shahar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini, oziq-ovqat mahsulotlarini tayyorlash va oziq-ovqat mahsulotlarini mavjud sanoat binolari va mahalliy ijtimoiy infratuzilma tarkibiga kiritish yo'li bilan amalga oshiriladi (van Veenhuizen 2006). Chikagodagi o'n oltita oziq-ovqat va ta'lim korxonalarining "The Plant" nomi bilan tanilgan qayta ishdan chiqarilgan go'sht mahsulotlarini qadoqlash zavodida joylashgan sanoat simbiyozi bunga misoldir. Pivo zavodi, issiqxona, shahar tashqarisida va yopiq dehqonchilik, qo'ziqorin yetishtirish, tijorat oshxonasi, novvoyxona, ta'lim markazi va boshqa oziq-ovqat bilan

bog‘liq bo‘lgan korxonalar ularning hammasi manba oqimlari bilan chambarchas bog‘langan. Zavoddagi manba va energetik sikllarni yopish bo‘yicha aniq menejment yechimlari ko‘pincha mahalliy aholining oziq-ovqat va chiqindilar to‘g‘risida xabardorligi (namoyish xo‘jaliklari, o‘quv dasturlari, ommaviy sayohatlar va seminarlar va sog‘lom oziq-ovqat bilan ta‘minlash orqali) va ochiq manbali ma‘lumotlarga ega. Menejment amaliyotini yoyish shunga o‘xshash loyihalarni boshqa shahar bo‘ylab va undan tashqarida tug‘dirish. Shahar qishloq xo‘jaligi va shahar chiqindilarini boshqarish sohalari hali boshlang‘ich bosqichida va ko‘plab qiyinchiliklarga duch kelmoqda, garchi ular jadal rivojlanayotgan bo‘lsa-da, aksariyat loyihalar hanuzgacha ma‘lum tarzda ekologik ishlab chiqarish imkoniyatlarini o‘rganishga qaratilgan (Pretty 2009). Ushbu nazariy asosga qaramay, ishlab chiqarish sanoati kabi muhim sanoat tarmoqlarida empirik tadqiqotlar va atrof-muhitni muhofaza qilish choralarini qo‘llash beparvo bo‘lib qolmoqda (Schulze va boshq. 2018). Barqaror amaliyot doirasi tor bo‘lib qolmoqda va topilmalar shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi 50 yil ichida global sanoatning izlari juda ko‘paygan va 2000-yildan beri tezlashgan shu bilan birga global janubda sanoatlashtirish va urbanizatsiya rag‘batlantirib, salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ekologik va ijtimoiy masalalar to‘plami, shu jumladan tabiiy resurslarning tugallanmas iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillikning yo‘qolishi va notekis iqtisodiy rivojlanish (Schand va boshq. 2018). Garchi bu tizimlar ekologik jihatdan barqaror bo‘lishdan uzoq yo‘l ekanligiga ishora qilsa-da, paydo bo‘lgan metodologiya qimmatli ilmiy boylikka aylanib bormoqda. Global isish bilan bog‘liq xavotirlarning ko‘tarilishi ilgari ahamiyatsiz bo‘lgan chiqindilar oqimi karbonat angidridni siyosiy va ilmiy kun tartibiga qo‘yar ekan, materiallar oqimini tahlil qilish (materiya va energiyani tejash qonuniga asoslanib) daireselni o‘rganishda muhim vosita bo‘ldi. Obyektning barqaror barqarorlik ta‘sirining bir qismi sifatida resurslar oqimi va ijtimoiy ta‘sir miqdorini aniqlash orqali aniq boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishda tarmoqlar bo‘yicha iqtisodiyot va (qarang. Chance va boshq. 2018). Yaqinda sanoat menejmentida modellar va tajribalar ko‘paymoqda, garchi sanoat ekologiyasining tijorat modellari – Daniyadagi Kalundborg Eko-Sanoat Parki kabi sanoat simbioz tarmoqlari – nazariya va amaliyotda kamdan-kam

bo'lib qolmoqda (Chertow 2000). Ba'zi yangi paydo bo'layotgan holatlar shuni ko'rsatadiki, sanoat simbiyozi o'rniga (ya'ni ekologik sanoat parklari) aylanma iqtisodiyot tamoyillari kichik miqyosda, bitta kichik/o'rta korxonada ham qo'llanilishi mumkin. Fransiyadagi Pocheco konvertlari zavodi bunga misol bo'lib, bitta fabrikada mahalliy energiya kaskadlari va moddiy mini ko'chadanlar yaratiladi (Pocheco 2018). Pocheco dumaloq iqtisodiyot tamoyillarining o'z versiyasini amalga oshirmoqda: ishlab chiqarishni faol ravishda minimallashtirish va zavod ichidagi chiqindilarni qayta ishlash; oziq-ovqat, yoqilg'i va chiqindilarni boshqarish bo'yicha aniq vazifalar uchun yashash tizimlarini birlashtirish; og'ir mehnat sharoitlarining pasayishi va ijtimoiy tenglikning ko'tarilishi. U barqaror bo'lmagan amaliyotlar va ishlab chiqarish jarayonlarini almashtirish bilan asta-sekin isloh qilingan (va hanuzgacha o'zgarishlarni boshdan kechirayotgan) bitta yog'och manbali konvert fabrikasidan iborat. Masalan, 1 ta daraxt uchun 4 ta niholni o'rmonni qayta tiklash bo'yicha siyosat ishlab chiqilgan, konvert uchun lasan joriy qilingan, karton qutilarni sarfini yiliga 200 mingga kamaytirgan va tozalash uchun mashinalarda biologik parchalanadigan yuvish vositalari (zaharli chiqindi suvni yo'q qilish) ishlatiladi. Keyingi ish sifatida yuvilgan chiqindi suvni tozalash uchun bambuk daraxtzor ekilgan va bambukdan keyin markaziy isitish tizimini yoqish uchun foydalaniladi (bu daraxt konstruksiyasidagi daraxt qoldiqlaridan o'tin pelletlari bilan birga va mashinalardan issiqlikni qaytarib olish 100 hosil qiladi) isitish bo'yicha % o'zini o'zi ta'minlash). Zavod tomiga sarmoya kiritish natijasida quyosh batareyalaridan elektr energiyasi ishlab chiqarish va ichki foydalanish uchun yomg'ir suvlarini yig'ish imkoniyati paydo bo'ldi – bu zavod uchun suvning o'zini-o'zi ta'minlash (mashinalarni yuvish, siyohni suyultirish va hojatxonadan foydalanish uchun) hamda asalarichilik uchun sun'iy o'tloq. Tuproq va o'simliklar shaklida tom yopish va saqlash. Ijtimoiy tomondan fabrika ma'muriyati moliyaviy aksionerlikni samarali va ochiqchasiga rad etib, kompaniyaning aksiyalarini sotib olish vositasini sotib oldi va dividendlar to'lash o'rniga kompaniyaning natijalarini muntazam ravishda qayta investitsiya qildi. Ijtimoiy tenglik turli yo'llar bilan targ'ib qilinadi: masalan, ish haqi nisbati 1-4 ga ko'tarildi va mevali daraxtlar va sabzavotlar hududdagi barcha mavjud joylarda organik ravishda

yetishtiriladi va xodimlarning iste'molida mavjud (Pochecho 2018). Yaqinda ular ko'paygan bo'lsa-da, ushbu turdagi kichik ekologik korxonalar ilmiy jihatdan o'rganilmagan bo'lib qolmoqda.

Ekologik menejmentning paydo bo'lgan tamoyillari

Ekologik menejment misollarini qamrab olgan asosiy konseptual asos bu barqarorlik korxonaning iqtisodiy ta'sirlardan va tabiiy sabablardan bezovtalikni qabul qilish qobiliyatidir. Bu tirik tizimlarda, shu jumladan inson jamiyatlarida qanday qat'iyatlilik va transformatsiya mavjudligini anglash uchun asosdir (Scheffer 2009; Buheji 2018). U ko'pincha nafaqat o'zaro bog'liq bo'lgan ko'plab korxonalarni (Chertow 2000) ko'paytirish shaklida barqaror iqtisodiyotni yaratadigan sanoat simbiozini, balki korxonada ichidagi xilma-xillikni (ko'plab o'zaro bog'liq loyihalar orqali) o'z ichiga oladi. Bu nafaqat umumiy iqtisodiy barqarorlikni, balki mahalliy ijtimoiy barqarorlikni ham mustahkamlaydi, bu esa korxonaning chidamliligi va o'zini ta'minlash imkoniyatlarini yanada oshiradi. Amalda, foyda va o'sishga e'tibor berish o'rniga, barqarorlik ustunligi ekoga e'tibor beradi. kishi. manba oqimlarining barqarorligi va sifatli ijtimoiy rivojlanish to'g'risida. Keyinchalik, "fermerlarsiz dehqonchilik bo'lmaydi" (Gala 2005) shioriga o'xshab, paydo bo'layotgan tadqiqotlarda asosiy e'tibor nafaqat ishchilardan samarali foydalanish, balki ishchi kuchini tarbiyalashga, ularning hayot sifati muammosini hal qilishga qaratilgan, keng tushunilgan (Chance va boshq. 2018). Buni bir necha usullar bilan amalga oshirish mumkin: masalan, organik, ishchilar uchun joyida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, mahalliy atrof-muhitni chiqindisiz himoya qilish, doimiy ta'lim va shunga o'xshash siyosat. Asosiy g'oya shundan iboratki, cheklangan inson boshqaruvi, odatdagidek, uzoq muddatli istiqbolda zaif ijtimoiy-iqtisodiy bazani keltirib chiqaradi va natijada yaxlit ko'rinishda samarasiz boshqaruvga olib keladi. Qat'iy iqtisodiy nuqtayi nazardan, pulning aylanma oqimiga emas, balki materiya va energiyaning termodinamik qaytarilmas oqimlariga e'tibor qaratiladi (Rees 2003). Yaqinda sodir bo'lgan mahalliy valyutalarning (masalan, Bristol funting) favqulodda vaziyatlari ko'rsatib turibdiki, moddiy oqimlarni tahlil qilish klassik iqtisodiy faoliyatning moliyaviy yo'nalishini chetlab o'tib, mahalliy iqtisodiy faoliyatning bo'shashgan halqalarini yopishga urinib ko'rmoqda ba'zan, masalan, binolarni

isitish Pochecho singari yomg'ir to'planishidan kelib chiqadigan chiqindi suvda yetishtirilgan bambuk bilan korxonaning o'zi ichidagi halqani yopdi (Pochecho 2018). Korxonada ichidagi siklni yopish mumkin bo'lganda, material oqimini tahlil qilish, odatda, mahalliy strategiyani mahalliy import o'rnini bosish (Shuman 2006) deb nomlanuvchi versiyaga olib keladi (ya'ni atrof-muhit va ijtimoiy bosimni bir xil bo'lgan iqtisodiy subyektlar bilan. va majburiyatlar).

Menejmentning ushbu ikkilamchi ijtimoiy va moddiy yo'nalishi uchun yanada keng ilmiy asos – bu manfaatdorlik sohalarining ichki ierarxik aloqasi bo'lib, unda iqtisodiyot uning atrof-muhitining bir qismi bo'lgan jamiyatning bir qismi sifatida tasavvur qilinadi. Ushbu nazariy tuzilish, ierarxiyaning yuqori darajalarida tartibsizlikni yaratish zanjirdagi muammolarni qanday kuchaytirishi va aksincha. Natija doirasi, korxonani qo'llab-quvvatlash tizimlarining o'tkazuvchanlik qobiliyati bilan belgilanadigan ma'lum bir nuqtadan keyin o'sishni samarasiz bo'lib, ijtimoiy va ekologik eroziya cheklangan javobgarlik bilan birga o'sish siyosatining uzoq muddatli hayotiyligini buzishini yoritadi (Rees 2003). Ekspansionistik (kornukopik) iqtisodiy taxminlarni rad etish orqali (“barcha iqtisodiy va ijtimoiy muammolar hammamiz boy bo'lganimizda hal qilinadi” degan ishonch bilan misol keltirilgan), yuqoridagi eko misollari kishi taraqqiyotni global va mahalliy ekotizimlar funksiyalariga qo'shish orqali iqtisodiy rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilish o'rtasidagi ziddiyatdan qochishni taklif qilish.

Biroq, hatto dumaloq iqtisodiyot ham doimiy o'sishga olib kelishi mumkin (Zwier va boshq. 2015) va shu bilan ichki ierarxiyaning cheklangan, yuqori darajalarini yo'q qilish uchun, ushbu maqola iqtisodiy tizimlarning biologik ilhomlantiruvchi konsepsiyasini talab qiladi. Ular yerdagi deyarli barcha boshqa tirik organizmlar kabi, eng maqbul o'lchov chegarasiga ega bo'lishlari kerak. Keys-tadqiqotlarning paydo bo'ladigan xususiyati shundan iboratki, maqbul o'lchov bu ma'lum bir ekologik konfiguratsiya va ijtimoiy vaziyatga nisbatan mahalliy darajada belgilanadigan narsa, bu yerda ham ekologik dinamika, ham ijtimoiy qadriyatlar boshqarish uchun to'g'ri yo'lni belgilaydi. “Mahalliy”ning aniq ma'nosi tushunarsiz bo'lsa-da, ma'lum bir ijtimoiy-atrof-muhit sharoitida berilgan kelishuvlar menejerlarga ekologik inqiroz bilan bog'liq asosiy muammolardan -

axloqiy qarorlarimiz va axloqiy xatti-harakatlarimiz o'rtasidagi katta farqdan qochishga imkon beradi. Iqtisodiy rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilish bir vaqtning o'zida, xuddi shu harakatlar majmuidan foydalangan holda. Yuqoridagi uslubiy bazani ilgari surib, ekologik menejment barqaror rivojlanish uchun ishchi modelni taqdim etishi mumkin, bu iqtisodiy o'sishni foydali ijtimoiy va ekotizim funksiyalarida boshqaradi va korxonaning maqbul ko'lamini asosiy ijtimoiy-ekologik muhitning iqtisodiy imkoniyatlariga nisbatan cheklaydi. Yuqorida keltirilgan metodologiyaning rivojlanishi bilan demografiya va aholi afzalliklari kabi maqbul ko'lamni belgilaydigan ijtimoiy omillarni tushunish uchun qiziqarli imkoniyatlar paydo bo'lishi mumkin; ushbu munosabatlar qo'shimcha tekshirishni kutmoqda.

5.3. Ekoturistik texnologiyalarni turizm sohasida qo'llash

Kerakli bayonotlarni o'z ichiga olgan ko'plab xalqaro shartnomalar va deklaratsiyalar mavjud. Masalan, 1992-yil atrof-muhit va taraqqiyot to'g'risidagi Rio deklaratsiyasining 1-prinsipida «Odamlar barqaror rivojlanish uchun tashvishlar markazida. Ular tabiat bilan uyg'un holda sog'lom va samarali hayotga haqlidirlar». 17-tamoyil ta'sirni baholashni talab qiladi. Rivojlanish huquqi to'g'risidagi 1986-yilgi deklaratsiyaning 1-moddasida: «Rivojlanish huquqi – bu, ajralmas inson huquqidir, uning sharofati bilan har bir inson va barcha xalqlar iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy tadbirlarda ishtirok etish, ularga hissa qo'shish va undan bahramand bo'lish huquqiga ega. siyosiy rivojlanish, unda insonning barcha huquqlari va asosiy erkinliklari to'liq amalga oshirilishi mumkin. Insonning rivojlanish huquqi, shuningdek, xalqlarning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqini to'liq amalga oshirishni nazarda tutadi, bunda Inson huquqlari to'g'risidagi har ikkala Xalqaro paktning tegishli qoidalariga rioya qilgan holda, o'zlarining tabiiy boyliklari ustidan to'liq suverenitetga bo'lgan ajralmas huquqlarini amalga oshirish kiradi. Xalqaro kelishuv va deklaratsiyalarda ijtimoiy masalalar ko'pincha nazarda tutiladi, ammo kamdan-kam hollarda yetarli darajada e'tibor beriladi. Shunga qaramay, ushbu Deklaratsiyalarda keltirilgan bayonotlar ijtimoiy masalalarga aniqroq murojaat qilish uchun qayta

yoziishi mumkin. Quyida ijtimoiy muammolarga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilish uchun qayta yoziilgan umumiy foydalanishdagi xalqaro prinsiplar ro'yxati keltirilgan.

Ehtiyotkorlik prinsipi

Atrof-muhitni muhofaza qilish uchun xalqlarning turmush tarzi va ularning jamoalarining yaxlitligini o'z ichiga olgan konsepsiya, ehtiyotkorlik yondashuvi qo'llaniladi. Agar jiddiy ijtimoiy ta'sir ko'rsatadigan tahdidlar yoki potensial tahdidlar mavjud bo'lsa, ushbu tahdidlar to'g'risida to'liq ishonchning yo'qligi rejalashtirilgan aralashuvni tasdiqlash uchun sabab sifatida ishlatilmasligi yoki yumshatish choralari va qat'iy monitoringni amalga oshirishni talab qilmasligi kerak.

Belgilanmagan prinsip

Shuni tan olishimiz kerakki, ijtimoiy dunyo va ijtimoiy jarayonlar haqidagi bilimlarimiz to'liq emas va ijtimoiy bilimlar hech qachon to'liq to'liq bo'lolmaydi, chunki ijtimoiy muhit va unga ta'sir etuvchi jarayonlar doimiy ravishda o'zgarib turadi va har bir joyda va vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadi.

Intra-Nesli Texnika Rejalashtirilgan tadbirlarning foydalari barchaning ehtiyojlarini qondirishi kerak va ijtimoiy ta'sirlar aholining ayrim guruhlariga, xususan bolalar va ayollarga, nogironlarga va ijtimoiy chetlashtirilgan, ayrim avlodlarga yoki nomutanosib tushmasligi kerak ma'lum hududlar.

Avlodlararo tenglik

Rivojlanish tadbirlari yoki rejalashtirilgan choralar shu tarzda boshqarilishi kerakki, hozirgi avlod ehtiyojlari kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga ziyon yetkazmasdan qondirilsin.

Turli xillikni tan olish va himoya qilish jamiyat va jamiyatlar bir hil emas. Ular demografik jihatdan tuzilgan (yoshi va jinsi) va ular turli xil qadriyatlar tizimiga ega va har xil ko'nikmalarga ega bo'lgan turli guruhlarni o'z ichiga oladi. Jamiyatlar ichida mavjud bo'lgan ijtimoiy xilma-xillikni qadrlash va maxsus guruhlarning o'ziga xos talablari nimada bo'lishi mumkinligini tushunish uchun alohida e'tibor zarur. Rejalashtirilgan choralar jamiyatdagi ijtimoiy xilma-xillikni yo'qotishiga yoki ijtimoiy birdamlikning pasayishiga olib kelmasligi uchun ehtiyot bo'lish kerak.

Xarajatlarni Internalizatsiyasi rejalashtirilgan aralashuvning to‘liq ijtimoiy va ekologik xarajatlari iqtisodiy va boshqa vositalardan foydalangan holda o‘zlashtirilishi kerak, ya’ni bu xarajatlar aralashuv xarajatlarining bir qismi sifatida ko‘rib chiqilishi kerak va hech qanday aralashuv tasdiqlanmasligi yoki hisobga olinmasligi kerak. Iqtisodiy jihatdan samarali bo‘lib, agar bunga hozirgi yoki kelajak avlodlarga yoki atrof-muhitga yashirin xarajatlarni yaratish orqali erishilsa.

Ifloslantiruvchi to‘laydi prinsipi

Ijtimoiy ta’sirlardan qochish yoki ularni qoplashning to‘liq xarajatlari rejalashtirilgan aralashuv tarafdori tomonidan qoplanishi kerak.

Oldini olish prinsipi

Voqeadan keyin zararni tiklash yoki tiklashdan ko‘ra, salbiy ijtimoiy ta’sirlarni va ekologik zararni oldini olish, odatda, afzalroq va arzonroqdir.

Salomatlik va xavfsizlikni muhofaza va rivojlantirish

Sog‘liqni saqlash va xavfsizlik birinchi o‘rinda turadi. Rejalashtirilgan barcha tadbirlar sog‘liqqa ta’siri va baxtsiz hodisalar xavfini baholashi kerak, ayniqsa, zararli ta’sirlarni minimallashtirishi uchun, shu jumladan ularni zararli ta’sirini kamaytirish yoki yo‘q qilish, shu jumladan xavfli moddalar, texnologiyalar yoki jarayonlar xavfini baholash va boshqarish nuqtayi nazaridan. imkoni boricha tezda. Sog‘liqni saqlash ta’sirlari barcha odamlarning jismoniy, aqliy va ijtimoiy farovonligi va xavfsizligini qamrab oladi, ayniqsa, aholining zaif, zarar ko‘rishi ehtimoli ko‘proq bo‘lgan guruhlariga, masalan, iqtisodiy jihatdan qashshoq, mahalliy aholi guruhlari, bolalar va ayollar, keksalar, nogironlar, shuningdek, rejalashtirilgan aralashuvdan kelib chiqadigan xatarlarga eng ko‘p duch keladigan aholi.

Ko‘p tarmoqli integratsiya prinsipi

Ijtimoiy rivojlanish talablari va ijtimoiy masalalarni ko‘rib chiqish zarurligi barcha loyihalar, siyosat, infratuzilma dasturlari va boshqa rejalashtirish tadbirlariga to‘g‘ri qo‘shilishi kerak.

Qaror qabul qilish vakolati markazlashtirilmagan bo‘lishi kerak, bunda hisobot beriladigan qarorlar imkon qadar har bir fuqaroning yaqinida qabul qilinadi. SIA kontekstida, bu rejalashtirilgan aralashuvlarni tasdiqlash yoki ular ishlashi mumkin bo‘lgan shartlarni,

ta'sirlangan odamlarga iloji boricha yaqinroq qabul qilinishi kerak, mahalliy odamlar tasdiqlash va boshqarish jarayonlarida o'z hissasini qo'shishi kerak.

Qo'llanmalarni ishlab chiqish

Ko'rsatmalar harakatga oid aniq tavsiyalar bo'lganligi sababli, ular qo'llanilishi kerak bo'lgan sharoitda ishlab chiqilishi va muayyan auditoriyaga yetkazilishi kerak. Shuning uchun ular tegishli tomonlar bilan birgalikda ishlab chiqilishi kerak. Ular majburlash o'rniga, ushbu guruhning ko'rsatmalari sifatida qabul qilinishi kerak. Atrof-muhitni boshqarish vositalari va texnikasi

To'g'ri atrof-muhitni boshqarish muhimligini hisobga olgan holda, biz atrof-muhitni boshqarish sarmoyaga loyiq ekanligi to'g'risida kelishib oldik. Endi bu borada qanday ishlashni biladigan kompaniya yoki tashkilotga ehtiyoj bor. Har qanday vazifani bajarish uchun tegishli vositalar kerak. Ushbu o'quv materialida atrof-muhitni boshqarish vositalari kompaniya yoki tashkilot o'zining atrof-muhit va ijtimoiy masalalarini samarali boshqarish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan vositalar tasvirlangan. 1990-yillarning boshlarida Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti (ISO) atrof-muhitni boshqarish vositalari sohasida standartlashtirish zarurligini tan oldi va 1993-yilda quyidagi atrof-muhitni boshqarish vositalariga tegishli standartlarni yozish bo'yicha qo'mita tuzdi:

1. atrof-muhitni boshqarish tizimlari;
2. ekologik audit;
3. atrof-muhit yorlig'i;
4. hayot aylanishini baholash;
5. atrof-muhit ko'rsatkichlari;
6. ekologik siyosat;
7. eko-balanslar;
8. ekologik hisobot;
9. ekologik nizomlar;

Yuqoridagi vositalardagi bo'limlarni o'qib chiqib, qaysi vosita yoki vositalardan foydalanish eng maqbul bo'lishi haqida tushuncha olishingiz mumkin bo'ladi. Ushbu vositalarni joriy qilish uchun ularning har biri quyida qisqacha tavsiflanadi. Atrof-muhit siyosati – bu firma/ kompaniyaning atrof-muhitga nisbatan umumiy maqsadlari va niyatlarini aniq belgilab beruvchi hujjat. Ekologik siyosatni ishlab

chiqish ko‘pincha atrof-muhitni boshqarish bilan shug‘ullanishni istagan firmalar /kompaniyalar tomonidan amalga oshiriladigan birinchi qadamdir. Atrof-muhitni muhofaza qilish siyosati atrof-muhitni boshqarish bo‘yicha majburiyatni anglatadi va atrof-muhitni boshqarish bo‘yicha keyingi faoliyat uchun yo‘l tayyorlay oladi. Atrof-muhitni boshqarish tizimlari. Atrof-muhitni boshqarish tizimi (EMS) firma/kompaniyaga atrof-muhit bilan bog‘liq ishlarni rejali va muntazam ravishda boshqarishga imkon beradi va shu bilan uning ish samaradorligiga eng ko‘p foyda keltiradigan atrof-muhit ko‘rsatkichlarini yaxshilash yo‘llarini belgilaydi. Ushbu bo‘lim ikkita EMS sxemasining talablariga bag‘ishlangan: 1) ISO 14001, xalqaro atrof-muhitni boshqarish tizimining standarti va 2) EMAS, Yevropa hamjamiyatining iqtisodiy boshqarish va audit sxemasi. (Izoh: Kelgusida ISO 14001 va EMAS atrof-muhitni boshqarish sohasidagi asosiy vositalarga aylanishi ehtimoli katta.) Ushbu sxemalar talablariga javob beradigan EMSni ishlab chiqish uchun firma quyidagi bosqichlarni bajarishi kerak.

Atrof-muhit ko‘rsatkichlari

Atrof-muhit ko‘rsatkichlari firmaning atrof-muhit ko‘rsatkichlarini va uning samaradorligini oshirish uchun harakatlarini o‘lchashga imkon beradi. Ko‘rsatkichlardan atrof-muhitni boshqarish tizimida firma o‘zi belgilashi kerak bo‘lgan maqsadlarga erishganligini tekshirish uchun foydalanish mumkin, ammo EMS ishlab chiqmagan firmalarda bir xil darajada yaxshi qo‘llanilishi mumkin.

Ekologik balans

Kompaniyaning eko-balansi ma‘lum bir vaqt ichida kompaniya tarkibiga kirgan, tarkibida bo‘lgan va undan chiqib ketadigan turli xil xomashyo, energiya, resurslar, mahsulotlar va chiqindilarni qayd etadi. Boshqacha qilib aytganda, u kompaniyaning jismoniy kirimlari, zaxiralari va natijalari haqidagi yozuvlarni taqdim etadi. Kompaniya nima kirib, nima chiqayotganini aniq bilganidan so‘ng, ushbu kirish va chiqishlarning atrof-muhitga ta‘sirini baholashni boshlashi mumkin. Shuning uchun eko-muvozanat firmaning ISO 14001 va EMAS talab qilgan faoliyati bo‘yicha atrof-muhitni atroflicha ko‘rib chiqishga va atrof-muhit samaradorligini oshirish bo‘yicha maqsadlarni belgilashga imkon beradi.

Hayot siklini baholash

Hayotiy siklni baholash (LCA) – bu ma’lum bir mahsulot bilan bog‘liq atrof-muhitga ta’sirlarni aniqlash va baholash vositasi. LCA mahsulotning butun sikli davomida, ya’ni uni ishlab chiqarish va ishlatishdan (“qabr”) foydalanishga qadar xomashyo olishdan (“beshik”) ta’siriga qarab “beshikdan qabrgacha” yondashuvni qo‘llaydi. LCA ishlab chiqaruvchilarga mahsulotning atrof-muhitga ta’sirini iqtisodiy samaradorligini kamaytirish yo‘llarini topishga va uning hayot sikli davomida ularning mahsulotlarining atrof-muhitga ta’siri to‘g‘risidagi da’volarini qo‘llab-quvvatlashga imkon beradi.

5.4. Ekologik siyosat

Hukumat, “NGOs” nodavlat notijorat tashkilotlar, homiylik qiluvchi agentliklar, mahalliy uyushmalar hamda xususiy sektorlar tomonida turizm va tabiiy muhit o‘rtasidagi o‘zaro salbiy ta’sirni hisobga olgan holda turizm atrof-muhitni barqarorlashtirish va boshqarish masalasiga alohida e’tibor berila boshlandi.

Atrof-muhitni muhofaza qilishda hukumatning o‘rnini oshirish va O‘zbekiston Respublikasida atrof-muhitni muhofaza qilish, mavjud tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish, hududlardagi tabiat muammolarini hal etish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonida ko‘plab qaror va farmonlar imzolangan. Bunga misol tariqasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-oktabrdagi “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3956-sonli qarori. Ushbu qarorda so‘nggi yillarda respublikada ekologik xavfsizlikni ta’minlash, ekologik vaziyatni yaxshilash, chiqindilarning insonlar sog‘lig‘iga zararli ta’sirining oldini olish, shuningdek, hayot darajasi va sifatini oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish maqsadida atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida texnik va texnologik jarayonlar oqibatida yuzaga kelayotgan muammolarni hal etishga yangi yondashuvlarni joriy qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar izchil amalga oshirilayotgani keltirib o‘tilgan. Shu bilan birga, o‘tkazilgan tahlil davomida belgilangan vazifalarning tegishli darajada amalga oshirilishini, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida

islohotlarni belgilangan sur'atlarda va samarali amalga oshirilishiga to'sqinlik qiluvchi qator omillar sanab o'tilgan xususan:

1. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasining (keyingi o'rinlarda Davlat ekologiya qo'mitasi deb yuritiladi) funksiyalari va vakolatlari haddan ziyod markazlashgani.

2. Davlat ekologiya qo'mitasi inspeksiyaviy faoliyatining yagona vertikali mavjud emasligi hayvonot va o'simlik dunyosi obyektlaridan noqonuniy foydalanishga qarshi kurashishni samarali olib borish, shuningdek, atrof-muhitni muhofaza qilish imkonini bermayotganligi;

3. Sanitariya jihatidan tozalash sohasidagi subyektlarning tashkiliy, texnik, iqtisodiy va ishlab chiqarish faoliyati yetarli darajada muvofiqlashtirilmayotganligi¹⁷.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-oktabrdagi "Qoraqalpog'iston Respublikasida ekologik vaziyatni yaxshilash va orolbo'yi hududining barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha mahalliy ijro hokimiyati organlarining faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3956-sonli qarori imzolangan. Mazkur qarorda amalga oshirilgan ishlar ko'rsatilgan. Masalan: Qoraqalpog'iston Respublikasi Orolbo'yi hududida ekologik muhitni barqarorlashtirish, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida yuzaga kelayotgan muammolarni hal etishga yangi yondashuvlarni joriy qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar izchil amalga oshirilayotganligi, hamda Orolbo'yi mintaqasida ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni, aholining turmush sharoitlarini yaxshilashga va sifatini oshirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar dasturlarini shakllantirish hamda barqaror moliyalashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Orolbo'yi mintaqasini rivojlantirish jamg'armasi tashkil etilganligi. Shu bilan birgalikda, qarorda Orolbo'yi hududida ekologik vaziyatni yaxshilash, atrof-muhitni muhofaza qilish, bioxilmaxillikni tiklash, hayvonot va o'simlik dunyosini saqlash, shu jumladan muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tizimini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish.

¹⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-oktabrdagi "Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3956-sonli qarori

Orol dengizining qurib qolgan qismidagi sho‘rlangan yerlarda innovatsion texnologiyalar va yondashuvlar asosida ekotizimlarni tiklash hamda munosib hayot faoliyatini ta’minlash, himoya o‘rmonzorlarini barpo qilish ishlarini tashkil qilish.

Orolbo‘yi hududida yashovchi aholining genofondini tiklash va sog‘lig‘ini saqlash bo‘yicha takliflar ishlab chiqish, ularni amalga oshirish bo‘yicha zarur chora-tadbirlar va dasturlarni shakllantirish hamda o‘z vaqtida va sifatli amalga oshirilishini ta’minlash.

Orolbo‘yi hududida qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, irrigatsiya tizimlarini tiklash, suv resurslaridan tejamkor va samarali foydalanish bo‘yicha zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish.

Orolbo‘yi hududini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholi turmush sharoitini yaxshilash, yangi ish o‘rinlari yaratish bo‘yicha tadbirlarni amalga oshirish.

Orolbo‘yi hududini rivojlantirish maqsadlari uchun xalqaro tashkilotlar va xorijiy davlatlar bilan samarali hamkorlikni tashkil etish hamda moliyaviy mablag‘larni jalb etishda faol ishtirok etish; tegishliligi bo‘yicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo‘mitasi, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi nazorat bo‘yicha tuman (shahar) inspeksiyalarining hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi O‘rmon xo‘jaligi qo‘mitasining faoliyatini muvofiqlashtirish va boshqa ko‘plab vazifalar belgilab olingan.

Xulosa

Xulosa o‘rnida aytish joizki, qonunchilikda qabul qilinayotgan qonunlar orqali hukumatlar va ularning organlari ekologik menejmentga bir muncha o‘shishga erishmoqda. Atrof-muhit muhoofazasi, mavjud infratuzilmani saqlagan holda uni rivojlantirish bilan bir qatorda turistik oqimni ham kengaytirish bugungi zamon talablaridan biri. Bu o‘rinda fanimiz qanchalik dolzarb ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Manzilgohlarga va turizmdan muhofaza qilinadigan hududlarga bo‘lgan bosimlarni rejalashtirish va boshqarish tabiiy, madaniy boyliklarni saqlash hamda kelajakda turizmning afzalliklarini ta’minlash uchun juda muhimdir.

Tayanch iboralar:

Ekologik audit, atrof-muhit yorlig'i, hayot aylanishini baholash, eko-balanslar, ekologik hisobot, ekologik iqtisodiyot, Agroekologik metodologiya

Nazorat savollari

1. Ekologik menejment misollarini qamrab olgan asosiy konseptual asos – bu...
2. “Fermerlarsiz dehqonchilik bo‘lmaydi” shiori kimga tegishli?
3. Qaysi yil atrof-muhit va taraqqiyot to‘g‘risidagi Rio deklaratsiyasi qabul qilingan?
4. “Odamlar barqaror rivojlanish uchun tashvishlar markazida. Ular tabiat bilan uyg‘un holda sog‘lom va samarali hayotga haqlidirlar” – ushbu jumlar Rio deklaratsiyasining nechanchi prinsipida?
5. “Rivojlanish huquqi bu, ajralmas inson huquqidir, uning sharofati bilan har bir inson va barcha xalqlar iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy tadbirlarda ishtirok etish, ularga hissa qo‘shish va undan bahramand bo‘lish huquqiga ega.
6. Siyosiy rivojlanish, unda insonning barcha huquqlari va asosiy erkinliklari to‘liq amalga oshirilishi mumkin. Insonning rivojlanish huquqi, shuningdek, xalqlarning o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqini to‘liq amalga oshirishni nazarda tutadi, bunda Inson huquqlari to‘g‘risidagi har ikkala Xalqaro paktning tegishli qoidalariga rioya qilgan holda, o‘zlarining tabiiy boyliklari ustidan to‘liq suverenitetga bo‘lgan ajralmas huquqlarini amalga oshirish kiradi va resurslar” – ushbu fikrlar qaysi deklaratsiya moddasidan olingan?
7. Atrof-muhitni muhofaza qilish uchun xalqlarning turmush tarzi va ularning jamoalarining yaxlitligini o‘z ichiga olgan konsepsiya, ehtiyotkorlik yondashuvi qo‘llaniladi. Agar jiddiy ijtimoiy ta‘sir ko‘rsatadigan tahdidlar yoki potensial tahdidlar mavjud bo‘lsa, ushbu tahdidlar to‘g‘risida to‘liq ishonchning yo‘qligi rejalashtirilgan aralashuvni tasdiqlash uchun sabab sifatida ishlatilmasligi yoki yumshatish choralari va qat‘iy monitoringni amalga oshirishni talab qilmasligi kerak. Ushbu prinsip qaysi?
8. Ijtimoiy ta‘sirlardan qochish yoki ularni qoplashning to‘liq xarajatlari rejalashtirilgan aralashuv tarafdori tomonidan qoplanishi kerak. Qaysi prinsipdan olingan?
9. Oldini olish prinsipi qanday mazmunga ega?

10. Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti (ISO) nechanchi yilda atrof-muhitni boshqarish vositalariga tegishli standartlarni yozish bo'yicha qo'mita tuzdi?

11. Ko'pincha atrof-muhitni boshqarish bilan shug'ullanishni istagan firmalar/kompaniyalar tomonidan amalga oshiriladigan birinchi qadam qaysi?

Asosiy adabiyotlar

1. David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.

2. Gandip Kc. Environmental Management And Sustainable Tourism Development Intheannapurna Region, Nepal. Textbook. Wildpath Adventure Pvt. Ltd, P.O. Box No: 13257, Nayabazar KTM, Nepal. 2013.

3. George Cassar. Sustainable Tourism Management A Collection of Studies from Malta, Lebanon and Jordan. Published by: Heland Project. University of Malta. 2015.

4. М. А. Морозов, Н. С. Морозова. Экономика туризма. М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. — 320 с.

Qo'shimch aadabiyotlar

1. Tuxliyev I., Amriddinova R., Tursunova G. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish: o'quv qo'llanma /. – Toshkent : Barkamol fayz media, 2018 – 296 b.

2. Kotler P., Bowen J. & Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson International Edition 2014, USA.

3. Шимова О.С. Устойчивый туризм. Учебно-методическое пособие. – Минск: РИПО, 2014. - 158 стр.

4. Хамидов О.Х., Норчаев А.Н. Экотуризм. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДИУ. 2011.

5. “Возможности и пути стимулирования «зеленой» экономики в странах восточного партнерства” Отчет о возможностях и путях стимулирования «зеленой» экономики в странах Восточного Партнерства. Europe Aid/127054/C/SER/Multi. 2011.

VI BOB. TURIZMDA ATROF-MUHITNI HIMOYA QILISH FAOLIYATI

- 6.1. Yashil Turizm.
- 6.2. Ekoturizm.
- 6.3. Ekoturizm va barqaror rivojlanish.
- 6.4. Amaliyotda turizm va atrof-muhitni boshqarish.

6.1. Yashil Turizm

Turizm ko‘plab mamlakatlar iqtisodiyotiga katta hissa qo‘shadi; ammo, ta’sirlar ba’zida foydalarni soya qiladi va kamdan-kam hollarda iloji boricha ekologik jihatdan sog‘lom rivojlanadi. Ekologik toza turizm, aks holda atrof-muhitni boshqarishni takomillashtirish uchun mavjud bo‘lmagan mablag‘larni taklif qilishi mumkin, u barqaror hayotni ta’minlash imkoniyatiga ega va u turli xil manfaatdor tomonlarni birlashtirish uchun integral “yadro” rolini o‘ynashi mumkin, aks holda, ular birgalikda ishlamaydi. Oxirgi sifat barqaror rivojlanish strategiyasini yaratish usuli sifatida ishlatilishi mumkin, masalan, barqaror qishloq xo‘jaligi yoki tabiatni muhofaza qilishda turistik foyda olish va undan keyin turistik joylarni rivojlantirish. Noto‘g‘ri boshqariladigan turizm atrof-muhitni yomonlashtirganda, mahalliy madaniyatga tashrif buyuruvchilar kamroq haq to‘lashadi yoki boshqa joyga borishadi. Atrof-muhitga zarar etkazmagan turizm barqaror bo‘lish bilan birga ko‘proq daromad keltirishi mumkin. Agar past sifatli turizm mahalliy ahvolni yomonlashtirgan va daromadni kamaytirgan bo‘lsa, yashil turizm atrof-muhit va iqtisodiyotni tiklash yo‘lidir. Atrof-muhitga asoslangan turizm deb ta’riflash mumkin bo‘lgan azaldan mavjud edi; ya’ni tabiatning ba’zi bir jihatlari tashrif buyuruvchilarni o‘ziga jalb qiladi – piyoda yurish, toqqa chiqish, chang‘ida uchish, manzaralarni tomosha qilish, sport bilan baliq ovlash, ov qilish. Turizm atrof-muhitga g‘amxo‘rlik qilish uchun to‘lashga yordam berishi mumkinligi va turizmning jismoniy va ijtimoiy ta’sirini minimallashtirish maqsadga muvofiqligini tobora ortib borayotganligi haqidagi g‘oya taxminan 80-yillarning o‘rtalaridan boshlab shakllandi va bu turizmni “ko‘kalamzorlashtirish” deb ta’riflanishi mumkin. 1970-yillardan boshlab, lekin ayniqsa, 1980-

yillarning o‘rtalaridan keyin turizmni barqaror rivojlantirishga qiziqish ortdi. Xuddi shu davrda targ‘ibot va nazariy munozaralardan ta’sirlarni baholash va minimallashtirish, tahdidlarni aniqlash va umuman ishlab chiquvchilar xohlagan joyda “yashil” turizmni rivojlantirishga intiladigan vositalar va strategiyalarga o‘tish kuchaymoqda. Ba’zi bir turtki rejalashtiruvchilar va hukumatlar tomonidan qilingan yoki bunga turistlar va sayyohlik kompaniyalari ekologik jihatdan xabardor bo‘lishlari sabab bo‘ladi. Shubhasiz ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy muammolar ko‘plab sohalarda ommaviy turizm tufayli yuzaga keldi va bu o‘zgarishlarni rag‘batlantirishga yordam beradi. So‘nggi bir necha o‘n yilliklar ichida turizmni rivojlantirishga yondashuv o‘zgardi: yigirma yil oldin, asosiy rejalashtirish ishlari odatda iqtisodchilar tomonidan amalga oshirilgan bo‘lar edi; bugungi kunda uning ko‘p tarmoqli bo‘lishi ehtimoli mavjud. Shuningdek, ehtiyotkorlik tamoyilidan xabardor bo‘lgan (ya’ni paydo bo‘lganidek, muammolar paydo bo‘lishi bilan rivojlanayotgan) yondashuv ancha faol rejalashtirishga o‘tildi (ya’ni muammolardan qochish uchun ehtiyotkorlik bilan yo‘l tutishga intilish). Bundan tashqari, hech bo‘lmaganda turizm to‘g‘risida (birgalikda boshqarish) zarar ko‘rgan odamlarning ma’lum darajada ishtirok etishini xabardor qilish va rag‘batlantirish tendentsiyasi o‘sib bormoqda. Rejalashtiruvchilar va menejerlar ham o‘z xatti-harakatlari uchun tobora ko‘proq javobgar bo‘lmoqdalar va ommaviy axborot vositalari va Internet har qanday muammo butun dunyo auditoriyasiga ayon bo‘lishiga olib keladi.

Turizm – boy va qashshoq davlatlarda ulkan pul ishlab topuvchi

va ba’zi mamlakatlar bunga juda qaram.

Hozirgi vaqtda turizm dunyo bo‘ylab barcha o‘n beshinchi ish o‘rinlarini taqdim etadi, u kengaymoqda va yashil turizm eng tez rivojlanayotgan va rivojlanib borayotgan sohalardan biridir.

Sayyohlar ta’sirchan, ba’zida salbiy tomonga ega, ammo ular yangilik ham keltirishi mumkin, ba’zida esa uyga yangi g‘oyalar bilan qaytadi. Mahalliy odamlar tashqi dunyoga bo‘lgan qarashlarini va sayyohlar bilan aloqa qilish istaklarini egallashi mumkin; isrofgarchilik va zararli odatlar osongina o‘rganiladi va mustahkam an’analar chetga suriladi. Yashil turistik tashabbuslarning ulkan xilma-xilligi mavjud bo‘lib, u

fursatparastlik va “shov-shuv” dan kam emas, agar uning foydasi atrof-muhitga yoki mahalliy odamlarga yordam berish uchun kam bo‘lsa. Ba’zida ekologik toza deb da’vo qilishning yagona asosi shundan iboratki, sayyohlik kompaniyasi o‘z foydasining ozgina qismini ekologik xayriya tashkilotlariga o‘tkazadi va uni soliqqa tortib yozadi. Chuqur (quyuq) yashildan sayoz (och) yashil ranggacha bo‘lgan murakkab yashil spektr mavjud. Quyidagi toifalar umumlashtirishdir, ammo yashil turizm mijozlari va “xomashyo” ning xilma-xilligini ko‘rsatish uchun xizmat qiladi:

– **Qattiq yadroli ekoturizm** – atrof-muhit va uy egalariga minimal salbiy ta’sir maksimal foyda. Turistik qiziqish chinakam va chuqurdir, va sayyohlar o‘rganishadi va ularning munosabatiga ta’sir qiladi. Ushbu sayyohlar beg‘araz turar joylar va ovqatlanish joylariga bardosh berib, toza joylardan bahramand bo‘lish va ta’sirini kamaytirishga tayyor, ammo ular mo‘l-ko‘l mehmonlarga e’tiroz bildirishadi.

– **Bag‘ishlangan sayyohlar** – cheklangan salbiy ta’sirlar va mahalliy iqtisodiyot uchun oqilona foyda va atrof-muhitni muhofaza qilishga bo‘lgan ba’zi hissalar. Ushbu sayyohlar biron bir narsani o‘rganishadi va ular shunchaki mavjud emaslar, chunki ular ommaviy turizmdan zerikishadi yoki boshqalarni hayratda qoldirish uchun ertaklar va fotosuratlar bilan qaytishni xohlashadi. Ular atrof-muhitni yoki madaniy manfaatlarni emas, balki qushlarni tomosha qilish, sho‘ng‘in, tepaliklarda sayr qilish va toqqa chiqish kabi faol o‘yingulgini yaxshi ko‘radilar. Turar joy me’yorlari va muqobil tadbirlar va diqqatga sazovor joylarning mavjudligi muhim ahamiyatga ega.

– **Marjinal bu** – joy uchun ozgina foyda va ba’zi salbiy ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy ta’sirlar. Ushbu sayyohlar, ehtimol, bir oz o‘rganishadi, ammo sodda munosabatni qo‘zg‘amaydilar. Ehtimol, ular ommaviy “quyosh va qum” turizmidan zerikib qolishgan va boshqalarni hayratda qoldirish uchun “tajriba” izlamoqdalar. Konfor muhim ahamiyatga ega, ularning e’tiborini jalb qilish ko‘pincha cheklangan va diqqatga sazovor joylarni “kuchaytirish” kerak (“delfinlar bilan suzish”, timsoh fermalari, to‘rt g‘ildirakli safari safari va shunga o‘xshash narsalar). Ular olomonga toqat qiladilar, ammo konditsioner bo‘lmagan turar joy va asosiy oziq-ovqat va ichimliklarni qabul qilishlari ehtimoldan yiroq.

– **Tasodifiy** – umuman salbiy ta’sir. Ular ko’ngil ochish tashrifidan tashqari, juda kam qiziqishadi, mahalliy iqtisodiyot va atrof-muhitga minimal hissa qo’shadilar, ozgina o’rganadilar va o’ziga xos munosabatlarni saqlab qoladilar. Ko’pchilik mehmonxonalar yoki plyaj kurortlari chegaralarida qoladi, bular ekologik izni sezilarli darajada egallaydi. Yashil turizm tashabbuslari va yuqorida ko’rsatilgan turistlar toifalari o’rtasida nomuvofiqlik bo’lishi mumkin; rejalashtiruvchilar buyurtmachilarni tadqiq qilishlari, ishlanmalar muvofiqlashtirilishini va to’qnashmasliklarini ta’minlashlari va ularni kelguncha targ’ib qilishga harakat qilishlari kerak. Tasodifiy sayyohlar kamroq ekoturizmga mos keladi. Albatta, barcha turist turistlarning ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik ta’sirini tegishli ravishda kamaytirish mumkin. Mayya Rivierasi, Meksika Kankundagi ommaviy sayyohlik va undan tashqarida bir necha yuz kilometr uzoqlikda sayyohlikni qo’llab-quvvatlaydi. So’nggi yillarda turizm uzoq va buzilmagan muhitga tobora ko’proq kirib bormoqda. Tog’ chang’i, sho’ng’in, alpinizm va piyoda yurish uskunalari bundan o’ttiz yil muqaddam maxsus ekspeditsiyalar erishishi mumkin bo’lgan vaziyatlarga kirish imkoniyatini beradi. Yaxshilangan havo qatnovi ko’proq odamlarning uzoqroq joylarga sayohat qilish imkoniyatiga ega bo’lishini anglatadi. Tog’larning tepalari, okean orollari va izolyatsiya qilingan mercan riflari kabi joylarga tobora ko’proq tashrif buyurishmoqda va ular juda zaif bo’lishi mumkin.

Kruiz kemalaridan oyoq osti qilish, yovvoyi tabiatning buzilishi va neftning to’kilishi Antarktida va Antarktidaning pastki qismida tashvish uyg’otmoqda va Himolay tog’larining ba’zi eng baland cho’qqilari hozirda tashlangan tishli qutilar, axlat qutilari va tanalar bilan to’lib toshgan; bunday muhitda parchalanish juda sekin, shuning uchun u to’planib qoladi. Tropik mintaqalarda plyajdagi rivojlanish, axlatni tashish va sayyohlik faoliyati bir qator toshbaqalar yetishtiradigan plyajlarga jiddiy zarar yetkazdi. Turizm va tabiatni muhofaza qilish zonalarini mahalliy aholini yetarli darajada jalb qilmasdan tashkil etilgan bir qator vaziyatlar mavjud. Keyinchalik mahalliy aholi o’zlarini begonalashgan va ekspluatatsiya qilinganligini his qilishadi va ko’pincha an’anaviy resurslardan foydalanish imkoniyatidan mahrum bo’lishadi. Himoyalangan turlar qo’riqxonalarini tark etib, chorva mollarini yoki odamlarni o’ldirishi va ekinlarga

zarar yetkazishi mumkin; turistik xatti-harakatlar xafa bo‘lishi mumkin va asosan tashqi odamlar ish va ta‘minot ehtiyojlarini qondirishadi. Tabiatni muhofaza qilish va atrof-muhitni muhofaza qilish, agar odamlar ishonchini qozonsa va ish joylari kabi imtiyozlarni taklif qilsa, mahalliy an‘anaviy bilim va yordamni foydali tarzda ishlatishi mumkin. Nazorat qilinadigan resurslarni qazib olish sayyohlik bilan mos kelishi mumkin va agar u ish mavsumiy, tartibsiz yoki oilani qo‘llab-quvvatlash uchun yetarli bo‘lmasa, foydali hayot kechirish imkoniyatlarini berishi mumkin. Turizm ko‘pincha mavsumiy bo‘lib, modaning o‘zgarishi, yomon reklama, ofatlar va tartibsizliklar tufayli osonlikcha zarar ko‘rishi mumkin. Shuning uchun turizmga ishonish yaxshi fikr emas, va iloji boricha hokimiyat o‘zaro manfaatli “kapalak” faoliyatlarini izlashi kerak – qishloq xo‘jaligi yoki baliq ovi va turizm, shuningdek tabiatni muhofaza qilish va hunarmandchilik. Barqaror ekologik toza sayyohlik yo‘nalishlari, odatda, o‘zaro qo‘llab-quvvatlaydigan, mahalliy resurslardan foydalangan holda va mahalliy aholini jalb qiladigan “kaptarlarni” o‘z ichiga oladi. Daffi (2002) Markaziy Amerika tajribasidan kelib chiqib, turizm va mahalliy aholi qanday o‘zaro aloqada bo‘lishini bayon qildi. Ba‘zi mamlakatlar sayyohlar sonini cheklash, katta to‘lovlarni qabul qilganlardan (masalan, Butan) haq olish orqali turizm ta‘sirini nazorat qilishga intilishadi; ammo hamma joylarda ham bunday imkoniyat bo‘lmaydi. Agar mahalliy qurilish materiallari va uslublaridan foydalanish (importni qisqartirish va konditsionerni tejash uchun) sayyohlik “yashil” bo‘lsa, bog‘larni sug‘orish uchun hammom suvidan foydalanish va mahalliy ishlab chiqarilgan oziq-ovqat va ichimliklarni iste‘mol qilish, yodgorlik buyumlarini mahalliy ishlab chiqarish, va hokazo, bu joy xarakterga ega bo‘lib, yuqori qiymatga ega turizm uchun yanada jozibadorligini isbotlaydi. Nisbatan yaqin rivojlanish – bu majburiy yashil soliqqa tortish yoki sayyohlarning ixtiyoriy badallari; muammo daromadni ta‘minlashda. Terini berish orqali yovvoyi sudralib yuruvchilarni ov qilish bosimiga olib kelishi mumkin bo‘lgan sayyohlik obyekti. Agar litsenziyalashga yoki soliq egalariga hech qanday urinish bo‘lmasa, atrof-muhitni boshqarish uchun mablag‘ yig‘ilmaydi. Turizm globallashtiruvning bir qismidir va sayyohlar g‘arb qadriyatlarini tarqatishda yordam beradi; shuning uchun ekoturizm yashil imperializmning bir shakli asosan rivojlangan

mamlakat sayyohlari tomonidan rivojlanayotgan mamlakat resurslaridan foydalanish deb aytish mumkin.

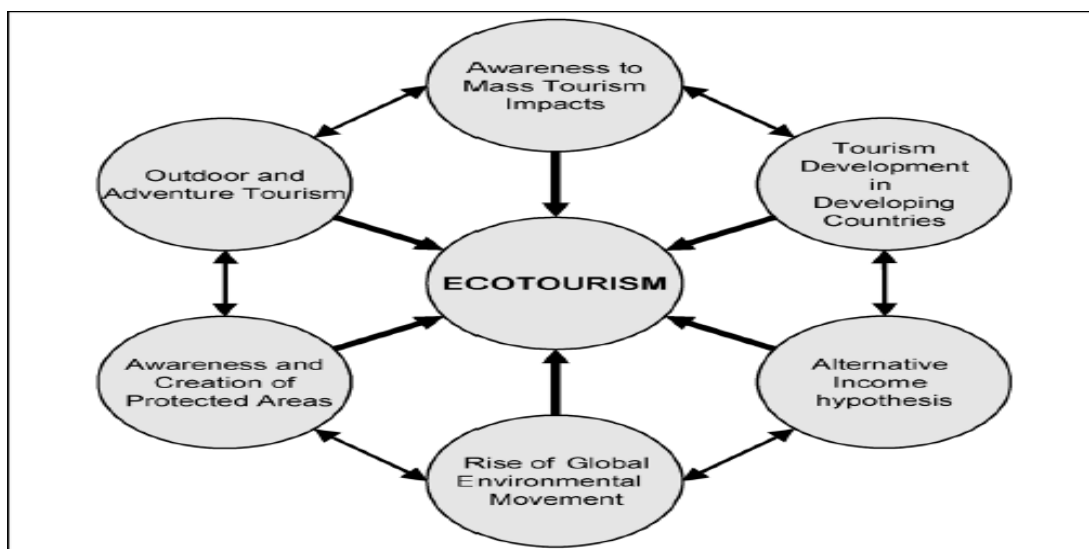
6.2. Ekoturizm

20-asrning 20-yillaridan oldin ham turizm tabiatni muhofaza qilish joylari uchun pul to'lash usuli (masalan, AQShning Yellouston bog'i) va tabiat bilan aloqa qilish orqali sayyohlarni o'zlarini yaxshiroq tarbiyalash vositasi sifatida qaraldi. Biroq, bu hech qanday tarzda ommaviy turizm emas edi. 1980-yillarda sayyohlar soni o'sib borishi bilan qisman keng samolyotlar tufayli turizm va dam olish to'g'risidagi adabiyotlar kengayib bordi va sayohatchilarga turizmning ekologik va ijtimoiy yon ta'siri va tabiat tomonidan yuzaga keladigan muammolar va imkoniyatlar to'g'risida ko'proq ma'lumot berishga urinishlar kiritildi va mahalliy odamlar turizm uchun (Edington va Edington, 1986). Sayyohlar tobora ko'proq xilma-xil va qiziqarli diqqatga sazovor joylarni qidirmoqdalar va mezbon davlatlar yashil turizm tomonidan taklif qilinadigan tabiiy resurslardan foydalanishni va'da qilmoqda. Tabiatshunoslik dasturlari boy davlatlarda televizorda

tez-tez uchrab turadigan bo'lib, bu ekoturizmni rag'batlantirishga yordam beradi. Ekoturizmning zamonaviy shakllari (yoki ekoturizm) 1980-yillarda paydo bo'lgan va tez tarqalib ketgan –

Birinchi Osiyo ekoturizm konferentsiyasi 1995-yilda bo'lib o'tgan va 2002-yil BMTning xalqaro ekoturizm yili bo'lgan. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar ekoturizmga sarmoya kiritdilar; ikkinchisiga quyidagilar kiradi: Galapagos orollari (Ekvador), Tanzaniya, Janubiy Afrika, Beliz, Ruanda, Kosta-Rika, Kuba, Yukatan (Meksika), Zimbabve va boshqalar. Ulardan ba'zilari tabiatni muhofaza qilishni moliyalashtirishga katta bog'liqdir va u asosiy valyuta daromadlari bo'lishi mumkin. Ekoturizmni aniq aniqlash qiyin; Ekoturizm Jamiyati buni amalga oshirishga qaratilgan ko'plab urinishlardan birini amalga oshirdi: "atrof-muhitni muhofaza qiladigan va mahalliy aholi farovonligini yaxshilaydigan tabiiy hududlarga mas'uliyatli sayohat".

6.2.1.-chizma. Ekoturizm sxemasi

Ekoturizm, barqaror turizm va barqaror rivojlanish bularning barchasi bir-biriga bog‘liq va bir-biriga o‘xshash va bir-biriga mos keladigan usullardir, ammo yondashuv va talqinda farq bor. Biroq, barchasi atrof-muhitni muhofaza qilish va inson farovonligini oshirishga bag‘ishlangan integral usulga ega ko‘p tarmoqli tadbirlardir. Ekoturizm simbiotik munosabatlar bo‘lishi kerak, bunda atrof-muhit sayyohlarni jalb qiladi va sayyohlar atrof-muhitni boshqarish uchun katta miqdorda to‘laydilar; umid qilamanki, bu jarayon barqaror rivojlanish. Ba’zi ekoturizm tarafdorlari bu nafaqat atrof-muhitni ¹⁸boshqarishni moliyalashtirish va mahalliy hayotga o‘z hissasini qo‘shishi kerak, balki u sayyohlarni atrof-muhitni anglash va mas’uliyatli xulq-atvorga o‘rgatishlari kerakligini ta’kidlaydilar.

6.1 Ecoturizmning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi asosiy tarkibiy qismlar

Ekoturizm mohiyatan tabiat bilan bog‘liq bo‘lgan har qanday turizmga qo‘shilishi mumkin bo‘lgan tamoyillar to‘plamidir. Ba’zi shakllar ko‘proq “passiv” tashrif buyuruvchilar shunchaki qarashadi; boshqalar faolroq masalan, tabiatni muhofaza qilish, rehabilitatsiya qilish, ekologik tadqiqotlar va hokazolarda ishlaydigan ko‘ngillilarga pul to‘lash. Hatto halokatli sayyohlik faoliyati ham

¹⁸ Ecoworld.com

ba'zida atrof-muhitni boshqarishga hissa qo'shishi mumkin va uni davom ettirish mumkin lekin ekoturizm degan nomga loyiq emas. Ekoturizmga intilishning asosiy usuli bu:

- mavjud vaziyat va tendensiyalarni baholash;
- tegishli ekoturizm yechimlarini aniqlash;
- turistik ta'sirlarni minimal darajaga tushiradigan va qabul qiluvchi aholining xatti-harakatlari sayyohlarni to'xtata olmasligini va ularga ba'zi bir imtiyozlar kelishini ta'minlaydigan strategiyani rejalashtirish;
- maqsadga muvofiq, barqaror va moslashuvchan strategiyani izlash;
- tegishli doimiy monitoringni tashkil etish;
- ekoturizmni saqlash va o'zgartirish uchun takroriy mablag' ajratilishini ta'minlash.

Ekoturizmni boshqarish va boshqarish va barqarorlik ko'rsatkichlarini baholash uchun samarali ko'rsatkichlar va monitoring usullarini ishlab chiqish muhimdir. Ushbu tendensiya tor fokusli ko'rsatkichlardan bir nechta multidisipliner ma'lumotlardan olingan ko'rsatkichlarga nisbatan uzoqlashdi; turli institutlar moslashuvchan bo'lishi mumkin bo'lgan bunday barqarorlik ko'rsatkichlarini yoki mezonlarini ishlab chiqdilar. Barqaror turizm va ekoturizmga quyidagi ko'rsatkichlar va baholash vositalari qo'llanildi:

- EIA (Environmental Investigation Agency) – mavjud va potensial tahdidlarni, muammolar va imkoniyatlarni tizimli baholash.

- Yuk ko'tarish qobiliyati – nimaga toqat qilish mumkinligini baholash. Bu noto'g'ri bo'lishi mumkin; Masalan, sharoit o'zgarib, kamaytirilsa, tashish qobiliyati doirasidagi quduqdan foydalanish sustlashishi mumkin. Ko'tarish imkoniyatlarining ko'pligi – jismoniy / ekologik, ijtimoiy, madaniy, estetik va boshqalar.

- Qabul qilinadigan o'zgarish tizimining chegaralari.
- Ekologik iz.

EIA turizmni rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin, ammo bu har qanday holatda ham 100 foiz samarali emas, shuning uchun rejalashtiruvchilar va menejerlar uning qo'llanilishi

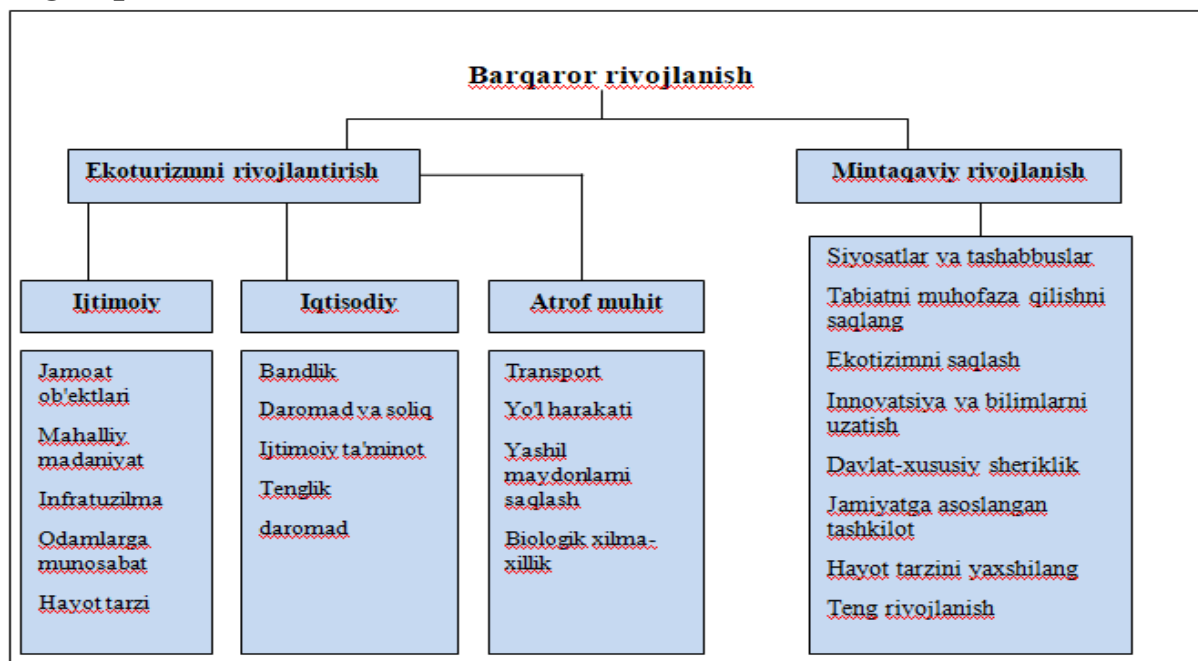
ularga xavfsizlikning noto'g'ri ma'nosini berishiga yo'l qo'ymasliklari kerak. EIA Malayziya yarim orolida qirg'oq bo'yidagi kurortlarni rivojlantirish paytida ishlatilgan. Ekologik iz shaharlar, korxonalar va xizmat ko'rsatuvchi provayderlar tomonidan barqaror rivojlanishga qaratilgan taraqqiyotni o'lchash uchun ishlatilgan. Gosling uni Seyshel orollarida turizmni baholash vositasi sifatida o'rgangan. Ekologik iz atrof-muhit resurslarini jismoniy shaxslar, guruhlar, kompaniyalar va boshqalarni o'zlashtirishini ifoda etish uchun kosmik ekvivalentlardan foydalanadi. Ekologik iz mavjud maydon bilan taqqoslaganda, turmush tarzini yoki faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan maydonning ifodasidir. Baholashda barcha kirish va chiqishlarni, hattoki ishlab chiqarilgan mamlakatdan manzilga sayohat qilishning ekologik ta'sirini ham o'z ichiga olishga harakat qilinadi. Ekoturizm kichik hajmli, yuqori narxga ega va elitist bo'lishi kerakmi? Ba'zan shunday bo'ladi, lekin kerak emas. Ekoturizm zarar ko'rgan hududdagi tashish imkoniyatlariga (ekologik, madaniy, iqtisodiy yoki boshqa) mos kelishi kerak. Bitta strategiya – toza va zaif joylarni maksimal darajada himoya qilish uchun hududlarni sezgirligiga qarab zonalash; ularning atrofidagi bufer zonalarini ularni tashqi zonalarda intensiv ekspluatatsiyadan himoya qilishga yordam beradi. Ommaviy turizm uchun kamroq sezgir tashqi zonalaridan foydalanish mumkin edi va bufer zonalarini yaqinidagi va ehtimol, shu jumladan kichikroq ekoturizmni va asosan ommaviy turizm zonalarida joylashganlarning vaqti-vaqti bilan sayohatlarini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Toza hududlarni iloji boricha bir-biriga yaqinlashtirilishi, yovvoyi tabiat migratsiyasi koridorlari bilan ideal tarzda bog'lanishi muhimdir; va iqlim va boshqa atrof-muhit o'zgarishi, ifloslanish va tabiiy ofatlarning ko'payishi ehtimoliga yetarlicha e'tibor beriladi. Etarli darajada moslashuvchan bo'lmagan juda qattiq va tasavvurga ega bo'lmagan rayonlashtirish flora va faunani qo'llab-quvvatlamaydi. Ko'rinishidan "xavfsiz" sayyohlik rivojlanishi atrof-muhitga zarar etkazishi mumkin – har xil g'or joylari zarar ko'rdi, chunki mehmonlar qo'ziqorin organizmlarini olib kelishadi va yorug'lik chiriyotgan va mox o'sishini qo'llab-quvvatlaydi – muammolarni

faol ravishda aniqlash muammolarni oldini olishga yordam beradi, ammo kutilmagan hodisalar bo‘ladi va har qanday rivojlanish kerak, avvalambor, moslashuvchan va moslashuvchan bo‘ling. Ommaviy “quyosh, dengiz va qum” sayyohligi yirik va intruziv mehmonxonalar majmualarini talab qilishga moyil bo‘lsa, ekoturizm juda kichik inshootlardan foydalanishi mumkin, masalan ortiqcha uylar, eski plantatsiyalar binolari va boshqalar. Ko‘pgina ma’murlar uchun ekoturizmning qiziqishi shundaki, u valyuta keltirishi, barqaror va “yashil” bo‘lish qobiliyatiga ega bo‘lishi va oqilona sarmoyalar va cheklangan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar bilan o‘rnatilishi mumkin. Qabul qilingan yondashuv ma’murlarning munosabatiga bog‘liq; aksariyati antropotsentrik ko‘rinishga ega va ba’zi rivojlanish agentliklari va moliyalashtirish organlari odamlarning qashshoqligini kamaytirishni ekologik muammolardan ustun qo‘yishadi. Chuqur ko‘katlar atrof-muhit inson farovonligini yaxshilashdan ustun turadi va odatda, axloq, iqtisod va insonning dunyoqarashi o‘zgarishi kerak, deb ta’kidlaydi. Atrof-muhitni boshqarish bo‘yicha menejerlar har bir vaziyatda maqbul natijalarga erishish uchun ekoturizmni boshqarishi kerak.

6.3. Ekoturizm va barqaror rivojlanish

Barqaror rivojlanish 1970-yillarning boshlarida ilgari surilgan, ammo Brundtland hisoboti natijasida faqat 1987-yildan so‘ng keng ommaviy axborot vositalari va ilmiy e’tiborni qozongan. Barqaror rivojlanishning yagona umumqabul qilinadigan ta’rifi yo‘q; ammo, hamma rivojlanishning ekologik chegaralari borligini tan oladi; atrof-muhitni muhofaza qilish va rivojlantirishning o‘zaro bog‘liqligi va o‘zaro bog‘liqligi; atrof-muhitni muhofaza qilish bilan birga kambag‘allarga g‘amxo‘rlik qilish kerak; va avlodlararo tenglik bo‘lishi kerak (ya’ni bu avlod kelajak avlodlarga hech bo‘lmaganda biz yaxshi ko‘rgan imkoniyat va imkoniyatlar qatorini beradi). Barqaror rivojlanish nafaqat ekologik jihatdan sog‘lom strategiyani talab qiladi, balki u boshqaruvni qo‘llab-quvvatlash va muammolarga moslashishga yordam beradigan tegishli ijtimoiy

institutlarni yaratish (agar mavjud bo‘lmasa) va saqlashga ham bog‘liq.

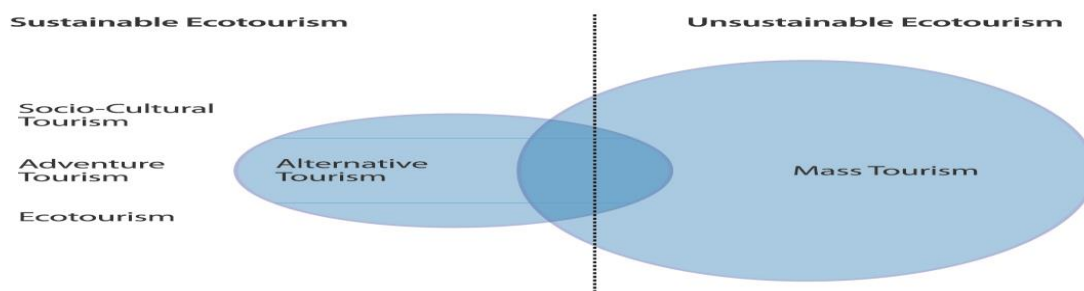

6.3.1-chizma. Turizmning konseptual modeli¹⁹

Barqaror rivojlanish tashabbuslari bilan shug‘ullanadiganlar yetarli ijtimoiy kapitalni shaxslar, oilalar va guruhlarning omon qolish yoki yangilik yaratishda yordam beradigan tartiblari, an‘analari va majburiyatlarini chaqira olishlarini ta‘minlash muhimdir. Ijtimoiy kapital pasayishi mumkin, bu atrof-muhit sifatini va turizmni afzal ko‘rgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni saqlashdagi muammolarni anglatishi mumkin. Qishloqlar va mintaqaviy mansabdor shaxslar ijtimoiy kapitalning tez-tez hiyla-nayrang bilan yo‘qolishini va uning qo‘zg‘atishi mumkin bo‘lgan voqealar zanjirini tan olmasliklari va buning o‘rniga qiyinchiliklarni mavjud bo‘lmagan atrof-muhit o‘zgarishi bilan ayblashlari mumkin. Turistlar va mezbonlar o‘rtasidagi munosabatlarni kuzatib borish kerak, chunki barcha mamlakatlardagi ikkala tomon ham o‘zlarini barqaror turizmni yo‘q qiladigan yo‘l tutishlari mumkin. Mahalliy aholi mehmondo‘st bo‘lishi mumkin, ammo tartibsiz va shuning uchun mehmonlarni to‘xtatishadi; ular beparvolik qilishlari va ularni e‘tiborsiz qoldirishlari yoki ochiqdan-ochiq dushmanlik qilishlari mumkin.

¹⁹ Muallif ishlanmasi

Sayyohlar mahalliy madaniyatni buzishi, odamlarni xafa qilishi, ijtimoiy kapitalga putur yetkazishi, kasalliklarni yuqtirishi, mahalliy aholi to‘laydigan obyektlardan og‘ir foydalanishi, odamlarning gavjum bo‘lishiga va boshqa ko‘p narsalarga qodir. Mahalliy ishtiyoq va tegishli sayyohlik harakati barqarorlikning muhim tarkibiy qismlari bo‘lib tuyuladi.

6.3.2.-rasm. Barqaror ekoturizm

Turizm (shu jumladan ekoturizm) barqaror rivojlanish sa'y-harakatlari yaxshilab o'rganilib, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarga moslashishi kerak. Ular atrof-muhit o'zgarishi, tabiiy davriy o'zgarishlarni, tasodifiy ekstremal hodisalarni va global isish bilan bog'liq davom etishi kerak.

Siljishlar (masalan, dengiz sathining ko'tarilishi, o'simlik zonalarining yuqoriga siljishi, yog'ingarchilikning o'zgarishi, kasallik yuqishining yangi usullari). Inson tomonidan kelib chiqadigan atrof-muhit o'zgarishlari global isish bilan chegaralanmaydi; kislota cho'ktirish, ekzotik flora va faunani jalb qilish, tutun va tutun ifloslanishi kabi narsalarni kuzatishga ehtiyoj bor. Ekoturizm va barqaror turistik adabiyotlar katta va tez o'sib bormoqda. Yaqin vaqtgacha asosan Yevropa, Shimoliy Amerika yoki Avstraliyaga bag'ishlangan kirish qo'llanmalari va qo'llanmalar, shuningdek, alohida sektorlar yoki mintaqaviy tajribalar bilan bog'liq ko'plab maqolalar va kitoblar mavjud. Ikkinchisiga nozik muhitlar kiradi: daryo havzalari, qirg'oq zonalar, kichik orollar, o'rmonlar va tog' muhitlari. Ham rivojlangan, ham rivojlanayotgan mamlakatlarda yashil turizm va ekoturizm sohasi kengaymoqda. Ekoturizm va faoliyat

turizmi bir-biriga juda mos keladi: golf maydonchalari, trekking va qushlarni tomosha qilish tabiatga do'stona munosabatda bo'lishi mumkin.

Yaxshi rejalashtirilgan va mohirona boshqariladigan ekoturizm barqaror rivojlanishga olib boruvchi yo'l bo'lishi mumkin va boshqa erlardan foydalanish bilan bir-birini qoplashi mumkin. Ekoturizm diqqatga sazovor joylari reabilitatsiya yo'li bilan derellikdan yaratilishi mumkin.

Bir qator mamlakatlarda yaroqsiz muhit atrof-muhitga ozgina zarar etkazadigan va ba'zi hollarda ekologik foyda keltiradigan dam olish va sayyohlik diqqatga sazovor joylariga aylantirildi. Buyuk Britaniyada Kew bog'lari botanika bog'i va gerbariy sifatida uzoq vaqtdan beri ishlab kelayotgan funksiyasidan tashqari rekreatsion rolni ham rivojlantirdi, bu esa bir-biriga mos keladi va hatto tadqiqotlarning bir qismini to'laydi. Kornuolda (Buyuk Britaniyaning g'arbiy qismida) Eden Loyihasi 2001-yilda ochilgan bo'lib, u yerda chinni gil chuqurligi (meniki) bo'lgan. Bu ekzotik o'simliklar bilan to'ldirilgan katta yopiq muhitni rivojlantirish, bu sayyohlarni jalb qiladi va (Kew singari) yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan turlarni saqlaydi, jamoatchilikni tarbiyalashga va chet elda tabiatni muhofaza qilish uchun asos yaratishga intiladi. Loyiha, shuningdek, nisbatan uzoq va kambag'al mintaqada ish bilan ta'minlash va atrof-muhitni yaxshilash uchun mablag'lar yaratdi. Kew, Eden loyihasi va boshqa bir qator sayyohlik joylari/o'simlik va hayvonot to'plamlari tadqiqotchilarga bioxilma-xillikni saqlashga va kelajakdagi mumkin bo'lgan stsenariylarni, shu jumladan global isishni o'rganishga imkon beradi. Kislotaga cho'ktirish kabi tahdidlar o'simliklarni tabiiy yashash muhitiga (saytni muhofaza qilishda) xavf tug'dirishi sababli, Kew va Eden loyihasi kabi tabiatni muhofaza qilish inshootlari yopiq muhitda va genlar bankalarida takrorlanishiga yo'l qo'yishadi. Kew yoki Eden loyihasi kabi obyektlar bilan bog'liq muammolar, mehmonlarning diqqatga sazovor joylari va botanika / tabiatni muhofaza qilish rolini birgalikda yashashida mavjud. Bu ilmiy xodimlar va qarzlarni to'lash uchun pul topishni istagan tashrif buyuruvchilarni reklama qilish yoki rahbariyat o'rtasida nizolarni keltirib chiqarishi mumkin. Ekoturizm keng miqyosda "iqtisodiy o'sish mexanizmi" sifatida qaraladi, u haddan tashqari og'ir sarmoyasiz mamlakatga valyuta ishlab

chiqarishga yordam beradi, bunga “yashil” va barqaror bo‘lishiga umid qo‘shilgan. Yaxshi rejalashtirish va boshqarish va daromadni etarli darajada qayta investitsiyalash bilan bu bo‘lishi mumkin. Jamoatchilik bilan aloqalar va targ‘ibot mavjud turizmni yashil, umidvor barqaror, ekoturizmga aylantirish yoki uni noldan tashkil etishda muhim element bo‘lishi mumkin. Turizm bo‘yicha ma’murlar aviakompaniyalarning o‘rindiqlari cho‘ntaklari orqali ma’lumot beruvchi risolalarni tarqatishlari yoki do‘konlarda, jamoat binolarida, avtoulovlarni yollash ofislarida va mehmonxonalarda namoyish etishi mumkin; diqqatga sazovor joylar yaqinida ular displeyli mehmon markazlarini tashkil qilishlari mumkin; ma’lumot beruvchi videofilmlarni parvoz paytida filmlar yoki sayyohlik manbalari bo‘lgan mamlakatlarda televizor orqali taqdim etish mumkin; maqolalar maxsus jurnal va gazetalarda joylashtirilishi mumkin; maxsus ekoturizm qo‘riqchilari yoki sayyohlik politsiyasi sayyohlik zonalarida patrul xizmati o‘tkazishi mumkin; va veb-saytlar to‘g‘ri turistlarni jalb qilish uchun tashkil etilishi mumkin. Ekoturizm rejalashtirilayotganda, qabul qilinadigan aholining ehtiyojlari va imkoniyatlari va atrof-muhitning xususiyatlari e’tiborga olinishi kerak va u o‘rnatilgandan so‘ng kuzatilishi kerak. Ekoturizmga qaratilgan sa’y-harakatlar muvaffaqiyatsizlikka uchraydi, shuningdek ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy zarar etkazishi mumkin. Turizmning afzalliklari ko‘pincha yo‘qoladi, shuning uchun mahalliy aholi xarajatlarni o‘z zimmasiga oladi va minimal foyda keltiradi. Ba’zida mahalliy aholi ba’zi bir imtiyozlarga ega bo‘ladilar, ammo bu yetarli emas va mahalliy aholi ham imkoniyatlardan mahrum bo‘lishi mumkin. Ekoturizm, odatda, ushbu xatolarga qarshi turishga, shuningdek, turizmni atrof-muhitni boshqarish uchun to‘lash uchun ishlatishga intiladi. Barqaror rivojlanish bo‘yicha ko‘plab ekoturizm tashabbuslari mahalliy darajada boshqariladi, ammo turli xil loyihalar bir-biriga zid bo‘lmasligi va iloji bo‘lsa, bir-birlariga yordam berishlari uchun strategik obzor juda muhimdir. Strategik, muvofiqlashtiruvchi organ, shuningdek, tashrif buyuruvchilar uchun marshrutlarni tayyorlashi mumkin, shuning uchun ular o‘zlari uchun yanada jozibali bo‘lgan turli xil ta’tillarni tuzish uchun bitta mashg‘ulotni va saytni boshqasi bilan to‘ldirishadi. Shuningdek, bu ba’zi saytlardan bosimni olib tashlash va umuman sayyohlarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishning bir usuli bo‘lishi mumkin. Ekoturizm barqaror rivojlanishning umumiy

strategiyasining bir qismi bo'lishi kerak: kasal plantatsiyalar sanoatini subsidiyalash va qayta investitsiya qilishga yordam berish mumkin (tog'li Shri-Lankada bo'lgani kabi); mahalliy qishloq xo'jaligi chet eldan havo orqali tashiladigan oziq-ovqat va ichimliklarga ishonmasdan, barqaror turizmni ta'minlashi kerak; bu mahalliy hayotni yaxshilashi mumkin va turizm ko'proq xarakterga ega bo'lishi kerak. Ko'pgina mamlakatlarda vazirliklar va boshqa organlarning ko'pligi bor, ularning har biri hasad bilan sektorni boshqaradi; ularni ekoturizmni qo'llab-quvvatlash uchun hamkorlik qilishga ishontirish qiyin bo'lishi mumkin, ammo ko'p tarmoqli rivojlanish agentligi uni boshqarishi mumkin.

6.4. Amaliyotda turizm va atrof-muhitni boshqarish

Zotan ta'kidlanganidek, agar ishlash kerak bo'lsa, barqaror ekoturizm proaktiv, moslashuvchan va ko'p tarmoqli yondashuvni hamda yaxshi doimiy monitoringni talab qiladi. Hatto, eng yaxshi texnikalar va malakali rejalashtirish ham ba'zi bir qiyinchiliklarni bashorat qila olmaydi, kuzatuv muammolar haqida yetarli darajada ogohlantirmasligi va turistlarning xatti-harakatlari o'zgaruvchan bo'lishi mumkin. Shuning uchun barqaror turizm moslashuvchanlikni maksimal darajada oshirishi kerak. Tabiatni muhofaza qilish, o'rmon xo'jaligi, resurslarni qazib olish, qishloq xo'jaligini rivojlantirish va sog'liqni saqlashni ta'minlash kabi sohalarda mahalliy ishtirokni qo'llab-quvvatlaydigan (hatto birgalikda boshqarish) va moslashuvchanlikni yaxshilaydigan strategiyalar ishlab chiqilgan. Ko'pgina monitoring va prognozli baholashlar, EIA kabi, "oniy tasvir" natijalarini beradi makon va vaqt doirasi cheklangan nisbatan soddalashtirilgan rasm. Bunday oniy tasvir doimiy o'zgaruvchan va murakkab vaziyatlarni boshqarish uchun ideal emas. Adaptiv atrof-muhitni baholash va boshqarish yondashuvlari shuning uchun qimmatlidir; kutilmaganda sodir bo'lishidan oldin uni aniqlashga harakat qilish kerak. AEMA hayotni o'rganish, atrof-muhitning o'zaro ta'siri 1970-yillarda Avstriyadagi tog'li vodiya o'tkazilgan; topilmalardan biri shundan iboratki, turizm rivojlanib borgan sari mahalliy aholi mehmonxonalarga mablag' kiritgan va sut yetishtirish nisbatan e'tibordan chetda qolgan. Buning oqibatlari sezilarli va

kutilmagan edi. Chorva mollari boqilgani va yaylovlarda bo'lgani kabi ehtiyotkorlik bilan boqilmaganligi sababli, tog' yonbag'iridagi o'tlar o'sib chiqdi va qor tushganda kambag'al tayanch paydo bo'ldi, shunda qor ko'chkilari ko'proq xavf tug'dirdi va chang'i tayanchlari ingichka bo'lib qoldi. Yaylovning kamayishi bahorgi va yozgi yovvoyi gullarning namoyishiga ham zarar yetkazdi va turizmga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ushbu birgalikda boshqarishni qo'llab-quvvatlovchi yondashuvlarni ekoturizm ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirish nisbatan sodda bo'lishi kerak. Barqaror rivojlanish singari, ekoturizmning qadriyatlaridan biri shundaki, u turli xil manfaatlar aniqlanishi mumkin bo'lgan birlashtiruvchi va integral katalizator rolini o'ynashi mumkin. Ekoturizm va barqaror rivojlanish asosiy asosiy xususiyatga ega: ular atrof-muhit va ijtimoiy muammolarni mahalliy (va agar resurslar imkon beradigan bo'lsa) yaxshilash uchun yetarli ortiqcha miqdorni qayta tiklashni, iloji bo'lsa yaxshilashni talab qiladi. Ekoturizmning tog' turizmidan tushadigan daromadlari, masalan, vodiy yoki qirg'oq zonasida ijtimoiy obodonlashtirish yoki atrof-muhitni boshqarish uchun to'lovlarni to'lay olmasligi uchun hech qanday sabab yo'q agar buzilishning oldini olish va sayyohlik jozibasini saqlab qolish uchun mahalliy mablag' yetarli bo'lsa. Hayotiy barqaror ekoturizmni rag'batlantirish zarur. Amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ko'rsatmalar va mustaqil sertifikatlash juda muhimdir. Ikkinchisi amalga oshishi mumkin tegishli atrof-muhitni boshqarish tizimi. Kodlar, ko'rsatmalar va axloqiy me'yorlar nashr etilgan (masalan, Avstraliyaning Ekoturizm Jamiyati va AQShda Ekoturizm Jamiyati tomonidan). Strategik ekologik baholash va atrof-muhitni boshqarish bo'yicha strategik yondashuvlardan foydalanish strategik nuqtayi nazarni kuchaytirishga yordam berishi mumkin. Yashil muammolarga bo'lgan ommaviy qiziqish kengaymoqda va ba'zi belgilangan yo'nalishlar hozirgi "ommaviy turizm" dan norozi bo'lib, yashil turizm yo'nalishini qabul qilib, uni yuqori darajadagi turizmga o'tkazishga intilmoqda; boshqa ishlab chiquvchilar yangi hududlarda yashil turizmni yo'lga qo'yadilar. Iqtisodiy tushkunlik yoki sayohat qilish qo'rquvi bo'lmasa (masalan, Balidagi portlashlar qo'zg'atadigan bo'lsa), o'simlik va hayvonot dunyosi, hunarmandchilik, arxeologiya va boshqalarga qiziqqan boy va keksa sayyohlar soni ko'payishi kerak. Yashil turizmning kelajagi oqilona istiqbolli

ko‘rinadi. Ideal holda, yashil turizm barqaror ekoturizmga to‘liq aylanishga harakat qilishi kerak. Kambag‘allarga yordam berish uchun turizmdan foydalanish kambag‘allar turizmi barqaror rivojlanish talablariga mos keladi va barqaror ekoturizm strategiyasining bir qismi bo‘lishi mumkin. Qashshoqlikni kamaytirish bilan shug‘ullanadigan turistik bo‘lmagan idoralar qishloq kambag‘allari uchun barqaror hayotni ta‘minlash uchun yondashuvlarni ishlab chiqmoqdalar; bu shuningdek barqaror ekoturizmni qo‘llab-quvvatlashi, odamlarning ehtiyojlari va imkoniyatlarini baholash va monitoring qilish hamda institutni qurish uchun vositalarni taqdim etishi mumkin (Carney, 2002). Ba‘zi hollarda qashshoqlikni kamaytirish turizmga ustunlik berishi mumkin, boshqalarda esa atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari yetarlicha e‘tiborni jalb qiladi, lekin mahalliy aholi farovonligi emas – muammo muvozanatni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishdir.

Xulosa

– **Turizm bu** – ulkan va kengayib boradigan sohadir, u katta miqdordagi pul ishlashga qodir. Turizmga ta‘sirlarni kamaytirish juda muhim va iloji boricha atrof-muhitni boshqarishni takomillashtirish zarur.

– Ekoturizm keng miqyosda – **“iqtisodiy o‘shish mexanizmi”** sifatida qaraladi, u haddan tashqari og‘ir sarmoyasiz pul ishlab chiqarishi mumkin; bunga “yashil” va barqaror bo‘lishiga umid qo‘shilgan.

– **Ekoturizm va yashil turizmning aksariyati bu** – “shov-shuv”, “greenwash” ning maskalanuvchi faoliyati, ishlab chiquvchilar sayyohlar va jamoatchilik ishonishini xohlaganidek ekologik jihatdan sog‘lom emas.

– **Ekoturizm bu** – simbiotik munosabatlar, bu orqali atrof-muhit sayyohlarni o‘ziga jalb qiladi, sayyohlar ekologik saboq oladi va atrof-muhitni boshqarish uchun katta miqdorda to‘laydilar; umid qilamanki, bu jarayon barqaror rivojlanish.

– Aytish kerakki, tog‘ turizmidan tushgan daromad, boshqa sohada, masalan, qirg‘oq zonasi kabi ijtimoiy obodonlashtirish yoki atrof-muhitni boshqarish uchun to‘lovlarni to‘lay olmasligi uchun hech qanday sabab yo‘q – agar buzilishning oldini olish va turistik

diqqatga sazovor joylarni ushlab turish uchun mahalliy mablag' yetarli bo'lsa.

– Atrof-muhitni boshqarish bo'yicha menejerlar ekoturizm tashabbuslarini mahalliy odamlar (yoki boshqa sohalarga muhtoj odamlar va atrof-muhit) uchun moslashuvchan va foydali bo'lishlarini rag'batlantirishlari kerak.

Tayanch iboralar:

Atrof-muhit bo'yicha mukofotlar, Jahon savdo tashkiloti, Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti, Barqarorlik standarti, ekologik toza.

Nazorat savollari

1. Yashil Turizm haqida tushuncha bering.
2. Ekologik sertifikatlashtirish o'z ichiga nimalarni oladi?
3. Ekoturizm va barqaror rivojlanish haqida gapirib bering.
4. Atrof-muhitni muhofaza qilishda milliy va xalqaro standartlar haqida tushuntiring.
5. Turistik faolyatni amalga oshirishda ekologik talablarni aytib bering.
6. Mehmonxonalar faolyatida ekologik talablar nimalardan iborat.
7. Turizmدا ekologik sertifikatlashtirish haqida tushuncha bering.

Asosiy adabiyotlar

1. David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.
2. Gandip Kc. Environmental Management And Sustainable Tourism Development Intheannapurna Region, Nepal. Textbook. Wildpath Adventure Pvt. Ltd, P.O. Box No: 13257, Nayabazar KTM, Nepal. 2013.

3. George Cassar. Sustainable Tourism Management A Collection of Studies from Malta, Lebanon and Jordan. Published by: Heland Project. University of Malta. 2015.

4. М. А. Морозов, Н. С. Морозова. Экономика туризма. М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. — 320 с.

Qo‘shimch aadabiyotlar

1. Tuxliyev I., Amriddinova R., Tursunova G. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish: o‘quv qo‘llanma /. – Toshkent.: Barkamol fayz media, 2018 – 296 b.

2. Kotler P., Bowen J. & Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson International Edition 2014, USA.

3. Шимова О.С. Устойчивый туризм. Учебно-методическое пособие. – Минск: РИПО, 2014. - 158 стр.

4. Хамидов О.Х., Норчаев А.Н. Экотуризм. Ўқув кўлланма. Т: ТДИУ. 2011.

5. “Возможности и пути стимулирования «зеленой» экономики в странах восточного партнерства” Отчет о возможностях и путях стимулирования «зеленой» экономики. 2011

Axborot manbaalari

1. <http://www.gov.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali;

2. <http://www.edu.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi;

3. <http://www.uzbektourizm.uz/> – “O‘zbekturizm” davlat qo‘mitasi;

4. www.lex.uz– O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

5. www.economist.com

6. www.world-economics.com

7. www.world-tourism.org

8. www.wttc.org

9. www.e-tours.ru

10. www.travel-library.com

VII BOB: O‘ZBEKISTONDA EKOTURIZM RIVOJLANISHI

7.1. O‘zbekistonga ekoturizm yo‘nalishida tashrif buyurgan turistlar.

7.2. Turistlarga xizmat ko‘rsatishdagi asosiy omillar.

7.3. O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari.

7.4. O‘zbekistonda mahalliy uyushmalarni tuzish asoslari.

7.5. O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish strategiyasi.

7.6. Ekoturizm yo‘nalishida turistlarga xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari.

7.1. O‘zbekistonga ekoturizm yo‘nalishida tashrif buyurgan turistlar

So‘nggi yillarda ekoturizm dunyoda turizm va rekreatsiyaning tobora ommalashib borayotgan shakliga aylandi. Ekoturizmning ko‘plab ta‘riflari mavjud. BMT Jahon sayyohlik tashkiloti (YUNVTO) ma‘lumotlariga ko‘ra, Ekoturizm iqtisodiyotning eng istiqbolli tarmoqlaridan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Ekoturizm turizmning tez va samarali rivojlanayotgan sohasi bo‘lib, undan keladigan daromad jahondagi qator mamlakatlar YAIM sining asosiy ulushini tashkil qiladi. Terminologiyaning o‘ziga xos jihatlariga kirmasdan, biz jahon sayyohlik tashkiloti tomonidan qabul qilingan ekoturizmning oddiy va tushunarli ta‘rifiga eng yaqini deb: “Ekoturizm tabiiy turizmning barcha shakllarini o‘z ichiga olgan, bunda turistlarning asosiy motivatsiyasi tabiatni kuzatish va tanishishdan iborat.” Bilim va estetik ta‘sirdan tashqari, ekoturizm faol dam olish turi ham deb ayta olamiz. Ko‘pincha ekoturizm sarguzasht turizmi o‘z ichiga oladi (trekking (piyoda sayyoxat), otliq, tuya sayohatlar, velosiped sayohatlar, va boshqalar.). Biroq, ekoturizm, garchi sarguzasht elementiga ega bo‘lsa-da, har doim ham eng sof shakldagi sarguzasht degani emas. Shuning uchun biz alohida toifadagi “sarguzasht turizmi” ni faolroq va turli tabiiy to‘siqlarni bartaraf etish va hatto ma‘lum miqdordagi ekstremal sport turlari bilan bog‘liq deb ajratamiz. O‘zbekistonda

ekoturistlarni jonsiz tabiatning maxsus diqqatga sazovor joylari, noyob landshaftlar, flora va fauna, geomorfologik, gidrologik va boshqa obyektlar (togʻ va kanyonlar, gʻorlar, koʻllar va daryolar), ekzotik biotsenozlar (archa yoki toʻqay oʻrmonlari, gullagan bahor choʻli, Ustyurt platosi va boshqalar jalb etadi.). Oʻzbekistonda ekoturistlar tabiiy muhit bilan uzviy bogʻliq boʻlgan hududlarning madaniyati, tarixi va etnografik xususiyatlari bilan ham tanishishni xohlashadi. Oʻzbekiston tabiati gʻoyat xilma-xil boʻlib, Tyan-Shan va Hisor-Oloy togʻ tizimlari, dashtlar, Qizilqum choʻli, toʻqay va archa oʻrmonlari bilan mashhurdir.

Oʻzbekistonda 8 ta qoʻriqxonalar, 2 ta Milliy tabiat bogʻi, quyi Amudaryo Davlat Bioreservati va 9 ta davlat qoʻriqxonalari mavjud. Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning umumiy maydoni 20,520 km² (Oʻzbekiston umumiy hududining 5%) ni tashkil etadi.

Hozirgi kunda dunyoning aksariyat mamlakatlarida ekoturizm xalq xoʻjaligiga salmoqli daromad keltiradigan tarmoqlardan biri hisoblanadi. Jahon sayyohlik tashkiloti maʼlumotlariga koʻra, ushbu sohadan keladigan daromad yiliga bir necha trillion dollarni tashkil etadi.

Maʼlumki, ekoturizm, boshqa sohalardan farqli oʻlaroq, foydali va arzon biznesdir. Turkiston tizmasining togʻli qismida joylashgan Zomin, Baxmal, Forish, Gʻallaorol tumanlari hududida ekoturizmni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjud.

Ekoturizm jahon miqyosida turizmning eng jozibador turlaridan biriga aylanib bormoqda, - deydi Oʻzbekiston Respublikasi turizmni rivojlantirish Davlat qoʻmitasining Jizzax viloyatidagi vakili. Ekoturistlar oqimini koʻpaytirish qishloq aholisi farovonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni nazarda tutgan holda 2017-2021-yillarda viloyatda turizmni rivojlantirish dasturida zamonaviy turizm infratuzilmasini yaratishga alohida eʼtibor qaratilgan. Mazkur dasturga muvofiq joriy yilning birinchi yarmida viloyatda 2 ta yangi mehmonxona, 2 ta sanatoriy, 10 dan ortiq mehmon uylari ishga tushirildi. Yangi sayyohlik yoʻnalishlari ochildi.

Jizzax viloyatida turizm, ayniqsa, ekoturizmni rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. 2016-yilda viloyatga 23 mingdan ortiq

mahalliy va 4 mingdan ortiq xorijiy sayyoh tashrif buyurgan edi. 2018-yilning birinchi yarmida xorijlik sayyohlar soni 3 ming nafardan oshgan. Ularning aksariyati tabiatni sevuvchilar-ekoturistlardir.

Xorijlik sayyohlar o'zining boy flora va faunasi, tog'lardagi archa bog'lariga ega Zomin tumaniga katta qiziqish bildirishmoqda. Zomin milliy bog'ida noyob ekotizim, Zomin qo'riqxonasi va Zomin Davlat o'rmon xo'jaligida yovvoyi o'simliklarning 700 dan ortiq turi, shuningdek, noyob hayvonlarning 150 turi mavjud. O'rikli soy sharsharasi va 1000 yoshli Boboyong'ok daraxti nafaqat mahalliy, balki xorijlik sayyohlar orasida ham katta qiziqish uyg'otmoqda.

Qadimgi manbalarda tilga olingan Zominda xalqimizning uzoq tarixi bilan bog'liq yodgorliklar ko'p. Tumanda sayyohlarga qulayliklar yaratish maqsadida yangi inshootlar, maishiy xizmat ko'rsatish tarmoqlarini qurish, zamonaviy infratuzilmani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2018-yilda Zomin dam olish maskanida 370 va 160 o'rinli 2 ta yangi sanatoriy qurilib, foydalanishga topshirildi. Uriqlisoy, Xulkar, Usmonlisoy, Peshog'or qishloqlarida sayyohlar uchun mehmon uylari mavjud. Yana 2 ta shunday mehmon uylari o'z faoliyatini boshlagan.

7.1-1.-jadval

O'zbekistonga tashrif buyuruvchi xorijlik turistlar soni (ming. kishi)

№	Ko'rsatkichlar nomi	2020 r.	2019 r.	2018 r.	2017 r.	2016
	Umumiy soni	1 354,3	6 748,5	5 346,2	2 690,1	2 027,0
1	<u>Yanvar</u>	538,36	437,2	266,2	138,3	104,2
2	<u>Fevral</u>	440,198	393,5	264,9	137,6	103,7
3	<u>Mart</u>	235,377	549,5	441,2	229,1	172,7
4	<u>Aprel</u>	0,606	544,4	435	200,1	150,8
5	<u>May</u>	0,4	496,7	441,5	203,1	153,1
6	<u>Iyun</u>	1,122	613,5	472,9	217,6	163,8
7	<u>Iyul</u>	0,96	597,7	506,1	242,1	182,4
8	<u>Avgust</u>	2,396	692,3	584,4	279,5	210,6
9	<u>Sentyabr</u>	134,863	613,7	503,3	240,7	181,4
10	<u>Oktyabr</u>		658,4	504,4	282,7	213,1
11	<u>Novabr</u>		634	476,1	266,9	201,1
12	<u>Dekabr</u>		517,6	450,2	252,4	190,1

Manba: www.uzbektourism.uz

7.2.2-jadval

2016-2020-yillarda O'zbekiston viloyatlari bo'yicha joylashtirish mablag'larining o'sish dinamikasi, dona.

Ko'rsatkichlar nomi	2020 y. (10 oy)	2019 y.	O'sish tempi,%	2018 y.	O'sish tempi,%	2017 y.	O'sish tempi,%	2016 y
Qoraqalpog'iston Respublikasi	39	36	105,9	34	125,9	27	103,8	26
Andijon viloyati	20	19	105,6	18	112,5	16	106,7	15
Buxoro viloyati	226	211	128,7	164	134,4	122	100,8	121
Jizzax viloyati	38	35	120,7	29	111,5	26	104,0	25
Navoi viloyati	56	54	142,1	38	115,2	33	103,1	32
Namangan viloyati	28	28	140,0	20	90,9	22	104,8	21
Samarqand viloyati	146	144	113,4	127	114,4	111	100,9	110
Sirdaryo viloyati	13	13	92,9	14	127,3	11	110,0	10
Surxandaryo viloyati	51	46	135,3	34	109,7	31	103,3	30
Farg'ona viloyati	58	52	152,9	34	125,9	27	103,8	26
Qashqadaryo viloyati	50	49	102,1	48	120,0	40	102,6	39
Xorazm viloyati	85	84	125,4	67	113,6	59	101,7	58
Toshkent viloyati	104	94	140,3	67	100,0	67	101,5	66
Toshkent shahri	367	323	146,8	220	127,9	172	100,6	171

Manba: www.uzbektourism.uz

7.3.1-jadval

2019-yilda mexmonxonalar, yotoqxonalar sanatoriya va kurort muassasalariga joylashtirilgan O'zbekiston fuqorolari soni.

Joylashtirish turi	Mahalliy, kishi	Yashagan kunlar soni, kun	O'rtacha yashash davri, kun
Jami:	82 927	220 045	2,7
Ulardan:			
Mexmonxonalar	66 920	135 099	2,0
Sanatoriya va pansionatlar	8 925	67 008	7,5
Hostellar	7 082	17 938	2,5

Manba: www.uzbektourism.uz

7.2. Turistlarga xizmat ko'rsatishdagi asosiy omillar

Hozirgi kunda turizm industriyasi mintaqa va mamlakatlar xo‘jaligining qudratli tizimi va iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Mehmonxona industriyasi turli klass, kategoriya, turdagi ko‘plab turli jamoat va individual joylashtirish vositalaridan tarkib topgan bo‘lib, otel, mehmonxona, motel, yoshlar oteli va yotoqxonalar, apartamentlar, turistik qishloqlar, turistlarni joylashtirishda ishtirok etadigan xususiy sektor – uy mehmonxonalar va boshqalarni o‘z ichiga oladi.

Biznes nuqtayi nazardan mehmonxonalar tijorat korxonasi bo‘lib, bozorga o‘zining mehmonxona mahsuloti–kompleks xizmat ko‘rsatish, iste’molchiga qulaylik va servis ko‘rinishida ishlab chiqarilgan o‘zining “tovari”ni taklif etadi, ularning orasida tashrif buyuruvchilarni joylashtirish xizmati va ovqatlantirish xizmati asosiy o‘rinni egallaydi. Mehmonxona xizmatlari qator o‘ziga xos xususiyatlariga ega bo‘lib, ularni bilish va shu asosida xizmat ko‘rsatishni tashkil etish va boshqarish mehmonxonalar xizmati sifati va samaradorligi hamda daromadlarini oshirishga imkon beradi. Bu va ko‘plab boshqa jihatlarda ko‘pchilik mutaxassislariga ma’lum bo‘lgan va asosan mehmonxona xizmatlariga xos quyidagi xususiyatlarga bog‘liqdir:

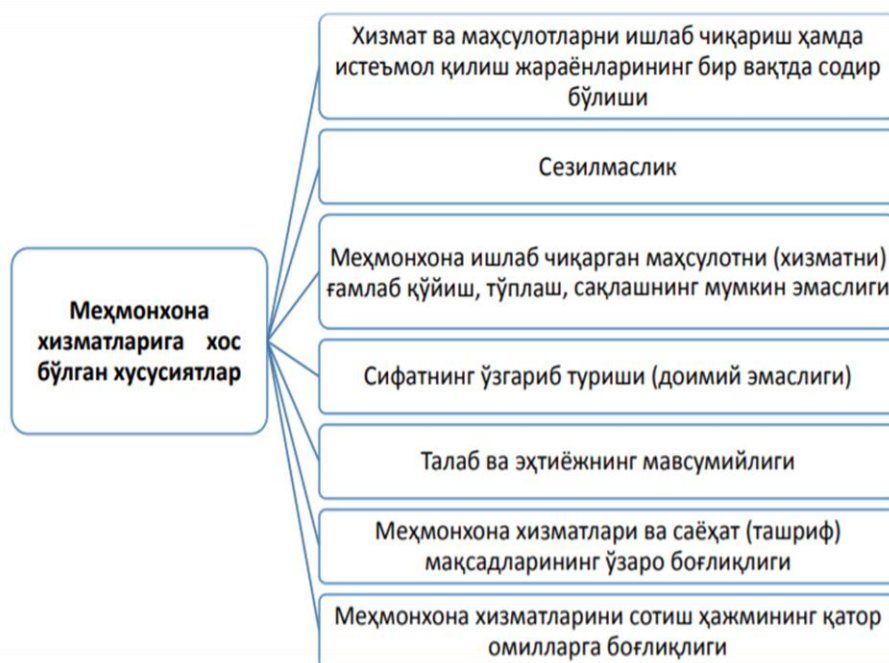
1) Xizmat va mahsulotlarni ishlab chiqarish hamda iste’mol qilish jarayonlarining bir vaqtda sodir bo‘lishi. Mehmonxona xizmatlarini taqdim qilish ham iste’molchi, ham ijrochining faol ishtirokini talab qiladi, bunday xizmatlar ijrochining hududida sodir bo‘ladi. Xizmat ko‘rsatadigan xodim iste’molchi bilan bevosita aloqada bo‘ladi, iste’molchi esa ijrochi xodimni mehmonxona xizmatining ajralmas tarkibiy qismi deb hisoblaydi. Mehmonxona xizmatlarining sifati ko‘p darajada mehmon tomonidan xodimning xulq-atvoriga qarab baholanadi.

2) Sezilmaslik. Mehmonxona xizmati boshqa har qanday xizmat kabi sezilmaydi. Xizmatlar nomoddiydir, uni iste’mol qilingunga qadar baholab bo‘lmaydi, ular faqat xizmat ko‘rsatish va iste’mol jarayonida mavjud bo‘ladi.

3) Mehmonxona ishlab chiqargan mahsulotni(xizmatni) g‘amlab qo‘yish, to‘plash, saqlashning mumkin emasligi. Mehmonxona mahsuloti ayni paytda mavjud iste’molni qondirishga mo‘ljallangan.

Agar xizmatlar o‘z vaqtida va sifatli ko‘rsatilmasa, mehmonxonaning daromad olish imkoniyatlari yo‘qotiladi va ular qayta tiklanmaydi.

4) Sifatning o‘zgarib turishi (doimiy emasligi). Mehmonxona xizmatlari sohasi o‘zgaruvchanligi bilan ajralib turadi, uning sifati xizmatni kim va qanday sharoitda ko‘rsatayotganiga bog‘liq bo‘ladi.

7.2.1-*chizma Mehmonxona xizmatlariga xos bo‘lgan xususiyatlar*²⁰

Xizmat ko‘rsatuvchining xizmat ko‘rsatish paytidagi holati xizmatning sifatiga kuchli ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Bitta odamning o‘zi bugun mijozga a‘lo darajada, ertaga esa ko‘plab sababga ko‘ra (masalan, yomon kayfiyat, oilaviy muammolar va b.) ancha yomon xizmat ko‘rsatishi mumkin. Ko‘rsatilayotgan xizmatning o‘zgaruvchanligi va sifatining tebranib turishi mehmonxona industriyasi nomiga mijozlar tomonidan aytilayotgan noroziliklarning asosiy sabablari hisoblanadi.

5) Talab va ehtiyojning mavsumiyliги. Mehmonxona xizmatlari mavsumiy tebranishlarga duchor bo‘ladi. Mehmonxona mahsulotiga (joylashtirish va boshqa xizmatlar) talab va ehtiyoj har kuni, hafta yoki

²⁰ Muallim ishlanmasi

mavsumda tebranib turishi mumkin. Masalan, ko‘pchilik turistlar yozda dam oladi, shunga muvofiq mehmonxona xizmatlariga talab ham mazkur davrda ancha ko‘payadi.

6) Mehmonxona xizmatlari va sayohat (tashrif) maqsadlarining o‘zaro bog‘liqligi. Mehmonxona mahsulotlarini sotishga turoperator va turagentlarning harakatlari katta ta’sir ko‘rsatadi, chunki aynan mehmonxona biznesi turistik faoliyat bilan juda yaqin bog‘langandir.

7) Mehmonxona xizmatlarini sotish hajmining qator omillarga bog‘liqligi: mehmonxonaning joylashgan o‘rni; xizmat ko‘rsatishning qulayligi; servis darajasi va xilma-xilligi; mehmonxona imiji; baho va narxlar; xizmatlar assortimenti va boshqalar.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TURIZM SOHASINI
TIKLASH VA RIVOJLANTIRISH UCHUN QULAY SHART-
SHAROITLARNI YARATISH CHORA-TADBIRLARI
TO‘G‘RISIDA O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR
MAHKAMASINING
QARORI**

Koronavirus pandemiyasining salbiy ta’sirini turizm hamda unga bevosita bog‘liq bo‘lgan tarmoqlarni qo‘llab-quvvatlash orqali kamaytirish, mamlakatda sanitariya-epidemiologik vaziyat yaxshilanishiga qarab turizm sohasini jadal qayta tiklash, shuningdek, “Turizm to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019-yil 13-avgustdagi PF-5781-son Farmoni va “Sanitariya-epidemiologik xavfsizlikning kuchaytirilgan rejimi talablariga qat’iy rioya qilgan holda, turizm sohasini rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2020-yil 19-iyundagi PQ-4755-son qarorida belgilangan ustuvor vazifalarning ijrosini ta’minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

1. Quyidagilar:

Turizm faoliyatini litsenziyalash tartibi to‘g‘risidagi nizom 1- ilovaga muvofiq;

Turistik xizmatlarni sertifikatlashtirish va turistik industriya obyektlarini tasniflash tartibi to‘g‘risidagi nizom 2- ilovaga muvofiq;

Turoperator va turagentlik xizmatlarini ko'rsatish tartibi to'g'risidagi nizom 3-ilovaga muvofiq;

O'zbekiston Respublikasi hududida joylashtirish bo'yicha xizmatlarni ko'rsatish tartibi to'g'risidagi nizom 4-ilovaga muvofiq;

O'zbekiston Respublikasida xostellar faoliyatini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizom 5-ilovaga muvofiq;

Xorijiy mamlakatlardan O'zbekiston Respublikasiga charter reyslarining tashkil qilish xarajatlarini kompensatsiya qilish uchun mablag'lar ajratish tartibi to'g'risidagi nizom 6-ilovaga muvofiq;

Xalqaro turizm yarmarkalari va ko'rgazmalarida yangi turdagi xizmat va mahsulotlar bilan ishtirok etishi uchun turizm sohasi subyektlarini tanlab olish tartibi to'g'risidagi nizom 7-ilovaga muvofiq;

Fuqarolar yig'inlariga "Turizm mahallasi", "Turizm qishlog'i" va "Turizm ovuli" maqomini berish tartibi to'g'risidagi nizom 8-ilovaga muvofiq;

Gid (gid-tarjimon), ekskursiya yetakchisi va yo'riqchi-yo'l boshlovchilarga malaka sertifikatini berish tartibi to'g'risida Nizom 9-ilovaga muvofiq;

Turizm sohasida mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tartibi to'g'risidagi nizom 10-ilovaga muvofiq;

Tadbirkorlik subyektlariga grantlar berish, kompensatsiya va moliyaviy yordam ko'rsatish hamda O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasining hamkorlari — nodavlat notijorat tashkilotlarini institutsional qo'llab-quvvatlash to'g'risidagi Nizom 11-ilovaga muvofiq;

Turizm axborot markazlarini barpo etish va faoliyatini yo'lga qo'yish tartibi to'g'risidagi Nizom 12-ilovaga muvofiq;

"Turizm fidoyisi" ko'krak nishoni to'g'risidagi Nizom 13-ilovaga muvofiq;

"Turizm fidoyisi" ko'krak nishoni va uning guvohnomasining tavsiflari 14 va 15-ilovalarga muvofiq;

Sotishdan tushgan mablag'larining O'zbekiston Respublikasining respublika budjetiga taqsimlanadigan qismi budjetdan tashqari Turizm sohasini qo'llab-quvvatlash jamg'armasiga yo'naltiriladigan amaldagi va bugungi kunda foydalanilmayotgan sobiq turizm sohasidagi davlat

aktivlari va ular egallab turgan yer uchastkalari ro'yxati 16-ilovaga muvofiq;

Koronavirus pandemiyasi va global inqirozli holatlarning mamlakat turizm sohasiga salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar rejasi (keyingi o'rinlarda — Chora-tadbirlar rejasi) 17-ilovaga muvofiq;

Turizm sohasida amalga oshirish tavsiya qilinadigan innovatsion biznes g'oya va startaplar ro'yxati 18-ilovaga muvofiq tasdiqlansin.

O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi manfaatdor vazirlik va idoralar tomonidan Chora-tadbirlar rejasi bajarilishi ustidan doimiy monitoringni olib borilishini hamda monitoring natijalari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2018-2019-yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida" 2017-yil 16-avgustdagi PQ-3217-son qarori bilan tashkil etilgan Turizmni rivojlantirish bo'yicha muvofiqlashtiruvchi kengashga (keyingi o'rinlarda — Muvofiqlashtiruvchi kengash) har oy yakuni bilan keyingi oyning 10 sanasiga qadar axborot kiritilishini ta'minlasin.

2. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi va Ichki ishlar vazirligining amaldagi avtomatlashtirilgan maxsus elektron dasturi negizida jismoniy shaxslarning mulki bo'lgan turar joylarni ijaraga berishning yagona Reyestrini joriy etish to'g'risidagi taklifiga rozilik berilsin.

Turar joylarni ijaraga berishning Yagona elektron reyestrini yuritish va ularni sertifikatlash tartibi to'g'risidagi Nizom 19-ilovaga muvofiq tasdiqlasin.

3. Belgilansinki:

a) Turizm faoliyatini litsenziyalash tartibi to'g'risidagi Nizomga muvofiq chiqish turizmi yo'nalishi bo'yicha turoperator va turagent faoliyatini amalga oshirish uchun qo'yilgan quyidagi litsenziya talablari 2021-yil 1-avgustdan kuchga kiradi:

turoperatorlarning fuqarolik javobgarligini sug'urtalashni tasdiqlovchi sug'urta polisining mavjudligi;

(3-band "a" kichik bandining ikkinchi xat boshisi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 17-noyabrdagi 722-sonli qarori tahririda — Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 18.11.2020-y., 09/20/722/1611-son)

15 ming AQSH dollari ekvivalenti miqdoridagi mablag‘larni O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi huzurida Xavfsiz turizm jamg‘armasiga zaxira qilib qo‘yish;

b) O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi huzuridagi “Turistlarga xizmat ko‘rsatish markazi” davlat unitar korxonasi (keyingi o‘rinlarda — “Turistlarga xizmat ko‘rsatish markazi” DUK) turizm axborot markazlari (keyingi o‘rinlarda — Markaz) faoliyatini muvofiqlashtiradi va quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

Markaz tizimi orqali boshqa tashabbuskorlar tomonidan tashkil etilgan va tegishli hududlarda faoliyat olib borayotgan markazlar faoliyatini muvofiqlashtirish;

barcha markazlarga kerakli metodik va amaliy yordam ko‘rsatish, ularni zarur axborot va targ‘ibot materiallari bilan ta‘minlash;

markazlar reyestrini yuritish va monitoringini olib borish;

markazlar faoliyatida mavjud muammolarni hal etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish;

d) “Turistlarga xizmat ko‘rsatish markazi” DUK tomonidan tashkil etilgan markazlar uchun Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida davlat mulki obyektlari, shu jumladan ustav fondida 50 foiz va undan ortiq miqdorda davlat ulushiga ega yuridik shaxsga tegishli bo‘lgan binolar va yer uchastkalari doimiy foydalanishga bepul asosda ajratiladi;

e) Markaz tashkil etish joyni belgilash O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi;

f) O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasiga aeroport, temir yo‘l vokzali hamda davlat mulki obyekti bo‘lgan, shu jumladan ustav fondida 50 foiz va undan ortiq miqdorda davlat ulushiga ega yuridik shaxsga tegishli bo‘lgan avtovokzallarda Markaz tashkil etish uchun ajratilgan maydonlardan tekin foydalanish huquqi beriladi;

g) O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasining buyurtmasiga asosan “Davlat belgisi” davlat unitar

korxonasi “Turizm fidoyisi” ko‘krak nishoni va uning guvohnomasini belgilangan tartibda tayyorlanishini ta’minlaydi;

h) “Chorvoq” suv omborida motorsiz, muqobil energiya manbalarida harakatlanuvchi hamda maxsus vazifalarni bajarish vakolatiga ega bo‘lgan vazirlik va idoralarning motorli suv transporti vositalaridan tashqari barcha motorli suv transporti vositalarining harakatlanishi, shuningdek, Chirchiq daryosi va uning irmoqlarida (maxsus ajratilgan suv havzalaridan tashqari) cho‘milish, transport vositalarini yuvish va maishiy chiqindilarni tashlash taqiqlanadi;

i) joylashtirish vositasining turini aniqlash va o‘rnatish xalqaro standartlashtirish tashkilotining standartlari asosida faqatgina Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi tomonidan amalga oshiriladi.

4. O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi, Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligining 2020-yil 1-iyuldan boshlab 2023-yil 31-dekabrga qadar Tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash davlat jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan chekka qishloq va tog‘li joylarda oilaviy mehmon uylari tashkil qilish xarajatlarining 30 % gacha, lekin 10 million so‘mdan oshmagan miqdorda, kamida 5 yil davomida faoliyat olib borish hamda belgilangan tartibda tashrif buyuruvchilarni avtomatlashtirilgan maxsus elektron dasturga kiritib borish sharti bilan belgilangan tartibda kompensatsiya qilish bo‘yicha takliflariga rozilik berilsin.

5. Shunday tartib o‘rnatilsinki, unga muvofiq Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi tomonidan tasdiqlanadigan ro‘yxat asosida ayrim muhofaza etiladigan tabiiy hududlar, shuningdek, davlat o‘rmon fondi uchastkalari hamda boshqa hududlarda amalga oshiriladigan tog‘, trek, chang‘i, velosiped, motosikl, g‘or turizmi, otda sayr qilish va turizmning boshqa maxsus turlaridagi ekskursiyalarning boshlanish qismida yengil konstruksiyali turizm axborot markazlari (tashrif markazlari — Visitor center) faoliyatini yo‘lga qo‘yish uchun turizm sohasining subyektlariga o‘rnatilgan tartibda muayyan muddatga vaqtinchalik foydalanishga beriladi.

7.3. O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari

Bugungi kunda ilmiy va ommabop adabiyotlar, shuningdek, ommaviy axborot vositalarida ekoturizmning o'рни va ahamiyatini ochib berishga qaratilgan ko'plab qarashlar olg'a surilmoqda. Shu o'rinda, "O'zbekiston Respublikasida ekoturizmni rivojlantirishning ahamiyati nimalardan iborat?" degan savol tug'iladi. Buning bir necha asoslari bor:

Birinchidan, xalqaro maqomdagi tashkilot va muassasalarning ma'lumotiga ko'ra, ko'pgina turizm turlari yiliga o'rtacha 5 foizga ortib borayotgan bo'lsa, ekoturizm yiliga o'rtacha 20-30 foizga ko'payib bormoqda. Ko'pgina mutaxassis va tadqiqotchilarning ilmiy tajriba va xulosalari shuni ko'rsatmoqdaki, ekoturizm turizmning yangi va yosh yo'nalishi bo'lishiga qaramasdan, ommalashuvi boshqa turistik yo'nalishlarga nisbatan 2-3 barobar jadal kechmoqda;

Ikkinchidan, O'zbekistonda turizmning tarixiy turizm, diniy turizm, madaniy turizm kabi turlari bo'yicha muayyan yutuq va tajribalar bazasi shakllandi;

Uchinchidan, ayni paytda, O'zbekistonda 1500ga yaqin turizm faoliyatini ko'rsatuvchi turoperatorlik firmalari, 1300ga yaqin mehmonxonalar, 30dan ortiq muhofazaga olingan hudud (qo'riqxonalar, milliy bog', nodir tabiat yodgorliklari va h.k.)lar, 60 ta o'rmon xo'jaliklari, faoliyat ko'rsatmoqda. Shuningdek, O'zbekistonda 400 dan ortiq tabiatning noyob yodgorliklari mavjud.

Ekoturizmni rivojlantirishdan ko'zlangan maqsad quyidagilardan iborat:

✓ jahon turistik xizmat bozorida O'zbekistonning ekoturistik salohiyati, tabiiy potentsiali va resurslarini namoyish qilish;

✓ hududlarning, ayniqsa tabiatning, geotizimlarning ekoturistik resurslari va imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borishni rag'batlantirish;

✓ turizmni rivojlantirishda ekoturizmning ahamiyati va ulushini oshirish;

✓ O'zbekistonda joriy etilgan turistik faoliyatda ekoturistik xizmatlar sifatini tubdan takomillashtirish va ekoturistik xizmatlar hajmini jadal oshirish;

✓ istiqbolda ekoturizmni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy, innovatsion va metodik ishlanmalarni yaratish;

✓ O‘zbekistonning turizm sohasidagi ijobiy qiyofasini shakllantirishda ekoturizm rolini oshirish va h.k.

O‘zbekiston ekoturistik resurs va imkoniyatlarga juda boy. Turoperatorlik firmalari tomonidan “Toshkent–Chorvoq–Toshkent”, “Toshkent–Bildirsoy–Chimyon–Toshkent”, “Toshkent–Zomin–Toshkent”, “Toshkent–Aydarko‘l–Toshkent” kabi marshrutlarda o‘tkazilgan ekoturlar, cho‘l hududlardagi tuyadagi sayr, nafaqat O‘zbekiston, balki butun dunyo turistlarining katta e‘tibor va e‘tiroflariga sazovor bo‘lmoqda.

Tahlillarga ko‘ra, ekoturizm xizmatlarini ko‘rsatayotgan turoperatorlik firmalari asosan, Chimyon–Chorvoq rekreatsiya zonasi doirasida faoliyat ko‘rsatmoqda xolos. Biroq, O‘zbekistonning Hisor, Bobotog‘, Ko‘hitangtog‘ (Surxondaryo), Chaqchar (Qashqadaryo), Nurota (Navoiy–Jizzax), Zarafshon (Samarqand), Turkiston (Jizzax), Oloy (Farg‘ona), Qurama, Chotqol (Namangan) tog‘lari, Qizilqum cho‘lidagi qoldiq tog‘lar, Qizilqum cho‘li, Orol dengizining qurigan tubi va qodiq sho‘r ko‘llar, Ustyurt platosi, Borsa kelmas sho‘rxogi, Mingbuloq botig‘i, Aydarko‘l, Dengizko‘l, Amudaryo va Sirdaryo sohilidagi to‘qaylar, Muruntov karyeri va tabiatning noyob yodgorliklari bo‘ylab majmual va mavzuli ekoturlar tashkil etish to‘laqonli yo‘lga qo‘yilmagan.

O‘zbekistonda o‘ziga xos joziba va takrorlanmas manzaralarga boy bo‘lgan speleoturizm (g‘or turizmi) katta imkoniyatlarga ega. Ayni paytda O‘zbekistonda 500dan ortiq g‘orlar bo‘lib, ma’lumotlarga ko‘ra, yetarli turistik infratuzilmaga ega bo‘lmaganligi sababli ularning birortasiga ham ekoturlar tashkil etilmayapti.

O‘zbekiston cho‘llari va tekislik hudlarida barxan, dyuna, to‘qay, sho‘rxok, taqir, quduqlarni, shuningdek mahalliy cho‘ponlar yashash tarzini namoyon qiluvchi o‘tovlarni tomosha qilishga qaratilgan tuya sayrini tashkil etish katta imkoniyatlarga ega.

Katta Chimyon, Zomin, Chotqol, Ko‘ksuv, Piskom, Turkiston, Hisor, Zarafshon, Oloy, Qurama, Nurota tog‘larida piyoda, trekking turlarini hamda alpinizmni tashkil etishga tabiiy geografik shart-sharoit mavjud. Shuningdek, tog‘lardan oqib tushuvchi ko‘plab serostona va sharqiroq daryo va soylar (Ugam, Chotqol, Piskom, Ko‘ksuv, To‘polondaryo, Shoximardon, Sangzor, Zarafshon va h.k.)larda rafting turizmini rivojlantirish imkoniyatlari katta.

Ilmiy tadqiqot muassasalari va mutaxassislarning ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda ekoturizmning rivojlanish yo'nalishlari va istiqbollari tabiat qonuniyatlari va geotizimlar barqarorligi bilan bog'liq holda shakllanmoqda.

Ammo, bu boradagi tahlillar ekoturizm yo'nalishida tabiatni, geotizimlarni yaxshi biladigan, tabiatda va tabiatning ekstremal sharoitlarida guruhni boshqara oladigan, zurrur bo'lganda birinchi tibbiy yordamni ko'rsatish malakasiga ega bo'lgan bakalavr kadrlar tayyorlash dolzarbligini ko'rsatmoqda. Sababi, tarixiy turizm, diniy turizm, tibbiyot turizmi, madaniy turizm kabi turizm turlari asosan shahar joylarda, turistik infrastruktura va servis obyektlari yetarli joylarda o'tkazilsa, ekoturlar asosan tabiat qo'ynida va geotizimlarda olib boriladi, aksariyat ekoturlar ekstremalligi bilan xarakterlanadi.

Ekoturizm geografiyasi umumiy turizmnikidan o'zgacha bo'lib, an'anaviy sayyohlarning asosiy oqimi rivojlangan davlatlarga yo'nalgan ya'ni Fransiya, AQSH, Ispaniya, Italiya davlatlari yetakchilik qilsa, ekoturistlar esa ko'p hollarda rivojlangan davlatlardan rivojlanayotganlariga borishmoqda.

Ekoturizm va uning rivojlanishi nafaqat o'rganilayotgan hududning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitiga bog'liq bo'libgina qolmasdan balki shu hududning tabiiy sharoitiga, unda ekoturistik obyektlarning mavjudligiga va ularning geografik o'rniga ham bog'liqdir. Chunki tabiiy sharoit xususiyatlari hududning ekoturistik imkoniyatlarini va uning qaysi turlarini rivojlantirish mumkinligini aniqlashga imkon beradi.

Respublikamiz o'zining turistik resurslari bo'yicha Markaziy Osiyoda oldingi, dunyoda noyob turistik potensialga ega bo'lgan 10-15 ta davlat orasida joy egallaydi. Uning hududida har xil tarixiy davrlarga mansub 4000 dan ortiq noyob arxitektura, tarixiy va tabiat yodgorliklari mavjud.

O'zbekistonga turistlarni jalb qiluvchi asosiy omil bu uning maftunkor tabiatidir, uning xilma-xilligidir. Bular tabiati qaytarilmas tog'lar, Qizilqumning arid landshaftlari, yirik suv havzalari va boshqalardir. Respublikamizdagi 9 ta qo'riqxonasi, 2 ta milliy bog', 9 ta davlat buyurtmalari, "Jayron" ekomarkazi, noyob tabiat yodgorliklari juda katta ekoturistik potensialga ega. O'zbekiston iqlimi, ob havosi yil davomida dam olish va ekoturizmni rivojlantirish uchun qulayligi

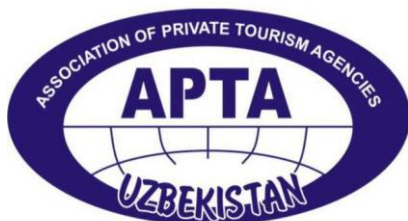
bilan ajralib turadi. Samarqand, Qashqadaryo, Jizzax, Surxondaryo, Farg‘ona, Toshkent viloyatlari o‘zlarining tog‘ landshaftlari, g‘orlari, tog‘ soylari va sharsharalari, buloqlari, ko‘llari, muzliklari bilan ekoturizm markazlariga aylanishlari mumkin. O‘rtacha balandlikdagi va baland tog‘larimizda yozda haroratning vodiylarga nisbatan 5-10 (harorat) past bo‘lishi, qishining juda ham sovuq emasligi, qalin qor qoplarni vujudga kelishi bu hududlarimizdan yil davomida ekoturizm maqsadlarida foydalanish imkoniyatini beradi.

Ayniqsa, geografik o‘rni qulay, tabiiy sharoiti va ekoturistik imkoniyatlari xilma-xil bo‘lgan, sanoat rivojlangan va aholi zich yashaydigan Toshkent viloyatida ekoturlarga talab yuqoriligi bilan ajralib turadi.

Ta’kidlash lozimki, Chirchiq–Ohangaron ekoturistik rayonining tog‘oldi va tog‘lik qismida tabiiy sharoit va iqtisodiy-ijtimoiy omillar qulay bo‘lgan joylarida tabiiy jarayonlar jadalligini va seysmik xavfni inobatga olgan holda ekoturistik marshrutlarni kengaytirish, yangilarini tashkil etish va ekoturistlarni dam olib, davolanib, sayr-sayohatda bo‘lib, kayfiyatlarini yaxshilashlari imkoniyati mavjud.

7.4. O‘zbekistonda mahalliy uyushmalarni tuzish asoslari

Xususiy turistik tashkilotlar uyushmasi. Uyushma 1998-yilda tashkil etilgan bo‘lib, turizm sohasida faoliyat yuritayotgan korxonalar va tashkilotlarning ixtiyoriy notijorat birlashmasi bo‘lib, faoliyatni muvofiqlashtirish, huquqlarning himoya qilinishini ta’minlash va davlat organlari va mahalliy hukumatlar ishtirokchilarining umumiy manfaatlarini ifodalash maqsadida tashkil etilgan. Uyushmaning asosiy vazifalari mintaqada taraqqiy etgan turistik bozorni yaratish,

ishtirokchilarning jamoa manfaatlari va ular xizmat qilayotgan turistlarning huquqlarini himoya qilishdan iborat. uyushma turizm sohasidagi huquqiy bazani takomillash-tirishda ishtirok yetadi, turistik bozorni monopollashtirishga qarshi chiqadi, yangi turistik mahsulotlar yaratish va yangi turistik yo‘nalishlarni ilgari surishni qo‘llab-quvvatlaydi, turizm sohasida axborot

almashishga ko‘maklashadi. Uyushmaga 44 ta sayyohlik kompaniyasi a‘zodir.

O‘zbekiston Xususiy turistik tashkilotlar uyushmasi

Raisi: Bahodirovna Israilova Gulchehra

Uyushma respublika hukumati ko‘magida mamlakatning xususiy turoperatorlari va mehmonxonalari tashabbusi bilan 1998-yilda tashkil etilgan nodavlat, notijorat jamoat tashkiloti. Uyushma turoperatorlarni, mehmonxona biznesi va mehmon uylari vakillarini birlashtiradi.

Uyushmaning asosiy maqsadi turistik bozor ishtirokchilari o‘rtasida bog‘lanishlarni (kuchli ishbilarmonlik aloqalarini shakllantirish)dan iborat.

Assotsiatsiya missiyasi o‘z a‘zolari va hamkorlarining turizm biznesini rivojlantirishdagi manfaatlarini ilgari surishdan iborat.

Uyushma a‘zolarining huquqlarini himoya qilish, davlat va boshqa organlardagi xususiy sektor subyektlarining, xususan, respublika turizm sohasidagi kichik va o‘rta biznes vakillarining manfaatlarini ifodalash, shuningdek, O‘zbekistonda xalqaro turizm uchun zamonaviy infratuzilmani yaratishda faol ishtirok etish uchun mo‘ljallangan.

Uyushmaning asosiy faoliyati:

- Xususiy turistik tashkilotlar uyushmasi faoliyatini qo‘llab quvvatlash va muvofiqlashtirish;
- uyushma a‘zolari, turizm biznesi vakillarining manfaatlarini davlat organlari va boshqa tashkilotlarda himoya qilish va ifodalash;
- uyushma a‘zolariga axborot, konsalting, o‘quv-uslubiy yordam ko‘rsatish;
- xususiy turizm biznesi xodimlarini tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil etish;
- turizm sohasida xususiy sektorni rivojlantirish uchun investitsiyalarni jalb qilish;
- turistik tadbirlarni tashkil etish, (turistik yarmarkalar, B2B yig‘ilishlari, yo‘l ko‘rsatuvlari va boshqalar.);

- turizm biznesida marketing tadqiqotlari.

O‘zbekiston oshpazlar uyushmasi.

O‘zbekiston oshpazlar uyushmasini tuzishdan maqsadlar:

- ❖ Umumiy ovqatlanish tarmog‘ini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish.
- ❖ Umumiy ovqatlanish tarmog‘ini takomillashtirish.
- ❖ Umumiy ovqatlanish tarmog‘i direktorlari va xorijiy hamkorlar o‘rtasida sheriklik munosabatlarini targ‘ib qilish.
- ❖ O‘zbek oshxonasi va xizmatini xorijiy bozorlarga faol targ‘ib qilishni targ‘ib qilish.
- ❖ Uyushma va uyushma a‘zolarini qo‘llab-quvvatlash.
- ❖ Uyushma a‘zolarining manfaatlarini ifodalash.
- ❖ O‘zbekistonda umumiy ovqatlanish, xizmat ko‘rsatish va mehmondo‘stlikni rivojlantirishning kompleks tizimini shakllantirish.

O‘zbekiston oshpazlar uyushmasi Ustavidagi uyushmaning asosiy maqsad va vazifalari:

- ✓ Milliy meros va pazandachilik madaniyatining saqlanishini ta‘minlash.
- ✓ O‘zbek milliy pazandachilik san‘atining yo‘qolib borayotgan turlarini jonlantirish.
- ✓ Milliy pazandalik san‘atini targ‘ib qilish.
- ✓ Aholi, ayniqsa, yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzi va to‘g‘ri ovqatlanishni targ‘ib qilish.
- ✓ Umumiy ovqatlanish sohasi uchun yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni tashkil yetish, respublika va xorijda ishlab chiqarilgan yuqori sifatli oziq-ovqat mahsulotlarini tanlash bo‘yicha tavsiyalar.
- ✓ Umumiy ovqatlanish sohasi mutaxassislarining malakasini oshirish, shuningdek, O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlarning yetakchi oshpazlari ishtirokida mahorat darslari o‘tkazish.
- ✓ Umumiy ovqatlanish va mehmonxona xo‘jaligi sohasi mutaxassislarini tayyorlashda O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi markazi bilan hamkorlik.
- ✓ Kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun amaliy mashg‘ulotlarni tashkil yetish, ularni ishga joylashtirish bo‘yicha davlat va nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlik.
- ✓ Umumiy ovqatlanish sohasidagi raqobatni rag‘batlantirish.

✓ Sanoat miqyosida oziq-ovqat mahsulotlari, shu jumladan, milliy mahsulot ishlab chiqarish uchun zamonaviy quvvatlarni tashkil yetish uchun xorijiy investitsiyalarni jalb yetish.

✓ Umumiy ovqatlanish tashkilotlarini professional uskunalar bilan ta'minlash, ishlab chiqaruvchi zavodlardan asbob-uskunalarni bozor narxlaridan past narxlarda loyihalashtirish, yetkazib berish.

✓ Jahon oshpazlar jamiyati assotsiatsiyasi(WACS) bilan o'zaro hamkorlik, uning tadbirlarida ishtirok yetish.

✓ O'zbekiston milliy taomlarini xorijda targ'ib qilish, uning o'ziga xos xususiyatlari va pishirish usullari, milliy taomlar va pazandalik mahsulotlarining ijobiy imidjini shakllantirish, jumladan, xalqaro ko'rgazmalar, konferensiya va seminarlarda ishtirok yetish orqali.

✓ Umumiy ovqatlanish tashkilotlarida oziq-ovqat tayyorlash va xizmat ko'rsatish madaniyatining eng yaxshi amaliyoti va texnologiyalarini joriy yetish uchun xorijiy mamlakatlarning tegishli tashkilotlari bilan aloqalarni o'rnatish va yanada mustahkamlash.

✓ Kadrlar tayyorlash, shuningdek, O'zbekiston milliy pazandalik san'ati yutuqlarini xalqaro maydonda namoyish etish va tarqatish.

✓ Respublika, jumladan, viloyatlarda turli millat oshxonalari, madaniy-ma'rifiy tadbirlar, tanlovlar, viktorinalar, ko'rgazmalar, festivallar va maxsus kunlarini tashkil yetish.

✓ Axborot xizmatlari ko'rsatish, ishlab chiqarish va tarqatish, shu jumladan chet ellarda maxsus nashrlar, kitoblar, jurnal va bukletlar, O'zbekiston milliy taomlarini targ'ib qiluvchi va targ'ib qiluvchi elektron nashrlar hamda umumiy ovqatlanish masalalarini ommaviy axborot vositalarida faol yoritish.

✓ O'zbekiston oshpazlar uyushmasi jamoat tashkiloti bo'lib, unga pazandalik san'atini yaxshi ko'radigan va hurmat qiladigan har qanday mutaxassis qo'shila oladi.

O'zbekiston Respublikasi gidlar uyushmasi.

2019-yil 20-fevral kuni yangi tuzilma – O'zbekiston Respublikasi gidlar uyushmasi tuzildi.

21-fevralda Butunjahon gidlar va ekskursavodlar kunini nishonlash doirasida Toshkentda “Buyuk Ipak yo‘li: chegarasiz hamkorlik” nomli III Xalqaro gidlar forumiga start berildi. Tadbirda Ispaniya, Fransiya, AQSH, Hindiston, Isroil, Italiya kabi davlatlardan yetakchi mutaxassislar ishtirok etib, gidlar faoliyatini rivojlantirishga doir tajribalari bilan bo‘lishishdi.

“Turistik mahsulot sifatini ta’minlashda aynan bevosita sayyohlar bilan ishlovchi gidlar va ekskursiyachilar muhim rol o‘ynaydi. Ta’kidlash joizki, bugungi kunda O‘zbekistonda turizm sohasida normativ-huquqiy bazani takomillashtirishga oid jiddiy ishlar amalga oshirilmoqda, qator qonunlar tayyorlanib, ularning ba’zilariga tuzatishlar kiritilmoqda, bularning bari mamlakatning turizm sohasi, shu jumladan, ekskursion faoliyatga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi” Abdulaziz Akkulov o‘z nutqida 2019-yilning 20-fevralida O‘zbekiston Respublikasi gidlar uyushmasining tuzilishi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi oldiga qo‘yilgan vazifalarni amalga oshirishda muhim qadam bo‘lganini ta’kidladi. O‘zbekiston gidlar assotsiatsiyasi turistik bozor ishtirokchilarini birlashtiradi va Qo‘mita, “Turizm o‘quv-konsalting markazi” hamda mahalliy gidlar bilan birgalikda mamlakatda turizmni rivojlantirishga o‘z hissasini qo‘shadi.

O‘zbekiston gidlar uyushmasi ekologik va ziyorat yo‘nalishlarini uyg‘unlashtirgan turlarni yarata boshladi.

Bugungi kunda, butun dunyoda COVID-19 koronavirus pandemiyasi oqibatida yuzaga kelayotgan inqiroz davrida mamlakatimizda turizm sohasini saqlab qolish, jonlantirish va rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Ayniqsa, pandemiya sababli o‘tkazilayotgan karantin tadbirlari davrida yangi turistik marshrutlar va xizmatlarning turlarini tatbiq etish maqsadga muvofiq bo‘lib, bu borada nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan bir qator ishlar olib borilmoqda.

Xususan, O‘zbekiston gidlar uyushmasi ekologik va ziyorat yo‘nalishini uyg‘unlashtirgan turlarni yaratishni boshladi. Ushbu turlarning birinchisi Toshkent viloyatining shimoli-sharqiy qismida amalga oshiriladi. O‘zbekistonda ilk marotaba tabiatning betakror go‘zalligi va ziyorat maskanlari uyg‘unlashgan marshrutlar turistlarga taklif qilinadi. Sayohat shubhasiz, vatandoshlarimiz va yurtimiz mehmonlari uchun qiziqarli bo‘ladi.

Mazkur yangi turistik marshrut Xojikent petrogliflarini, Chorvoq suv ombori, Burchimulla qishlog‘ining tosh uylarini, Bog‘uston qishlog‘idagi Shayh Umar Valiy Bo‘g‘ustoniyl ziyorat majmuasini hamda mahalliy aholi hikoyalariga ko‘ra Naqshbandiya tariqati asoschisi, Baxauddin Naqshbandiy tashrif buyurgan sirli g‘orni o‘z ichiga oladi. “Toshkent viloyatida joylashgan Yakkatut va Nanay qishlog‘ining mehmondo‘st aholisi bilan muloqot qilish, u yerdagi go‘zal manzaralar hech kimni befarq qoldirmaydi” deydi – O‘zbekiston gidlar uyushmasi raisi Nargiza Salomova.

7.5. O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish strategiyasi

Ekoturizm O‘zbekistonda katta potensialga ega sohalardan biri hisoblanadi. Lekin bugungi kunda boshqa turizm turlari bilan solishtirganda ekoturizmning turizm sohasidagi ulushi juda kam. O‘zbekiston nafaqat o‘zining tarixiy obidalari va arxitekturasi bilan dunyoga mashhur balki o‘zining betakror tabiat maskanlari bilan turistlarni o‘ziga jalb qilish imkoniga ega. Cho‘llar bo‘ylab turlar, tog‘larga chiqish, qo‘riqxonalariga borish va boshqalar shular jumlasidandir.

Mamlakatda ekoturizmni rivojlantirishga davlat miqyosida e‘tibor berilmoqda. Oliy Majlisda “Ekologik harakat” tashkil etilgan bo‘lib, mamlakatda ekoturizmni rivojlantirish bo‘yicha ishlarni amalga oshiryapti. Misol uchun Qizilqum cho‘lida to‘rtta yurtali lagerlar mavjud bo‘lib, ularda vaqtni juda mazmunli o‘tkazish mumkin. Suv bo‘yida piknik uyushtirish, Haydarko‘lda katerda sayohat qilish, teleskop orqali yulduzlarni kuzatish, gulxan atrofida qo‘shiq aytish, jipda qizilqum bo‘ylab sayohat, tuyalarga minish va sayr qilish va yana bir qancha qiziqarli mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanish mumkin.

Ekologik turlar alohida tur yoki aralash tipdagi tur sifatida olib borilishi mumkin. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, aralash tipidagi turlar, madaniy turizm va ekoturizm birgalikda, umumiy hajmda 15-23% ni tashkil etadi. Misol uchun turistlar Toshkentga kelgach 1 kunga Ugom-Chotqol tabiiy milliy parkiga borishlari mumkin. Keyin mashhur 3 tarixiy shahar Samarqand, Buxoro, Xiva bo‘ylab o‘z sayohatlarini davom ettirishlari mumkin. Bir shahardan ikkinchi shaharga borish paytida qishloqlar va o‘tovli lagerlarga kirib o‘tishlari

mumkin. Albatta, bu sohada ham o‘ziga xos muammolar va qiyinchiliklar mavjud va bular quyidagilar:

- ❖ Infrastrukturaning talab darajasiga javob bermasligi.
- ❖ Ekoturizm sohasida xizmat qiluvchi, yuqori malakali mutaxassislarning yetishmasligini.
- ❖ Respublikadagi asosiy ekoturizm resurslariga turistik marshrutlar ishlab chiqilmaganligi.
- ❖ Ekologik turizmni rivojlantirishda ekologik turizm maskanlaridagi mahalliy aholini ish bilan band bo‘lishidagi ta’lim – targ‘ibot, qiziqtirish ishlarining yaxshi olib borilmayotganligi.
- ❖ Ekoturizmni rivojlantirishda ichki ekoturizm va xalqaro ekoturizmning milliy reklamasi ichki turizm bozorida ham tashqi turizm bozoriga ham chiqarilmaganligi.
- ❖ Kishilarda ekologik bilimning pastligi.

Hozirgi kunda ekoturizm bir muncha yangi ko‘rinishdadir. Uni ommalashtirish kerak. Birinchi navbatda ekoturizm nafaqat iqtisodiyotga balki mahalliy aholi uchun ham foydali ekanligini, shuningdek ekoturizm tabiatni saqlashning eng oqilona yo‘li ekanligi haqida tushuntirish ishlarini olib borish kerak. O‘sha hududda yashovchi aholini shu sohada ishlashga jalb qilish lozim ya’ni ular mutaxassis kadr sifatida ish olib borishlari lozim. Ekoturizmni rivojlantirish maqsadida fuqarolarda ekologik madaniyatni, ta’lim-tarbiyani shakllantirish talab etiladi.

Ayni paytda ekoturizm va unga tegishli tashkilotlar to‘g‘risida to‘laqonli ma’lumot bera oladigan axborot resurslarini yaratish va takomillashtirish lozim. Shu bilan birgalikda shahar tashqarisida joylashgan kichik mehmonxonalar va gest hauselarga litsenziya olish tartibini soddalashtirish kerak. Va asosiysi, bu yerda turizmning rivojlanishi tabiatga zarar yetkazmasligiga, keluvchi kapital urf-odatlar va asosiy elementlarning yo‘qolib ketishiga olib kelmasligini nazorat qilish talab etiladi.

Mamlakatda Ekoturizmni rivojlantirish orqali biz quyidagi natijalarga erishamiz:

Aholining ekologik savodxonlik darajasining oshishiga.

Mahalliy aholining Qo‘riqlanadigan joylarga estetik va iqtisodiy qiymatga ega joy sifatida qarashlariga va ekoturizmni rivojlanishi hamkorlikda ishlashga turtki bo‘ladi.

Moliyaviy jihatdan qo‘llab- quvatlovchi qo‘shimcha fondlarning paydo bo‘lishiga.

Statistik ma’lumotlarga qaraganda, yurtimizga kelayotgan sayyohlarning 41 foizi O‘zbekistonning aynan ekologik boyliklari bilan tanishish maqsadida tashrif buyuradi. Jahon Turistik Tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonga 2012-yilda 1,6 mln, 2013-yilda esa 1 977 600 turist kelib ketgan, amalda esa O‘zbekiston turistik resurslari har yili 2 mln dan ortiq turistlarni qabul qilish imkoniyatiga ega. “O‘zbekturizm” Milliy Kompaniyasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2012-yilda turistik xizmatning hissasi O‘zbekiston Yalpi Milliy mahsulotining boryo‘g‘i 5,6% tashkil etdi. O‘zbekistonda ekologik turizmning rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omillaridan biri – muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda ekoturistlar uchun qulay ekoturlarning yaratilmaganligidadir. Mamlakatimizda keyingi yillarda ona-tabiatni asrash, biologik turlarni saqlab qolish borasida bir qator tadbirlar amalga oshirildi. O‘zbekistonda 2001-2005-yillarda G‘arbiy Tyan-Shanning biologik turlarini asrash bo‘yicha xalqaro bank – GEF loyihalari va xalqaro loyiha EuropeAid loyihasi amalda bo‘ldi. Bu loyihalar atrof-muhitni muhofaza qilish, mahalliy aholini turizmga jalb qilish bilan bevosita bog‘langan.

O‘zbekistonda qabul qilingan standart va normativlarga quyidagilar kiradi:

- ifloslantirishning turg‘un va harakatdagi manbalari chiqaradigan ifloslantiruvchi moddalariga normativ va limitlar;
- zaharli chiqindilarning shakllanishi va joylashish normativi;
- suv olish va o‘rmondan foydalanish limitlari;
- bio resurslardan foydalanishga kvotalar;
- muhofaza qilinadigan hududlardan foydalanish va borib ko‘rish normativlari;
- yovvoyi o‘simlikni yig‘ish va hayvonlarni ovlash normativlari;
- alohida hududlarda ifloslantiruvchi hamda zaharli moddalardan foydalanishni taqiqlash normalari.

Ekoturistik faoliyatning natijalarini hisobga olib, ta’kidlash mumkinki, O‘zbekistonda turizmning mustahkam rivojlanishida ekoturizm muhim faktor bo‘lib hisoblanadi. Ekoturizm tabiatni asrash zarurligi, o‘rmonlarni kesishni qisqartirish, buzilgan tabiiy ekotizimlarni tiklashda qatnashish borasida mahalliy aholi ongida

burilish yasaydi. Ekoturizmning o‘tkazayotgan tadbirlari aholining ekologik ma’lumotlarni sezilarli darajada kengaytirishga yordam beryapti va mintaqa aholisining ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilashga olib keladi.

7.6. Ekoturizm yo‘nalishida turistlarga xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari

2019–2021-YILLARDA TOSHKENT VILOYATIDA TURIZM SOHASINI JADAL RIVOJLANTIRISH TO‘G‘RISIDAGI O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING QARORI

Toshkent viloyatining turizm salohiyatini yanada rivojlantirish, turizm salohiyati yuqori hududlarning o‘zaro bog‘liqligini ta’minlash orqali turistlar sayyohati uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, viloyatning o‘ziga xos tabiiy hududlarida yangi turizm yo‘nalishlarini tashkil etish, turistlar oqimini yanada ko‘paytirish, zamonaviy turizm infratuzilmasining jadal rivojlanishini ta’minlash, shuningdek, turizm yo‘nalishlaridagi tadbirkorlik sohasiga ushbu hududlar aholisini keng jalb qilish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

1. O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi va Toshkent viloyati hokimligining:

Viloyatning Bo‘stonliq, Ohangaron, Parkent, Bo‘ka, Chinoz, Zangiota tumanlari va Angren shahrida zarur infratuzilmani shakllantirish orqali ular o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlikni ta’minlash asosida turistlarning uzluksiz sayohatlari uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida ushbu hududlarni “Oltin halqa” turizm konsepsiyasi asosida rivojlantirish;

Parkent tumanining “Kumushkon” mahalla fuqarolar yig‘ini hududida zarur infratuzilmani barpo etish, oilaviy mehmon uylari faoliyatini va qo‘shimcha turizm xizmatlarini yo‘lga qo‘yish hamda mahalliy aholini turizm sohasidagi tadbirkorlikka keng jalb etish maqsadida “Kumushkon turizm qishlog‘i”ni tashkil etish to‘g‘risidagi takliflari ma’qullansin.

Quyidagilar:

“Oltin halqa” turizm konsepsiyasi 1-ilovaga muvofiq;

2020-2021-yillarda Toshkent viloyatida turizm sohasini jadal rivojlantirish va “Oltin halqa” turizm konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari dasturi (keyingi o‘rinlarda Dastur deb ataladi) 2-ilovaga muvofiq;

Parkent tumanining “Kumushkon” mahalla fuqarolar yig‘ini hududida “Kumushkon turizm qishlog‘i”ni tashkil etish chora-tadbirlari rejasi (keyingi o‘rinlarda Reja deb ataladi) 3-ilovaga muvofiq;

Toshkent viloyatida turizmni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarining manzilli ro‘yxati 4-ilovaga muvofiq tasdiqlansin.

3. O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi Toshkent viloyati hokimligi bilan birgalikda:

Dasturda va Rejada belgilangan tadbirlar va loyihalarni o‘z vaqtida, to‘liq hajmda sifatli bajarilishining tizimli monitoringini olib borsin va uning natijalarini har oyda muhokama qilsin;

muammoli masalalarni joyiga chiqqan holda o‘rganish va ularni tezkorlik bilan hal etish bo‘yicha amaliy choralar ko‘rsin.

Dasturda va Rejada belgilangan chora-tadbirlarning bajarilishi holati yuzasidan har chorak yakunlari bo‘yicha keyingi oying 10-kuniga qadar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2018-2019-yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2017-yil 16-avgustdagi PQ-3217-son qaroriga asosan tashkil etilgan Turizmni rivojlantirish bo‘yicha muvofiqlashtiruvchi kengashga ma’lumot kiritib borsin.

4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi hamda Moliya vazirligi bilan birgalikda ushbu qarorga ilovalarga muvofiq markazlashtiriladigan mablag‘lar hisobiga moliyalashtiriladigan loyihalarni 2020-2021-yillar davomida Dasturga kiritilgan loyihalar ko‘rsatkichlarini aniqlashtirgan holda kelgusi yillar uchun O‘zbekiston Respublikasi Investitsiya dasturlari parametrlari shakllantirilishi jarayonida inobatga olinishini ta’minlasin

1-bob. Hududlarning turizm sohasidagi imkoniyatlari

Toshkent viloyati turizmni rivojlantirish uchun juda qulay hudud hisoblanadi. Viloyat turizmning barcha yoʻnalishlari, logistika va tabiiy iqlim xususiyatlari boʻyicha koʻplab imkoniyatlarga ega, xususan:

Boʻstonliq tumani — “Chorvoq” erkin turistik zonasi, Ugam-Chotqol milliy bogʻi, “Chorvoq” suv omboriga ega, shuningdek, turizm yoʻnalishlarining barcha turlarini rivojlantirish imkoniyati mavjud;

Parkent tumani — togʻoldi hududi hisoblanadi, tabiati goʻzal, ziyoratgohlari, agroturizm maskanlari, mazali ovqatlanish shoxobchalari mavjud;

Zangiota tumani — tarixiy hudud hisoblanadi, ziyorat turizmi obyekti boʻlgan “Zangiota” majmuasi, hunarmadchilik markazlari, savdo majmualariga ega;

Ohangaron tumani — tarixiy manzilgohlar, madaniy meros obyektlariga boy, sanoat turizmi yoʻnalishi boʻyicha turizm namoyishi obyektlariga ega;

Boʻka tumani — gastronomik turizm yoʻnalishida oʻziga xos turizm namoyishi obyektlari mavjud;

Chinoz tumani — Toshkent va vohani bogʻlovchi asosiy magistral yoʻl boʻyida joylashgan, agroturizm, gastronomik turizm va turizmning boshqa yoʻnalishlarini rivojlantirish imkoniyatlariga ega;

Angren shahri — sanoat shahri hisoblanadi, Yangiobod va Lashkarak hududlarining tabiati goʻzal, turistlarga xizmat koʻrsatuvchi yoʻlboʻyi ovqatlanish shoxobchalariga ega.

2-bob. Konsepsiyasining maqsadi va asosiy vazifalari

Toshkent viloyatining “Oltin xalqa” turizm konsepsiyasi turistlarni tizimli jalb qilish maqsadida barcha turizm xizmatlarini koʻrsatishni tartibga solish, hududning jozibadorligini oshirish, turistlar logistikasi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish orqali ularning uzoq muddat viloyat hududida boʻlishlarini taʼminlashga qaratilgan.

Quyidagilar Konsepsiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi:

hududdagi turistik maskanlarda qulay shart-sharoitlar yaratish orqali aholi va tadbirkorlarning daromadlarini oshirish;

turistlar vaqtlarini mazmunli o‘tkazishlari uchun har tomonlama qulay shart-sharoitlar yaratish;

turizm infratuzilmasi obyektlariga xizmat ko‘rsatishni tashkil etish, madaniy dam olish, turli xil sport turlari, eko, agro va ekstremal turizm bilan bog‘liq xizmatlar tashkil etish.

Konsepsiya quyidagilarni amalga oshirishni nazarda tutadi:

1. Zangiota – Chinoz – Bo‘ka – Ohangaron – Angren – Parkent – Bo‘stonliq yo‘nalishida turizm marshrutlari va yo‘l ko‘rsatkich xaritalarini ishlab chiqish.

2. Hududlardagi turistik obyektlarni xatlovdan o‘tkazish, obyektlarning barcha ma’lumotlarini o‘z ichiga olgan pasportlarini tayyorlash, har bir turizm obyektida xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash bo‘yicha yo‘l xaritalarini ishlab chiqish.

3. Turizm marshrutlaridagi mavjud yo‘lbo‘yi infratuzilmalarini xatlovdan o‘tkazish, ularda xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash choralarini ko‘rish, yangi tashkil etish zarur bo‘lgan yo‘lbo‘yi infratuzilmalarini joylashtirish manzillarini belgilash va namunaviy loyihalarini tayyorlash.

4. Turizm marshrutlarida yangi turizm obyektlarini tashkil etish yuzasidan jahon tajribasini o‘rganish, yangi turizm obyektlarini barpo etish manzillarini aniqlash, namunaviy loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

5. Turizm marshrutlarida alohida “Oltin halqa” yo‘nalishli taksi-lar, zamonaviy yengil avtomashinalar, mikroavtobuslar va avtobuslar-ning qatnovini tashkil qilish.

6. Konsepsiya doirasida hududlarning yo‘l infratuzilmasini yaxshilash choralarini ko‘rish.

7. Hududlarda turistlar uchun milliy urf-odatlarini namoyish etuv-chi madaniy-ko‘ngilochar tadbirlar tashkil qilish dasturini ishlab chiqish va doimiy ravishda tashkil etish.

8. Har bir hududning milliy choyxonalarini tashkil etish.

9. Hunarmandchilikni rivojlantirish, turistlar uchun esdalik sov-g‘alari tayyorlashni yo‘lga qo‘yish, hunarmandlarning uy muzeylarini tashkil etish.

10. Oilaviy mehmon uylarini tashkil qilish bo‘yicha tushuntirish ishlari olib borish va aholini tadbirkorlikka jalb qilish.

11. “Oltin halqa” turizm konsepsiyasi doirasida Toshkent viloyatining turizm salohiyatini targ‘ib qilish bo‘yicha videoroliklar, qo‘llanmalar, yo‘l ko‘rsatkichlar, reklama-targ‘ibot materiallari tayyorlash va tarqatish.

12. Turizm obyektlarida xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash bo‘yicha sohada faoliyat yuritayotgan xo‘jalik yurituvchi subyektlar xodimlari uchun maxsus o‘quv kurslarini tashkil qilish.

3-bob. Kutilayotgan natijalar

“Oltin halqa” turizm konsepsiyasi Toshkent viloyatining turizm salohiyatini rivojlantirishga, viloyatning Bo‘stonliq, Ohangaron, Parkent, Bo‘ka, Chinoz, Zangiota tumanlari va Angren shahrida zarur infratuzilmani shakllantirish orqali ularning o‘zaro bog‘liqligini ta‘minlashga, turistlarning uzluksiz sayohatlari uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga, viloyat hududlarining rang-barangligini namoyish etishga hamda turistlar oqimini yanada ko‘paytirish va ularning hududda bo‘lish davomiyligini uzaytirishga imkoniyat yaratadi.

Xulosa

Ekoturizm O‘zbekistonda katta potensialga ega sohalardan biri hisoblanadi. Lekin bugungi kunda boshqa turizm turlari bilan solishtirganda ekoturizmning turizm sohasidagi ulushi juda kam. O‘zbekiston nafaqat o‘zining tarixiy obidalari va arxitekturasi bilan dunyoga mashhur balki o‘zining betakror tabiat maskanlari bilan turistlarni o‘ziga jalb qilish imkoniga ega.

Tayanch iboralar:

Biosfera qo‘riqxonasi, Rekreatsiya, Tabiiy resurslar, Tabiiy yodgorliklar, Ekologik madaniyat, Ekologik tizim, Ekoturistik marshrut, Turizm geografiyasi

Nazorat savollari:

1. Ekologik turizmni rivojlantirishning qanday muammolarini bilasiz?
2. Ekologik turizmning muammolarini yechishda qanday chora-tadbirlarni ishlab chiqish kerak?

3. Nima uchun tabiat qo‘riqxonalaridan ekologik turizmda foydalanishda ruxsat berilmaydi?
4. Ekologik turizmning tabiatga tasirini qanday?
5. O‘zbekistonda o‘rmonlar maydoni qancha?
6. O‘zbekistonning tabiat yodgorliklari haqida tushuncha bering.
7. O‘zbekistonning ekologik turizm resurslari nimalardan iborat?
8. “Alohida muhofaza qilinadigan hududlar” haqida tushuncha bering.
9. Ekologik turizmning mahalliy aholi iqtisodini yaxshilashini qanday tushunasiz?
10. Ekologik turizmning asosiy turlarini aniqlang.

Asosiy adabiyotlar

1. David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.
2. Gandip Kc. Environmental Management And Sustainable Tourism Development Intheannapurna Region, Nepal. Textbook. Wildpath Adventure Pvt. Ltd, P.O. Box No: 13257, Nayabazar KTM, Nepal. 2013.
3. George Cassar. Sustainable Tourism Management A Collection of Studies from Malta, Lebanon and Jordan. Published by: Heland Project. University of Malta. 2015.
4. М. А. Морозов, Н. С. Морозова. Экономика туризма. М. : Федеральное агентство по туризму, 2014. — 320 с.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Tuxliyev I., Amriddinova R., Tursunova G. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish: o‘quv qo‘llanma /. – Toshkent : Barkamol fayz media, 2018 – 296 b.
2. Kotler P., Bowen J. & Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson International Edition 2014, USA.
3. Шимова О.С. Устойчивый туризм. Учебно-методическое пособие. – Минск: РИПО, 2014. – 158 стр.
4. Хамидов О.Х., Норчаев А.Н. Экотуризм. Ўқув кўлланма. –Т.: ТДИУ. 2011.

5. “Возможности и пути стимулирования «зеленой» экономики в странах восточного партнерства” Отчет о возможностях и путях стимулирования «зеленой» экономики в странах Восточного Партнерства. Europe Aid/127054/C/SER/Multi. 2011.

Axborot manbaalari

1. <http://www.gov.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi hukumat portalini;
2. <http://www.edu.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi;
3. <http://www.uzbektourism.uz/> – “O‘zbek turizm” davlat qo‘mitasi;
4. www.lex.uz– O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
5. www.economist.com
6. www.world-economics.com
7. www.world-tourism.org
8. www.wttc.org
9. www.e-tours.ru
10. www.travel-library.com
11. www.tseu.uz

VIII BOB. MILLIY PARKLARNING EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

- 8.1. Milliy parklarning ekoturizmni rivojlantirishdagi ahamiyati.
- 8.2. Amerika qo'shma shtatlari milliy parklari.
- 8.3. Kanada milliy parklari va yevropa milliy parklari.
- 8.4 Afrika mintaqasida ekoturizm rivojlanishida tabiiy resurslar.
- 8.5. O'zbekiston hududidagi qo'riqxonalar, milliy parklar va boshqa tabiatni muhofaza qilish joylari.
- 8.6. Milliy parklarni rivojlantirish umumiy konsepsiyasi.

8.1. Milliy parklarning ekoturizmni rivojlantirishdagi ahamiyati

Milliy Parklar va muhofaza qilinadigan hududlar

Ekoturizm zamonaviy turizmni rivojlantirishning barqaror shakli sifatida kelajak uchun to'g'ri yo'ldir. Ushbu bo'limda ekologik ongli harakatlar uchun mukammal sozlamalar bo'lgan muhofaza qilinadigan hududlar kiritiladi. Ekoturizm g'oyalari uchun mukammal muhit sifatida dunyo miqyosida ahamiyati oshgan milliy parklar qo'riqlanadigan hududlar uchun yaxshi misol sifatida ta'kidlanadi. Muhofaza etiladigan hududlarni takomillashtirilgan tasniflash tizimiga asoslanib **Tabiatni muhofaza qilish** xalqaro **ittifoqi** (IUCN, 5-oktabr 1948-yil) joriy etiladi. Ushbu bo'limning asosiy qismi muhofaza etiladigan hududlarda turizmga bag'ishlanadi. Parklarda va qo'riqlanadigan hududlarda turizmni barqaror rivojlantirish tendensiyalari, parklarda va qo'riqlanadigan hududlarda turizmning afzalliklari va parklarda va qo'riqlanadigan hududlarda turizmning mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlariga e'tibor qaratiladi. Nihoyat, parklar va qo'riqlanadigan hududlarning asl maqsadi nima va ular nega kerakligi haqida savol tug'iladi.

Muhofaza qilinadigan hududlar nima?

So'nggi bir necha o'n yilliklar ichida, eng tez rivojlanayotgan turizm davrida ko'plab landshaftlar, joylar va obyektlar ommaviy turizmga bag'ishlangan. Ommaviy turizmni rivojlantirishga yo'naltirilgan mamlakatlar tabiiy joylar va landshaftlardan o'z maqsadlari uchun foydalanib, atrof-muhit va ekotizimlarida keskin o'zgarishlarga olib keldi. Ommaviy turizmni rivojlantirish o'zgargan hududlarga reaksiya

sifatida mas'ul ekoturistlarning yangi avlodi o'zlarining tabiat tajribalari uchun maydonlarni yaratdilar. Muhofaza qilinadigan hududlar ekoturistlar uchun tabiiy muhitni va mas'uliyatli faoliyatga bo'lgan qiziqishlarini yaxshilaydi. Seballos-Laskuráin, ***Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi*** (IUCN) (1996) tomonidan, muhofaza qilinadigan hududlarni quyidagicha ta'riflaydi: «Umuman olganda, mamlakatning tabiiy va madaniy manfaatlariga ega bo'lgan asosiy hududlariga milliy va ba'zan xalqaro darajadagi qo'riqlanadigan hudud maqomi berilgan. Shuning uchun ko'p sayyohlik, xususan ekoturizm, qo'riqlanadigan hududlarga tashrif buyurishni o'z ichiga oladi». Ularning nomiga ko'ra, qo'riqlanadigan hududlar tabiatni muhofaza qilishga bag'ishlangan va insoniyat rivojlanishiga yo'l qo'ymaydi, deb noto'g'ri qabul qilish mumkin edi. Biroq, bu to'g'ri emas, chunki qo'riqlanadigan hududlar ekoturistlar uchun mukammal sharoitlarni yaratadi va uning tabiatga asoslangan ambitsiyalari turizmdagi bozor joylarini diversifikasiyalashga yordam beradi. Himoyalangan hududlarni shakllantirish bilan bir qatorda, turizm sohasi zamonaviy tendensiyalarga javoban sarguzasht va ekoturizm sohasida maxsus bozor paketlarini taqdim etdi. «Himoyalangan hududlar tabiiy muhitda ochiq havoda, minnatdorchilik faoliyatiga bo'lgan talabning o'sishi uchun juda jozibali muhitdir. Muhofaza etiladigan hududlar menejerlari oldida turgan qiyinchiliklar, tashrif buyuruvchilarga kerakli tadbirlarda ishtirok etish imkoniyatini berish bilan birga, ular qadriyatlarini bilishlari va saqlashlarini ta'minlashdir.» Tabiatni muhofaza qilishni maksimal darajada oshirishning asosiy maqsadi uchun qo'riqlanadigan hududlarni yaratish, uni bir vaqtning o'zida sayyohlarni jalb qilish uchun targ'ib qilish qiyin ishdir. Muhofaza etiladigan hududlarning konservativ maqsadi aniq, ammo daromadlarni oshirish kerak, chunki tabiatni muhofaza qilish yoki atrof-muhitni muhofaza qilish biznesi qimmatga tushadi. Tabiatni muhofaza qilish siyosatining tamoyillarini inobatga olgan holda, ekoturizm sohasi daromadlarni oshirish uchun mukammal echimni aksariyat hollarda qadriyatlar va atributlar bir-biri bilan uyg'unlashishini tasvirlaydi. «o'rtacha muhofaza qilinadigan hududga tashrif buyuruvchi» mavjud emasligi sababli, bozor segmentasiyasi muhofaza qilinadigan hududlarni maqsadli guruhlariga targ'ib qilishning keng tarqalgan chorasi hisoblanadi. Har bir

qo‘riqlanadigan hudud odamlarning bir xil miqdordagi foydalanishiga bardosh bera olmasligi sababli, muhofaza qilinadigan hududlarning tabiiy holatiga qarab kerakli miqdordagi tashrif buyuruvchilarni e‘tiborini jalb qilish nuqtai nazaridan bozor segmentatsiyasi vositasi sifatida ishlatilishi mumkin. Turli xil omillarni atrof-muhitni yo‘q qilishni kamaytiradigan va bir vaqtning o‘zida turizmdan foydalanishni kuchaytiradigan tizimga birlashtirish nimani anglatishini quyidagi so‘zlar bilan aniqlashtirish mumkin: “Marketing ushbu tashrif buyuruvchilar segmentlarini parkning biofizik va madaniy atributlari bilan taqqoslash va taqqoslash orqali foydalanadi va keyin maqsadli segmentga tegishli himoyalangan maydon atributlarini sezgir ravishda targ‘ib qilish. Bu qo‘riqlanadigan hududga salbiy ta’sirlarni kamaytiradi, iqtisodiy foydalarni oshiradi va tashrif buyuruvchilarni qoniqtirishi ehtimolini oshiradi “(Eagles, McCool and Haynes 2002: 21). Ushbu ta’rifning o‘rtasida ushbu tezisda hali paydo bo‘lmagan, ammo uning keyingi yo‘nalishiga katta ta’sir ko‘rsatadigan bitta ibora mavjud. Park yoki Milliy bog‘, bu quyidagicha belgilab qo‘yilganidek, iqtisodiy ongli fikrlash uchun juda uzoq vaqt davomida “an’anaviy ravishda eng keng tarqalgan va taniqli muhofaza qilinadigan hudud hisoblanadi”.

Parklar tizimlarining kelib chiqishi

XVIII asr oxiri va XIX asrning boshlarida tabiiy muhitning madaniy va tabiiy xususiyatlariga qiziqish paydo bo‘ldi. Bu vaqtda qit’ani madaniy nuqtai nazardan bilish motivatsiyasi ostida bo‘lgan ingliz sayohatchilari Shveytsariyaning alp mintaqalariga tashrif buyurishdi va ularni baland tog‘li romantik landshaftlar o‘ziga jalb qildi. Shveytsariyadagi Alp tog‘lari sayyohlarni madaniy va tabiiy dam olish uchun jalb qilgan birinchi tabiiy hududlar bo‘lib ko‘rindi. Demak, ularni ekoturizm yo‘nalishlarining boshlanishi deb hisoblash mumkin. Aynan shu vaqtning o‘zida sayyohlar uchun jozibadorligini saqlab qolish uchun tabiiy muhitning yaxlitligini ta’minlashga birinchi yondashuvlar paydo bo‘ldi. Bu muhofazaga bo‘lgan ehtiyoj va odamlardan foydalanishni ta’minlash g‘oyasi tabiiy hududlarni qo‘riqlanadigan hududlarga aylantirish uchun harakatlantiruvchi kuch edi. Ko‘rinishidan, milliy parklarning qo‘riqlanadigan hududlar haqidagi g‘oyasi Yevropa qit’asida paydo bo‘lgan, ammo shunga qaramay, milliy parklarga xizmat ko‘rsatish kontsepsiyasi

Shimoliy Amerika bilan bog'liq. Hozirgi kunda AQSHdagi Yellowstone milliy parki butun dunyoda shakllangan birinchi haqiqiy milliy park bo'lganligi hammaga ma'lum. Yellowstone milliy parkining aniq tarixi haqida batafsil ma'lumot bermasdan, uning tarixdagi birinchi ko'rinishi 1872-yilda paydo bo'lishi mumkinligini tan olish kerak. Keyingi ellik yil ichida bugungi kunda Amerika milliy parklarining butun majmuasi yaratildi. Yosemite, Grand Kanyon, Krater Leyk va boshqalar. Xuddi shu qit'ada joylashgan Kanada milliy parki tizimi ozmi-ko'pmi bir vaqtning o'zida paydo bo'ldi. 1885-yilda o'zining birinchi milliy bog'i tashkil etilishi bilan, Kanadada qo'riqlanadigan yerlar davri boshlandi, hozirgi kunda uni hech qanday ekvivalent bilan taqqoslash mumkin emas. Ushbu ishning asosiy qismi milliy bog' tizimlarini xalqaro taqqoslashga bag'ishlangani sababli, Kanada tizimi va ayniqsa uning eng qadimgi milliy bog'i keyingi bo'limlardan birida batafsil muhokama qilinadi. Parklar va qo'riqlanadigan hududlar haqidagi ba'zi bir asosiy tuzilmalarni ta'kidlash uchun, milliy parklarning xalqaro ko'rinishi uchun juda katta ahamiyatga ega bo'lgan xalqaro tasniflash tizimiga e'tibor qaratiladi. Parklar va muhofaza qilinadigan hududlarda barqaror turizmga yo'naltirilgan tendensiyalar.

Zamonaviy turizm dunyosi ijtimoiy va madaniy hayotning ko'p qirrali sohalarida tezkor o'zgarishlar bilan tavsiflanadi. Hozirgi kunda, hatto o'n yillardan ko'proq vaqt oldin, dunyo turg'unlikdan ko'ra dinamikroq, demak, parklarni rejalashtiruvchilar va sayyohlik operatorlari o'zgarishlarning ularning intilishlari va qarorlariga qanday ta'sir qilishi mumkinligini tushunishlari kerak. Ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar tendensiyalarda kuchli aks etadi. Zamonaviy turizmni rivojlantirish, ayniqsa, barqaror rivojlanish va ekoturizm sohasida, turizmni rejalashtirishning har qanday shakliga kiritilishi kerak bo'lgan bir qator tendensiyalar mavjud.

Ta'lim darajasining ko'tarilishi va sayohatga bo'lgan talab.

Ta'lim darajasi va uning zamonaviy turizm rivojiga ta'siri avvalgi boblarda allaqachon muhokama qilingan. Bu yerda ta'kidlash kerak bo'lgan yagona jihat bu, sayyohlar tobora ko'proq qiziqish uyg'otadigan hayotni boyitadigan sayohatlar tajribasi tendensiyasidir. Ayniqsa, yoshlar "o'rganish va sayohat qilish tajribalariga" jonli qiziqish bildirmoqdalar maxsus o'quv sayohat dasturlari. Ko'pincha

“ekskursiyali ekskursiyalar” ko‘rinishida sayyohlar milliy parklar kabi tabiat sharoitida ekologik tajribalarni izlashadi. Bunga tobora ortib borayotgan talabni qondirish uchun butun dunyo bo‘ylab milliy park boshqaruvi ushbu segmentlarga e’tiborni qaratishga intiladi.

Xizmat ko‘rsatish sifatining ahamiyati.

Ekoturizm o‘zining ta’rifi va kelib chiqishidan ma’lum darajada sifatni talab qiladi. Ayniqsa, bu miqdorga yo‘naltirilgan ommaviy turizm bilan taqqoslansa, ekoturizm sifatga alohida e’tibor qaratadigan xizmatlarga muhtoj. Atrof-muhitni tarbiyalashga alohida e’tibor beradigan ixtisoslashtirilgan dam olish nuqtayi nazaridan milliy parklarda ekoturizm yuqori ta’sirga ega bo‘lgan miqdordagi ommaviy turizm dasturlaridan ajralib turadi. Bundan tashqari, ekoturizm sifat jihatidan yuqori standartlarni o‘rnatadi va kam ta’sirli turistik paketlarni rag‘batlantiradi va atrof-muhitga mas’uliyatli operatsiyalarga alohida e’tibor beradi.

Parklar va muhofaza qilinadigan hududlarda sayyohlikning afzalliklari.

Parklar va qo‘riqlanadigan hududlar, avvalo, tabiiy yashash joylarini atrofdagi rivojlanishdan saqlab qolish uchun yaratilgan. Bundan tashqari, qo‘riqlanadigan hududlarning landshaftlarini zararli sanoat dunyosidan ajratish kerak va ekotizimlarni kerakli darajada saqlab turadigan sharoitlarni yaratish kerak. Bundan tashqari, milliy bog‘ning maqsadi ushbu holatlarni odamlarga ko‘rsatishdir, shuning uchun ular ular bilan bog‘lanib, ulardan o‘rganishlari mumkin. Shu sababli, qo‘riqlanadigan hududlarda turizmdan eng katta foyda bu ekoturizm qadriyatlarini tushunishga va qadrlashga majbur qiladigan ta’lim jhati va tajribasi. Milliy parklarning g‘oyasi tabiiy muhitni jalb qilish va ularning go‘zalligi va maftunkorligini odamlar ongiga tatbiq etishdir. Odamlar muammosiz ekotizimlar insoniyat uchun naqadar muhimligini va ularni himoya qilish qanchalik muhimligini o‘rganishlari va tushunishlari kerak.

Iqtisodiy imkoniyat va ijtimoiy imtiyozni kengaytirish.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek, turizmni rivojlantirish dunyo bo‘ylab tendensiyalarni kuzatmoqda. So‘nggi bir necha yil ichida tabiiy ekotizimlarga qiziqish va tabiiy jarayonlar haqidagi bilimlar turizm sohasida juda katta o‘sdi. Uzoq masofalarga sayohat qilishning jadal rivojlanayotgan imkoniyatlari bilan birgalikda qo‘riqlanadigan

hududlar ko‘plab xalqaro sayyohlarni jalb qiladi. Odatda, bu valyuta manbai sifatida qaraladi, chunki turizm mahalliy aholi yoki mintaqalarda bandlik va daromadni oshirishda samarali vosita hisoblanadi.

Shuni ta’kidlash kerakki, ekoturizmning iqtisodiy foydasi bir shart bilan chambarchas bog‘liq sayyohlar pul sarflashlari uchun mahsulotlar va xizmatlar bo‘lishi kerak. Himoyalangan va qo‘riqlanadigan ekotizimlar har doim o‘z-o‘zidan omon qoladi, ammo agar mahalliy jamoalar daromad olishni va hayot sifatini oshirishni xohlasa, qo‘riqlanadigan hududni sotish va targ‘ib qilish kerak bo‘ladi. Bundan tashqari, daromadlarning daromadlari va mintaqaning iqtisodiy yutuqlari muhofaza etiladigan hududlarni boshqarish uchun asos yaratadi. Biroq, ushbu sohalar faqat mablag‘ mavjud bo‘lganda eng yaxshi darajada ishlaydi.

Tabiiy va madaniy meroslarni muhofaza qilish.

Muhofaza qilinadigan hududning iqtisodiy foydalariga kelsak, olingan daromadlar tabiatni muhofaza qilish xarajatlarini qoplashga yordam beradi. Turizm odamlarni qo‘riqlanadigan hududlarga olib kelishning asosiy omili bo‘lib, shuning uchun u jamoat va siyosiy qo‘llab-quvvatlashga qodir. Istirohat bog‘i yoki qo‘riqlanadigan hudud ichkarisiga kirish va xizmat ko‘rsatish to‘lovlari orqali hosil bo‘lgan mablag‘lar boshqaruv maqsadlari va xizmat ko‘rsatish sifatini saqlashga yordam beradi. Tabiatni muhofaza qilishdan tashqari, qo‘riqlanadigan hududlarda turizm qabul qiluvchi mintaqada madaniy merosni saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Turizmni rivojlantirish orqali tarixiy, arxitektura yoki arxeologik boyliklarga talab ortadi, bu muhim joylar va binolarni saqlash va saqlash uchun mablag‘ yaratadi. Turizm orqali mahalliy jamoalar mintaqada haqiqiy tajribalarni taqdim etishda bevosita ishtirok etishi mumkin. Bu mahalliy aholining qimmatli urf-odatlar va madaniy meros to‘g‘risida xabardorligini oshiradi, shuningdek o‘z mintaqalari yoki jamoalari bilan faxrlanishni oshiradi.

Iqtisodiy foyda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadigan, muhofaza qilinadigan hududlarda yashovchilar mahalliy hayot sifatini yaxshilaydi va yashash sharoitlarini yaxshilaydi. Turizmdan foydalanish uchun qulayliklar va xizmatlarni yaratadigan mahalliy turizmni rivojlantirishdan mahalliy aholi ham foydalanishi mumkin va shu bilan

ularning yashash sharoitlari yaxshilanadi. Eagles, McCool va Haynes mahalliy hamjamiyatning turizmni rivojlantirish orqali qondirilishi mumkin bo'lgan ehtiyojlariga yaxshi misollar keltirgan.

– “Yaxshilangan aloqa: sayyohlik uchun yo'llarni modernizatsiya qilish qo'shni qishloqlarga tashqi dunyoga kirish imkoniyatini yaxshilaydi. Favqulodda vaziyatlarda muhofaza qilinadigan hududdagi ofislarga telekommunikatsiya aloqasi mahalliy jamoalar uchun muhim bo'lishi mumkin;

– Ta'lim: ayrim muhofaza etiladigan hududlar o'z xodimlariga til, savodxonlik va hisoblash bo'yicha ta'lim beradi, shuningdek, jamiyatda qo'llanilishi mumkin bo'lgan ko'nikmalarga ega;

– O'quv mashg'ulotlari: mashinalar texnik xizmat ko'rsatish yoki oziq-ovqat gigienasi kabi masalalar bo'yicha parklar xodimlarining mashg'ulotlari mahalliy jamoalarda amaliy qo'llanilishi kerak;

– Sog'liqni saqlash: istirohat parklari xodimlari va tashrif buyuruvchilarga ko'rsatiladigan tibbiy xizmatlar mahalliy aholi bilan bo'lishishi mumkin.”

Parklarda va muhofaza qilinadigan hududlarda turizmning salbiy ta'siri.

Adabiyotda salbiy ta'sir ko'pincha parklarda va qo'riqlanadigan hududlarda turizmning mumkin bo'lgan xatarlari bilan bog'liq. Turizmni rivojlantirishning barcha qirralarini va istirohat parklari va qo'riqlanadigan hududlarning xususiyatlarini inobatga olgan holda, salbiy ta'sirlar sayyohlarning tashriflaridan kelib chiqishini aniq aytish mumkin. Bu salbiy ta'sirlarni boshqarish va yumshatish mumkin emas degani emas. Ta'sir va xatarlarni qanday kamaytirish va oldini olish mumkinligini aniqlash himoyalangan hudud manfaatdor tomonlari va parklarni rejalashtiruvchilarning vazifasidir. 5.6.1 Turizm xarajatlari Umumiy konsepsiyadan so'ng, muhofaza qilinadigan hududlarda turizmning salbiy ta'siri turizm xarajatlari bilan hisoblanadi. Shu sababli, turizmni rejalashtiruvchilar xarajatlarning uch turiga duch kelishadi, “moliyaviy va iqtisodiy xarajatlar, ijtimoiy-madaniy xarajatlar va atrof-muhit xarajatlari”. Barqarorlik nuqtai nazaridan ekologik xarajatlar eng muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, aynan tabiatni muhofaza qilish qo'riqlanadigan hududlar va milliy parklarni yaratishga yordam

beradi. Shuning uchun atrof-muhitga ta'siri haqida keyingi bobda batafsil ma'lumot beriladi.

Parklarda va qo'riqlanadigan hududlarda turizmning xavf-xatarlari.

Himoyalangan hududlarda turizmning ziddiyatlarining eng aniq sababi uning ekotizimlar va tabiiy yashash joylari jihatidan sezgir bo'lgan muhitga jalb qilinishi. Himoyalangan hududlarda turizm maqbulmi yoki yo'qmi degan savol iloji boricha batafsil va aniqroq bo'lishi kerak bo'lgan baholarga asoslanadi. "Biroq, ularni baholashda, agar park va uning turizm sohasi qishloq, o'rmon xo'jaligi, tog'-kon sanoati yoki urbanizatsiya kabi boshqa yerlardan foydala-

nish bilan almashtirilsa, atrof-muhitga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rib chiqish muhimdir".

8.2. Amerika qo'shma shtatlari milliy parklari

Har bir milliy bog'ga tashrif buyuruvchilarning ramziy tasviri (2014) Amerika Qo'shma Shtatlari 63 ta himoyalangan maydonlari milliy parklar sifatida tanilgan, Milliy Park xizmati, Ichki ishlar boshqarmasi agentligi tomonidan boshqariladi. Milliy parklar Qo'shma Shtatlar Kongressining akti bilan tashkil etilishi kerak. Birinchi milliy park – Yelloustonni yaratish to'g'risidagi qonun 1872-yilda Prezident Uliss S. Grant tomonidan imzolangan, keyin 1875-yilda Maskinak milliy bog'i (1895 yilda ishdan chiqarilgan), so'ngra Rok Krik bog'i (keyinchalik poytaxt milliy parklariga birlashtirilgan), 1890-yilda Sequoia va Yosemite. 1916-yildagi Organik Qonun bilan "tabiat manzaralarini va undagi tabiiy va tarixiy obyektlarni va yovvoyi tabiatni asrab-avaylash va shu kabi narsalardan foydalanishni tark etadigan usullar bilan ta'minlash uchun" Milliy park xizmati "yaratildi

kelajak avlodlari bahramand bo'lishlari uchun ular umidsizlikka tushishdi.”

Milliy parklar tabiiy go'zalligi, noyob geologik xususiyatlari, turli xil ekotizimlari va rekreasion imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Milliy yodgorliklar esa aksariyat hollarda tarixiy yoki arxeologik ahamiyati bilan tanlanadi. Qonuniy ravishda Milliy Park tizimining barcha bo'linmalari bir xil vazifa bilan teng deb hisoblansada, milliy parklar, odatda, kattaroq va ko'proq yo'naltirilgan, ov qilish va qazib olish faoliyati taqiqlanadi. O'n to'rtta milliy parklar YUNESKOning Butunjahon merosi obyektlari (VHS) deb nomlangan, Va 21 ta milliy parklar YUNESKOning biosfera qo'riqxonalari (BR) deb nomlangan, ikkala dasturda ham sakkizta milliy parklar mavjud. Sakkizta milliy bog' (shu jumladan, Alyaskada oltitasi) milliy qo'riqxonalar bilan birlashtirilgan, turli darajadagi muhofaza qilish joylari, ular birgalikda boshqariladi, lekin alohida bo'linmalar deb hisoblanadi va hududlari quyidagi rasmlarga kiritilmagan.

O'ttizta shtatda, shuningdek, Amerika Samoasi va AQSH Virjiniya orollari hududlarida milliy parklar mavjud. Eng ko'p Kaliforniyada 9 ta, Alyaskada 8 ta , Yutada 5 ta, Koloradoda esa 4 ta. Eng yirik milliy bog' Alyaskadagi Vrangell-St. Elias: 8 million akrdan ortiq (32,375 km²), bu to'qqizta eng kichik shtatlarning har biridan kattaroqdir. Keyingi uchta eng katta parklar ham Alyaskada. Eng kichik park – Gatevay Arch National Park, Missuri, 192,83 akr (0,7804 km²). Milliy parklar tomonidan qo'riqlanadigan umumiy maydon taxminan 52,2 million akrni (211,000 km²) tashkil etadi, o'rtacha 829 ming akr (3350 km²), ammo o'rtacha atigi 208 ming akr (840 km²).

Milliy parklar 2017-yilda 84 milliondan ziyod tashrif buyurganligi bilan qilish rekordini o'rnatdi va 2018-yilda 0,1 foizga o'sish bilan yana rekord o'rnatdi. Shimoliy Karolina va Tennesi shtatlaridagi Buyuk Smoky tog'lari milliy bog'i eng ko'p tashrif buyuradigan joy bo'lib, 2017-yilda 11,3 milliondan ziyod odam tashrif buyurgan, undan keyin Arizonaning Grand Sanyon National Park 6,2 milliondan ziyod. Aksincha, o'sha yili Alyaskadagi Arktika milliy bog'i va qo'riqxonasining chekka darvozalariga bor-yo'g'i 11177 kishi tashrif buyurgan. Ko'pgina hozirgi milliy parklar ilgari prezident tomonidan antiqa buyumlar to'g'risidagi qonunga binoan milliy yodgorlik sifatida

muhofaza qilinib, Kongress tomonidan qayta ishlab chiqilgunga qadar yoki Kongress tomonidan yaratilgan boshqa belgilar sifatida himoya qilingan; eng yangi yangi bog‘ Amerika Samoasi milliy bog‘i. Bir nechta sobiq milliy parklar endi shunday nomlanmagan yoki tarqatib yuborilgan. Milliy bog ‘xizmatining boshqa bo‘linmalari (umuman 423 ta) milliy park tizimidagi milliy parklar deb nomlansada, o‘z nomlarida rasmiy belgilarga ega emaslar.

8.3. Kanada milliy parklari va Yevropa parklari *Parks Kanada – Kanada Milliy Park tizimi*

Ushbu bo‘limda Kanada milliy bog‘i tizimi joriy etiladi. Parks Kanada tarixining qisqa parchalanishidan so‘ng, Parks Kanada Agency tashkiloti muhokama qilinadi. Parks Kanadadagi ekotizimlarning ekologik yaxlitligi hozircha unchalik qulay bo‘lmaganligi sababli, kanadaliklar o‘rtasida fikrlash o‘zgarishiga bo‘lgan ehtiyoj katta ekanligi aniqlanadi.

Parks Kanada haqida tarixiy faktlar.

AQSh bilan birgalikda Kanada butun dunyo bo‘ylab eng qadimgi milliy parklarning an‘analariga duch keladi. So‘nggi yuz yil ichida Kanadada mamlakatning kattaligini hisobga olgan holda parklar va qo‘riqlanadigan hududlar tarmog‘i rivojlandi. Kanadada kuchli sanoat taraqqiyoti davrida Rokki-Mauntin milliy bog‘i Qo‘shma Shtatlardagi Yellouston milliy bog‘ining ko‘zgusi sifatida yaratilgan va tabiatning go‘zalligini kanadaliklar bahramand qilish uchun saqlashni maqsad qilgan. Kanadaliklar milliy parklarni yovvoyi tabiatni muhofaza qilish va o‘simliklarni muhofaza qilish joylari deb hisoblashlari uchun biroz vaqt talab etilgandan so‘ng, 1960-yillarda muhofaza qilish va odamlardan foydalanish bo‘yicha ko‘proq ko‘rsatmalar berish uchun birinchi milliy park siyosati yaratildi. Parks Kanada Agentligi o‘z siyosatini Parks Kanada mandatiga bag‘ishlaydi, u quyidagicha

o‘qiladi: “Kanada aholisi nomidan biz Kanadaning tabiiy va madaniy merosining milliy ahamiyatli namunalarini himoya qilamiz va taqdim etamiz va jamoatchilikni tushunishni, qadrlashni va zavqlanishni ta’minlaymiz. Ularning hozirgi va kelajak avlodlar uchun ekologik va yodgorlik yaxlitligi. “Yigirmanchi asrda Kanada milliy parklari va umuman milliy parklar kontsepsiyasi odamlar uchun faqat rekreasiya maydonidan yovvoyi tabiatni muhofaza qilish, o‘simliklarni boshqarish va butun ekotizimning salomatligi uchun umumiy g‘amxo‘rlikka aylandi. Ayni paytda, Kanada qo‘riqlanadigan tabiiy hududlarning keng tizimiga ega ekanligidan faxrlanadi. O‘zining o‘ttiz to‘qqizta milliy parklaridan tashqari, Kanadaning qo‘riqlanadigan hududlari ham Milliy tarixiy joylar va dengizni muhofaza qilish milliy hududlariga bo‘lingan. Milliy parklar qatorida Jahon merosi obyektlari sifatida tan olingan joylar mavjud va milliy parklar tomonidan muhofaza qilinadigan ba’zi botqoqlik joylari yuqori biologik qiymati tufayli xalqaro ahamiyatga ega. Kanadaning birinchi milliy bog‘i, Banff milliy bog‘i, 1885-yilda tashkil etilgan va Parks Kanada agentligi bo‘yicha 1911-yilda tashkil etilgan. Kanadaning o‘z qo‘riqlanadigan hududlari tizimiga parklarni qo‘shish majburiyatiga muvofiq, 1970-yildan buyon yigirmadan ortiq milliy parklar tashkil etilgan, butun Kanada tizimidagi parklarning umumiy sonining yarmidan ko‘pini tashkil etadi.

Parks Kanada tashkilot sifatida

Quyidagi bo‘limda Kanadadagi Parklarni tashkil etish, uning tarkibiy pozitsiyalari, amaldagi boshqaruv siyosati, shuningdek, tashkilotning yaqin kelajakdagi istiqbollari va o‘zgarishlari haqida; barcha faktlar Parks Kanada tomonidan “Kanadadagi milliy parklar bilan ekologik yaxlitlikni saqlash” to‘g‘risidagi maxsus hisobotga asoslanadi. Shuning uchun, 2000-yilda ekologik fan va unga oid sohalarda tajribaga ega bo‘lgan kanadaliklar guruhidan Kanada milliy parklaridagi ekologik yaxlitlik masalasini o‘rganishni so‘rashdi. Panelning asosiy maqsadi: “Kanadadagi milliy parklarda ekologik yaxlitlikni saqlash bo‘yicha Parks Kanada yondashuvining kuchli va zaif tomonlarini baholash va ushbu baholash asosida, Kanada milliy parklari tizimida ekologik yaxlitlikni saqlab qolish uchun eng yaxshi maslahat va tavsiyalar berish”.

Yigirmanchi asr davomida qarashlar va mas'uliyat o'zgarishiga ko'ra, atrof-muhitni muhofaza qilish va muhofaza qilish Parks Kanada boshqaruvida yanada zamonaviy maqomga ega bo'ldi. Kanadalik milliy parklardan o'nlab yillar davomida sayyohlar tomonidan keng foydalanilishi va "odamlarga dam olish va zavq olish uchun parklarni bag'ishlash" haqidagi doimiy qarash ekologik sharoitda keskin o'zgarishlarga olib keldi. Natijada, Kanadaning milliy parkni boshqarish bo'yicha asosiy vakolati yigirma birinchi asr – ekologik yaxlitlikni saqlash, tiklash va saqlash bo'yicha aniq tasavvurdir. Hududni milliy bog' deb belgilash ekologik butunlikni himoya qilish uchun yetarli emas Kanadadagi kabi turli xil va keng tarqalgan milliy park tizimida ekologik yaxlitlikni saqlash va tiklash. Parks Kanadaning "State of the Park of 1997" hisobotiga ko'ra, «O'sha paytda tashkil etilgan 38 ta milliy parklardan faqat bittasi (hozirda 39 tasi) toza holatda hisoblanadi. 38 ta milliy parklardan 31 tasi ekologik stresslarni og'irlikdan og'irgacha, 13 ta parkda esa bu stresslar 1992-yildan buyon kuchayganligini xabar qildi.

Ushbu faktlar va raqamlarni hisobga olgan holda, Parks Kanada uchun aniq maqsad birinchi navbatda ekologik yaxlitlikni himoya qilish bo'lishi kerak.

Qarorlarni qabul qilish, kadrlar tayyorlash, bog'dagi qo'shnilar bilan aloqalarni o'zgartirishlarsiz, tabiatni muhofaza qilish yo'nalishi bilan parklarni muvaffaqiyatli boshqarish yo'li juda og'ir; boshqa tomondan, bu Parks Kanadaning oldida turgan eng katta muammo. Boshqaruv darajasida ushbu siljishlar milliy madaniyat parkining yaxlitligini oshirish uchun baholash va mulohazalar etakchi chora-tadbirlar bo'lgan ta'lim madaniyatiga aylanishning asosiy konsepsiyasidir.

NATIONAL PARKS AUSTRIA - AVSTRIA MILLIY PARK TIZIMI

Xalqaro taqqoslashni yakunlash uchun milliy parklarga xizmat ko'rsatishning ikkinchi tizimini joriy etish kerak. Shuning uchun ushbu bo'lim Avstriyaning milliy parklari tizimiga, Avstriyaning milliy parklariga bag'ishlanadi. Tarixiy rivojlanish, Avstriyaning milliy parklari ro'yxati va ba'zi iqtisodiy dalillar Avstriya tizimida tushuncha beradi va xalqaro taqqoslashga yordam beradi. Bundan tashqari, Avstriyaning milliy parklarining turizmni rivojlantirishdagi o'рни

baholanadi. Ushbu bo‘limning muhim qismi sifatida ekoturizm Markaziy Evropaning tog‘ mintaqasi uchun to‘g‘ri rivojlanishmi va ekoturizm Avstriyada qanday dolzarblikka erishishi mumkinmi degan savol ko‘tariladi.

TARIXIY RIVOJLANISH

Madaniyat va tarix nuqtai nazaridan Avstriya va Kanada o‘rtasida juda ko‘p farqlar mavjud. Ko‘pgina yevropaliklarning ta‘kidlashicha, Shimoliy Amerika qit‘asi, shu jumladan Kanadada hech qanday tarix yo‘q va tarix deb hisoblanadigan narsa u qadar yorqin emas. Aksincha, Yevropa qit‘asi juda mashhur va taniqli madaniy rivojlanish tarixini ko‘rib faxrlanadi va o‘zini butun dunyo bo‘ylab merosning noyob madaniy namunasi deb biladi. Bu biz evropaliklar hech qachon raqobatlasha olmaydigan bitta tarixiy rivojlanish nuqtayi nazaridan boshqacha. Bu Shimoliy Amerika qit‘asining o‘zining milliy parklariga nisbatan uzoq tarixi va tajribasi. XIX asrning ikkinchi yarmida AQSH va Kanadada sodir bo‘lgan voqealar, XX asr boshlarida Yevropa qit‘asida amalga oshdi. O‘sha paytda Shvesiyada va Shveysariyaning tog‘li hududlarida birinchi Evropa milliy parklari tashkil etilgan. Evropa milliy bog‘ini rivojlantirishning ushbu o‘ta dastlabki namunalari bilan taqqoslaganda, faqat 80 yillarning boshlarida Avstriya milliy parklarni yaratish bilan shug‘ullangan. Kanada va Avstriya o‘rtasidagi tarixiy rivojlanishdagi farqlardan kelib chiqqan holda, milliy parklarni yaratish sabablari yoki rag‘batlantirilishi haqiqatan ham taqqoslanmaydi. O‘n to‘qqizinchi asr oxirida Kanada o‘zining go‘zalligini Kanada aholisining zavqlanishiga va dam olishga bag‘ishlaganidan faxrlanar edi. Tarixiy taraqqiyotga to‘xtaladigan bo‘lsak, Kanadada milliy parklar faqat fuqarolarning zavqi uchun yaratilgan, garchi vaqt va sabablar o‘zgargan. Avstriyada, boshqa Markaziy Yevropa mamlakatlarida bo‘lgani kabi, milliy parklarni yaratish bo‘yicha tashabbuslar ko‘pincha manfaatlar to‘qnashuvi bilan bog‘liq edi. Milliy parklarning paydo bo‘lishiga olib kelgan tabiatni muhofaza qilish loyihalari ko‘pincha tog‘li hududlarni qishki turizmga yoki gidroelektr stansiyalarni qurishga ochilishiga reaksiya sifatida amalga oshirildi. Buning eng mashhur namunasi – Xalqaro miqyosda Hainburger Donauauen nomi bilan tanilgan

Quyi Avstriyaning Xaynburg yaqinidagi eng taniqli Dunay toshqinlari uchun kurash. Saksoninchi yillarda Dunay daryosi atrofidagi ushbu ekotizim katta gidroelektr stansiyasining bir qismi bo'lgan to'g'onni qurish uchun qurbon qilinishi kerak edi. Elektr energiyasini ishlab chiqarish sababli ajoyib tabiiy go'zallikning butun hududini suv bosishi kerak edi. Namoyish va tabiat faollari tomonidan loyihaning oldini olgandan so'ng, Xaynburgdagi Dunay toshqinlari atroflari Avstriyaning oltita milliy parklaridan biriga – Quyi Avstriyadagi Donuauen milliy parkiga aylantirildi.

Avstriyadagi turli xil qiziqish guruhleri o'rtasidagi ziddiyatlar tufayli milliy parklarni yaratish bo'yicha hamkorlik faqat hamkorlik orqali ta'minlanishi mumkin edi. Umuman olganda, Avstriya mamlakatidagi qiziqish guruhleri – aholi, yer egalari, ilmiy organlar, siyosiy qarorlar qabul qiluvchi va atrof-muhit tashkilotlari.

Avstriyadagi har qanday milliy bog' hududining aksariyati xususiy mulkda bo'lganligi sababli, yer egalari uchun yerning sadoqati uchun iqtisodiy ravishda tovon puli olish majburiydir. Hozirgi kunda Avstriya oltita milliy bog'ni o'z parki deb atashdan faxrlanadi. Avstriyaning sayyohlik manzarasi asosan Alp tog'lari tomonidan shakllanganiga qaramay, milliy parklar mamlakatning barcha muhim landshaft turlarini aks ettiradi. Yevropadagi noyob dasht ko'l zonasi bo'lgan Burgenlandning tekis sharqidagi Seevinkel milliy parki va Avstriya va Chexiya o'rtasidagi sobiq temir parda bo'ylab joylashgan Tayatal milliy bog'i ajoyib tabiiy go'zallikni namoyish etadi.

Avstriyaning milliy parklari.

Avstriyaning mavjud bo'lgan oltita milliy bog'ining ikkita bog'i, ularning umumiy maydoni 2356 kvadrat kilometrni tashkil etadi, bu milliy hududning 2,8 foizini tashkil etadi, qo'shni mamlakatlarga chegarani kesib o'tadi. Tayatal avval Temir Parda tomonidan bo'lingan Quyi Avstriya, shimolidagi vodiy, bugungi kunda ikki mamlakat, ya'ni, Avstriya va Chexiya milliy Park maydoni ifodalaydi. Milliy bog' deb e'lon qilinishi va transmilliy taraqqiyotga qo'shgan hissasi bilan u ilgari ajralib chiqqan qit'aning birlashuvining o'ziga xos namunasini namoyish etadi.

8.4. Afrika mintaqasida ekoturizm rivojlanishida tabiiy resurslar

Ekoturizm ta'tilidan qayerda bahramand bo'lish haqida o'ylashda, Afrikaning ajoyib landshaft, xilma-xil yovvoyi tabiati va go'zal manzaralari borligini inobatga olish kerak. Biz Afrikadagi bir nechta mamlakatlarga hamda ularning ekoturizm xususiyatlariga e'tibor qaratdik.

1. UGANDA

Uganda siz tashrif buyurishingiz mumkin bo'lgan bir qator ekoturizm saytlarini taklif qildi, bu sizga Ona tabiat sovg'alaridan bahramand bo'lishga imkon beradi. Ommaviy turizmni osongina ko'rish mumkin bo'lgan qo'shni mamlakatlarga o'xshamaydigan Uganda, tabiiy muhit va boy bioxilma-xillikni muhofaza qilish orqali mas'uliyatli va barqaror turizmni amalga oshiradi. Turli xil ekoturizm joylariga sayohatlar tabiatni yaxshi ko'radigan dam oluvchilar uchun tavsiya etilgan. Ekologik sayohatlar paytida siz bezovtalanmagan yoki hanuzgacha toza bo'lgan turli xil saytlarga tashrif buyurib, o'simlik va hayvonot dunyosini o'rganish, go'zal manzaralardan bahramand bo'lish va turli xil mahalliy aholi bilan suhbatlashish maqsadida tashrif buyurasiz. Quyida Ugandadagi eng yaxshi ekologik turizm joylari keltirilgan

1. Bvindi gorilla milliy bog'i

Afrikadagi ekoturizmning Ibtidosini ko'rib chiqsak, barchasi Bvindi milliy bog'ida yashayotgan yo'qolib borayotgan tog' gorillalarini ko'rish safari bilan boshlanganini bilib olasiz.

Ushbu gorilla qo'riqxonasida butun dunyodagi eng katta tog'li gorillalar yashaydi va uning o'rmonlari – yovvoyi va odatlangan tog' gorillalarining guruhlari. Gorilla treklari paytida siz hozirgi kunda butun dunyoda 1000 kishidan kam bo'lgan tukli

o'rmon gigantlarining tabiiy yashash joylari bo'ylab yurish

imkoniyatiga ega bo'lasiz. Siz Gorillalar bilan ularni kuzatib, ovqatlanish, bir-biringiz bilan o'ynash va rasmga tushish bilan vaqt o'tkazasiz. Barcha gorilla treklari Parkning professional yo'riqchilari va qo'riqchilari tomonidan boshqariladi.

Bvindi milliy bog'ining chegaralaridan tashqarida, siz ushbu o'rmonda bir vaqtlar yashagan Batva pigmiyalariga tashrif buyurishingiz mumkin. Ilgari bu odamlar nafaqat yashash uchun o'rmonga bog'liq edi. Siz qishloq bo'ylab sayohatdan bahramand bo'lasiz, uning davomida siz o'zlarining kundalik faoliyati bilan shug'ullanganlarini ko'rasiz va keyin ular mening qo'shiqlarim va raqslarimdan zavqlanishadi.

2. Kibale milliy bog'i.

Ushbu milliy bog' Sharqiy Afrika mintaqasida eng katta xilma-xillik va primat soniga ega. Jami 13 xil primat turlari bilan bu erda 1000 dan ortiq shimpanze yashaydi. Siz tashrif buyurganingizda,

professional qo'llanmalar boshchiligidagi shimpanzalarni tabiiy yashash joylarida kuzatishingiz va ularning bugungi kundagi faoliyati bilan tanishishingiz mumkin bo'ladi. Parkda hayratlanarli darajada ko'plab daraxt turlari va kapalaklar bilan bir qatorda tabiatni sayr qilish paytida ko'rishingiz mumkin bo'lgan juda ko'p sonli qush turlari mavjud.

3. Mabira markaziy

o'rmon qo'riqxonasi.

Bu Ugandaning markazida joylashgan eng yirik tabiiy o'rmon bo'lib, unda 300 dan ortiq turli xil daraxt turlari mavjud, ular orasida qashshoq Kordia Milanii ham bor, o'rmonda bu erda qayd etilgan 300 dan ortiq turli xil qush turlari bor, masalan, Qora qornli urug'eyuvchilar, Fransolin, Shining. Moviy Kingfisher Nahan va Moviy

boshli Srested Monars , 20 dan ortiq mayda sut emizuvchilar, shu jumladan, maymunlar, 200 dan ortiq kapalaklar va 96 turdagi kuya

4. Ngamba orolidagi shimpanzening qo‘riqxonasi.

Viktoriya ko‘lida joylashgan ushbu go‘zal orolda asosan brakon yerlardan xalos bo‘lgan yetim shimpanzalar yashaydi. Yuz gektardan ziyod maydonni egallagan orolni, asosan, O‘rmonlar egallaydi va hozirda 40 dan ortiq shimpanze mavjud. Tashriflar davomida siz chimildiqnlarning ovqatlanishini ko‘rish, yaqin atrofdagi baliqchilar qishloqlariga tashrif buyurish imkoniyatiga ega bo‘lasiz va u yerda tunash imkoniyati mavjud.

5. Bigodi Vetland Sanstuary.

Kibale tumanidan topilgan bu Bigodi botqoqligi tabiatan boy bioxilma-xillik bilan faxrlanadigan yovvoyi tabiat qo‘riqxonasi bo‘lib, u juda ko‘p sonli primunitlarni o‘z ichiga oladi: babunlar, kulrang yonoq maymunlar, baxmal maymun, qizil kolobus maymunlar va boshqalar. Bundan tashqari , ko‘plab boshqa sutemizuvchilar orasida Bushbusks, Sitatungas va varthogslarni ko‘rasiz. Qo‘riqxonaga jamoatchilik asosida dastur sifatida boshlangan va bu erda o‘tkazilgan ekskursiyalardan tushgan mablag‘ to‘g‘ridan-to‘g‘ri ushbu hududdagi mahalliy aholiga foyda keltiradi.

6. Budongo o‘rmoni.

Bu Sharqiy Afrika mintaqasidagi eng yirik mahoben o‘rmoni va Ugandada eng ko‘p sonda shimpanze bor, bu uni gorilla trekkingidan zavq olish uchun eng yaxshi joyga aylantiradi. Ushbu O‘rmonda 291 dan ortiq kapalak turlari, 130 turdagi kuya, 360 turdagi qushlar va 20 ga yaqin sutemizuvchilar turi yashaydi. Tashrif davomida siz shimpanze trekking qushlarni tomosha qilish va tabiat sayrlari kabi turli xil tadbirlarni amalga oshirishingiz mumkin.

JANUBIY AFRIKA

Janubiy Afrikada ekologik sayohat paytida tashrif buyurishingiz mumkin bo‘lgan Milliy parklar, YUNESKOning merosi va Milliy qo‘riqxonalarini shaklida saqlanib qolgan bir qator ekoturizm zonalari mavjud. Mamlakatda dunyoda uchraydigan o‘simlik turlarining 10% mavjud, ularning 65% bu mamlakatga xosdir. Janubiy Afrikada yashovchi qushlarning 900 dan ortiq turi, amfibiyalarning 120 ga yaqin turlari, sutemizuvchilarning 120 ga yaqin turlari mavjud.

Ekoturizm sizga tabiiy hududlarni ziyorat qilish hamda mahalliy aholi farovonligini oshirish imkoniyatini beradi. Quyida Janubiy Afrikadagi eng yaxshi ekoturizm joylari keltirilgan.

1. Kgalagadi Transfrontier Park.

Ushbu go'zal bog' bir nechta sherlarning uyi bo'lgan ajoyib vodiylar bilan ajralib turadigan oq va qizil qumtepalarning xususiyatlarini belgilaydi. 2002-yil oxiriga kelib parkning 58000 gektarga yaqin maydoni Mier va Khomani San jamoalariga qaytarib berildi. Ushbu yer maydonida o'tkazilgan tadbirlardan olingan daromad ushbu mahalliy odamlarga o'zlarining farovonliklari va farovonliklarini yaxshilash uchun qaytarib beradi.

2. Isimangaliso botqoqli bog'i.

2000-yillarning boshidan beri ushbu park sayyohlarni ekoturizm faoliyatiga jalb qilmoqda. Ilgari bu baliq ovining yaxshi hududi va plyajning eng yaxshi manzili bo'lgan, ammo bugungi kunda u bir nechta ekoturizm faoliyati bilan sarguzasht zonasiga aylandi. Bu yerda o'tkazilgan ba'zi tadbirlarga kitlarni tomosha qilish, tabiat qo'ynida sayr qilish, qayiqda yurish, toshbaqa sayohatlari, velosipedda yurish va qushlarni tomosha qilish kiradi.

3. Addo fillari milliy bog'i.

Bu subtropik o'simliklarni o'z ichiga olgan juda ajoyib ekotizimga ega bo'lgan Janubiy Afrikadagi uchinchi yirik milliy park, pingvinlar va kitlardan tashqari, sherlar, leopardlar, buffalolar, sirtlonlar va karkidonlar. Parkda Mayibue Ndlovu rivojlanish tresti ishlaydi, u 8 ta mahalliy jamoalarni taqdim etadi, ular Matyholveni dam olish lageridan tushgan mablag'larning umumiy daromadining foizini va mahalliy yo'lovchilarning to'lovlarini baham ko'rishadi. Bu erda joylashgan turar joylar ekologik jihatdan qulay va tabiatni asrashga xizmat qiladi.

4. Agulxas milliy bog'i.

Afrika qit'asining eng janubiy qismida Agulxas burnida joylashgan bo'lib, Atlantika okeani va Hind okeanining suvlari tutashgan ushbu Milliy bog'dir. Bu juda mashhur joy, ayniqsa yoz davrida va uning qo'pol qirg'og'i chiroyli botanika bog'i bo'lib, uni ajoyib ekoturizmga aylantiradi. Bog' yaqin atrofdagi turli mahalliy jamoalarga katta foyda keltiradi, 400 dan ortiq odamni ish bilan ta'minlaydi, bir nechta

mahalliy loyihalarni amalga oshiradi va fermerlar kooperatsiyasini boshqarayotgan mahalliy fermerlarni qo‘llab-quvvatlaydi.

KENIYA

Yovvoyi tabiat turizmidan olinadigan daromad Keniyaning yalpi milliy mahsulotining taxminan besh foizini (5%) tashkil etadi va bundan tashqari keniyaliklarning o‘ndan bir qismiga ish topish imkoniyatini beradi va mamlakatning yillik valyutasining uchdan bir qismidan ko‘proq hissasini qo‘shadi. Keniyada Ekoturizm tabiiy resurslar va tahdid ostida bo‘lgan hayvonlar turlarini saqlashga yordam beradi, bir yo‘l bilan mahalliy jamoalar a‘zolariga jarayonga qo‘shilishlarini taklif qiladi. Shuningdek, u barqaror sayyohlik bozo-

rini ta‘minlaydi, natijada mahalliy aholiga mustaqillik hissi paydo bo‘ladi.

Keniyada sizga bir qator variantlarni taqdim etadigan bir qator milliy parklar mavjud, ammo keling, mashhur va muhimlariga to‘xtalamiz.

Masai Mara milliy qo‘riqxonasi.

Masai Mara milliy bog‘i Keniyaning janubi-g‘arbiy qismida joylashgan va Tanzaniya-dagi qo‘shni Serengeti milliy bog‘idan tashqari butun dunyodagi eng yaxshi ekotizimlardan biri hisoblanadi. Bu har yili “Tabiat dunyosining o‘n mo‘jizasi” qatoriga kiruvchi Buyuk Yovvoyi migratsiyasi uchun juda mashhur. Masai Marada hujjatlashtirilgan 570 dan ortiq qush turlaridan tashqari 95 dan ortiq turli xil sutemizuvchilar turi mavjud. Serengeti milliy bog‘i bilan birgalikda bu, albatta, yovvoyi hayvonlarni ko‘rish uchun eng yaxshi joy.

Ushbu qo‘riqxonada joylashgan Masai Mara baza lageri, ayniqsa, mashhur va tabiatni muhofaza qilish, mahalliy hamjamiyatni rivojlantirish va iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish orqali ekoturizmni rivojlantirishda qat‘iyatliliigi bilan hurmatga sazovor. Har yili ushbu lagerga davlat idoralari, ekoturizm operatorlari va universitetlar

mingdan ziyod tashrif buyurishadi. Qirq sakkiz nafar doimiy ishchisi bo'lgan o'n ikki mehmon chodiri bilan jihozlangan, ularning to'qson besh foizi (95%) mahalliy hamjamiyatdan.

Samburu milliy qo'riqxonasi

Samburu Milliy Park ichida, bor, bir yovvoyi hayotni katta xilma-xilligi, shuningdek, siz ko'rishni uchun ko'p qush turlari hisoblanadi. Ushbu parkda leopard, gepard va Masai sherini uch mushuk bilan birga begemot, fil va bufollardan tashqari ko'rish mumkin. Afsuski, Samburu milliy bog'ida bir necha yil oldin ushbu hududda sodir bo'lgan qattiq brakonyerlik natijasida karkidonlar mavjud emas. Samburu milliy bog'i 350 dan ortiq turdagi parrandalar ro'yxatiga ega, shuningdek, parrandachilikni yaxshi ko'radigan odamlar uchun ideal joy.

Milliy bog'ni o'rab turgan jamoalarga Maasay klani hamda Samburu qabilasi kiradi. Ularning o'ziga xos an'anaviy marosimlari, raqslari, an'anaviy hunarmandchilik savdosi va ajoyib ovqatlar natijasida mintaqadagi sayyohlik obyektlarining muhim qismi hisoblanadi. Siz o'zlarining noyob madaniy amaliyotlaridan bahramand bo'lishdan tashqari, ushbu do'stona odamlar bilan suhbatlashish imkoniyatiga ega bo'lasiz.

Shuningdek, yovvoyi hayotni saqlash kabi mahalliy aholi hayotini rivojlantirish uchun ijtimoiy, shuningdek, iqtisodiy hamkorlikni rag'batlantiradi turizm turi bilan shug'ullanish burchak juda bir qator. Turar joylar orasida, ayniqsa, atrofdagi boshlang'ich maktablardan o'quvchilarni o'yin o'yinlariga olib borish va yovvoyi tabiatni muhofaza qilishning muhimligi to'g'risida o'rgatish orqali yovvoyi tabiatni muhofaza qilishni rag'batlantiradigan joy mavjud. Mahalliy mahalliy ayollar, shuningdek, ayollar safari loyihasi orqali odamlarga yovvoyi tabiatni muhofaza qilish to'g'risida ma'lumot berish orqali tashabbus ko'rsatdilar.

Nakuru ko'li milliy bog'i.

Nakuru ko'li milliy bog'i Rift vodiysi qavatida joylashgan va alohida milliy park 2 milliondan ortiq flamingoning qo'riqxonasidir. Nakuru ko'li suv o'tlariga boy bo'lib, ular Nakuru ko'li bo'yida yashovchi ko'plab flamingolarni jalb qiladi. Flamingolar Nakuru ko'lining iliq suvida o'sadigan juda ko'p miqdordagi suv o'tlariga bog'liq. Nakuru ko'li 400 ga yaqin turli xil qush turlaridan tashqari

ko‘plab flamingolarni o‘z ichiga olganligi sababli, rasmiylar hozirgi hududlarga haddan tashqari bosimni kamaytirish uchun bog‘ ichida yangi hududlarni rivojlantirish zarurligini aniqladilar. Qushlar uchun ko‘proq yashash joylarini yaratish uchun bir qator yangi suv manbalari tashkil etilmoqda. Bu Keniyadagi ikkita taniqli milliy parklardan biridir va bu butun Keniyada panjara bilan o‘ralgan yagona parkdir. Bu yovvoyi hayvonlarni unga kirgan brakonyerlardan himoya qilish uchun qilingan. Nakuru NP ko‘li YUNESKONing Jahon merosi bo‘lib, 25 ga yaqin sharqiy qora karkidonga ega, bu 70 dan ortiq mahalliy oq karkidonlardan tashqari Keniyadagi eng katta raqamlardan biridir. Bog‘da, shuningdek, deyarli 50 ta daraxtga ko‘tarilgan sherlar mavjud.

Kenya milliy bog‘i.

Tog‘li Keniya – Afrikadagi ikkinchi eng baland tog‘ ushbu milliy bog‘da joylashgan. Park – bu ajoyib Keniya tog‘ini tomosha qilishdan tashqari, yovvoyi tabiatni tomosha qilish uchun qushlar uchun ajoyib joy. Keniyadagi boshqa milliy parklar va qo‘riqxonalar singari, bu yerda ham YUNESKO tomonidan “Inson va biosfera dasturi” ishlab chiqilgan. Ushbu hukumatlararo ilmiy tashabbus odamlar o‘rtasidagi tabiiy muhit bilan munosabatlarni yaxshilash uchun ilmiy bazani yaratishga qaratilgan. Keniya tog‘ining milliy bog‘i asosan turli xil hayvon turlarining uyi bo‘lgan o‘rmon qo‘riqxonasidir. Ushbu bog‘da bir yuz oltmish (160) qush turi qayd etilgan va u ko‘pincha osmonda juda baland uchadigan burgutlarning ko‘plab turlarida yashaydi.

6000 metr yoki 19500 fut balandlikda joylashgan tog‘ cho‘qqilarini qor bilan qoplagan va u ekvator dan 16 km janubda joylashgan. Keniya tog‘iga bir qarashda uning ajoyib manzarasi va ulug‘vor go‘zalligi sizni hayratga soladi.

TANZANIYA.

Tanzaniya ekoturizm da juda yaxshi. Yovvoyi tabiatni saqlash uchun yerning yigirma besh foizidan ko‘prog‘ini ajratdi. Ekskursiyalar bo‘yicha yo‘lovchilar tashrif buyuruvchilarni ta’sirini kamaytirishga o‘rgatishadi, shuningdek, Tanzaniya xalqining ko‘plab madaniyatlariga hurmat ko‘rsatish bilan bir qatorda sizning Tanzaniya safari bilan bo‘lgan munosabatingizni hurmat qilishadi.

Hurmatli olim, Jeyn Gudoll bu erda o‘zining inqilobiy shimpanze tadqiqotlarini olib bordi va hozir ham davom etmoqda. Jeyn Gudoll instituti Gombe milliy bog‘i yonidagi mintaqaga ekoturizmni rivojlantirishga harakat qilmoqda;

shimpanzilarning avlodlar davomida omon qolishlariga hamda bioxilma-xillikni himoya qilishga ishonch hosil qilish. Shuningdek, u mahalliy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlaydi. Tanzaniyadagi eng muhim milliy parklarning bir nechtasini bayon qildik.

Ngorongoro tabiatni muhofaza qilish zonasi.

YUNESKONing Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan Ngorongoro tabiatni muhofaza qilish zonasi noyobdir, chunki u yovvoyi tabiatni muhofaza qilish bilan birga tanzaniya uchun ma’lum vaqt uchun ajralib turuvchi omil bo‘lgan odamlarning joylashishiga imkon beradi. Tabiatni muhofaza qilish sohasidagi eng taniqli xususiyat bu ulkan vulqon portlaganda va keyin deyarli ikki-uch million yil ichida vayron bo‘lganida paydo bo‘lgan krater. Ushbu krater yer yuzidagi eng katta sherlar konsentratsiyasiga ega va zebalar, yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan qora karkidonlar, orollar, Grant va Tompson jayronlari hamda yovvoyi hayvonlar bilan yuzma-yuz kelish uchun ideal plasdir. Chegarasi – fillar, bufalo va leoparlarning uyi. Ngorongoro kraterlardan taxminan 30,000 hayvonlar bir umumiy sonini yashaydi. Ekoturizm nuqtayi nazaridan siz ishtirok etishingiz mumkin bo‘lgan bir nechta faoliyat mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash, Maasai ayollarini o‘zlarining hunarmandchilik mahsulotlarini sotishga undash, yomg‘ir suvini yig‘ish uchun suv yig‘adigan kombaynlarni va daraxt ekish loyihalarini amalga oshirishdir.

Serengeti milliy bog‘i.

Serengeti Tanzaniyaning shimoliy qismida joylashgan va eng taniqli va qadimiy milliy bog‘dir. U YUNESKONing Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiradi va jirafalar, gepardlar, zebalar va jayronlardan tashqari, leopardlar, sherlar, karkidonlar, Buffalos buruni va afrikalik fillarni o‘z ichiga olgan “Katta beshlik” kabi yovvoyi hayotining xilma-xilligi bilan mashhur. Park Buyuk Yovvoyi migratsiyasi uchun juda mashhur bo‘lib, yillik ko‘chishlarga taxminan 97000 dan ziyod topi, 200000 zebalar, 1.300.000 yovvoyi hayvonlar, 18000 ta orollar va shuningdek, iyul oyida Keniyaga shimol tomon

siljigan 500000 ta Tomsonning g'azallari kiradi. Oktabr oyida hayvonlar janubga qarab Serengetiga dekabrgacha etib boradilar. Ko'chish sodir bo'lgan bir necha oy ichida Serengeti milliy bog'i ajoyib o'yin tomoshalarini taklif etadi, bu esa Tanzaniyaning turizm sohasi uchun juda muhimdir.

Selous milliy bog'i.

Selous Milliy Park o'zining yovvoyi tabiatining boyligi va hali daxl qilinmagan tabiati bilan YUNESKO Butunjahon merosi saytida eng katta saqlangan joy sanaladi. Selous milliy bog'ida odamlarning doimiy yashashiga yo'l qo'yilmaydi va shuning uchun parkga kiradigan va chiqadigan har bir kishini qattiq nazorat qiladi.

Selousning aksariyati ov qo'riqxonasi bo'lishiga qaramay, parkdagi yovvoyi hayvonlar soniga ozgina ta'sir ko'rsatishiga ishonch hosil qilish uchun bir qator qoidalar mavjud. Ovdan topilgan mablag' milliy bog'ga qayta kiritiladi.

Manyara ko'li milliy bog'i.

Manyara ko'li milliy bog'ning ichidagi sayoz suv havzasi bo'lib, unda aktasiya o'rmonzorlari, yer osti suvlari o'rmonlari, o'tloqli

tekislik, shuningdek, fillar, bo'rilar, yovvoyi hayvonlar, begemot, jirafalar, buffaloslar va impalalar. Manyara ko'li milliy bog'ida leopardlarning ulkan konsentratsiyasi mavjud, ammo ular kamdan kam uchraydi. Bu, shuningdek, daraxtlarga chiqish uchun sherlar uchun yashash joyi va qushlar uchun ajoyib joy, chunki bog'da 400 dan ortiq turlari hujjatlash-

tirilgan. Ekoturizmning bir nechta xususiyatlari – bu an'anaviy hunarmandchilik, bu mahalliy qishloqlar bilan o'zaro aloqalarni rag'batlantirish, hunarmandchilik buyumlarini sotishni ko'paytirish, madaniy raqs, musiqani targ'ib qilish, shuningdek mahalliy ishchilarni turar joyni saqlashga jalb qilish.

Ruanda.

Ruanda vulkanlarning Milliy bog'ida joylashgan tog' gorillalarining doimiy yashash joyi bilan mashhur, u yerda taniqli primatolog Diane Fossey ular haqida tadqiqot olib borgan. Ushbu mamlakatda 10 ga yaqin odatlangan tog' gorillasi guruhlari mavjud, shuning uchun ushbu ajoyib o'rmon gigantlarini ko'rishga kelgan sayyohlarga yetmishdan (70) dan ortiq goril trekking ruxsatnomalari taqdim etiladi. Odatda tog' gorillari oilasi kumush pog'onadan iborat – bu dominant gorilla, kattalar urg'ochi gorillalar, kattalar erkaklar, yosh ayollar va erkaklar, shuningdek chaqaloqlar. Ruandaga tashrif buyurish va gorilla trekking bilan shug'ullanish uchun eng yaxshi vaqt – bu iyun-sentabr oylarida boshlanadigan quruq mavsumda, shuningdek, quruqroq mavsumda dekabrdan fevralgacha.

Bu mamlakatdagi ekologik turizmning yetakchi turi bo'lsada, Ruandadagi Safari paytida ekologik sayyoh sifatida ishtirok etishingiz mumkin bo'lgan bir nechta boshqa tadbirlar mavjud va bunga quyidagilar kiradi: Iby'Ivasu madaniy shaharchasida yuzdan ortiq madaniy tajriba sobiq brakonerlar ish bilan ta'minlangan, Kivu ko'lining hayratomuz manzarasidan bahramand bo'ling, shuningdek Nyungve o'rmon milliy bog'ida primat sayohati bilan shug'ullaning, u yerda siz maymunlarning har xil turlarini ko'rishingiz mumkin. Siz shuningdek Akagera milliy bog'iga tashrif buyurishingiz mumkin, bu yerda siz turli xil yirik yovvoyi sutemizuvchilarni, shu jumladan, Afrikaning ba'zi yirik beshta hayvonlarini tomosha qilishingiz mumkin.

Ruanda, shuningdek, minglab tepaliklar mamlakati sifatida tanilgan, 1994-yilda u minglab mahalliy Ruandaliklarning o'limini ko'rgan dahshatli genosidga duchor bo'lganligini hisobga olib, juda barqaror rivojlanishga erishdi. Bugungi kunda mamlakat nafaqat sayyohlik sohasida, balki umumiy infratuzilma, moliyaviy rivojlanish, siyosiy barqarorlik va sog'liqni saqlashni rivojlantirishda ham yaxshi natijalarga erishmoqda.

Ekoturizm nima?

Ekologik toza va odatda xavfsiz ta'minlangan bokira va nozik joylarga sayohat qilishni talab qiladigan turizmga Ekoturizm deyiladi. Ushbu turdagi turizm kichik miqyosda bo'lishga hamda atrof-muhitga kam ta'sir ko'rsatishga qaratilgan.

Sayyohlar uchun joylar, ular tabiiy dunyoga yaxshi mos tushadigan tarzda, oziq-ovqat mahsulotlarini mahalliy sotib olish va axlatni, odatda, saytda ishlash bilan ta'minlangan. Tashrif buyuruvchilar katta xarajatlarni to'laydilar, chunki har qanday ekologik buzilishlarni kamaytirish uchun bunday muassasalarda sayyohlar soni kam.

Barqarorlik kelgusi avlodlarga insoniyat tomonidan juda ta'sirlanmagan noyob go'zal joylardan bahramand bo'lishiga imkon berish uchun ekoturizmning asosiy idrokidir.

Sektor/sanoat sifatida Ekoturizm tashqi daromad manbai bo'lish bilan bir qatorda nozik muhitni bir vaqtning o'zida saqlab qolish orqali rivojlanayotgan turli mamlakatlar uchun muhim sohaga aylanib bormoqda. Ushbu konsepsiya, agar bir qator mamlakatlar o'zlarining tropik o'rmonlarini saqlab qolsalar, ekologik sayyohlar tabiiy resurslarni suiiste'mol qilish natijasida vayronalarni emas, balki mamlakatning tabiiy diqqatga sazovor joylarini ko'rish uchun pul sarflashlarini hisobga oladilar.

Afrikada ekoturizm qanday ishlaydi.

Afrikaning tabiiy go'zalligi va yovvoyi tabiati yuz yildan oshiq vaqt davomida sayyohlarni jalb qilmoqda, ammo so'nggi paytlarda turizm atrof-muhitni yo'q qilish bilan baraka topishdan ko'ra ko'proq la'nat bo'lib kelgan. Afrika qit'asi saksoninchi yillarda foydali sayyohlik biznesini saqlab turganda, ekologik barqarorlikka qaratilgan global yo'nalishni boshqargan. Dunyoning boshqa qismlaridan farqli o'laroq, Afrikadagi ekoturizm sohasi o'ziga xos madaniy va siyosiy atributlari tufayli o'qituvchi va himoyachi sifatida ishlaydi.

Afrikadagi ekoturizm tarixi.

Afrikadagi ekoturizm qanday ishlashini yaxshiroq tushunishni istasalar, avvalo, Afrika tarixini tushunish kerak. 1980-yilga kelib Afrikadagi turli xil ekotizimlardagi bir qator turlar yo'q bo'lib ketish xavfi ostida edi. Mahalliy xalqning tushunmovchiliklari va ishonchsiz siyosiy tizimlar bunday turlarni himoya qilish uchun qilingan harakatlarga to'sqinlik qildi, masalan, Uganda, Demokratik Respublikada yashovchi yo'qolib ketish xavfi ostida. Kongo va Ruanda.

Ushbu gorillalarni butun dunyoda faqatgina ushbu uchta mamlakatda ko'rish mumkinligi sababli, ularning kontrabandasi, qora

bozordagi noqonuniy savdo va shuningdek, go'shtidan zavqlanadigan mahalliy aholi tomonidan faol brakonyerlik natijasida ularning soni 700 taga kamaydi. Sharqiy Afrika mintaqasi bo'ylab gorilla ekoturlari 1990-yillarning oxiriga kelib ikkinchi eng katta daromad manbaiga aylandi. Mahalliy va mahalliy afrikaliklar bu foydali ekanligini aniqlagandan so'ng, ekoturizm biznesining mashhurligi boshqa kontinental mintaqalarda ham kengaydi. Afrika o'sha paytdan boshlab ona tabiat tufayli o'zining go'zal tabiiy xususiyatlarini ta'kidlaydigan ekoturizm tendensiyasini yaratdi.

Atrof-muhit va jamoatchilikka yo'naltirilgan tizim – prinsip, u qanday ishlaydi

Turizm sohasidagi o'yinchilar, agar ular mahalliy jamoalar tomonidan qo'llab-quvvatlanmagan bo'lsa, afrikalik ekoturizm boshidanoq muvaffaqiyatsizlikka uchraganligini aniqladilar. Mahalliy aholini tegishli jamoalar tarkibiga jalb qilish bilan, sanoat nafaqat kerakli daromadlarni saqlab qoladi, balki mahalliy aholiga ekotizimni saqlab qolish muhimligini ham ko'rsatadi. Bugungi kunda Atrof-muhit va hamjamiyatga yo'naltirilgan tizim (EKO) bu Afrikaning ekoturizmiga asos solingan va u mahalliy aholini sanoatning muvaffaqiyati uchun muhim qism deb biladi.

Ekoturizm Afrikada sanoat sifatida rivojlanmoqda. Afrikadagi ekoturizm biznesi avvalgi sohasi sifatida ko'plab o'zgarishlarga uchraganidan so'ng o'tgan xatolardan saboq oldi va maqsadga yo'naltirilgan faoliyat bugungi kunda ekoturizmga asos solingan. Sayyohlar doimiy ravishda Afrikaga mahalliy odamlar va yovvoyi tabiat bilan aloqada bo'lish umidlari bilan tashrif buyurishgan, shu sababli ekoturizm operatsiyalardagi qarama-qarshiliklar bilan odatlanib qolgan. Afrikadagi ekoturizm sayyohni mahalliy urf-odatlar va odamlar bilan tanishtirish orqali mahalliy hamjamiyatga jalb qilishga intiladi. Asosiy safari tendensiyasidan tashqari, tabiatni muhofaza qilish va ta'lim nuqtayi nazaridan yovvoyi tabiatni ko'rish.

Ekologik sayyoh sifatida nimani kutish kerak.

Afrikadagi ekoturizm mas'uliyatli barqarorlikni saqlab, yangi narsalarni kashf qilish uchun safari tushunchasini tiklashga qaratilgan. Dam olishni qiziqarli o'tkazish uchun kalit bu qanday

ishlashini tushunishdir. Sayyoh ekologik toza va uy sharoitida tayyorlanadigan taomlardan iborat turar joylarga ega bo'lishiga umid qilishi kerak. Bir qator ekskursiyalar ta'lim ekoturizmida muhim ahamiyatga ega ekanligini hisobga olib, mahalliy atrofga ko'proq yorug'lik beradigan ma'ruzachilar bilan bir qatorda ma'ruzachilarni ham jalb qiladi. Sayohatchilar, odatda, turli xil faoliyat turlariga ega va sayohat narxlari ushbu tadbirlarni ishtirok etish darajasidan yovvoyi tabiat turlariga va mahalliy hunarmandlarga qarab belgilaydi.

Ekoturizm faoliyati:

Mahalliy aholiga va atrof-muhitga minimal ta'sir ko'rsatadigan natijalar.

Mahalliy xalqning an'anaviy madaniyatiga, masalan, kiyinish uslubiga hurmatni saqlang va hatto ularning ibodat joylarini hurmat qiling. Uy egalari va mehmonlar uchun yaxshi tajribalarni taklif eting. Mahalliy aholi uchun to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy afzalliklarni taklif eting va ularga imkoniyat yaratib bering, chunki ekoturizm ular tomonidan boshqarilishi kerak. Mahalliy aholining ekoturizmga ega bo'lishini ta'minlash ular tomonidan boshqarilishi va iqtisodiy foyda keltirishi kerak. Mamlakatning ijtimoiy, ekologik va siyosiy sharoitlari haqida sayyohlarning tushunchalarini oshirish. Mahalliy aholi o'rtasida tabiiy muhitni to'g'ri saqlash va boshqarishni yaxshilashga yordam berish.

Ayniqsa, muqaddas inshootlarda muammo tug'dirmaslik uchun to'g'ri kiyinishni aytadigan madaniy an'analarga hurmat qiling.

Bugungi kunda Afrikada ekoturizm ommalashib borayotganining sabablari:

Hozirgi kunda rivojlanayotgan davlatlar o'zlarining nozik atroflarini saqlab qolishni istaydilar va ekoturizm bu daromad olish vositasi deb biladi. Barqaror turizmni rag'batlantirish orqali rivojlangan mamlakatlar o'zlarining toza muhitini himoya qilish uchun rivojlanayotgan davlatlarga qo'l uzatmoqchi. Sayyohlar daxlsiz muhitda sarguzasht qilishni xohlashadi. An'anaviy dam olish tajribalaridan charchaganligi sababli bir qator sayyohlar o'ziga xos bir narsani sinab ko'rishni xohlashadi. Bugungi kunda bir nechta sayyohlar tabiiy muhitni yaxshi bilishadi va kelajak avlodlar ham ko'rishlari uchun zaif muhitni saqlashga yordam berishni xohlashadi.

Ekoturizmning odamlar va atrof muhitga ta'siri

“Ekoturizmning mahalliy aholiga va tabiiy muhitga ijobiy va salbiy ta'siri qanday” deb o'ylash mumkinmi? Quyida biz ularning har biriga ta'sirini ta'kidladik.

– Ekoturizm mahalliy aholiga ish joylarini tozalash, oshpazlar va park qo'riqchilari kabi ishlarni taklif etadi. Ushbu ish o'z oilalarini boqish uchun daromad keltiradi, bu odatda mahalliy aholi o'zlarining dehqonchilik mahsulotlarini sotishdan oladigan daromadidan ko'proqdir.

– Ekoturizm bilan shug'ullangan maktab o'qituvchilari va o'qituvchilari yoshlarga ekoturizmning amallari va qadriyatlarini tushunib, madaniy ongini oshirish va atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida targ'ib qilishlari mumkin.

– A'zolari ish bilan ta'minlangan va mahalliy gid sifatida o'qigan oilalarning umumiy turmush tarzi va turmush darajasi yaxshilandi.

v Ekoturizm tabiatni muhofaza qilish to'g'risida xabardorlikni oshirdi va shu hududda yashovchi mahalliy aholining an'anaviy madaniyatiga bo'lgan hurmatni kuchaytirdi.

– Mahalliy jamoalar o'zlarining sayyohlarga beradigan hunarmandchilik buyumlari kabi esdalik buyumlarini tayyorlashdan qo'shimcha daromad olishadi.

Ekoturizmning odamlarga salbiy ta'siri.

– Ekoturizm mahalliy aholini ekspluatatsiya qilishni turli yo'llar bilan olib kelishi mumkin, masalan, ularni arzon ish kuchi manbai sifatida ishlatish.

– Biz infratuzilmani rivojlantirish haqida gapirganda, mahalliy uchun aeroportlarida kabi imkoniyatlar juda qimmat, chunki, bu, asosan, sayyohlardan foyda mumkin.

– Chet ellik mehmonlarning ko'payishi bilan mahalliy qabilalar G'arbning ish uslubiga moslashib, o'zlarining an'anaviy me'yorlari va odatlarini unutishlari mumkin.

– Mahalliy aholi bunday sayohatlardan yig'ilgan daromaddan juda oz miqdordagi pul oladi, chunki ushbu sayohatlarni tashkil etish bilan shug'ullanadigan kompaniyalar ko'proq foyda ko'rishadi.

– Afrikadagi bir qator qabilalardan turistlar sayyohlarni jalb qilish shakli sifatida foydalanmoqdalar. Ular madaniy yoki an'anaviy

fotosurat ishlarini olib borishda mahalliy aholini «namuna» sifatida ishlatishadi.

Ekoturizmning atrof-muhitga ijobiy ta'siri.

– Darhol ichki iqtisodiyotda ishlatiladigan daromad, o'rmonlarni saqlashda moliyaviy yordam berishga yordam beradi.

– Ekoturizm orqali tropik o'rmonlarni saqlab qolish uchun daromad olinadi va shu bilan mahalliy aholi orasida o'rmonlarni yo'q qilish taqiqlanadi.

– Tropik o'rmonlarga tegmaslik kerakligiga ishonch hosil qilishning ahamiyatini mahalliy jamoalar hamda tegishli mamlakat hukumati yaxshiroq tushunishi mumkin.

– Sayyohlardan olingan daromad ushbu hudud ichidagi tabiatni muhofaza qilishga qaytariladi.

– Tashrif buyuruvchilarning aksariyati atrof-muhitni muhofaza qilish uchun parkga kirish to'lovlari, yo'riqnomalarga minnatdorchilik va xayriya kabi to'lovlar orqali to'lashga tayyor.

– Ekoturizm yovvoyi hayvonlarni pulga ovlash istagini ancha yo'q qiladi.

Ekoturizmning atrof-muhitga salbiy ta'siri

– Hozirgi kunda kengayib borayotgan ekoturizm sanoatini boshqarish bo'yicha operatsiyalarni boshqarish va boshqarish organlari hozirgi paytda uni samarali bajarish uchun yetarli emas.

– ko'llar, daryolar yoki boshqa suv havzalarida suvning ifloslanishi, ayniqsa, sayyohlik mehmonxonalarining chiqindilarni chiqarib yuborishi tufayli yuzaga kelishi mumkin.

– Ekoturizmni ta'minlash uchun mahalliy resurslarni yo'q qilish masalasi, masalan, o'rmonzorlarni tozalash (o'rmonlarni yo'q qilish) va turistik uylarni qurish uchun daraxtlarni kesish.

– Ekoturizm paytida ba'zi hududlardan ortiqcha foydalanish xavfi mavjud.

– tabiiy resurslardan Destruction yodgorliklar qilish uchun olish materiallar uchun aholi tomonidan ortib bormoqda sayyohlarga sotadi.

– Haddan tashqari ekspluatasiya tufayli geografik xususiyatlar vayron bo'lishi mumkin, masalan, eskirgan yo'llar o'simliklarni yo'q qilish bilan bir qatorda tuproq eroziyasini keltirib chiqaradi.

– Turistlarning diqqatga sazovor joylari sifatida foydalanish uchun noyob yovvoyi tabiat turlari ov qilinmoqda.

Boshqa soʻzlar bilan aytganda, Afrikadagi ekoturizm ichki iqtisodiyot doirasida turizmdan tushadigan mablagʻlarni ushlab turish vositasi boʻlib, shu bilan birga madaniyatni va atrof-muhitni saqlab qoladi. Shuningdek, bu sayyohlarga mahalliy ekotizimlar haqida koʻproq maʼlumot olish, zaif oʻsimlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilishda yordam berish, shu bilan birga odatda juda ibtidoiy boʻlgan ushbu hududlarda yashovchi mahalliy odamlarga hurmat koʻrsatishga yordam berish imkoniyatini beradi.

8.5. Oʻzbekiston hududidagi qoʻriqxonalar va parklar

Oʻzbekiston florasini va hayvonot dunyosini muhofaza qilish uchun yaratilgan qoʻriqxonalar, milliy parklar, yovvoyi tabiat qoʻriqxonalari va pitomniklarning rolini yuqori baholash qiyin.

Oʻzbekistonda biotsenozlar va ekotizimlarning xilma-xilligini qamrab oluvchi tabiatni muhofaza qilishning keng tarmogʻi mavjud.

Chotqol milliy qoʻriqxonasi; Hisor milliy qoʻriqxonasi; Nurota milliy qoʻriqxonasi; Surxon milliy qoʻriqxonasi; Zeravshan milliy qoʻriqxonasi; Qizilqum milliy qoʻriqxonasi; Zomin milliy qoʻriqxonasi; Kitob milliy qoʻriqxonasi; Quyi Amudaryo davlat biosfera qoʻriqxonasi. Oʻzbekiston ikki milliy parklar bor: Zomin Milliy Park; Ugam-Chotqol milliy bogʻi.

« Jayran » ekologik markazi noyob hayvon turlarini koʻpaytirishga qaratilgan. 12 Yovvoyi tabiat konservalari (Dengizkoʻl, Oktau, KaraXir, Arnasoy, Saygachiy, Sudoche, Muborak, Karnabchul, Qoʻshrabot, Nurobod, Kumsultan va Xadicha) bor. Tabiatni muhofaza qilish hududlarining umumiy maydoni Tabiatni muhofaza qilish hududlarining umumiy maydoni 20,520 km² ni tashkil etadi tashkil etadi (Oʻzbekistonning umumiy maydonining 5%). Oʻzbekistonning tabiati juda xilma-xil boʻlib, Tyan-Shan, Hisor va Oloy togʻ tizimlari, Qizilqum choʻllari, dasht mintaqalari va qirgʻoq oʻrmonlari bilan ifodalanadi. Oʻzbekiston hayvonot dunyosi umurtqali hayvonlarning 600 turi bilan ifodalanadi, ular tarkibiga 97 sutemizuvchi hayvonlar, 424 qush va 58 sudralib yuruvchilar kiradi. Oʻzbekiston florasini yuqori oʻsimliklarning 4100 dan ortiq turlari bilan

ifodalanadi. Ba'zi kam uchraydigan hayvonlar topishingiz mumkin. Ekomarkazida «Jayron» va Zarafshon, Nurota, Surxon va Amudaryo zaxiralari. Tabiatni muhofaza qilish zonalari ilmiy tadqiqotlar va kuzatishlar uchun tabiiy asos bo'lib xizmat qiladi. Qo'riqxonalar va milliy parklarning tabiiy go'zalligi dunyo bo'ylab millionlab sayyohlarni o'ziga jalb qiladi. Afsuski, hozircha O'zbekistonning barcha qo'riqxonalari sayyohlar uchun ochiq emas, ammo milliy parklarga bema'lol tashrif buyurish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi atrof-muhitni muhofaza qilish va muhofaza qilinadigan hududlarga oid qonun va qonunosti hujjatlari.

1) “Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risidagi” 710-II Qonun 3-dekabr 2004-yil qabul qilingan.

Qonunga muvofiq muhofaza etiladigan tabiiy hududlar belgilangan maqsadi va rejimiga qarab quyidagi toifalarga bo'linadi:

- davlat qo'riqxonalari;
- majmua (landshaft) buyurtma qo'riqxonalari;
- tabiat bog'lari;
- davlat tabiat yodgorliklari;
- ayrim tabiiy obyektlar va majmualarni saqlab qolish, takror ko'paytirish va tiklash uchun mo'ljallangan hududlar;
- muhofaza etiladigan landshaftlar;
- ayrim tabiiy resurslarni boshqarish uchun mo'ljallangan hududlar.

2) Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-yanvardagi 13-son qarori bilan Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda bo'lishning namunaviy qoidalari va Ayrim muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda bo'lish uchun haq undirish tartibi to'g'risidagi Nizom tasdiqlandi.

Namunaviy qoidalarga ko'ra muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda quyidagilar taqiqlanadi:

- o'zlari bilan o'qotar qurol, it, yovvoyi hayvonlarni ovlashga mo'ljallangan aslahalar olib kirish, agar yo'nalish rejimiga muvofiq tarzda baliq ovlash joylaridan o'tsa – qarmoq bundan mustasno;
- yovvoyi hayvonlarga ovqat berish, shuningdek, hayvonlarni tutish (ovlash), uyalar, inlar, makonlarni buzish, daraxt va butalarni kesish hamda ularga zarar yetkazish, gullar, qo'ziqorinlar, mevalar, shifobaxsh va texnik o'simliklarni terish;

➤ ruxsat etilmagan joylarda chaylalar qurish va palatkalar oʻrnatish, olov yoqish, togʻ jinslariga, toshlarga, yumaloq katta toshlarga, daraxtlarga yozuvlar yozish, tabiiy obyektlarning tashqi koʻrinishini buzish, suv obyektlari, yoʻnalishlar va maydonlarni ifloslantirish va bulgʻash, ruxsat etilmagan joylarda chekish, yoʻnalishdan chiqish, oʻzboshimchalik bilan yoʻnalishni oʻzgartirish.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda tashrif buyuruvchilarga qonunchilikda belgilangan tartibda pulli xizmat koʻrsatishi mumkin.

Fuqarolarining quyidagi toifalaridan muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda boʻlish uchun haq olinmaydi:

➤ ikkinchi jahon urushi qatnashchilari va nogironlari, shuningdek, ularga tenglashtirilgan shaxslar, ikkinchi jahon urushi front orti mehnat faxriylari;

➤ I va II guruh nogironlari, mehnat faxriylari va nafaqadagi shaxslar, “Saxovat” internat-uylari qaramogʻidagi shaxslar;

➤ 7 yoshgacha boʻlgan bolalar, “Mehribonlik” uylari va “Muruvvat” bolalar internat-uylari tarbiyalanuvchilari;

➤ oddiy askar va serjant tarkibiga kiruvchi lavozimlarda muddatli harbiy xizmatni oʻtayotgan harbiy xizmatchilar.

3) “Ugom-Chotqol davlat biosfera rezervatini tashkil etish toʻgʻrisida”gi 2018-yil 16-maydagi 367-son Hukumat qarori qabul qilindi.

✓ Qarorga muvofiq:

➤ Toshkent viloyatining Boʻstonliq, Ohangaron, va Parkent tumanlari hududlarida umumiy maydoni 42952,81 gektar Ugom-Chotqol davlat biosfera rezervati tashkil etildi;

➤ biosfera rezervati “Oʻzbekiston temir yoʻllari” AJ yurituvida boʻlishi hamda uning qoʻriqlash xodimlari tegishli huquqlar va imtiyozlar berilgan holda ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish boʻyicha davlat inspektorlariga tenglashtirilishi belgilandi.

4) Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida Prezident qarori (PQ-4247, 20.03.2019-y.) qabul qilindi.

Qarorga muvofiq, Oʻrmon xoʻjaligi davlat qoʻmitasi tasarrufida boʻlgan Chotqol biosferasi, Zomin, Surxon, Nurota va Qizilqum davlat qoʻriqxonalari, Quyi Amudaryo davlat biosfera rezervati hamda Davlat

qo‘riqxonalari, milliy bog‘lar va ovchilik xo‘jaliklari boshqarmasining 6 ta shtat birliklari Davlat ekologiya qo‘mitasi tizimiga o‘tkazildi.

2019–2022-yillarda Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududida quyidagi 5 ta muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tashkil etiladi:

- “Janubiy Ustyurt” davlat qo‘riqxonasi;
- “Beltov”, “Oqpetki” va “Oqdaryo-Qozoqdaryo ikki daryo oralig‘i” davlat buyurtma qo‘riqxonalari;
- “Sudoch’e” davlat buyurtma qo‘riqxonasi negizida “Sudoch’e ko‘llar tizimi” davlat buyurtma qo‘riqxonasi.

Shuningdek, Davlat ekologiya qo‘mitasi markaziy apparati tuzilmasida Bioxilma xillik va muhofaza etiladigan tabiiy hududlar bosh boshqarmasi tashkil etiladi.

Qaror bilan, 2019–2022-yillarda muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tizimini rivojlantirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi” tasdiqlandi.

5) Kitob geologiya milliy tabiat bog‘i tashkil etiladi.

“Tabiatni muhofaza qilish davlat muassasasi shaklidagi Kitob geologiya milliy tabiat bog‘ini tashkil etish to‘g‘risida” Prezident qarori (PQ-4766, 30.06.2020-y.) qabul qilindi.

✓ Qarorga muvofiq, Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi Kitob davlat geologik qo‘riqxonasi davlat muassasasi negizida tabiatni muhofaza qilish davlat muassasasi shaklidagi Kitob geologiya milliy tabiat bog‘i tashkil etiladi, bu bo‘yicha tegishli Hukumat qarori qabul qilinadi.

Ma‘lumot uchun: davlat qo‘riqxonalari tabiiy obyektlar va majmualarni muhofaza qilishning qattiq rejimiga ega bo‘ladi, uning hududida har qanday faoliyat taqiqlanadi (ilmiy-tadqiqot faoliyati va atrof tabiiy muhit monitoringini yuritishdan tashqari).

Tabiat bog‘larining hududlari zonalarga ajratilgan bo‘lib, ayrim zonalarida aholining istiqomat qilishiga, yuridik va jismoniy shaxslarning tabiiy obyektlar va majmualarga zarar yetkazmaydigan faoliyatiga yo‘l qo‘yiladi.

6) Hukumat qarori bilan (707-son, 11.11.2020-y.) Qoraqalpog‘iston Respublikasining Qo‘ng‘irot tumanida davlat tabiatni muhofaza qilish muassasasi shaklida umumiy maydoni 1 447 143 gektar bo‘lgan “Janubiy Ustyurt” milliy tabiat bog‘i tashkil etildi.

Tabiat bog‘i Davlat ekologiya qo‘mitasining tarkibiy bo‘linmasi hisoblanadi.

Tabiat bog‘ining xo‘jalik maqsadida foydalanish zonalaridagi yerlar ushbu hududlarda joylashgan yer egalari, yerdan foydalanuvchilar va ijarachilar ixtiyorida qoladi.

7) Qoraqalpog‘istonda “Sudoch’e-Akpetki” davlat buyurtma qo‘riqxonasi tashkil qilindi.

➤ Hukumat qarori (58-son, 08.02.2021-y.) bilan Qoraqalpog‘iston Respublikasi Mo‘ynoq va Qo‘ng‘irot tumanlarida yuridik shaxs tashkil qilgan holda “Sudoch’e-Akpetki” davlat buyurtma qo‘riqxonasi tashkil qilindi.

➤ Davlat tabiatni muhofaza qilish shaklidagi mazkur buyurtma qo‘riqxonasining umumiy maydoni 280 507 gektarni tashkil qiladi.

➤ Buyurtma qo‘riqxonasi uchastkalarining qo‘riqlanma zonalaridagi yerlar ushbu hududlarda joylashgan yer egalari, yerdan foydalanuvchilar va ijarachilar ixtiyorida qoladi.

➤ Buyurtma qo‘riqxonasi Davlat ekologiya qo‘mitasining tarkibiy bo‘linmasi hisoblanadi.

8.6. Milliy parklarni rivojlantirish umumiy konsepsiyasi

Lotin Amerikasining tabiiy va madaniy boyliklarining xilma-xilligi va boyligini umumiy baholash dastlabki tabiatni muhofaza qilishchilar himoya qilishni talab qiladigan hududlarni tasavvur qilish uchun yetarli. Ular And tog‘idagi o‘rmonlarni, noyob flora va faunani, ajoyib geologik shakllanishlarni va Kolumbiyagacha bo‘lgan madaniy joylarni ko‘rdilar. Ularning qarashlari turli xil ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlarga ta‘sir qildi. Har bir mamlakatda park g‘oyasining rivojlanishi individual xususiyatlarga ega bo‘lganligi ajablanarli emas. Darhaqiqat, ushbu mamlakatlarning ayrim hududlarida ham milliy parklar to‘g‘risida noyob tushunchalar ishlab chiqilgan. Ellouston manifestida juda sodda va sodda ko‘rinadigan narsa turli mamlakatlarda qo‘llanilganda ancha murakkablashdi.

Lengua franka yoki tabiatni muhofaza qilishning umumiy tilini shakllantirishga qiziqish ortdi. Shu maqsadda ko‘plab shaxslar ishladilar. Umumiy kontsepsiyalarni ishlab chiqish uchun ko‘plab uchrashuvlar bo‘lib o‘tdi, shulardan 9 tasini ta‘kidlash kerak. Yevropa va (o‘sha paytdagi mustamlakachi) Afrika davlatlari 1901-yilda tushunchalar va nomenklatura bo‘yicha birinchi hujjat loyihasini

tayyorladilar. Hujjat qayta ko‘rib chiqilib, oxirida 1933-yilda Londonda bo‘lib o‘tgan xalqaro konvensiya sifatida imzolandi. Ushbu kashshof yig‘ilishning muhim natijalari orasida muqobil “tabiat qo‘riqlanadigan hududlar” uchun atamalar va ta‘riflar to‘plamining taklifi. 10 ”Milliy bog‘” iborasi (a) jamoat nazorati ostiga qo‘yilgan bo‘lib, uning chegaralari o‘zgartirilmaydi yoki biron bir qismi begonalashga qodir emas, vakolatli qonun chiqaruvchi organ bundan mustasno, (b) ko‘paytirish, himoya qilish uchun ajratilgan va yovvoyi hayvonlar hayoti va yovvoyi o‘simliklarni saqlab qolish hamda estetik, geologik, tarixiygacha bo‘lgan, tarixiy yoki arxeologik yoki boshqa ilmiy qiziqish obyektlarini keng jamoatchilik manfaati, afzalligi va zavqi uchun saqlab qolish uchun (d) istirohat bog‘i ma‘murlari ko‘rsatmasi yoki nazorati ostida bundan mustasno, hayvonot dunyosini ovlash, o‘ldirish yoki ov qilish, florani yo‘q qilish yoki yig‘ish taqiqlanadi.

Yuqoridagi qoidalarga muvofiq, iloji boricha, jamoat parklariga hayvonot va o‘simlik dunyosini kuzatish uchun keng omma imkoniyatlari beriladi.

Muddatli “qattiq tabiiy zaxira” jamoatchilik nazorati ostida joylashtirilgan bir maydon, bildirmoq lozim bo‘ylab ov yoki baliq ovlash, o‘rmon, qishloq xo‘jaligi, yoki tog‘-kon, har qanday qazilma yoki qidirish, burg‘ulash bilan bog‘liq har qanday xo‘jalik yurituvchi subyektning, ichiga ruhimdan har qanday shakli bo‘yicha yerga yoki qurilish, tuproqning o‘zgarishi yoki tuzilishi yoki o‘simlik xususiyatiga oid har qanday ish, mahalliy yoki chet eldan olib kelingan, yovvoyi yoki uy sharoitida bo‘lgan hayvonot dunyosi yoki florani bezovta qilishi mumkin bo‘lgan har qanday ish qat‘iyan man etiladi; vakolatli organlarning maxsus yozma ruxsatisiz kirish, sayr qilish yoki lagerga kirish taqiqlanadi; ilmiy tekshiruv faqat ushbu organlarning ruxsati bilan amalga oshirilishi mumkin.

Xuddi shunday harakatlar Amerika qit‘asida ham bo‘lgan. 1940-yilda Pan Amerika Ittifoqi homiyligida Vashingtonda “G‘arbiy yarim sharda tabiatni muhofaza qilish va hayvonot dunyosini muhofaza qilish to‘g‘risidagi konvensiya” deb nomlangan konvensiya tayyorlandi. (Konvensiyaning to‘liq matni II-A-ilovada keltirilgan.) London Konvensiyasida bo‘lgani kabi, hujjatda qo‘riqlanadigan hududlar uchun atamalar va ta‘riflar ham ishlab chiqilgan.

1. **MILLIY PARKLAR** iborasi quyidagilarni ifodalaydi: milliy ahamiyat kasb etadigan o‘ta tabiat manzaralarini, o‘simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish va saqlash uchun tashkil etilgan joylar, jamoatchilik nazorati ostida bo‘lganida keng jamoatchilik bahramand bo‘lishi mumkin.

2. **MILLIY QO‘RIQXONALAR** iborasi quyidagilarni ifodalaydi: hukumat nazorati ostida tabiiy resurslarni saqlash va ulardan foydalanish uchun tashkil etilgan hududlar, ular bo‘yicha hayvonot va o‘simlik dunyosini muhofaza qilish ushbu qo‘riqxonalarning asosiy maqsadlariga mos kelishi mumkin.

3. **TABIIY YODGORLIKLAR** iborasi quyidagilarni ifodalaydi: Hududlar, obyektlar yoki o‘simlik va hayvonot dunyosining jonli turlari, ularga qat‘iy himoya qilinadigan estetik, tarixiy yoki ilmiy qiziqish. Tabiat yodgorliklarining maqsadi ilmiy obyektini yoki bitta turni daxlsiz tabiat yodgorligi sifatida muhofaza qilishdir, tegishli ravishda vakolatli ilmiy tadqiqotlar yoki davlat nazorati bundan mustasno.

4. **QAT‘IY YOVVOYI QO‘RIQXONALAR** iborasi quyidagilarni ifodalaydi: O‘simliklar, hayvonot dunyosi, transport va yashash joylarining ibtidoiy sharoitlari bilan tavsiflangan jamoat nazorati ostidagi mintaqa, bu yerda motorli transport vositalaridan o‘tishi ta‘minlanmagan va barcha tijorat ishlanmalari bundan mustasno.

Lotin Amerikasi davlatlari ushbu Konvensiyani imzolashda va ratifikasiya qilishda sustkashlikka duch kelishmoqda (II-B ilovaga qarang). Biroq, ushbu sa‘y-harakatlar London konvensiyasi bilan bir qatorda tabiiy resurslarni saqlash bo‘yicha mintaqaviy va jahon miqyosidagi hamkorlikka yo‘l ochdi. Bir necha davlatlar tavsiya etilgan atamalar va nomenklaturalardan foydalangan bo‘lsalarda, konvensiyalar tabiatni muhofaza qilish tashkilotlari, o‘rmon xo‘jaligi, o‘yin va istirohat parklari bo‘limlari va xalqaro institutlarda munozara va muloqotlar olib borishga xizmat qildi.

Ikkinchi Jahon urushi davri tugagandan so‘ng, tabiat va tabiiy boyliklarni saqlashga qiziquvchi shaxslar, tashkilotlar va davlatlar xalqaro hamkorlikka rahbarlik qilish mexanizmini ishlab chiqishga intildilar. Rivojlanish loyihalari tufayli yashash joylarini tez yo‘qotish, yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan turlar ro‘yxatining ko‘payishi va davlatlar va tashkilotlar o‘rtasida tabiatni muhofaza qilish faoliyatini

muvofiglashtirish va targ'ib qilish bo'yicha xalqaro forumning yo'qligi bilan bog'liq masalalar alohida tashvish uyg'otdi.

Tabiatni muhofaza qilish, hukumat Fransiya va YUNESKO, Shveytsariya ligasi shafeligida uchrashdi 18 hukumatlarni, 108 milliy institutlar va 7 xalqaro tashkilotlar, ifodalovchi 130 delegat Cha ę teau de Fontainebleu 30 sentyabrdan oktyabr' 7, 1948 orqali. 13 Ushbu tarixiy uchrashuv davomida Xalqaro Tabiatni muhofaza qilish ittifoqi (IUPN) tashkil etildi. IUPMning birinchi konstitutsiyasi 18 ta hukumat delegatlari tomonidan imzolangan, shu jumladan 5 ta Lotin Amerikasidan. 14 Birinchi o'n a'zodan iborat Ijroiya Kengash tarkibiga Lotin Amerikasidagi tabiatni muhofaza qiluvchi ikki kishi kiritilgan.

1956-yil iyun oyida Shotlandiyaning Edinburg shahrida bo'lib o'tgan Yettinchi Bosh Assambleyada Ittifoqning yangi nomi - Tabiatni va Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqini ta'sis etgan qayta ko'rib chiqilgan Konstitutsiya qabul qilindi.

1956-yil iyun oyida Shotlandiyaning Edinburg shahrida bo'lib o'tgan Yettinchi Bosh Assambleyada Ittifoqning yangi nomi - Tabiatni va Tabiiy Boyliklarni Xavfsizlik Xalqaro Ittifoqi tashkil etgan qayta ko'rib chiqilgan Konstitutsiya qabul qilindi. O'zgarish Ittifoq falsafasini ta'kidlashi kerak edi, "tabiatni muhofaza qilish va ishlab chiqarish raqib emas, tabiiy ittifoqdoshlardir".

Yunonistonning Delfi shahridagi qadimiy amfiteatrda 1958-yil oktabr oyida Sakkizinchi Bosh Assambleyasi Milliy parklar bo'yicha xalqaro komissiyani (ISNP) tashkil etishga qaror qildi. Komissiya a'zolari o'zlarining birinchi faoliyati sifatida birinchi Raisidan so'radilar. H.J. Kolidj, Birlashgan Millatlar Tashkilotining e'tiborini milliy parklarning ahamiyatiga va tabiatni va tabiiy resurslarni asrash borasida butun dunyo miqyosidagi sa'y-harakatlarni talab qilishga chaqirish.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh kotibi Dag Xamarskjold bu masalani Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengashiga (ESOSOS) topshirdi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengash 1959-yilda o'zining yigirma yettinchi majlisida qaror 713 (VIII) qabul qilingan tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, bir tomoni, milliy parklar va teng zaxiralari ahamiyatiga tan muvofiq:

Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengash, qayd milliy parklar va teng zaxiralari Birlashgan Millatlar yoki ixtisoslashgan idoralari a'zolari ko'p mamlakatlarda tashkil etilgan va etildi, ular insoniyat ilhom madaniyat va farovonligi uchun hissa deb.

Ushbu milliy parklar iqtisodiy va ilmiy sabablarga ko'ra, shuningdek, hayvonot dunyosi va o'simlik dunyosini va geologik tuzilmalarni kelgusida o'z tabiiy holatida saqlab qolish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligiga ishonib:

(1) istaklari, uning yigirmanchi Kengashiga ko'rib chiqish uchun, har bir qisqa ta'rifi bilan, YUNESKO, FAO, va boshqa manfaatdor ixtisoslashtirilgan muassasalar, milliy parklar va teng zaxiralari ro'yxati bilan hamkorlikda barpo Bosh kotib to'qqizinchi sessiya, ro'yxatni amalga saqlash va ishlab chiqish hamda uni tarqatish bo'yicha tavsiyalari bilan birgalikda;

(2) taklif Birlashgan Millatlar Tashkiloti va Bosh kotibiga uzatish ixtisoslashgan organlari Davlat a'zolari xalqaro, milliy parklar yoki teng zaxiralari sifatida ro'yxatdan o'tgan iroda joylarda bir tavsifi; va

(3) Bundan tashqari, Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqini va boshqa manfaatdor nodavlat tashkilotlarni maslahat maqomida Bosh kotibga uning iltimosiga binoan tavsiya etilgan ro'yxatni tayyorlashda yordam berishga taklif qiladi.

Milliy parklarning birinchi to'plami EKOSOS va IUSN tomonidan ikki jildda nashr etilgan. Tuzilish ISNP tomonidan tayyorlangan va BMT Bosh kotibi tomonidan dunyoning barcha davlatlariga yuborilgan anketaga berilgan javoblarga asoslangan.

Keyinchalik, J P Harroy ISNPning ikkinchi raisi bo'ldi. U EKOSOS vakolatlarini bajarish uchun Komissiyaning sa'y-harakatlarini kuchaytirdi, shu jumladan butun dunyo bo'ylab milliy parklarning hozirgi holatini o'rganish uchun ekskursiyalar. Lotin Amerikasidagi muhim parklarga tashrif buyurdi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining milliy parklari ro'yxatining birinchi nashri 1967 yilda frantsuz tilida paydo bo'lgan. Ushbu ishning muhim hissasi – tabiatni muhofaza qilishning individual birliklarini baholash uchun to'rtta mezonni belgilash va qo'llash edi: hajmi, muhofazasi, shtati va budjeti. Ushbu mezonlar ISNP tomonidan belgilab qo'yilgan va London va Vashington konvensiyalari va boshqa tegishli hujjatlarga asoslangan. Jildning qo'shimcha hissasi dunyoning barcha

mintaqalaridagi saytlarga nisbatan parallel' ishlov berish edi. Lotin Amerikasida birinchi marta tabiatni muhofaza qilish ishlari butun dunyoga tegishli istiqbolga ega bo'ldi. Ro'yxatning ingliz tilidagi versiyasi Xyu Elliot tomonidan tahrir qilingan va 1971-yilda nashr etilgan.

"Xalqaro park harakati" 1962-yilda 63 ta davlatdan kelgan mutaxassislar va kuzatuvchilar AQShning Sietl shahrida Milliy parklar bo'yicha Birinchi Butunjahon konferensiyasini o'tkazish uchun yig'ilganda paydo bo'ldi. Uchrashuvga ESOSOS/IUSN milliy parklarining birinchi to'plamidan tashqari, boshqa muhim hujjatlar ham taqdim etildi. SF Broskman butun dunyo bo'ylab tabiatni muhofaza qilish zonalarini bilan bog'liq nomenklaturani muntazam ravishda taqdim etdi. Uning maqolasida 1962-yilgacha erishilgan atamalar va ta'riflarning nihoyatda xilma-xilligi ta'kidlangan.

Brokmanning ishi tabiatni muhofaza qilish bo'yicha mutaxassislarni juda tashvishga solayotgan masala bo'yicha muloqotga asos bo'lib xizmat qildi, ya'ni hudud nomi tabiatni muhofaza qilish boshqaruvi tomonidan amalga oshirilayotgan maqsadlarni aks ettirishi kerak. Lotin Amerikasiga alohida e'tibor qaratgan X. Buchinger keyinchalik nomenklaturaning tabiatni muhofaza qilish siyosatiga ta'sirini o'rganib chiqdi. U butun mintaqada yagona mezonlarni shakllantirish va qo'llash muhimligi va dolzarbligini ta'kidladi.

1969-yilda Hindistonning Nyu Dehli shahrida bo'lib o'tgan IUSNning O'ninchi Bosh Assambleyasida MILLIY parklar TA'RIFI ishlab chiqilgan va tasdiqlangan:

A milliy Park 1) bir yoki bir necha ekotizimlari moddiy o'simlik va hayvon turlari, jeomorfolojik saytlar va tabiiy maxsus, ilmiy tarbiyaviy va rekreatif qiziqtirgan yoki tabiiy mavjud bo'lgan inson ekspluatatsiya va bosqinchilik bilan o'zgargan emas: a nisbatan katta maydon 2) mamlakatning yuqori vakolatli organi butun hududni ekspluatatsiya qilish yoki bosib olishining oldini olish yoki yo'q qilish hamda olib borgan ekologik, geomorfologik yoki estetik xususiyatlarga hurmatni samarali tatbiq etish choralarini ko'rgan joyda uning tashkil etilishiga; va 3) tashrif buyuruvchilarga ilhomlantiruvchi, ma'rifiy, madaniy va ko'ngil ochish maqsadlarida, maxsus mulohazalar bilan kirishga ruxsat berilgan joyda.

Xarroy, Brokman, Buchinger va boshqalar tomonidan tayyorlangan hujjatlarda "milliy bog" nomi turli mamlakatlarda turlicha ma'noga ega bo'lganligi aniq ayon bo'ldi. Nyu Dehlida bo'lib o'tgan IUSN yig'ilishi delegatlari shartlarni qayta yo'naltirishga va "milliy bog" nomidan qat'iy foydalanishga asos yaratishga qat'iy qaror qilishdi. Shunga ko'ra, IUSN ta'rifi, shuningdek, hukumatlarni "milliy bog" deb belgilamaslikka" da'vat etdi:

1) faqat maxsus ruxsatnoma bilan kiritiladigan "ilmiy qo'riqxonalar" (masalan, qat'iy qo'riqxonalar).

2) mamlakatning yuqori vakolatli organi tomonidan qandaydir tan olinishi va nazoratsiz xususiy muassasa yoki quyi hokimiyat tomonidan boshqariladigan "tabiiy qo'riqxonalar".

3) 1968-yilgi Afrika tabiat va tabiiy resurslar konvensiyasida belgilangan "maxsus qo'riqxonalar" (hayvonot dunyosi yoki flora qo'riqxonasi, ov qo'riqxonasi, qushlar qo'riqxonasi, geologik yoki o'rmon qo'riqxonasi va boshqalar).

4) Landshaft rejalashtirish va turizmni rivojlantirish bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar sanoatlashtirish va urbanizatsiya boshqariladigan va ommaviy ochiq dam olish ekotizimlarni saqlashdan ustun turadigan "rekreasiya zonalarini" ni yaratishga olib kelgan aholi yashaydigan va ekspluatatsiya qilinadigan hudud. viloyat, tabiat mashinalar, NATURPARK, va hokazo). Ushbu tavsifdagi "milliy parklar" sifatida belgilangan joylar o'z vaqtida qayta ishlab chiqilishi kerak .

Nyu-Dehli yig'ilishidan keyingi bir necha yil ichida milliy parkning yangi ta'rifi mavjud maydonlarni qayta yo'naltirishda yangi parklarni tashkil etishda qo'llanildi. ISNP a'zolari ushbu ta'rifni Birlashgan Millatlar Tashkilotining Milliy parklari ro'yxatining keyingi nashrlarini tayyorlashda qo'lladilar. Ushbu sa'y-harakatlar birgina ta'rifning o'zi "milliy park nima ekanligini va nima emasligini" aniqlashga yordam beradigan yetarli vositani o'z ichiga olmaydi, deb osonlikcha namoyish etdi. ISNP qayta ko'rib chiqilgan **MILLIY PARKLAR UCHUN KRITERIYA** to'plamini ishlab chiqishga kirishdi. Harroyning avvalgi ishlariga asoslanib, ISNP 1972-yilda Kanadaning Banff shahrida bo'lib o'tgan o'n birinchi Bosh Assambleyada beshta mezonni ishlab chiqdi va tasdiqladi, 30 huquqiy himoya, samarali himoya, o'lchov, ekspluatatsiya va boshqaruv

faoliyati bilan bog‘liq. (Milliy parklar uchun 1972-yil IUSN mezonlari II-S Ilovada umumlashtirilgan.)

Milliy parklar tushunchalari jahon miqyosida muhokama qilinadigan va aniqlangan o‘sha davrda o‘rmonchilar, agronomlar, biologlar va ma‘murlar Lotin Amerikasi mintaqaviy darajasida o‘z g‘oyalarini rivojlantirmoqdalar. Ikki mintaqaviy organlar tashkil etildi: Lotin Amerikasi o‘rmon xo‘jaligi komissiyasi (LAFS) Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkilotining (FAO) ustav organi sifatida va Lotin Amerikasi milliy parklar qo‘mitasi (SLAPN), dastlab IUSN organi.

1964-yilda Braziliyaning Kuritiba shahrida bo‘lib o‘tgan LAFSning to‘qqizinchi yig‘ilishida Milliy parklar va yovvoyi tabiat bo‘yicha ishchi guruh tuzildi va o‘zining birinchi sessiyasini o‘tkazdi. 31 ishchi guruhning birinchi raisi, argentinalik Italo N. Kostantinodan Trinidad va Tobagodagi ikkinchi sessiyada delegatlar tomonidan milliy parklar uchun siyosatni shakllantirishga rahbarlik qilish uchun prinsiplar deklaratsiyasi ustida ish boshlashni iltimos qilishdi. 1970-yil Kito shahrida bo‘lib o‘tgan FAO Kotibiyati tomonidan Uchinchi sessiyada (LAFSning o‘n birinchi yig‘ilishi) deklaratsiya loyihasi taqdim etildi. Hujjat mintaqadagi shaxslar va hukumatlarning ishi va sharhlariga asoslangan edi. Ishchi guruh hujjatni o‘zining yakuniy hisoboti doirasida tasdiqlagan komissiyaga yubordi. 32 Hujjat asosiy masalalarga, shu jumladan, (a) milliy bog‘ni boshqarish va qishloqni rivojlantirish o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish zarurligi, (b) tabiiy va madaniy boyliklar o‘rtasidagi munosabatlar va (Ekologik, iqtisodiy va sosiologik omillarni hisobga olish zarurati). agar yovvoyi yaylovlar qishloq rivojlanishini qo‘llab-quvvatlasa. Hujjat shuni ko‘rsatadiki, insonning ko‘plab ehtiyojlarini qondirish, shu jumladan atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan adolatli foydalanish uchun ko‘plab muqobil yovvoyi tabiatdan foydalanish kerak. (FAOning to‘liq sinovi / LAFS asoslari deklaratsiyasi IT-D ilovada keltirilgan.)

Milliy parklar bo‘yicha birinchi Butunjahon konferensiyasi (1962-yil, Sietl, AQSh) IUSNning Lotin Amerikasi qo‘mitasini tuzishni tavsiya qildi. 33 1964-yil 5-martda Lotin Amerikasi Milliy parklar qo‘mitasi (SLAPN) ning asoschilari Ekvadorning Kito shahrida

yig'ilib, qo'mitaning maqsadlarini shakllantirish va uning faoliyatini boshlashdi.

SLAPN butun mintaqada o'tkaziladigan konferensiyalar, kongresslar va ishchi sessiyalarga homiylik qildi. 34 Qo'mita xodimlari Lotin Amerikasida tabiatni muhofaza qilish va rivojlantirish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash maqsadida Amerika Shtatlari Tashkiloti, Amerikalararo Taraqqiyot Banki va boshqa mintaqaviy va dunyo tashkilotlari bilan hamkorlik qildilar. SLAPN milliy parklar hududida o'qitish imkoniyatlari bilan bog'liq ma'lumotlarni tarqatadi, shuningdek, Qo'mita tadbirlarining barcha a'zolari va ishtirokchilariga yuboriladigan axborot byulletenlarini tarqatadi. Qo'mita Lotin Amerikasi va Shimoliy Amerikada mintaqaviy kurslar va seminarlarni tashkil etishda ishtirok etdi. Bular qatorida tabiiy hududlarni boshqarish va turizm bo'yicha qator seminarlar bo'lib o'tdi.

Milliy parklarning ekologik rivojlanishdagi o'rni

Ushbu bobning yuqoridagi bo'limlari Lotin Amerikasidagi o'rmonlar, parklar va yovvoyi tabiat zobitlari parklarni boshqarish bo'yicha tushunchalar va g'oyalarni ishlab chiqishda eng dastlabki xalqaro uchrashuvlardan beri qatnashganligini ko'rsatib berdi. Ushbu rahbarlar, shuningdek, milliy parklarning ta'rifi va mezonlarini ishlab chiqishda ishladilar va park siyosati va boshqaruvi tamoyillari deklaratsiyasini tayyorlashda yordam berdilar. Ammo parkni boshqarish amaliyoti qanday? Tushunchalar va g'oyalar sohada qo'llaniladimi?

Lotin Amerikasidagi parklarni boshqarish 1930-1940-yillarda Argentina, Braziliya, Meksika va Venesuelada boshlangan. Qishloq xo'jaligi, yaylov, suvni rivojlantirish va avtomobil yo'llarini qurish uchun erlarni tozalash va joylashtirish 50 yillarda butun mintaqada boshlangan va tezlashtirilgan. Yovvoyi orollar boshqa yerdan foydalanishga yo'l berdi. Ko'rinib turibdiki, rasional parklar va o'rmon qo'riqxonalarini tez orada rivojlangan landshaftlar dengizida tabiatning orollariga aylanadi. Atrofdagi dengiz jigarrang rangga aylanib, xarobaga aylanib quruq bo'lganida, ba'zi bir o'ta xavfli holatlar orollarning yashil joylari aniq edi.

Yashil orollar va jigarrang cho'llarning dixotomiyasi, ammo bo'rttirib ko'rsatilgandek, 1950 va 1960-yillarda park boshqaruvi munosabatlarini ifodalaydi. Antagonizm Vildlife, yog'och va

o‘simliklar, va bir kuni saqlash rahbarlari o‘rtasida hamkorlik umumiy yo‘qligi brakonyerlarcha Park yerlarning, otishma yoqilishiga dalolat edi qattiq, ishlab chiquvchilar va boshqa umumiy hamjamiyati.

1960-yillarning o‘rtalarida munosabat va yondashuvni tubdan o‘zgartirish boshlandi. IUSN, FAO/LAFS va SLAPNning yuqorida aytib o‘tilgan faoliyati, Interamerisan qishloq xo‘jaligi fanlari instituti (OAS) va FAOning mashg‘ulotlari va AQSH, Yevropa va Lotin Amerikasida tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha turli konferensiyalar, parklarni boshqarish uchun yangi konseptual asos yaratdi: Tabiatni muhofaza qilish rivojlanishning muhim va ajralmas elementiga aylanishi kerak edi. Qishloq landshaftidagi boshqa tadbirlar va erdan foydalanish bilan bir qatorda parklar o‘zaro bog‘liq element sifatida boshqarilishi kerak edi.

Bu haqiqatan ham yangi bo‘lganmi? ... Milliy parklarning o‘rni insoniyatning hozirgi va kelajak avlodlari uchun tabiatni muhofaza qilishdan iborat edi. Haqiqatan ham yangi bo‘lgan narsa, yerdan foydalanish va rivojlanishdagi tez o‘zgarish tezligi edi. Masalan, mintaqaning deyarli har bir mamlakati, davlat mablag‘larini budjetlashtirish bo‘yicha milliy rejalashtirish va markazlashtirilgan muvofiqlashtirilgan tartiblarni o‘rnatgan. Budjetni olish uchun davlat idoralari, shu jumladan o‘rmon xo‘jaligi, parklar va hayvonot dunyosi bo‘limlari pul bilan nima qilinishini tushuntirish uchun batafsil dasturlar va loyihalarni taqdim etishlari kerak edi. Rejalashtirish vazirliklari yer, davlat mablag‘lari, o‘qimishli va o‘qitilgan kadrlar va chet eldan olib kelinadigan asbob-uskunalar bo‘yicha katta talablarga duch kelishdi. Iqtisodiy o‘sish va rivojlanish bilan ushbu resurslar kam bo‘lib qoldi va ulardan foydalanish bo‘yicha bo‘limlar o‘rtasida raqobat kuchayib bordi.

Bo‘limlar o‘zlarining rejalashtirilgan faoliyati bilan bog‘liq xarajatlar va foydalarni sanab o‘tadigan yanada batafsil rejalar va dasturlar bilan javob berishdi. Milliy parklarga nisbatan, o‘rmon xo‘jaligi, parklar va tabiatni muhofaza qilish idoralari o‘zlarini “hech narsa ishlab chiqarmaslik” va juda ko‘p xarajatlarga olib keladigan vaziyatga duch kelishdi! Ular “ishlab chiqarish” o‘rmonlaridan farqli o‘laroq «himoya» o‘rmonlari haqida gapirishdi; tabiatni “ekspluatasiya qilish” dan farqli ravishda «tejash».

Milliy parklar bilan bog‘liq kirish va chiqimlarni hisobga olishning hali ham qabul qilinadigan keng qamrovli tizimi mavjud emas. Qurilish materiallari, benzin, texnika va transport vositalari kabi ba’zi narsalar tijorat bozorlarida sotib olinadi va sotiladi va shuning uchun belgilangan narxlar va xarajatlarga ega. Biroq, milliy parklarning aksariyat kirish va chiqishlari nomoddiy tovarlar va xizmatlar (nomoddiy narsalar deb ataladi) yoki bozorda o‘lchanmagan (taqqoslab bo‘lmaydigan narsalar deb nomlangan). Garchi suv va oqayotgan irmoq, madaniy yodgorlik, ilhom baxsh etuvchi ko‘rinish va yovvoyi turlarning genetik materiallari juda haqiqat bo‘lsa ham, ular shunchaki narx yorlig‘ini o‘z ichiga olmaydi.

Lotin Amerikasida rivojlanish va tabiatni muhofaza qilishda milliy parklarning roli raqamli shaklda, jadvallar va egri chiziqlar bilan, ularning barchasi AQSh dollaridagi umumiy belgiga o‘tkazilishi mumkin. Shunga qaramay, ushbu tovar va xizmatlar mavjud; ulardan millionlab odamlar doimo foydalanadilar va zavqlanishadi; va ularning yo‘qligi yoki yo‘qolishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri butun mintaqa va dunyo aholisi tomonidan seziladi. Xarajatlar tomoni, yer, davlat budjeti va menejerlar, rejalashtiruvchilar, olimlar, qurilishchilar va texnik xodimlarning mahorati va vaqti ushbu resurslar va yovvoyi tabiat zonalarini boshqarish va rivojlantirishga sarflanadi.

I bobda yovvoyi tabiatni boshqarish konseptual asoslari milliy parklarning ekologik rivojlanishda o‘ynashlari uchun alohida qismini belgilab berdi. Bog‘ni boshqarish uchun o‘nta maqsad taklif qilindi. Ushbu maqsadlar bayonlari “milliy park”ning asl tushunchalarini hozirgi til nuqtayi nazaridan ifodalashi va atrof-muhitni boshqarish va iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish bilan bog‘liqligi zarurligini nazarda tutadi. (II-I jadvalga qarang.)

Milliy parklarning asosiy vazifalari parkning butun hududida boshqarishda ustun bo‘lganlardir: (1) doimiy ishlaydigan ekotizim sifatida asosiy biotik birliklarning namunaviy namunalarini saqlab qolish; (2) ekologik xilma-xillikni va atrof-muhitni tartibga solishni ta‘minlash; (3) genetik resurslarni saqlash uchun, (4) madaniy meros obyektlari va obyektlarini saqlash uchun va (5) Manzarali go‘zallikni himoya qilish uchun.

Shuningdek, boshqaruvda ziddiyatlarga yo‘l qo‘ymaslik uchun bog‘ hududining bir qismi uchun asosiy, ammo zarur bo‘lganda

cheklangan narsalar (1) ta'lim, ilmiy tadqiqotlar va atrof-muhit monitoringi, (2) dam olish va turizm uchun qulayliklar va xizmatlar ko'rsatishdir.

Milliy parklarning asosiy asosiy maqsadi qishloqni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash va chekka yerlardan oqilona foydalanishni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashdir.

Milliy bog'ni boshqarish uchun ikkita bog'liq maqsad mavjud: (1) parkdagi ayrim hududlarni boshqarishda ustun bo'lishi mumkin bo'lgan suv havzasi ishlab chiqarishini saqlash va (2) eroziya va cho'kindilarni nazorat qilish va quyi oqimdagi investisiyalarni himoya qilish.

Xulosa

Ekoturizm zamonaviy turizmni rivojlantirishning barqaror shakli sifatida kelajak uchun to'g'ri yo'ldir. Ushbu bo'limda ekologik ongli harakatlar uchun mukammal sozlamalar bo'lgan muhofaza qilinadigan hududlar kiritiladi. Ekoturizm g'oyalari uchun mukammal muhit sifatida dunyo miqyosida ahamiyati oshgan milliy parklar qo'riqlanadigan hududlar uchun yaxshi misol sifatida ta'kidlanadi. Ommaviy turizmni rivojlantirish o'zgargan hududlarga reaksiya sifatida mas'ul ekoturistlarning yangi avlodi o'zlarining tabiat tajribalari uchun maydonlarni yaratdilar. Muhofaza qilinadigan hududlar ekoturistlar uchun tabiiy muhitni va mas'uliyatli faoliyatga bo'lgan qiziqishlarini yaxshilaydi.

Tayanch iboralar:

IUCN, Muhofaza qilinadigan hududlar, Jahon meros obyektlari, YUNESKO biosfera rezervlari, Ekologik yaxlitlik.

Nazorat savollari:

1. Muhofaza qilinadigan hududlar nima?
2. Parklar tizimlarining kelib chiqishi.
3. Parklarda va muhofaza qilinadigan hududlarda turizmning salbiy ta'siri.
4. Amerika qo'shma shtatlari milliy bog'lari.
5. Kanada Milliy Park tizimi.
6. Avstria milliy park tizimi.
7. Afrika mintaqasida ekoturizm rivojlanishida tabiiy resurslar.
8. Ekoturizmning atrof-muhitga ijobiy ta'siri.

9. O‘zbekiston hududidagi qo‘riqxonalar, milliy parklar va boshqa tabiatni muhofaza qilish joylari.

10. O‘zbekiston Respublikasi atrof-muhitni muhofaza qilish va muhofaza qilinadigan hududlarga oid qonun va qonunosti hujjatlari.

Asosiy adabiyotlar:

1. David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental .

Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.

2. Gandip Kc. Environmental Management And Sustainable Tourism Development.

In the Annapurna Region, Nepal. Textbook. Wildpath Adventure Pvt. Ltd, P.O. Box No: 13257, Nayabazar KTM, Nepal. 2013.

3. George Cassar. Sustainable Tourism Management A Collection of Studies from Malta, Lebanon and Jordan. Published by: Heland Project. University of Malta. 2015.

4. М.А.Морозов, Н.С.Морозова. Экономика туризма. М. : Федеральное агентство по туризму, 2014. – 320 с.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Tuxliyev I., Amriddinova R., Tursunova G. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish: o‘quv qo‘llanma /. – Toshkent : Barkamol fayz media, 2018 – 296 b.

2. Kotler P., Bowen J. & Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson

International Edition 2014, USA.

3. Шимова О.С. Устойчивый туризм. Учебно-методическое пособие. – Минск:

РИПО, 2014. – 158 стр.

4. Хамидов О.Х., Норчаев А.Н. Экотуризм. Ўқув қўлланма. Т: ТДИУ. 2011.

5. “Возможности и пути стимулирования «зеленой» экономики в странах

восточного партнерства” Отчет о возможностях и путях стимулирования «зеленой» экономики в странах Восточного Партнерства. Europe Aid/127054/C/SER/Multi. 2011.

Axborot manbalari:

1. <http://www.gov.uz/>– Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали;
2. <http://www.edu.uz/>– Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги;
3. <http://www.uzbektourizm.uz/> – “Ўзбектуризм” давлат қўмитаси;
4. www.lex.uz/-Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
5. www.economist.com
6. www.worlddeconomics.com
7. www.world-tourism.org
8. www.wttc.org
9. www.e-tours.ru
10. www.travel-library.com
11. www.tseu.uz
12. www.advice.uz

IX BOB. TURIZMNING GLOBAL AHLOQ KODEKSI

- 9.1. UNWTO ning turizm uchun global ahloq kodeksi.
- 9.2. Akapulko hujjati. Manila xalqaro deklaratsiyasi.
- 9.3. Yashil globus.
- 9.4. Yashil kalit.

9.1. UNWTO ning turizm uchun global ahloq kodeksi

“Turizm – bu hamjihatlik va taraqqiyotning chinakam yo‘lboshchisi. Kelinglar, barchamiz butun dunyo bo‘ylab turizm axloq kodeksiga rioya qilgan holda odamlar va jamoalarni birlashtirish uchun o‘z kuchimizni to‘liq ishga solaylik. Shunday qilib, turizm butun dunyo bo‘ylab millionlab odamlar uchun yanada yaxshi imkoniyatlar va barqaror rivojlanishni ta’minlay oladi ²¹“

9.1.1-rasmda UNWTO va Turizmning Global axloq kodeksining logolari aks ettirilgan.

Mas’uliyatli va barqaror turizm uchun asosiy ma’lumot bazasi sifatida Turizmning global axloq kodeksi (GCET) turizmni rivojlantirishning asosiy ishtirokchilariga rahbarlik qilish uchun mo‘ljallangan keng qamrovli prinsiplar to‘plamidir. Hukumatlar,

²¹ Zurab Pololikashvili ,UNWTO Bosh kotibi, Avgust 2020

sayyohlik sanoati, jamoalar va sayyohlarga murojaat qilib, ushbu sektor atrof-muhitga, madaniy merosga va jamiyatlarga salbiy ta'sirini minimallashtirish bilan birga, uning afzalliklarini maksimal darajada oshirishga yordam beradi.

1999-yilda Jahon sayyohlik tashkiloti Bosh assambleyasi tomonidan qabul qilingan va ikki yildan so'ng Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan tan olinishi UNWTO ni o'z qoidalarining samarali bajarilishini ta'minlashga da'vat etgan²². Garchi qonuniy majburiy bo'lmasa-da, Kodeksda Butunjahon turizm axloq qo'mitasining (WCTE) rolini tan olish orqali ixtiyoriy amalga oshirish mexanizmi mavjud bo'lib, unga manfaatdor tomonlar hujjatni qo'llash va talqin qilish bilan bog'liq masalalarni yuborishlari mumkin.

Turizmning xalqlar va jamiyatlar o'rtasidagi o'zaro tushunish va hurmatga qo'shgan hissasi.

1. Diniy, falsafiy va axloqiy e'tiqodlarning xilma-xilligiga bag'ri kenglik va hurmat munosabati bilan insoniyatga xos bo'lgan axloqiy qadriyatlarni tushunish va targ'ib qilish mas'uliyatli turizmning asosi va natijasidir; turizmni rivojlantirishda manfaatdor tomonlar va sayyohlarning o'zlari barcha xalqlarning, shu jumladan, ozchiliklar va mahalliy xalqlarning ijtimoiy va madaniy an'analari va odatlarini kuzatishlari va ularning qadr-qimmatini tan olishlari kerak;

2. Turizm faoliyati mezbon mintaqalar va mamlakatlarning atributlari va urf-odatlarini va ularning qonunlari, odatlari va urf-odatlariga muvofiq ravishda olib borilishi kerak;

3. Bir tomondan mezbon jamoalar va boshqa tomondan mahalliy mutaxassislar tashrif buyuradigan sayyohlar bilan tanishishlari va ularni hurmat qilishlari, ularning turmush tarzi, didi va umidlari to'g'risida bilib olishlari kerak; mutaxassislariga berilgan ta'lim va ko'nikmalar mehmondo'stlik bilan kutib olishga hissa qo'shadi;

4. Turistlar va mehmonlarni va ularning narsalarini himoya qilishni ta'minlash davlat hokimiyati organlarining vazifasidir; xorijiy sayyohlarning o'ziga xos zaifligi tufayli ularning xavfsizligiga alohida

²² Volume 1999, Issue 1, October 1999 13th General Assembly (Documents in English) Santiago (Chile), 27 September – 1 October 1999.

e'tibor berishlari kerak; ular o'zlarining ehtiyojlariga mos keladigan aniq ma'lumot, profilaktika, xavfsizlik, sug'urta va yordam vositalarini joriy etishga ko'maklashishlari kerak; sayyohlarga yoki sayyohlik sohasidagi ishchilarga qarshi har qanday hujumlar, bosqinlar, o'g'irlashlar yoki tahdidlar, shuningdek, sayyohlik obyektlarini yoki madaniy yoki tabiiy meros elementlarini vahshiy ravishda yo'q qilish o'zlarining milliy qonunchiligiga muvofiq qattiq qoralanishi va jazolanishi kerak;

5. Sayyohlik paytida sayyohlar va mehmonlar biron bir jinoiy qilmishni yoki tashrif buyurgan mamlakat qonunlarida jinoiy deb topilgan harakatlarni qilmasliklari va mahalliy aholi tomonidan tajovuzkor yoki shikast yetkazadigan yoki mahalliy atrof-muhitga zarar etkazishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlaridan saqlanishlari kerak; ular noqonuniy giyohvand moddalar, qurol-yarog', antiqa buyumlar, muhofaza qilinadigan turlar va mahsulotlar va moddalarning xavfli yoki milliy qoidalar bilan taqiqlangan savdosidan saqlanishlari kerak;

6. Sayyohlar va mehmonlar o'zlarini, hattoki ketishidan oldin, tashrif buyurmoqchi bo'lgan mamlakatlarning xususiyatlari bilan tanishtirishga majburdirlar; ular odatdagi muhitdan tashqarida har qanday sayohatga xos bo'lgan sog'liq va xavfsizlik xavfini bilishlari va o'zlarini bu xatarlarni minimallashtiradigan darajada tutishlari kerak.

Turizm yakka va jamoaviy amalga oshirish vositasi sifatida

1. Turizm, ko'pincha dam olish va vaqtni chog' o'tkazish, sport va madaniyat va tabiatga kirish bilan bog'liq bo'lgan faoliyatni individual va jamoaviy bajarishning imtiyozli vositasi sifatida rejalashtirish va amalga oshirish kerak; yetarlicha ochiq fikrlaganda, bu o'z-o'zini tarbiyalash, o'zaro bag'rikenglik va xalqlar va madaniyatlar o'rtasidagi qonuniy farqlar va ularning xilma-xilligi to'g'risida ma'lumot olish uchun ajralmas omil hisoblanadi;

2. Turizm faoliyati erkaklar va ayollar tengligini hurmat qilishi kerak; ular inson huquqlarini, xususan, eng zaif qatlamlarning, xususan bolalar, qariyalar, nogironlar, etnik ozchiliklar va mahalliy xalqlarning shaxsiy huquqlarini ta'minlashi kerak;

3. Odamlarni istalgan shaklda, xususan jinsiy aloqada, ayniqsa, bolalarga nisbatan ekspluatatsiya qilish, turizmning asosiy maqsadlariga

zid keladi va turizmni inkor etadi; xalqaro huquqqa muvofiq, bunga barcha manfaatdor davlatlarning hamjihatligi bilan qarshi kurashish kerak va tashrif buyurgan har ikkala davlat va ushbu xatti-harakatni sodir etgan davlatlarning milliy qonunchiligi tomonidan imtiyozlarsiz jazolanishi kerak;

4. Din, sog'liqni saqlash, ta'lim va madaniy yoki lingvistik almashinuv maqsadida sayohat qilish, ayniqsa, rag'batlantirishga loyiq bo'lgan turizmning foydali turlari hisoblanadi;

5. Turistik almashinuvlarning qiymati, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy foydalari, shuningdek, ularning xatarlari to'g'risida ta'lim dasturlariga kiritishni rag'batlantirish kerak;

Turizm, barqaror rivojlanish omili

1. Turizmni rivojlantirishning barcha manfaatdor tomonlari hozirgi va kelajak avlodlarning ehtiyojlari va orzu-intilishlarini teng ravishda qondirishga yo'naltirilgan barqaror, doimiy va barqaror iqtisodiy o'sishga erishish uchun tabiiy muhitni himoya qilishlari kerak;

2. Turizmni rivojlantirishning barcha manfaatdor tomonlari hozirgi va kelajak avlodlarning muammolari va orzu-intilishlarini tenglashtiradigan mehmonlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan, doimiy va iqtisodiy iqtisodiy o'sishga mo'ljallangan tabiiy muhitni himoya qilish kerak;

3. Sayyohlik va tashrif buyuruvchilar oqimining vaqti va makonida, xususan, pullik ta'til va maktab ta'tillari natijasida ta'tilni va vaqtni yanada teng taqsimlashni izlash kerak, shunda turizm faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish va uning foydali ta'sirini kuchaytirish kerak.

4. Turizm infratuzilmasi ekotizimlar va biologik xilma-xillikdan iborat tabiiy merosni muhofaza qilish va yovvoyi tabiatning yo'qolib borayotgan turlarini saqlab qolish uchun mo'ljallangan tarzda ishlab chiqilishi va sayyohlik faoliyati dasturlashtirilishi kerak; turizmni rivojlantirishda manfaatdor tomonlar va, ayniqsa, mutaxassislar, ayniqsa nozik joylarda: cho'l, qutbli yoki baland tog'li mintaqalarda, qirg'oqbo'yi mintaqalarida, tropik o'rmonlarda yoki botqoqli joylarda amalga oshirilganda, ularning faoliyatiga cheklovlar yoki to'siqlar qo'yilishiga rozi bo'lishlari kerak. qo'riqxonalar yoki qo'riqlanadigan hududlarni yaratish kerak;

5. Tabiiy turizm va ekoturizm, tabiiy merosni va mahalliy aholini hurmat qilgan holda va saytlarning o'tkazuvchanlik qobiliyatiga mos keladigan holda, turizmning mavqeini boyitish va oshirish uchun ayniqsa qulay hisoblanadi;

Turizm, insoniyatning madaniy merosidan foydalanuvchi va uni rivojlantirishga hissa qo'shadi.

1. Turizm resurslari insoniyatning umumiy merosiga tegishli; hududlarida joylashgan jamoalar ular uchun alohida huquq va majburiyatlarga ega;

2. Turizm siyosati va faoliyati badiiy, arxeologik va madaniy merosga hurmat bilan olib borilishi kerak, ularni himoya qilish va kelajak avlodlarga yetkazish kerak; yodgorliklarni, ziyoratgohlarni va muzeylarni, shuningdek, sayyohlar tashrifi uchun keng bo'lishi kerak bo'lgan arxeologik va tarixiy joylarni saqlash va yangilashga alohida e'tibor berish kerak; xususiy mulkiy madaniy boyliklarga va yodgorliklarga jamoat foydalanishi, ularning egalarining huquqlarini hurmat qilgan holda, shuningdek diniy binolarga ibodat qilishning normal ehtiyojlariga ziyon yetkazmasdan rag'batlantirilishi kerak;

3. Madaniy joylar va yodgorliklarni ziyorat qilishdan olingan moliyaviy manbalar, hech bo'lmaganda qisman ushbu merosni saqlash, himoya qilish, rivojlantirish va bezash uchun ishlatilishi kerak;

4. Turizm faoliyati an'anaviy madaniy mahsulotlar, hunarmandchilik va folklorlarning tanazzulga uchrashi va standartlashishiga olib kelmasdan, omon qolishi va gullab-yashnashi uchun imkon beradigan tarzda rejalashtirilgan bo'lishi kerak;

Turizm, mezbon mamlakatlar va jamoalar uchun foydali faoliyat.

1. Mahalliy aholi sayyohlik faoliyati bilan bog'liq bo'lishi va ular ishlab chiqaradigan iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy manfaatlarda, xususan, ular natijasida bevosita va bilvosita ish o'rinlarini yaratishda teng ravishda baham ko'rishi kerak;

2. Turizm siyosati, tashrif buyurilgan mintaqalar aholisining turmush darajasini oshirishga va ularning ehtiyojlarini qondirishga yordam beradigan tarzda qo'llanilishi kerak; sayyohlik kurortlari va turar joylarini rejalashtirish va me'moriy yondoshish va ulardan foydalanish, ularni iloji boricha mahalliy iqtisodiy va ijtimoiy sohada birlashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak; malakalar teng bo'lgan joylarda mahalliy ishchi kuchiga ustuvor ahamiyat berilishi kerak;

3. An'anaviy iqtisodiy faoliyatning pasayishi sharoitida turizm ko'pincha rivojlanish uchun noyob imkoniyatni taqdim etadigan qirg'oq mintaqalari va orol hududlari va zaif qishloq yoki tog'li hududlarning o'ziga xos muammolariga alohida e'tibor qaratish lozim;

4. Turizm sohasi mutaxassislari, xususan investorlar, davlat hokimiyati organlari tomonidan belgilangan me'yoriy hujjatlar bilan tartibga solinib, o'zlarining rivojlanish loyihalarining atrof-muhit va tabiiy muhitga ta'sirini o'rganishlari kerak; Shuningdek, ular o'zlarining kelajakdagi dasturlari va kutilgan oqibatlari to'g'risida ma'lumotni eng katta shaffoflik va xolislik bilan yetkazib berishlari va ularning mazmuni bo'yicha tegishli aholi bilan muloqotni rivojlantirishlari kerak.

Turizmni rivojlantirishda manfaatdor tomonlarning majburiyatlari

1. Turizm mutaxassislari turistlarga boradigan joylari va sayohat, mehmondo'stlik va yashash sharoitlari to'g'risida xolis va haqqoniy ma'lumot berishlari shart; ular o'z mijozlariga taklif etilayotgan shartnomaviy bandlarning mohiyati, narxlari va sifati, ular tomonidan taqdim etiladigan xizmatlarning mohiyati va ular tomonidan bir tomonlama shartnomani buzgan taqdirda ular tomonidan to'lanadigan moliyaviy kompensatsiya to'g'risida tushunarli bo'lishini ta'minlashi kerak;

2. Turizm sohasi mutaxassislari o'zlariga bog'liq holda davlat organlari bilan hamkorlikda izlayotganlarning xavfsizligi, baxtsiz hodisalarning oldini olish, sog'lig'i va oziq-ovqat xavfsizligi to'g'risida qayg'urishlari kerak.

Turizm huquqi.

1. Sayyora boyliklarini kashf qilish va ulardan foydalanishga to'g'ridan-to'g'ri va shaxsiy kirish istiqbollari butun dunyo aholisi uchun bir xil darajada ochiq huquqni tashkil etadi; milliy va xalqaro turizmda tobora kengayib borayotgan ishtirok bo'sh vaqtning barqaror o'sishining eng yaxshi ifodalaridan biri sifatida qaralishi va uning yo'lida to'siqlar qo'yilmasligi kerak;

2. Umumjahon turizm huquqi, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 24-moddasi va Xalqaro hujjatning 7.d moddasi bilan kafolatlangan dam olish va bo'sh vaqtni, shu jumladan ish vaqtini va

davriy ta'tilni ish haqi bilan oqilona cheklashni o'z ichiga olgan xulosa sifatida qaralishi kerak.

3. Ijtimoiy turizm, xususan, bo'sh vaqt, sayohat va ta'tildan keng foydalanish imkoniyatini yaratadigan assotsiativ turizmni davlat hokimiyati organlari ko'magi bilan rivojlantirish kerak;

4. Nogironlar uchun oila, yoshlar, talabalar va yoshlar uchun sayyohlik va turizmni rag'batlantirish va osonlashtirish kerak;

Turistik harakatlar erkinligi.

1. Sayyohlar va mehmonlar xalqaro huquq va milliy qonunchilikka muvofiq Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 13-moddasiga muvofiq o'z mamlakatlarida va bir davlatdan ikkinchisiga o'tish erkinligidan foydalanishlari kerak; ular haddan tashqari rasmiyatchilik va kamsitishlarga duch kelmasdan tranzit va yashash joylari hamda sayyohlik va madaniy obyektlarga kirish huquqiga ega bo'lishlari kerak;

2. Sayyohlar va mehmonlar ichki yoki tashqi aloqaning barcha mavjud shakllaridan foydalanishlari kerak; ular mahalliy ma'muriy, yuridik va sog'liqni saqlash xizmatlaridan tez va oson foydalanish imkoniyatidan foydalanishlari kerak; amaldagi diplomatik konvensiyalarga muvofiq, ular kelib chiqadigan mamlakatlarning konsullik vakillari bilan erkin bog'lanishlari kerak;

3. Sayyohlar va mehmonlar tashrif buyurgan mamlakat fuqarolari kabi shaxsiy ma'lumotlarning va ularga tegishli ma'lumotlarning maxfiyligiga oid huquqlardan foydalanishi kerak, ayniqsa, ular elektron shaklda saqlanganda;

4. Chegaralarni kesib o'tishga oid ma'muriy protseduralar davlatlarning vakolatiga kiradimi yoki vizalar, sog'liqni saqlash va bojxona rasmiyliklari kabi xalqaro shartnomalardan kelib chiqadimi, maksimal darajada sayohat qilish erkinligi va keng tarqalishiga ko'maklashish uchun imkon qadar moslashtirilishi kerak. Xalqaro turizmga chiqish; ushbu tartiblarni uyg'unlashtirish va soddalashtirish bo'yicha mamlakatlar guruhlarini o'rtasida kelishuvlarni rag'batlantirish kerak; turizm sohasini jazolaydigan va uning raqobatbardoshligini pasaytiradigan aniq soliqlar va yig'imga bosqichma-bosqich bekor qilinishi yoki tuzatilishi kerak;

5. Ular kelgan mamlakatlarning iqtisodiy ahvoriga qadar sayohatchilar sayohatlari uchun zarur bo'lgan konvertatsiya qilinadigan valyutalarning imtiyozlaridan foydalanishlari kerak;

Turizm sohasidagi ishchilar va tadbirkorlarning huquqlari.

1. Turizm sohasidagi maoshli va o'z-o'zini ish bilan ta'minlaydigan ishchilarning asosiy huquqlari, kelib chiqishi davlatlari va qabul qiluvchi mamlakatlarning o'ziga xos cheklovlarini hisobga olgan holda, milliy va mahalliy ma'muriyatlarning nazorati ostida kafolatlanishi kerak. Xususan, ularning faoliyatining mavsumiyligi, sanoatining global o'lchovi va ko'pincha ularning ishi tabiati talab qiladigan moslashuvchanligi bilan bog'liq;

2. Turizm sohasidagi ish haqi va yakka tartibdagi ishchilar va tegishli faoliyat turlari tegishli boshlang'ich va uzluksiz malaka oshirish huquqiga va burchiga ega; ularga tegishli ijtimoiy himoya berilishi kerak; ish xavfsizligi imkon qadar cheklangan bo'lishi kerak; va ushbu sohadagi mavsumiy ishchilarga, xususan, ularning ijtimoiy ta'minotiga oid muayyan maqom berilishi kerak;

3. Har qanday jismoniy yoki yuridik shaxs, zaruriy qobiliyat va ko'nikmalarga ega bo'lishi sharti bilan, amaldagi milliy qonunlarga binoan turizm sohasida professional faoliyatni rivojlantirish huquqiga ega bo'lishi kerak; tadbirkorlar va investorlar, xususan, kichik va o'rta biznes sohasida – yuridik yoki ma'muriy cheklovlar bilan turizm sohasiga bepul kirish huquqiga ega bo'lishlari kerak;

4. Turli mamlakatlardan maosh oladimi yoki yo'qmi, ma'muriy rahbarlar va ishchilarga taklif qilingan tajriba almashinuvi jahon turizm sanoatining rivojlanishiga yordam beradi; ushbu harakatlar iloji boricha amaldagi milliy qonunlar va xalqaro konvensiyalarga muvofiq ravishda osonlashtirilishi kerak;

5. Xalqaro almashinuvning rivojlanishi va dinamik o'sishidagi birdamlikning almashtirib bo'lmaydigan omili sifatida turizm sohasi ko'p millatli korxonalarini ba'zan egallab turgan ustun mavqeidan foydalanmasliklari kerak; ular qabul qiluvchi jamoalarga sun'iy ravishda ta'sir ko'rsatadigan madaniy va ijtimoiy modellarning vositalariga aylanishdan saqlanishlari kerak; to'liq tan olinishi kerak bo'lgan investitsiyalar va savdo erkinliklari evaziga ular o'zlarini ishlab chiqaradigan iqtisodiyotga qo'shadigan hissasi kamayishi yoki

o'zlarining daromadlarini haddan tashqari repatriatsiya qilishdan qochib, o'zlarini mahalliy rivojlanishga jalb qilishlari kerak.

6. Hamkorlik va ishlab chiqaruvchi va qabul qiluvchi mamlakatlar korxonalarini o'rtasida muvozanatli munosabatlarni o'rnatish turizmning barqaror rivojlanishiga va uning o'sishi foydalarining teng taqsimlanishiga yordam beradi.

9.2. Akapulko hujjati

Jahon sayyohlik tashkiloti tomonidan Meksikaning Akapulko shahrida 1982-yil 21-27-avgust kunlari yig'ilgan va davlatlarning yetmish to'qqiz delegatsiyasi va ellik yetti delegatsiyasi ishtirokida bo'lib o'tdikuzatuvchilar, Manila deklaratsiyasida belgilangan maqsadlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish maqsadida Butunjahon sayyohlik konferensiyasi natijasida Jahon turizm (Manila, sentabr - oktabr, 1980).

✓ Ushbu Xalqaro yig'ilish kontekstida erishilgan natijalardan mamnunligini e'lon qiladi amalga oshirish uchun oldingisiga nisbatan samaraliroq davlatlarning majburiyatlari ta'til va sayohat qilish huquqini amalga oshirishni ta'minlash va qulaylik yaratish maqsadida turizm siyosati milliy chegaralar ichida va tashqarisida sayyohlik yoki boshqa har qanday maqsadlarda sayohat qilish.

✓ Ko'pgina davlatlar, xalqaro tashkilotlar va sayyohlikdan mamnunligini bildirdi birinchi qadamlardan biri bo'lgan ushbu muhim muhokamalarda mutaxassislar ishtirok etishdi; Jahon sayyohligi to'g'risidagi Manila deklaratsiyasini amalga oshirish, shuningdek, barchaga eslatish hukumat, nodavlat, xalqaro va milliy tashkilotlar, shunday qilib turizm dunyosi Manilaning Butunjahon sayyohlik konferensiyasining yakuniy deklaratsiyasiga bag'ishlanishi mumkin bunga loyiq e'tibor.

✓ Ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish darajasi yuqori bo'lgan ayrim mamlakatlar yoki asosiy ishlab chiqaruvchiga yaqinligi sababli imtiyozli geografik mavqega ega bo'lganlar bozorlar yoki sektorlar allaqachon Manila deklaratsiyasida ko'rsatilgan ko'plab maqsadlarga erishgan, ammo juda ko'p mamlakatlar hali ham bundan zavq olishga qodir emasligidan afsusda shartlar.

✓ Turizmning rivojlanishi ijtimoiy, iqtisodiy va har bir mamlakatning madaniy konteksti.

✓ Sayohat va ta'tilda teng huquqli ishtirok etish manfaati uchun barchaga, zarur bo'lgan xalqaro birdamlik g'alaba qozonishi kerak kelajak barcha muvozanatlarga kirish huquqini qondirish uchun zarur bo'lgan muvozanatli vaziyatda aholining qatlamlari va ayniqsa, eng kam himoyalanganlar.

✓ Ushbu yig'ilishni Akapulkkoda o'tkazishni taklif qilgan holda, mavjud bo'lish orqali an'anaviy mehr-e'tibor va nishonlar orqali ishtirokchilarga ta'sirchan imkoniyatlar o'z xalqining mehmondo'stligi. Uchrashuvni muvaffaqiyatli o'tkazishda mezbon mamlakat bo'lgan Meksika o'z hissasini qo'shdi.

✓ Majlis raisidan Meksika davlati rahbariga va barchaga yetkazishni iltimos qiladi; Ushbu tadbirning muvaffaqiyatli o'tishiga hissa qo'shgan Meksika rasmiylari va idoralari barcha ishtirokchilarning minnatdorchiligi.

Manila deklaratsiyasi:

9.2.1.-rasm. Bunda Manila deklaratsiyasi imzolanish jarayoni aks ettirilgan.

Xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish to'g'risidagi Manila deklaratsiyasi (bundan keyin Manila deklaratsiyasi yoki deklaratsiyasi) 37/10-sonli qarori bilan (Davlatlar o'rtasidagi nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish moddasi bo'yicha). Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh assambleyasi tomonidan 1982-yil 15-noyabrda qabul qilingan. Filippinning Manila shahrida bo'lib o'tgan Birlashgan Millatlar Tashkiloti Ustavi va Tashkilotning rolini kuchaytirish bo'yicha 1980-

yilgi sessiyasida Maxsus qo‘mita tomonidan tayyorlangan matn. Deklaratsiya Birlashgan Millatlar Tashkiloti Ustavi va Tashkilotning rolini kuchaytirish bo‘yicha Maxsus qo‘mita faoliyatining birinchi muhim vositasi va uning muhim yutuqlaridan biridir.

Bloklarga qo‘shilmaydigan mamlakatlarning ushbu tashabbusi nega dastlabki loyihada “xalqlarning teng huquqliligi va o‘z taqdirini o‘zi belgilash”ga oid ko‘plab havolalar mavjudligini, “barcha davlatlarning xalqlarni, xususan mustamlakachilik va irqchilik sharoitida mahrum qiladigan har qanday majburiy harakatlardan voz kechish zarurligini” tushuntirishi mumkin. Rejimlar yoki begona hukmronlikning boshqa shakllari, ularning ajralmas huquqi, o‘z taqdirini o‘zi belgilash, erkinlik va mustaqillik “va bu xalqlarning shu maqsadda kurashish va qo‘llab-quvvatlash izlash va olish huquqi.” Boshida yanada qattiqroq bayon qilingan bunday ma‘lumotnomalar muzokaralar jarayonida yumshatilib, Bosh Assambleya tomonidan konsensus asosida Deklaratsiya qabul qilindi. Shuni yodda tutish kerakki, Manila deklaratsiyasini muzokara qilish va qabul qilish sharoitlari Sharq va G‘arb o‘rtasidagi qiyin munosabatlar va qo‘shilmaslik davlatlarining mavjud xalqaro qonunchilikni birgalikda tushuntirishga intilishidir ularning intilishlari bilan.

Shunga qaramay, Deklaratsiyani konsensus bilan tasdiqlash Birlashgan Millatlar Tashkiloti Ustavining 33-moddasi mazmuniga avvaldan rozi bo‘lgan davlatlarni va keyinchalik Birlashgan Millatlar Tashkilotiga a‘zo bo‘lgan davlatlarni birlashtirganligini inobatga olmaslik kerak. Demak, Deklaratsiya o‘sha davrda mavjud bo‘lgan turli guruhlariga mansub Birlashgan Millatlar Tashkilotining a‘zolarining faol hissasi bilan qabul qilindi.

Birinchi marta me‘yoriy matnda keng qamrovli reja va xalqaro nizolarni tinch yo‘l bilan hal etishning huquqiy asoslari mustahkamlangan. Deklaratsiya umumiy xalqaro huquqni, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nizomini, xususan, 33-moddasini va Qo‘shma Shtatlar Nizomiga muvofiq davlatlar o‘rtasidagi do‘stlik aloqalari va hamkorlikka oid xalqaro huquq tamoyillari to‘g‘risidagi Deklaratsiya kabi boshqa xalqaro hujjatlarga asoslanadi va targ‘ib qiladi. Millatlar (Bosh Assambleyaning 2625 (XXV) qarori, 1970-yil 24-oktabr), Tinch okeanini hal qilish bo‘yicha Amerika shartnomasi (Bogota shartnomasi, 1948-yil 30-aprel), nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish

to'g'risidagi Yevropa konvensiyasi (Strasburg, 1957-yil 29-aprel), 1928-y. Xalqaro nizolarni Tinch okeanida hal qilish to'g'risidagi umumiy qonun (Jeneva, 1928-yil 26-sentabr, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh assambleyasi tomonidan 1949-yilda qayta ko'rib chiqilgan).

Deklaratsiya preambula va ikkita operativ qismdan iborat. I qism amaldagi prinsiplar va xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish qoidalarini o'z ichiga oladi. II qism Birlashgan Millatlar Tashkilotining vakolatli organlarining bu boradagi rolini ta'kidlab, Nizomda va umumiy xalqaro huquqda nazarda tutilgan usullar va vositalarga bag'ishlangan.

Preambula.

Deklaratsiya o'z muqaddimasida Xartiyaning ikkita asosiy tamoyilini, ya'ni barcha davlatlarning xalqaro nizolarni tinchlik yo'li bilan hal qilish majburiyatini xalqaro tinchlik va xavfsizlik va adolat xavf ostida qolmasligi sharti bilan tasdiqlaydi. Davlatlar o'zlarining xalqaro munosabatlarida har qanday davlatning hududiy yaxlitligi yoki siyosiy mustaqilligiga qarshi tahdid yoki kuch ishlatishdan yoki Birlashgan Millatlar Tashkilotining maqsadlariga zid bo'lgan boshqa har qanday usullardan tiyilishlari kerak.

Muqaddimada Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nizomi xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishning muhim asoslari va vositalarini o'zida mujassam etganligi ta'kidlangan. Shuningdek, u aralashmaslik printsipini takrorlaydi va yuqorida aytib o'tilgan Xalqaro huquq prinsiplari to'g'risidagi Deklaratsiyani davlatlar o'rtasidagi do'stlik aloqalari va hamkorlikka tegishli.

Muqaddimada, shuningdek, xalqlarning teng huquqliligi va o'z taqdirini o'zi belgilash printsipi ta'kidlanib, barcha davlatlar xalqlarni, xususan mustamlakachilik va irqchilik rejimlari yoki begona hukmronlikning boshqa shakllari ostidagi xalqlarni o'zlarining ajralmas huquqidan mahrum qiladigan har qanday majburiy harakatlardan voz kechishlari zarurligi ta'kidlangan. o'z taqdirini o'zi belgilash, erkinlik va mustaqillik. Xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal etishga oid prinsiplar va qoidalarga nisbatan xalqaro jamiyatning normativ harakatlarini esga olish bilan yakunlanadi va loyiha mualliflarining xalqaro huquqning izchil rivojlanib borishini va uni kodifikatsiyalashni rag'batlantirish niyatini bildiradi. Shunga qaramay,

hozirgi kunga qadar Xalqaro huquq komissiyasi bunday umumiy vositani ishlab chiqarmagan.

I qism: Amaldagi printsiplar va qoidalarni aniqlash.

I qismda Deklaratsiya davlatlar o'rtasidagi do'stona munosabatlarga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan nizolarning oldini olish tamoyilini bayon etadi va vijdonan xizmat qiladi. Yaxshi niyat printsipli matnda besh marta ekspres verbis ko'rinishida bo'lishi muhim (I qism, 1, 5 va 11-bandlar; II qism, 2 va 6-bandlar). Bundan tashqari, matnda davlatlar vositalarni erkin tanlash imkoniyatiga ega ekanligi ta'kidlangan (I qism, 3-band) va nizolar faqat tinch yo'llar bilan hal etilishi kerak.

Amaldagi qonunchilikka kelsak, I qismning 3-bandi Xartiyadagi tegishli majburiyatlarni, odil sudlov printsiplarini va umumiy xalqaro huquqni esga oladi. I qism, 5-xatboshi to'liq bo'lmagan vositalar ro'yxatini takrorlaydi (muzokara, surishtiruv, yarashtirish, vositachilik, hakamlik sud orqali kelishish, mintaqaviy kelishuvlarga yoki idoralarga murojaat qilish yoki boshqa tinch yo'llar bilan hal qilish vositalari, shu jumladan yaxshi idoralar), I qism esa, 13-band, kuch ishlatish yoki tahdid qilishni o'z ichiga olgan har qanday kelishuv usulini aniq istisno qiladi. Yaxshi idoralarga aniq murojaat Xartiya matniga nisbatan yangilik bo'lib tuyuladi. Boshqa tomondan, I qismning 10-bandidagi matn mazmunli muzokaralarga ustunlik berganga o'xshaydi (shubhasiz, Xalqaro sud ushbu iborani ishlatganligi ma'nosida) va buni ushbu vaziyatda hukmronlik qilgan vaziyatlar kontekstida tushunish mumkin. deklaratsiyani qabul qilish vaqti.

I qism, 6-band, Xavfsizlik Kengashining asosiy roolidan qat'i nazar, vaqtinchalik ustuvorlikni tan olgan holda nizolarni tinch yo'l bilan hal etish jarayonida mintaqaviy kelishuvlarning rolini ta'kidlaydi. Ammo Xartiyaning 52-moddasi, 4-bandiga qaraganda aniqroq, bu davlatlarning har qanday nizoni Xavfsizlik Kengashi yoki Bosh Assambleyaga yetkazishiga to'sqinlik qilmasligini qo'shimcha qiladi.

Matnda, shuningdek, xalqaro nizo ishtirokchilari bo'lgan davlatlar vaziyatni og'irlashtirishi mumkin bo'lgan har qanday harakatlardan voz kechishlari shart (I qism, 8-band) va davlatlarni kelishuvlarni tuzishga yoki kelishuvlarga nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish uchun samarali bandlarni kiritishga chaqiradi (I qism, 9-band). I qism,

12-xatboshi, o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqini amalga oshirishda nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilishga murojaat qilish uchun do‘stona aloqalar to‘g‘risidagi Deklaratsiyani taklifini kuchaytiradi.

II Qism: Birlashgan Millatlar Tashkiloti va uning organlarining roli.

Deklaratsiyaning ikkinchi qismida Birlashgan Millatlar Tashkilotining tizimi xalqaro nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilishga hissa qo‘shishi mumkin bo‘lgan usullar va usullar ochib berilgan. Bosh assambleya, Xavfsizlik Kengashi, Xalqaro sud va Bosh kotibning hissasi muhim deb hisoblangan to‘rtta asosiy organlarning roli to‘g‘risida aniq taqdimotlar o‘tkazildi. Bundan tashqari, Deklaratsiyada Bosh Assambleya va Xavfsizlik Kengashi tomonidan tashkil etilgan yordamchi organlar xalqaro nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish jarayonida qanday rol o‘ynashi mumkinligi alohida qayd etilgan (II qism, 3-qism (d) bandi).

Deklaratsiyada Bosh Assambleyaning aslida yoki potensial jihatdan xalqaro nizolarni ko‘rib chiqish hamda tinch yo‘l bilan hal qilishga olib boradigan maslahatlashuvlar uchun forum bo‘lishi mumkin bo‘lgan rolini kengaytiradigan qoidalar ham mavjud (II qism, 3-band).

Xavfsizlik Kengashiga kelsak, Deklaratsiya nizomga muvofiq nizomlarni hal qilishda yoki davom etishi xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlashga tahdid solishi mumkin bo‘lgan har qanday vaziyatda uning asosiy rolini ta’kidlaydi. Muayyan qoidada A’zo Davlatlar Xartiyasining 37-moddasida nazarda tutilgan nizoni Xavfsizlik Kengashiga havola etish majburiyati ta’kidlanadi, agar ular nizomning 33-moddasida ko‘rsatilgan vositalar bilan hal etilmasa (II qism, paragraf). 4 (a). Bundan tashqari, matn Xavfsizlik Kengashining Nizomga muvofiq faktlarni aniqlash qobiliyatidan ko‘proq foydalanishni tavsiya qiladi (II qism, 4 (e) bandi), bu taklifni haqiqiylikini inobatga olmaslik kerak.

Deklaratsiyada yana bir bor ta’kidlanishicha, davlatlar Birlashgan Millatlar Tashkilotining asosiy sud organi bo‘lgan Xalqaro sudning ular o‘rtasidagi huquqiy nizolarni hal qilishdagi roli to‘g‘risida “to‘liq xabardor bo‘lishlari kerak” (II qism, 5-band). Albatta, ta’kidlash, nizo ishtirokchilarining vositalarini erkin tanlashning asosiy prinsipiga muvofiq o‘z nizolarini hal qilish uchun boshqa sud organini tanlash imkoniyatiga ta’sir qilmaydi. Bundan tashqari, Xalqaro Adliya Sudining rolini kuchaytirish maqsadida, Deklaratsiya davlatlarni Xalqaro sudning O‘zining Nizomining 36-moddasiga binoan majburiy sud yurisdiksiyasini tan olishga va / yoki shartnomalarga qo‘shilishga taklif

qiladi; kerak bo'lganda, Xalqaro sudga bunday shartnomalarni talqin qilish yoki qo'llash natijasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolarni taqdim etishni nazarda tutadigan bandlar.

Deklaratsiyada Bosh kotibning xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish sohasidagi mas'uliyati, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining boshqa organlariga nisbatan xalqaro tinchlik va xavfsizlikka tahdid solishi mumkin bo'lgan nizolarga nisbatan erta ogohlantirishning o'rni ko'rsatilgan.

9.3. Yashil globus dasturi

“Yashil globus” dasturi o'zining ildizlarini 1992-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Rio-de-Janeyro Yer sammitidan boshlaydi, unda dunyoning 182 davlat rahbarlari barqaror rivojlanishning kun tartibi 21 tamoyillarini qo'llab-quvvatladilar. Yer sammiti Birlashgan Millatlar Tashkilotining konferentsiyasida misli ko'rilmagan edi, chunki dunyo rahbarlari birinchi marta qayta tiklanmaydigan resurslarni iste'mol qilish atrof-muhitning tanazzulga olib kelishini guruh sifatida tan olishdi.

1990-yillarning boshlarida barqaror turizm atamasi boshlang'ich bosqichida edi. Kashshof sayyohlik operatorlari o'z faoliyatining atrof-muhitga ta'siri va ushbu ta'sirni qanday eng yaxshi o'lchash mumkinligi haqida tashvishlanib, ko'pincha maxsus qiziqish turizmi turkumiga kirdilar. Yashil globus atrof-muhitga ta'sirini o'lchashga qiziqqan va keyinchalik ushbu ta'sirlarni kamaytirish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirishga qiziqqan turistik tashkilotlarga yo'l ochish uchun ishlab chiqilgan.

9.3.1.-rasmda Yashil Globus tashkilotining logosi aks ettirilgan.

Sammitdan so‘ng va 2 yillik qo‘shimcha rivojlanishdan so‘ng Yashil Globus a‘zolik dasturi tashkil etildi. 1994-yil oxiriga kelib, 19 sayyohlik assotsiatsiyasi dasturni ma‘qulladilar va qo‘shma marketing strategiyalari orqali o‘zlarining a‘zolariga Green Globe-ni targ‘ib qildilar.

1995-yilga kelib Yashil Globus a‘zoli 74 mamlakatda 350 ga ko‘tarildi. Yashil Globus atrof-muhit dasturi Butunjahon sayohat bozorida muhim rol o‘ynadi va Butunjahon sayohat bozoriga ko‘rgazmaning birinchi atrof-muhitni muhofaza qilish kunini tashkil qilishda yordam berdi.

Yashil globus yo‘nalishi dasturi 1997-yilda korporativ takomillashtirish va kun tartibi 21 tamoyillarini jamoalarga etkazish uchun ishlab chiqilgan. Uchuvchi dasturlar Vilamoura (Portugaliya), Jersi, Krit va Korfuda boshlangan. Birinchi mintaqaviy sheriklik Caribbean Hotel Assotsiatsiyasi bilan CAST Barqaror turizm uchun alyans CAST (<http://www.cha-cast.com>) bayrog‘i ostida tashkil etilgan. 1998-yilga kelib, “Yashil globus” dasturiga a‘zolik 100 mamlakatda 500 ta tashkilotga etdi. Shuningdek, 1998-yilda Avstraliyadagi Barqaror Turizm Kooperativ Tadqiqot Markazi (STCRC) bilan strategik ittifoq tuzildi, unda STCRC barqaror turizm bo‘yicha global tadqiqot obyekti bo‘lib, “Yashil globus” dasturini faol ravishda targ‘ib qildi.

1999-yil mart oyida “Green Globe” o‘zining yillik Yashil Globus yutuqlari mukofotlarini sayyohlik sanoatining dunyodagi yetakchi ko‘rgazmalaridan biri bo‘lgan ITB Berlinda 20 ta kompaniyaga topshirdi. WTTC soyaboni ostida va International Hotel & Restaurant Assotsiatsiyasi bilan birgalikda Yashil Globus sertifikatini va maqsadlarini boshqarish dasturi 1999-yil aprel oyida Nyu Yorkda bo‘lib o‘tgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Komissiyasida alohida ta‘kidlandi. 1999-yilda Butunjahon Sayohat va Turizm Kengashidan tashkilot.

2000-yilda Gonkongda bo‘lib o‘tgan Tinch okeani Osiyo sayyohlik assotsiatsiyasi (PATA) konferensiyasida Green Globe, Ltd (Buyuk Britaniya) ishtirokidagi Yashil Globus Asia Pacific (GGAP) qo‘shma korxonasi ishga tushirildi.

2002-yilda Yoxannesburgda bo‘lib o‘tgan Barqaror rivojlanish bo‘yicha Butunjahon sammitida Yashil Globus uchun barqaror turizm uchun kerakli natijalarga erishishda korxonalariga yordam beradigan

tuzilma taqdim etildi. Dastur shuningdek, Mohonk kelishuviga muvofiq ishlab chiqilgan bo‘lib, unda xalqaro barqaror turizmni sertifikatlashtirish dasturi bo‘yicha ko‘rsatmalar umumlashtirildi.

Yashil Globus akkreditatsiyasi 2002-yilda SGS (butun dunyo bo‘ylab), AJA (butun dunyo bo‘ylab) Groupa Mendez (Meksika) va GT sertifikatlashtirish (Janubiy Amerika) kabi akkreditatsiyadan o‘tgan sertifikatlash organlari tomonidan taqdim etiladigan baholash xizmatlarining sifatini saqlab qolish uchun tashkil etilgan. Mahalliy baholash xizmatlarini ko‘rsatish uchun to‘rtta qit’ada baholovchilar o‘qitildi.

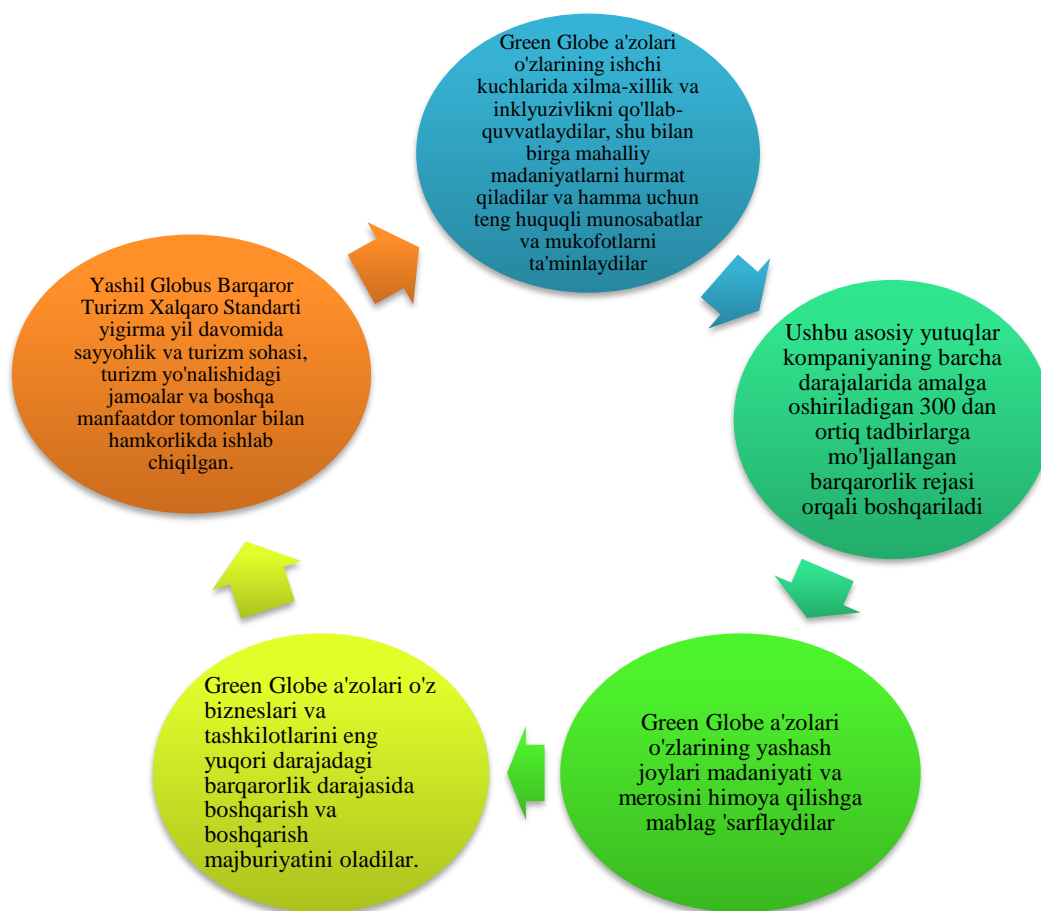
Lids Bredford xalqaro aeroporti Yashil Globus sertifikatiga ega bo‘lgan birinchi aeroport va Shveysariyaning Blyuzdagi Le Roche mehmonxonalarini boshqarish maktabi Yashil Globus sertifikatiga ega bo‘lgan birinchi ta’lim muassasasi bo‘ldi.

2004-yilda “Green Globe” ning yangi veb-sayti xaridorlar to‘g‘risida yaxshilangan ma’lumotlar va qo‘llab-quvvatlanadigan materiallar bilan taqqoslangan va sertifikatlangan maqomga ega bo‘lgan holda ishga tushirildi.

2008-yilda AQSHning Yashil Globus International, Inc kompaniyasining Yashil Globus International, Inc tomonidan sotib olinishi bilan Yashil Globus dasturi qayta tiklandi. Green Globe, Ltd va Yashil Globus Internationalning birgalikdagi rahbarligi ostida dasturlar butun dunyo bo‘ylab qo‘shimcha sertifikatlash dasturlari, uglerodni hisoblash va ofsetlash uchun Yashil Globus markali vositalar va barqarorlik bo‘yicha keng ko‘lamli xizmatlarni o‘z ichiga olgan dasturlar kengaytirildi.

Yaratilishidan beri Yashil Globus brendi atrof-muhitga javobgarlikni eng yaxshi tomoni sifatida namoyish etadi. Brend va unga tegishli dasturlar yanada katta umid baxsh etadi, chunki dunyo barqarorlik va global iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash zarurligini asosiy asosiy qadriyatlar sifatida qabul qiladi.

Yashil Globus a’zolari har kuni o‘z kompaniyalari, ishchilari, mahalliy hamjamiyat va atrof-muhit uchun katta natijalarga erishadilar. Ularning asosiy yutuqlariga quyidagilar kiradi:

9.3.2.-Green Globusning erishgan yutuqlari

Yashil Globus dunyo bo'ylab 83 mamlakatda sertifikatlash, o'qitish va ta'lim xizmatlarini taqdim etadi. Los-Anjelesda (Kaliforniya) joylashgan va Meksika, Janubiy Amerika, Janubiy Afrika, Yaqin Sharq, Karib dengizi va Yevropadagi sheriklari bilan "Green Globe" sayyohlik va sayyohlik kompaniyalari va ularga tegishli etkazib beruvchilar korxonalarining barqaror ishlashi va boshqarilishi uchun sertifikat beradi. Yashil Globus shuningdek, uchinchi tomon tekshiruvi va tekshirilishini ta'minlaydigan mustaqil auditorlarning global tarmog'ini qo'llab-quvvatlaydi.

Yashil globus standarti Yashil globus dasturining 15 yilligi davomida ishlab chiqilgan xalqaro miqyosda qabul qilingan mezonlarga asoslanadi. Yashil Globus butun dunyo bo'ylab barqarorlikni sertifikatlash bo'yicha boshqa o'rnatilgan dasturlar bilan uyg'unlashishda faoldir. Uyg'unlashtirish jarayoni asosiy mezonlarni

saqlashga yordam beradi va shu bilan birga mahalliy ishlab chiqilgan standartlarni qabul qilish orqali mintaqaviy muammolarni hal qiladi.

Yashil Globus yigirma yillik litsenziyasi asosida butun dunyo bo'ylab brend egasi bo'lgan Yashil Globus Ltd. Buyuk Britaniyaning yangilanish opsiyasi bilan ishlaydi.

Yashil Globus dunyoning yetakchi sayyohlik va sayyohlik ko'rgazmalari va konferentsiyalarida qatnashadi, shu qatorda Jahon sayohat bozori - London, ITB - Berlin, IMEX - Frankfurt, Karib dengiz bozori va boshqalar. Yashil globus sammitlari butun yil davomida barqarorlikni sertifikatlash bo'yicha so'nggi rivojlanish haqida ma'lumot berish, auditorlarga malaka oshirish va ta'lim berish, biznes va ular ishlayotgan jamoalar oldida turgan mahalliy muammolarni muhokama qilish uchun muhim yo'nalishlarda o'tkaziladi.

9.4. Yashil Kalit

Green Key International - bu barqaror biznes amaliyotiga sodiq qolgan turar joylar va boshqa mehmondo'stlik muassasalariga berilgan xalqaro ekologik yorliq. Taqdirlangan muassasalar qat'iy mezonlarga rioya qilishadi, ular doimiy ravishda joylarda tekshiruvlar o'tkazish orqali mustaqil ravishda tekshiriladi.

Obyektlarni ijobiy ekologik tashabbuslar bilan mukofotlash va himoya qilish orqali iqlim o'zgarishining oldini olishga hissa qo'shishga qaratilgan. Yashil kalit – bu nodavlat, notijorat, mustaqil dastur bo'lib, atrof-muhitni muhofaza qilish fondi, FEE-ning soyabon tashkiloti ostida ishlaydi. Dastur Jahon sayyohlik tashkiloti, JST va

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi, YuNEP tomonidan tan olingan va qo'llab-quvvatlanadi. Green Key Kopengagendagi FEE bosh ofisida xalqaro dastur ma'muriyatiga va dasturni milliy darajada amalga oshiradigan ko'pgina a'zo mamlakatlarda Green Key milliy operatorlariga ega.

Green Key dunyodagi mehmondo'stlik sohasi uchun eng yirik ekologik yorliqlardan biri bo'lib, hozirda 65 mamlakatda 3200 dan ortiq mukofotlangan mehmonxonalar va boshqa muassasalarga ega.

Green Key maqsadi.

Korxonalarda ekologik toza va barqaror ishlash usullari va texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish va shu bilan resurslardan umumiy foydalanishni kamaytirish.

Alohida turistik muassasalarning mehmonlari, xodimlari va yetkazib beruvchilarida xabardorlikni oshirish va xulq-atvor o'zgarishini yaratish.

Ekologik toza va barqaror usullardan foydalanishni kengaytirish va umuman mehmondo'stlik va sayyohlik sanoatida xulq-atvor o'zgarishini yaratish uchun xabardorlikni oshirish.

Green Key International Daniyada 1994-yilda boshlangan va 2002-yilda uning beshinchi xalqaro hamkori bo'lish uchun Ekologik ta'lim fondi tomonidan qabul qilingan. O'shandan beri u deyarli 65 mamlakatga tarqaldi va soni ko'payib, dunyo bo'ylab tarqalishda davom etmoqda.

Bookdifferent.com kabi tijorat veb-saytlari sayohatchilarni ekologik toza mehmonxonalarni bron qilishga jalb qilish uchun Green Key bilan hamkorlik qilmoqda.

Green Key International Daniyada 1994-yilda boshlangan va 2002-yilda uning beshinchi xalqaro sherigi bo'lish uchun Ekologik ta'lim fondi tomonidan qabul qilingan. O'shandan beri u deyarli 65 mamlakatga tarqaldi va soni ko'payib, dunyo bo'ylab tarqalishda davom etmoqda.

Yashil kalit bilan taqdirlangan sayyohlik muassasalari milliy yoki xalqaro Yashil kalit mezonlariga rioya qilishadi. Ushbu mezon sayohatchilar tomonidan osongina tushunilishi, turizm sohasi uchun qulay va nazorat tekshiruvlari orqali aniq tekshirilishi uchun ishlab chiqilgan.

Xalqaro mezonlar turistik obyektlarning turli sohalarini (mehmonxonalar, yotoqxonalar, lager joylari, konferensiya va dam olish markazlari, sayyohlik joylari va restoranlar) aks ettiradi va ixtisoslashgan milliy mezonlarda har bir mamlakat qonunchiligi, infratuzilmasi va madaniyati aks etadi.

Mezonlar atrof-muhitni boshqarish, mehmonlar, xodimlar va etkazib beruvchilarni jalb qilish bo'yicha texnik talablar va tashabbuslarga qaratilgan. Ba'zi bir toifalarga quyidagilar kiradi: Suv, chiqindilar, energiya, mehmonlarni jalb qilish va xabardorligi, atrof-muhitni boshqarish, xodimlarni jalb qilish, kimyoviy vositalardan foydalanish, ochiq joylar va oziq-ovqat va ichimliklar.

Xulosa

Mas'uliyatli va barqaror turizm uchun asosiy ma'lumot bazasi sifatida Turizmning global axloq kodeksi (GCET) turizmni rivojlantirishning asosiy ishtirokchilariga rahbarlik qilish uchun mo'ljallangan keng qamrovli prinsiplar to'plamidir. Hukumatlar, sayyohlik sanoati, jamoalar va sayyohlarga murojaat qilib, ushbu sektor atrof-muhitga, madaniy merosga va jamiyatlarga salbiy ta'sirini minimallashtirish bilan birga, uning afzalliklarini maksimal darajada oshirishga yordam beradi. "Yashil globus" dasturi o'zining ildizlarini 1992-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Rio de Janeyro Yer sammitidan boshlaydi, unda dunyoning 182 davlat rahbarlari barqaror rivojlanishning kun tartibi 21 tamoyillarini qo'llab-quvvatladilar. Yer sammiti Birlashgan Millatlar Tashkilotining konferentsiyasida misli ko'rilmagan edi, chunki dunyo rahbarlari birinchi marta qayta tiklanmaydigan resurslarni iste'mol qilish atrof-muhitning tanazzulga olib kelishini guruh sifatida tan olishdi.

Tayanch iboralar:

UNWTO, Yashil Globus, Barqaror rivojlanish, Jahon axloq kodeksi, Yashil kalit, turizmga axloq kodekslari, jamoaviy turizm.

Nazorat savollari

1. Zurab Pololikashvili kim?
2. Turizmning global axloq kodeksi (GCET)ga tar'rif bering.

3. Turizmning global axloq kodeksi qachon va kim tomonidan qabul qilingan?
4. Butunjahon turizm axloq qo‘mitasining (WCTE) nima?
5. Turizmni rivojlantirishda manfaatdor tomonlarning majburiyatlari nechta?
6. Turizm huquqiga misol keltiring.
7. Turistik harakatlar erkinligiga misol keltiring.
8. Turizm sohasidagi ishchilar va tadbirkorlarning huquqlari nimalardan iborat?
9. Green Globe qanday tashkilot?
10. Green Key International nima?

Asosiy adabiyotlar

1. David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.
2. Gandip Kc. Environmental Management And Sustainable Tourism Development Intheannapurna Region, Nepal. Textbook. Wildpath Adventure Pvt. Ltd, P.O. Box No: 13257, Nayabazar KTM, Nepal. 2013.
3. George Cassar. Sustainable Tourism Management A Collection of Studies from Malta, Lebanon and Jordan. Published by: Heland Project. University of Malta. 2015.
4. М.А. Морозов, Н.С. Морозова. Экономика туризма. М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. — 320 с.

Qo‘shimch aadabiyotlar

1. Tuxliyev I., Amriddinova R., Tursunova G. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish: o‘quv qo‘llanma /. – Toshkent.: Barkamol fayz media, 2018 - 296 b.
2. Kotler P., Bowen J. & Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson International Edition 2014, USA.
3. Шимова О.С. Устойчивый туризм. Учебно-методическое пособие. – Минск: РИПО, 2014. –158 стр.
4. Хамидов О.Х., Норчаев А.Н. Экотуризм. Ўқув қўлланма. Т: ТДИУ. 2011.

5. “Возможности и пути стимулирования «зеленой» экономики в странах восточного партнерства” Отчет о возможностях и путях стимулирования «зеленой» экономики в странах Восточного Партнерства. Europe Aid/127054/C/SER/Multi. 2011.

Axborot manbalari

1. <http://www.gov.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi hukumat portalini;
2. <http://www.edu.uz/>– O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi;
3. <http://www.uzbektourizm.uz/> – “O‘zbek turizm” davlat qo‘mitasi;
4. www.lex.uz– O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
5. www.economist.com
6. www.world-economics.com
7. www.world-tourism.org
8. www.wttc.org
9. www.e-tours.ru
10. www.travel-library.com
11. www.tseu.uz

GLOSSARIY

1. **Alohida qo‘riqlanadigan hududlar** – tabiat qo‘riqxonalari, tabiat buyurtmaxonalari, milliy parklar, tabiat yodgorliklari.
2. **Antropogen landshaft** – inson faoliyati natijasida hosil bo‘lgan yer yuzasi va uning obyektlari.
3. **Antropogen ta’sir** – Antropos – odam va genesis–kelib chiqish. Insonning tabiatga ta’siri.
4. **Areal** – maydon (hudud), ma’lum bir turlarning yashash faoliyati kechadigan joylar.
5. **Arid** – quruq iqlimli hududlar, cho‘llar, saxrolar.
6. **Atmosfera** – Atmos – grekcha – havo (bug‘) va sphaira – shar. Yerning havo qobig‘i.
7. **Atrof muhit** – insonning yashash makoni bo‘lgan va yashashi uchun barcha tabiiy boyliklar yaratilgan tabiiy muhit. Tabiiy resurslar yaratilgan makon. Inson oilasi bilan yashaydigan uyining sayyoraviy hamjihatligi.
8. **Atrof-muhitni muhofaza qilish** – (Environmentalism) –atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadidagi masalalarni o‘z ichiga oladi
9. **Atrof muhitni muhofaza qilish agentligi** – (The Environmental Protection Agency EPA) – Qo‘shma Shtatlar federal hukumatining atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari bilan shug‘ullanuvchi agentlik.
10. **Barqaror rivojlanish** (Sustainable development) – barqaror iqtisodiy o‘shishni ta’minlashga qaratilgan taraqqiyot, kelajak avlodning tabiatning qayta tiklanadigan imkoniyatlaridan oshmagan holda imkoniyati.
11. **Barxan** – cho‘llardagi ko‘chma qum.
12. **Bedlend** – yaroqsiz yer.
13. **Biologik xilma-xillik** – biologik resurslar–flora va fauna.
14. **Biosfera** – yerning hayot qobig‘i.
15. **Biosfera qo‘riqxonasi** – kishilar xo‘jalik faoliyatining atrof tabiiy muhitga ta’sirini o‘rganish va uni kuzatib borish maqsadida xalqaro YUNESKO tashkilotining dasturiga asosan maxsus tashkillashtirilgan qo‘riqxonasi. Unda uch hudud – qo‘riqxonasi yadrosi hududi, bufer (muhofaza) hududi va xalqaro kuzatish stansiyalariga ega bo‘lgan biosfera maydoni bo‘lishi kerak.

16. **Bonitet** – tabiiy resurslarni iqtisodiy baholash ko‘rsatkichi.
17. **Cho‘llanish** – tabiiy resurslarning yaroqsiz holga kelishi.
18. **Degradatsiya** – inqiroz, yemirilish, buzilish.
19. **Delta** – daryolarning dengiz yoki quruqlikga quyilish joyida oqiziq jinslarining cho‘kib, to‘planib qolishidan hosil bo‘lgan tekislik.
20. **Ekologik barqarorlik** – tabiatning o‘z rivojida taraqqiy etishi.
21. **Ekologik dastur** – davlat organlari, siyosiy partiya, nodavlat, notijorat tashkilotlar va boshqa ekologiya huquqi subyektlari ekologik faoliyatining maqsad va vazifalari bayoni.
22. **Ekologik ekspertiza** – tabiiy resurslardan foydalanish va loyihalarni ekologiya talablari bo‘yicha baholash.
23. **Ekologik inqiroz** – jamiyat va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro munosabat muvozanatining barqaror ravishda buzilishi natijasida atrof tabiiy muhitning yomonlashib borishi, davlat boshqaruvi va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yuzaga kelgan salbiy holatlardan chiqma olmasliklari hamda ekologik tizimlarni tiklash imkoniyatlari yo‘qolishi. Tabiiy muhit inqirozi va ijtimoiy muhit falokati.
24. **Ekologik konsepsiya** – tabiat va jamiyaning o‘zaro ta’siri to‘g‘risidagi qarashlar tizimi, ya’ni jamiyat qonunlari bilan tabiat qonunlari o‘zaro harakat yo‘nalishlarining o‘rni, ahamiyati va mohiyati haqidagi dunyoqarashlar.
25. **Ekologik madaniyat** – hozirgi va kelajak avlod hayotida ekologik muammolar juda chuqur ahamiyatga ega ekanligini anglagan holatdagi davlatlar va jahon madaniyatining rivojlanish bosqichi va tarkibiy qismi.
26. **Ekologik muvozanat** – inson, o‘simlik va hayvonlar uchun zarur bo‘lgan tabiiy sharoit muvozanati.
27. **Ekologik nazorat** – tabiatni muhofaza qilishning ekologik talablarini va jamiyatning ekologik xavfsizligini ta’minlashning ekologiya huquqi subyektlari tomonidan bajarilishini nazorat qilish.
28. **Ekologik qonunlar** – ekologiya yo‘nalishida qabul qilingan huquqiy me’yorlar yig‘indisi yoki tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanishning qonun aktlari yig‘indisi.
29. **Ekologik siyosat** – davlatning hudud, suv akvatoriyasi va havo kengligining chinakam (real) holatini hisobga olib, atrof tabiiy muhitni yaxshilashga (sog‘lomlashtirishga) qaratilgan ichki ijtimoiy-iqtisodiy va xalqaro siyosati.

30. **Ekologik ta'lim** – yer kurrasi tabiiy boyliklari va yaqin fazoga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, insoniyatni tabiatdagi ekologik jarayonlar bilan uzviy bog'langanligini chuqur anglash ruhida tarbiyalash va boshlang'ich o'qitish.

31. **Ekologik tanglik** – atrof muhitning inson hayotiga tahlika solish darajasiga yetgan og'ir, tang holatga kelishi.

32. **Ekologik xavf** – ekologik muvozanat, ekologik barqarorlik va ekologiya tizimlarining inson tomonidan buzilishi xatari.

33. **Ekologik xavfsiz muhit** – kishilarning muhim hayotiy manfaatlarini avvalo toza, sog'lom, qulay tabiiy sharoitga bo'lgan talabini qondirishga qodir bo'la oladigan atrof-muhit holati.

34. **Ekologik xavfsizlik** – tabiiy hududda tabiiy muhitning tabiiy va antropogen kuchlar ta'sirida haddan tashqari noqulay o'zgarishi.

35. **Ekologik adolat** (Environmental justice) – atrof-muhitni muhofaza qilish odob-axloqi va sog'lom muhitni muhofaza qilish uchun kurash.

36. **Ekologik huquq** (Environmental rights) – insonning belgilangan atrof-muhitga bo'lgan har qanday huquqini anglatadi.

37. **Ekologik monitoring** – turli darajadagi ekotizmlarning holati va ulardagi o'zgarishlarni muntazam kuzatish va nazorat qilib borish tizimi.

38. **Ekologik tizim (ekotizim)** – t irik organizmlar majmui va ularning yashash muhiti yig'indisi bo'lib, tirik organizmlar o'zaro va atrof muhit bilan uzviy aloqadorlik qonuniyati asosida bo'lishi.

39. **Ekologiya** – grekcha oikos uyva logos ta'limot. Tabiiy muhitda organizmlarning yashashi haqidagi fan.

40. **Ekosan** – grekcha “ekos” va “sanos”, ya'ni ekologiya va salomatlik so'zlarining bosh bo'g'inlari yig'indisidan iborat bo'lgan xalqaro jamg'arma nomi. Bu tashkilot 1992-yil Toshkent shahrida tuzilgan bo'lib, hozirgi kunda 3 mln. Dan ortiq a'zosi, 34 tamamlakatda 63 ta bo'linmalari va vakolatxonalariga ega.

41. **Ekzogen** – yerning ustki qismidagi tabiiy geologik jarayonlar.

42. **Endem (endemik)** – endem–mahalliy, faqat ma'lum bir joyga xos bo'lgan, ma'lum bir joyda bo'ladigan o'simliklar va hayvonlar turi.

43. **Endogen** – yerning ichki qismidagi tabiiy geologik jarayonlar.

44. **Erkinlik tarafdorlari** (Libertarians) – umuman yoki ma'lum bir masalada erkinlikni targ'ib qiluvchilar

45. **Freon** – xlor va brom atomlarini saqlagan faol kimyoviy zaharli modda.

46. **Genezis** – dastlabki paydo bo'lish.

47. **Geografik muhit** – yer (geo) bilan bog'liq tushuncha bo'lib yerning yaqin atrofini o'z ichiga oladi.

48. **Geografik qobiq** – geografik qobiqqa yer po'sti (litosfera) ning yuza qismi, butun gidrosfera va biosfera hamda atmosferaning quyi – troposfera qismi kiradi va ular bir-biri bilan qo'shib bir-biriga ta'sir etib turadi.

49. **Geologik jarayonlar** – **endogen** va **ekzogen** jarayonlar.

50. **Geosfera** – yerning ustki qismidagi tabiiy jarayonlar.

51. **Geotizm** – Biosfera komponentlarining o'zaro bir-biriga bog'lanib, uyg'unlashib majmual tabiiy landshaftlarni hosil qilishi.

52. **Gidrosfera** – “grekcha” hidros “suv va sphaira” - shar.

53. **Global** – sayyoraviy, dunyo, olamshumul.

54. **Global isish** (Global warming) – iqlim o'zgarishi natijasida yer haroratining oshishi.

55. **Havoifloslanishi** (Air pollution) – atmosferaning zararli gazlar va zarrachalar bilan ifloslanishi.

56. **Ijtimoiy ekologiya** – jamiyat (kishilar) va ularni o'rab turuvchi tabiiy muhit bilan o'zaro aloqadorlikni o'rganuvchi ta'limot yoki fan sohasi.

57. **Investitsiyakirituvchi fond yoki Superfond** (Superfund) – fondlarga mablag' qo'yadigan investitsiyafondi

58. **Iqlimo'zgarishi** (Climate change) – muzlikdavri, global isish, antropogen iqlim o'zgarishi natijasida yer iqlim io'zgarish.

59. **Kadastr** – resurslarni hisobga olish.

60. **Landshaft** – geologik zamin, relyefi, tuproq, o'simlik, hayvonot dunyosi, yerosti rejimining bir xilligi bilan ajralib turadigan, tabiiy chegaralangan hudud.

61. **Litosfera** – grekcha – litos - toshva sphiara- shar. Yer mantiyasining qattiq holatdagi yuqori qismi va yer po'sti birgalikda litosferani hosil qiladi.

62. **Monitoring** – kuzatish va nazorat tizimi.

63. **Nodavlat tashkilotlar** (Non-governmental organizations) – bu har qanday hukumatdan mustaqil ravishda faoliyat olib boradigan notijorat guruhidir. Ba’zida nodavlat notijorat tashkilotlari, ba’zan ularni fuqarolik jamiyatlari deb atashadi, atrof-muhit, ijtimoiy, siyosiy maqsadlarda xizmat qilib, milliy va xalqaro darajada tashkil etiladi.

64. **Noqonuniy chiqindi to‘plash** (Illegal dumping) –bu noqonuniy ravishda har qanday chiqindilarni yerga, shu jumladan chiqindilarni qabul qilish uchun litsenziyasi bo‘lmagan joyga tashlash.

65. **O‘rmonlarni yo‘q qilinishi** (Deforestation) – o‘rmonlarning yo‘q qilinishi odatda, uni qishloq xo‘jaligi tizimiga o‘tkazilishi.

66. **Pestitsidlar** – zaharli kimyoviy moddalar.

67. **Rekreatsion ehtiyoj** – insonning hayotiy faoliyati jarayonida yo‘qotilgan ruhiy va jismoniy mehnat qobiliyatini va sog‘ligini tiklashga bo‘lgan ehtiyoj hisoblanadi.

68. **Rekreatsiya** – (recreatio-lotincha- tiklanish).

69. **Rekreatsiyali joylar** – aholining yalpi dam olishini va turizmni tashkil etishning tabiiy geografik jihatdan qulay tabiiy joylar.

70. **Relyef** – yer yuzasi shakllari.

71. **Relikt** – relik-t-qadimgi davrlar qoldig‘i sifatida saqlanib qolgan narsa, hodisa yoki organizm.

72. **Resurslarni tejash va qayta tiklash to‘g‘risidagi qonun** (Resource Conservation and Recovery Act – RCRA) – Qo‘shma Shtatlarda qattiq va xavfli chiqindilarni yo‘q qilishni tartibga soluvchi asosiy federal qonundir Kongress RCRA-nima mlakatdagi maishiy va sanoat chiqindilarining ko‘payib borayotgan muammolarini hal qilish uchun qabul qildi.

73. **Sanoat chiqindilari** (Industrial waste disposal) – bu ishlab chiqarish jarayonida yaroqsiz bo‘lgan turli sanoat faoliyati chiqindilari.

74. **Suv ifloslanishi** (Water pollution) – suvning, ayniqsa, yer usti suvlarining kanalizatsiya oqavasuvlari, sanoat kimyoviy chiqindilar bilan ifloslanishi.

75. **Tabiatni muxofaza qilish** – tabiatni har bir inson o‘zi va kelajak avlodlar uchun saqlab qolish chora-tadbirlari yig‘indisi. Tabiatni muhofaza qilish, davlat, xalqaro jamiyat tomonidan ilmiy amalga oshiriladigan hamda tabiatdan oqilona foydalanishga, tabiat resurslarini kishilik jamiyati farovonligi uchun tiklash va

ko'paytirishga, atrof –muhitni musaffo, go'zal saqlashga qaratilgan tadbirlar majmuasidir.

76. Tabiatni muhofaza qilish (Conservationism) – tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan xatti-harakat.

77. Tabiiy majmua – Yer yuzining, tabiat komponentlarining o'zaro murakkab ta'siri natijasida tarkib topgan hamda tabiatning xususiyatlariga ko'ra boshqa joylaridan farq qiladigan qismlariga aytiladi.

78. Tabiiy milliy bog'lar – tabiat muhofazasi, rekreatsiya, ilmiy va madaniy maqsadlarda foydalanish uchun va ekologik, tarixiy, estetik qimmatga ega bo'lgan alohida muhofaza qilinadigan tabiiy majmualar (qo'riqxonalar, buyurtma qo'riqxonalar, rekreatsiya va madaniy sog'lomlashtirish) dan iborat bo'lgan hudud yoki akvatoriya.

79. Tabiiy muhit – tabiatning inson bilan bevosita aloqada bo'lgan qismi. Inson sayyoramizda to'liq faoliyat ko'rsatadi. Bu faoliyat chegaralarini 4 geografik tomonlarda, yerning ichki tarafi va fazoda belgilashimiz mumkin. Insonning fan va texnika imkoniyatlari oshib borgan sari uning tabiiy muhitni anglashi har tomonlama kengayib boradi. Masalan, koinotni o'rganish natijasida tabiiy muhit chegarasi sayyoramizdan tashqariga chiqib ketdi.

80. Tabiiy resurslar. Inson hayoti uchun zarur bo'lgan, inson tomonidan bunyod etilmagan resurslarga tabiiy resurslar deyiladi – yer, havo, suv, o'rmon, hayvonot, mineral qazilmalar. Tabiatning inson xo'jaligida foydalanilgan barcha elementlari.

81. Tabiiy sharoit – Insoni o'rab turgan iqlimiy sharoit va bu sharoitni hosil qiluvchi tabiiy komponentlar yig'indisi. Insonning hayoti va faoliyatiga ta'sir etadigan ammo moddiy ishlab chiqarishda qatnashmaydigan tabiiy muhitning barcha elementlari tabiiy sharoit deb ataladi.

82. Tabiiy yodgorliklar – ekologik, ilmiy estetik, madaniy qimmatga ega bo'lgan noyob va o'ziga xos tabiiy kelib chiqqan obyektlar (tabiatning inson tomonidan tegilmagan etalon uchastkalari, noyob relikt (shu yerga xos) va yo'q bo'lib ketayotgan o'simlik va hayvonot dunyosi, noyob relyef shakllari, geologik ochilmalar, vulqonlar, sharsharalar, muzliklar, g'orlar, uzoq umr ko'rgan daraxtlar, qiziq ko'rinishdagi toshlar, obyektlar, daraxtlar kabi.

83. **Tabiiy resurslar** (Natural resources) – tabiiy ravishda yuzaga keladigan har qanday boylik manbai, ayniqsa minerallar, qazilma yoqilg‘ilar, yog‘och va boshqalar

84. **Terrikonlar** – konlarning chiqindisi.

85. **Texnogen ta’sir** – tabiatga tezkor ta’sir

86. **Umumiy chiqindilarni yo‘qqilish** (General waste disposal) – umumiy chiqindilar qoldiq materiallardan iborat bo‘lib, ularni qayta ishlash mumkin emas.

87. **Vegetatsiya** – o‘simliklarning hayot – faoliyati davri.

88. **Yoqish** (Incineration) – bu chiqindilarni keraksiz moddalardan tozalash jarayoni bo‘lib, chiqindilar tarkibidagi organik moddalarning yonishini o‘zichiga oladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

I. O‘zbekiston Respublikasi qonunlari

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: O‘zbekiston, 2014 y.
2. “Turizm to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 19.07.2019 й., 03/19/549/3446-son.

II. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining Qarorlari

3. “O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. 2016-yil 2-dekabr, PQ-2666-son.
4. “O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasining faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. 2018 yil 6 fevral, PQ-3510-son.
5. “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 2019-yil 5-yanvar, PF-5611 son.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Chet el investitsiyalari bilan loyihalarni amalga oshirish mexanizmini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. 2017-yil 7- noyabr.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Investitsiya loyihalarini rag‘batlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni. 2017-yil 5-iyuni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “To‘g‘ridan-to‘g‘ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. 2017-yil 12-aprel.

III. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

9. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan

Vazirlar Makamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14-yanvar. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2017. - 104 b.

10. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 48 b

11. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.

IV. Asosiy adabiyotlar

12. David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.

13. Gandip Kc. Environmental Management And Sustainable Tourism Development Intheannapurna Region, Nepal. Textbook. Wildpath Adventure Pvt. Ltd, P.O. Box No: 13257, Nayabazar KTM, Nepal. 2013.

14. George Cassar. Sustainable Tourism Management A Collection of Studies from Malta, Lebanon and Jordan. Published by: Heland Project. University of Malta. 2015.

15. М. А. Морозов, Н. С. Морозова. Экономика туризма. М. : Федеральное агентство по туризму, 2014. – 320 с.

16. Kotler P., Bowen J. Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson International Edition 2014, USA

17. Ashim Gupta. Travel Agency and Tour Operations: Concepts and Principles Publisher: Centrum Press2012, New Delhi, India.

18. Carmen Babaita, Gabriela Sipos, Andreia Ispas, Andrea Nagy. Ledership style and culture for innovation in hotel industru. Economic Department-Tourism Services. West University of Timisoara, Faculty of Economics and Business Administration Timisoara Romania. 2010 y. –p 650

19. By Arturo Cuenllas. Innovation in hospitality management. Madrid. Spain. 2012 y. –r 45.

20. By Hans Mol Series edited by Terry Phillips “English for Tourism and Hospitality in Higher Education Studies, Course Book with audio CDs” Patricia Paskins 2010. 143 p.

21. География туризма: учеб. /кол. Авторы; под ред. А.Ю. Александровой. 2-е изд., испр. и доп. – М.: КНОРУС, 2009. – 592 с.

22. Чудновский А.Д. Управление индустрией туризма: Учебное пособие. – 2-е изд. / А.Д.Чудновский, М.А. Жукова, В.С. Сенин. – М.: КНОРУС, 2009. – 448 с.

V. Qo‘shimcha adabiyotlar

23. Алиева М.Т., Мирзаев М.А. Туризм асослари. Ўқув қўлланма. –Т.: «Ozbekiston faylasuflari milliy jamiyati» Тошкент 2011й.

24. Алиева М.Т. Туристтик мамлакатлар иқтисодиёти. Дарслик. Т: ТДИУ. 2010й.

25. Алиева М.Т. Меҳмонхона менежменти. Дарслик. –Т.: ТДИУ. 2010й.

26. Алиева М.Т., Норчаев А. Туризм менежменти. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДИУ, 2011, - 180 б.

27. Алиева М.Т. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида туризм хизматлари соҳасини бошқаришнинг иқтисодий жиҳатлари Монография. –Т.: «ФАН» 2013

28. Алиева М.Т. Туризм бозор менежменти Ўқув қўлланма ТДИУ. Тошкент 2020 йил (О‘қув адабиётининг nashr ruxsatnomasi № 892. 2019-yil 4-oktabr)

29. Алиева М.Т. Туристтик маҳсулотлар маркетинги Ўқув қўлланма ТДИУ. Тошкент 2019 йил (О‘қув адабиётининг nashr ruxsatnomasi № 892. 2019-yil 4-oktabr)

30. Норчаев А., Алиева М.Т., Халимова Ф. Меҳмонхона хојалигида innovatsiya Ўқув қўлланма ТДИУ. Тошкент 2019 йил

31. Амриддинова Р., Алиева М.Т. Меҳмонхоналарда ходимлар faoliyatini boshqarish. Ўқув қўлланма “Fan va texnologiya” нашриёти 2018 йил (О‘қув адабиётининг nashr ruxsatnomasi № 434.)

32. Tuxliyev I., Amriddinova R., Tursunova G. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish: o‘quv qo‘llanma /. – Toshkent.: Barkamol fayz media, 2018 – 296 b.

“MIT Press”, 2016. Source Normalized Impact per Paper (SNIP): 5.256

33. Aliyeva M.T. Marketing constituent of tourist services Massachusetts Review of Science and Technologies, 2016, № 1(13), (January - June). Volume VII.

34. Kotler P., Bowen J. & Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson International Edition 2014, USA.

35. Алиева М.Т. Uzbek travel services industry and international comparison, Perspectives of Innovations, Economics and Business. International Cross-Industry Research Journal. Volume 6 (Issue 3), 2010 Чехия.

36. Хамидов О.Х., Норчаев А.Н. Экотуризм. Ўқув қўлланма. Т: ТДИУ. 2011.

37. “Возможности и пути стимулирования «зеленой» экономики в странах восточного партнерства” Отчет о возможностях и путях стимулирования «зеленой» экономики в странах Восточного Партнерства. Europe Aid/127054/C/SER/Multi. 2011.

38. Сафаева С., Алиева М.Т. Organizational and economic aspects of the development of the international tourism and hospitality industry <https://www.scopus.com/inward/record>. DOI:10. 14505/jemt. 11.4(44). 15(2020) Journal of Environmental Management and Tourism, 11(4), pp 913-919. 2020.

39. Aliyeva M.T. Assessment of the development potential of the tourism industry in Uzbekistan. Journal of Management Value & Ethics Jan.-March 19, Vol.9 No.1, India ISSN-2249-9512

40. Aliyeva M.T. Tourism problems in the Central Asian republics. International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science 11 (67) 2018. Impact Factor ISRA (India-3.117) Impact Factor ESJI(KZ) based on Eurasian Citation Report(ECR)-5.015 Impact Factor SJIF(Morocco-5.667) 2018 y. 30-34 p SCImago Journal Rank (SJR): 5.578 -134 p.

41. Aliyeva M.T. Macro-economic aspects of development of regional tourism in Uzbekistan Science and Education Studies. No.2.(16), July-December, 2015. Stanford University Press. 2015

42. Aliyeva M.T. Tourism in Uzbekistan: status, problems and prospects. Harvard Journal of Fundamental and Applied Studies, No.1. (7) (January-June). Volume VII. “Harvard University Press”, 2015. - 865 p. Source Normalized Impact per Paper (SNIP): 3.538

43. А. Норчаев. Халқаро туризм ривожланишининг иқтисодий ўсишга И.н.ф., дис. –Т.: ТДИУ 2004 й.таъсири.

44. М.Т. Алиева Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида туризм хизматлари соҳасини бошқаришнинг иқтисодий жиҳатлари (Ўзбекистон Республикаси мисолида) и. ф. д. дисс. (DSc) Т.: СамСИ 2020 й.

45.Х. Очилова. Ўзбекистон Республикаси туристик ташкилотларида маркетинг бошқаруви тизимини ташкил этиш ва ривожлантириш. И.н.ф., дис. –Т.: ТДИУ. 2012 й.

VI. Davriy nashrlar, statistik to‘plamlar va hisobotlar

46. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси.

47. Экономический вестник.

48. Основные показатели развития туризма в 2020 г. ЮНВТО. –Мадрид, 2019, -30 с.

49. Tourismю: 2020 vision. –Madrid, 2019, – 21 p.

50. Tourism in Uzbekistan 2020. Туризм ва спорт вазирлигининг статистик тўплами.

VII. Internet saytlari

51. www.world-tourism.org Butunjahon turizm tashkiloti

52. 1. <http://www.gov.uz/>– Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали;

53. <http://www.edu.uz/>– Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги;

54. <http://www.uzbektourizm.uz/>

55. www.lex.uz–Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

56. www.economist.com

57. www.worlddeconomics.com

58. www.world-tourism.org

59. www.wttc.org

60. www.e-tours.ru

61. www.travel-library.com

62. www.tseu.uz

63. www.advice.uz

64. www/cont.org.

65. <http://cbu.st.uz/uz/press>

66. www.interunion.ru

67. www.tag-group.com

68. www.e-tours.ru

69. www.travel-library.com

MUNDARIJA

I BOB	“Turizmda atrof-muhit boshqaruvi” faniga kirish...	3
1.1.	Turizmda atrof-muhit va uning mohiyati.....	3
1.2.	Turizmda atrof-muhit boshqaruvi” fanining maqsadi va vazifalari.....	6
1.3.	Atrof-muhitni boshqarish jarayoni va maqsadlari.....	12
1.4.	Atrof-muhitni boshqarishning asosiy jihatlari.....	19
II BOB	Turizmda atrof-muhit boshqarish modellari.....	26
2.1.	Atrof-muhit sifatini boshqarish.....	26
2.2.	Turizmda atrof-muhit ta’sirlarini boshqarish.....	27
2.3.	Atrof-muhitni boshqarishda xorij tajribasi.....	30
2.4.	AQSHda atrof-muhitni boshqarishning asosiy jihatlari..	33
2.5.	Yaponiyada atrof-muhitni boshqarishning huquqiy asoslari.....	41
2.6.	Afrika mamlakatlarida atrof-muhitni boshqarish faoliyati.....	46
2.7.	Turizmda atrof muhitni boshqarishda ISO 14001 standartining roli.....	47
III BOB	Turizmda atrof-muhitni boshqarish kategoriyalari..	53
3.1.	Eko-kodlar.....	53
3.2.	Ichki ekologik standartlar va atrof-muhitni boshqarish..	55
3.3.	Ekologik mukofotlar va ekologik yorliqlar.....	59
3.4.	Ekologik menejment sxemalari (EMAS).....	61
3.5.	Turizmning atrof–muhitga ta’siri.....	69
3.6.	Atrof-muhitni himoyalash va qo‘llab quvvatlash omillari.....	73
IV BOB	Sayyohlik kompaniyasida atrof-muhitni boshqarish bilan tanishtirish.....	78
4.1.	Atrof-muhitni boshqarishda davlatning roli.....	78

4.2.	Xususiy va nodavlat sektorining atrof-muhitni boshqarishga ta'siri.....	81
4.3.	Korxonada ekologik menejmentni joriy etish modelleri.	87
4.4.	Sayohlik kompaniyalarining ekoturizmni rivojlantirishdagi faoliyati.....	91
V BOB	Turizmda ekologik menejment.....	104
5.1.	Ekoturistik menejmentda atrof-muhit qonuniyatlari.....	104
5.2.	Ekoturistik menejmentni asosiy instrumentlari.....	113
5.3.	Ekoturistik texnologiyalarni turizm sohasida qo'llash...	126
5.4.	Ekologik siyosat.....	131
VI BOB	Turizmda atrof-muhitni himoya qilish faoliyati.....	136
6.1.	Yashil Turizm.....	136
6.2.	Ekoturizm.....	141
6.3.	Ekoturizm va barqaror rivojlanish.....	145
6.4.	Amaliyotda turizm va atrof-muhitni boshqarish.....	150
VII BOB	O'zbekistonda ekoturizm rivojlanishi.....	155
7.1.	O'zbekistonga ekoturizm yo'nalishida tashrif buyurgan turistlar.....	155
7.2.	Turistlarga xizmat ko'rsatishdagi asosiy omillar.....	159
7.3.	O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari.	166
7.4.	O'zbekistonda mahalliy uyushmalarni tuzish asoslari...	169
7.5.	O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish strategiyasi...	174
7.6.	Ekoturizm yo'nalishida turistlarga xizmat ko'rsatish imkoniyatlari.....	177
VIII BOB	Milliy parklarning ekoturizmni rivojlantirishdagi ahamiyati.....	184
8.1.	Milliy parklarning ekoturizmni rivojlantirishdagi ahamiyati.....	184
8.2.	Amerika qo'shma shtatlari milliy parklari.....	191
8.3.	Kanada milliy parklari va Yevropa parklari.....	193

8.4.	Afrika mintaqasida ekoturizm rivojlanishida tabiiy resurslar.....	198
8.5.	O‘zbekiston hududidagi qo‘riqxonalar, milliy parklar va boshqa tabiatni muhofaza qilish joylari.....	213
8.6.	Milliy parklarni rivojlantirish umumiy konsepsiyasi.....	217
IX BOB	Turizmning global ahloq kodeksi.....	231
9.1.	UNWTO ning turizm uchun global ahloq kodeksi.....	231
9.2.	Akapulko hujjati. Manila xalqaro deklaratsiyasi.....	239
9.3.	Yashil globus.....	245
9.4.	Yashil kalit.....	249
	Glossariy.....	254
	Foydalanilgan adabiyotlar.....	261

СОДЕРЖАНИЕ

I ГЛАВА	Введение в предмет «Экологический менеджмент в туризме».....	3
1.1.	Окружающая среда и ее значение в туризме.....	3
1.2.	Цели и задачи предмета «Экологический менеджмент в туризме».....	6
1.3.	Процесс и цели экологического менеджмента...	12
1.4.	Основные аспекты экологического менеджмента.....	19
II ГЛАВА	Модели экологического менеджмента в туризме.....	26
2.1.	Управление качеством окружающей среды.....	26
2.2.	управление воздействием на окружающую среду в туризме.....	27
2.3.	Зарубежный опыт экологического менеджмента.....	30
2.4.	Ключевые аспекты экологического менеджмента в США.....	33
2.5.	Правовая основа экологического менеджмента в Японии.....	41
2.6.	Деятельность по рациональному природопользованию в африканских странах...	46
2.7.	Роль стандарта ISO 14001 в экологическом менеджменте в туризме.....	47
III ГЛАВА	Категории экологического менеджмента в туризме.....	53
3.1.	Экологические коды.....	53
3.2.	Внутренние экологические стандарты и экологический менеджмент.....	55
3.3.	Эко-награды и экологические знаки.....	59
3.4.	Схемы управления окружающей средой (ЭМАС).....	61
3.5.	Влияние туризма на окружающую среду.....	69

3.6.	Факторы, защищающие и поддерживающие окружающую среду.....	73
IV ГЛАВА	Введение в экологический менеджмент в туристической компании.....	78
4.1.	Роль государства в управлении окружающей средой.....	78
4.2.	Влияние частного и негосударственного секторов на управление окружающей средой.....	81
4.3.	Модели внедрения экологического менеджмента на предприятии.....	87
4.4.	Роль туристических компаний в развитии экотуризма.....	91
V ГЛАВА	Экологический менеджмент в туризме.....	104
5.1.	Экологические законы в управлении экотуризмом.....	104
5.2.	Основные инструменты управления экотуризмом.....	113
5.3.	Применение технологий экотуризма в туризме..	126
5.4.	Экологическая Политика.....	131
VI ГЛАВА	Экологическая деятельность в туризме.....	136
6.1.	Зеленый Туризм.....	136
6.2.	Экотуризм.....	141
6.3.	Экотуризм и устойчивое развитие.....	145
6.4.	Туризм и экологический менеджмент на практике.....	150
VII ГЛАВА	Развитие экотуризма в Узбекистане.....	155
7.1.	Туристы, посещающие Узбекистан с целью экотуризма.....	155
7.2.	Ключевые факторы туристического сервиса.....	159
7.3.	Возможности для развития экотуризма в Узбекистане.....	166
7.4.	Основы создания местных ассоциаций в Узбекистане.....	169
7.5.	Стратегия развития экотуризма в Узбекистане..	174

7.6.	Возможности туристического обслуживания в экотуризме.....	177
VIII ГЛАВА	Роль национальных парков в развитии экотуризма.....	184
8.1.	Роль национальных парков в развитии экотуризма.....	184
8.2.	Национальные парки США.....	191
8.3.	Национальные парки. Канады и национальные парки Европы.....	193
8.4.	Природные ресурсы в развитии экотуризма в африканском регионе.....	198
8.5.	Заповедники, национальные парки и другие заповедники в Узбекистане.....	213
8.6.	Общая концепция развития национальных парков.....	217
IX ГЛАВА	Всемирный этический кодекс туризма.....	231
9.1.	Глобальный этический кодекс туризма ЮНВТО.....	231
9.2.	Документ Акапулько. Манильская международная декларация.....	239
9.3.	Зеленый глобус.....	245
9.4.	Зеленый ключ.....	249
	Glossariy.....	254
	Использованная литература.....	261

CONTENTS

I CHAPTER	Introduction to the subject “Environmental Management in Tourism”	3
1.1.	The environment and its importance in tourism.....	3
1.2.	Aims and objectives of the subject “Environmental Management in Tourism”	6
1.3.	The process and objectives of environmental management.....	12
1.4.	Basic aspects of environmental management.....	19
II CHAPTER	Environmental management models in tourism ...	26
2.1.	Environmental quality management.....	26
2.2.	Environmental impact management in tourism.....	27
2.3.	Foreign experience in environmental management...	30
2.4.	Key aspects of environmental management in the United States.....	33
2.5.	Legal basis of environmental management in Japan..	41
2.6.	Environmental management activities in African countries.....	46
2.7.	The role of the ISO 14001 standard in environmental management in tourism.....	47
III CHAPTER	Categories of environmental management in tourism	53
3.1.	Eco-codes.....	53
3.2.	Internal environmental standards and environmental management.....	55
3.3.	Eco awards and environmental labels.....	59
3.4.	Environmental Management Schemes (EMAS).....	61
3.5.	The impact of tourism on the environment.....	69
3.6.	Factors protecting and supporting the environment...	73
IV CHAPTER	Introduction to environmental management in a travel company	78

4.1.	The role of the state in environmental management...	78
4.2.	The Impact of the Private and Non-Governmental Sector on Environmental Management.....	81
4.3.	Models of introduction of ecological management in the enterprise.....	87
4.4.	The role of travel companies in the development of ecotourism.....	91
V CHAPTER	Environmental management in tourism.....	104
5.1.	Environmental laws in ecotourism management.....	104
5.2.	Basic tools of ecotourism management.....	113
5.3.	Applying of ecotourism technologies in tourism.....	126
5.4.	Environmental policy.....	131
VI CHAPTER	Environmental protection activities in tourism....	136
6.1.	Green Tourism.....	136
6.2.	Ecotourism	141
6.3.	Ecotourism and sustainable development.....	145
6.4.	Tourism and environmental management in practice.	150
VII-CHAPTER	Development of ecotourism in Uzbekistan.....	155
7.1.	Tourists visiting Uzbekistan for the purpose of ecotourism.....	155
7.2.	Key factors in tourist service.....	159
7.3.	Opportunities for the development of ecotourism in Uzbekistan.....	166
7.4.	The basis for the creation of local associations in Uzbekistan.....	169
7.5.	Ecotourism development strategy in Uzbekistan.....	174
7.6.	Tourist service opportunities in ecotourism.....	177
VIII CHAPTER	The role of national parks in the development of ecotourism.....	184
8.1.	The role of national parks in the development of ecotourism.....	184

8.2.	National Parks of the United States.....	191
8.3.	Canadian National Parks and European Parks.....	193
8.4.	Natural resources in the development of ecotourism in the African region.....	198
8.5.	Reserves, national parks and other nature reserves in Uzbekistan.....	213
8.6.	General concept of national park development.....	217
IX	World Code of Ethics for Tourism.....	231
CHAPTER		
9.1.	UNWTO's Global Code of Ethics for Tourism.....	231
9.2.	Acapulco document. Manila International Declaration.....	239
9.3.	Green globe.....	245
9.4.	Green key.....	249
	Glossaries.....	254
	List of used literature.....	261

ALIYEVA MAXBUBA TOYCHIEVNA

TURIZMDA ATROF-MUHIT BOSHQARUVI

**Toshkent – «INNOVATSION RIVOJLANISH
NASHRIYOT-MATBAA UYI» – 2021**

Muharrir: H.Zakirova
Tex. muharrir: A. Moydinov
Musavvir: A. Shushunov
Musahhih: L. Ibragimov
Kompyuterda
sahifalovchi: Sh.Muzaffarova

E-mail: nashr2019@inbox.ru Tel: +99899920-90-35

№ 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 10.08.2020.

Bosishga ruxsat etildi 09.09.2021.

Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Timez Uz» garniturasini.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i: 17,75. Nashriyot bosma tabog'i 17,25.

Tiraji: 50. Buyurtma № 288

«INNOVATSION RIVOJLANISH NASHRIYOT-MATBAA UYI»

bosmaxonasida chop etildi.

100174, Toshkent sh, Olmazor tumani,

Universitet ko'chasi, 7-uy.